

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ

(İsimler - Eserler)

II

Derleyen: M. Çağatay Özdemir

phoenix

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ

(İsimler - Eserler)

II

Derleyen: M. Çağatay Özdemir

Elinizdeki Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) adlı iki ciltlik bu eser, ne bir düşünce ne de sosyoloji tarihidir. Olsa olsa Türkiye düşünce tarihini veya Türkiye sosyoloji tarihini yazmak isteyecek olanlar için zengin bir bilgi kaynağıdır. Kendi türünde bir ilk olan Hilmi Ziya Ülken'in Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966) ve yine kendi türünde bir ilk sayılabilecek olan Emre Kongar'ın Türk Toplumbilimcileri I-II yayınlandıkları yıllarda büyük bir boşluğu doldurmuştur. O yıllardan bu yana uzun zaman geçmiş olmasına rağmen, özellikle Türk Sosyologları adlı eser gibi veya onu tamamlayacak biçimde herhangi bir ürünün ortaya çıkmaması elinizdeki Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) isimli eserin yayımlanmasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) eserinin kurgusu yapılırken, dikkatleri Tanzimat'ın ilanıyla düşünce temelinde de Batı karşısında buhrana yuvarlanan Tanzimat döneminde tepki vermeye başlayan aydınlara yöneltmek zorunluluğunu hissederken, bu isimlerden sosyolojik düşünceye öncülük yapmış olduğunu varsaydığımız Ahmet Cevdet Paşa'dan Said Halim Paşa'ya kadar olan halkadaki aydınların bazılarını sayfa sıkıntısı doğuracağı gerekçesiyle ele almadık. Eserde yer alan yazıların sıralanışında kişilerin doğum yılı dikkate alınmıştır. Diğer yandan doğrudan sosyoloji kökenli olmayan Ahmet Cevdet'i, Ahmet Rıza'yı, Yusuf Akçura'yı, Sabri Ülgener'i, Cemil Meriç'i, İdris Küçükömer'i, Nurettin Topçu'yu, Kemal Karpat'ı ve Kurtuluş Kayalı'yı Türkiye'de sosyolojik düşüncenin anlaşılmasını kolaylaştırdıkları ve Türk düşüncesine sosyolojik anlamda katkıda bulundukları için esere dâhil ettik. Yaşayan sosyologların yine sayfa sıkıntısı yüzünden tamamını alamadık. Bunun bir eksiklik olduğunu kabul ediyoruz. Hiç kuşkusuz bir eksiklik olarak görülen bu durumun eserin ikinci baskısında tamamen ortadan kaldırılacağını umuyoruz.

KİTAP 2008

Türkiye de Sosyoloji 1-2 (C
9 789944 031380

www.phoenixkitap.com

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ

(İsimler - Eserler)

II

Derleyen: M. Çağatay ÖZDEMİR

ANKARA 2008

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ
(İsimler – Eserler)
I

•

Derleyen
M. Çağatay Özdemir

•

Düzelti
Kenan Yıldırım

•

Mizanpaj – Ofset Hazırlık
Emek Akman
Uğur Özgiray

•

Kapak Tasarım
Uğur Özgiray

•

Baskı
BRC Basım
0 312 384 44 54

•

© Phoenix Yayınevi, 2008
Ocak 2008, Ankara
Takım No: 978-9944-931-37-3
ISBN No: 978-9944-931-39-7

•

Phoenix Yayınevi
Meşrutiyet Caddesi Konur Sokak 30/9 Kızılay – ANKARA
Tel: 0 312 424 03 08 (pbx) Faks: 0 312 424 01 08
info@phoenixkitap.com
http://www.phoenixkitap.com

•

Dağıtım
Siyasal Basm Yayın Dağıtım
Ziya Gökalp Caddesi Adakale Sokak 21/4 Kızılay – ANKARA
Tel: 0 312 430 59 71 (pbx) Faks: 0 312 430 59 75

İÇİNDEKİLER

1- Kemal Haşim Karpat 1-11
Nurgün Oktik

2- Cavit Orhan Tütengil 13-48
Esra Burcu

3- Nermin Abadan Unat 49-76
Mehmet Yüksel

4- Mübeccel B. Kıray 77-95
Hatice Kurtuluş

5- İdris Küçükömer 97-115
Özlem Kırlı

6- Nihat Nirun 117-141
Erdal Aksoy

7- Âmiran Kurtkan Bilgiseven 143-173
Metin Özkul

8- Şerif Mardin 175-216
Şeref Uluocak

9- Turhan Yörükân 217-243
Ali Birinci

10- Ayda Yörükân 245-267
Turhan Yörükân

11- Orhan Türkdoğan 269-299
Zeki Arslantürk / Musa Taşdelen

12- Mehmet Eröz 301-323
Mustafa Talas

13- Doğan Ergun 325-343
Gökhan V. Göktürk

14- Altan Eserpek 345-369
Adnan Gümüş

15- Birsen Gökçe 371-424
Aylin Görgün Baran

16- Erol Güngör 425-465
M. Yavuz Alptekin

17- Eyüp Kemerlioğlu 467-490
Mustafa Gündüz

18- Baykan Sezer 491-522
Ertan Eğribel / Ufuk Özcan

19- Muzaffer Sencer 523-573
Türkan Erdoğan

20- Mahmut Tezcan 575-594
Ali Esgin

21- Nur Vergin 595-616
Ayşe Azman

22- Barlas Tolan 617-637
Dursun Ayan

23- Korkut Tuna 639-666
Mustafa Kemal Şan

24- Mustafa Ersen Erkal 667-698
Filiz Baloğlu

25- Bahattin Akşit 699-742
Yasin Aktay

26- M. Cihat Özönder 743-756
Fahri Atasoy

27- Çağlar Keyder 757-786
Mehmet Meder

28- Kurtuluş Kayalı 787-817
Abdülkadir Zorlu

29- Nilgün Çelebi 819-840
Belma Tokuroğlu

30- Aytül Kasapoğlu 841-878
Adnan Gümüş

31- Nilüfer Göle 879-904
Yaşar Erjem

32- Emre Kongar 905-942
İlhan Tomanbay

33- Kadir Cangızbay 943-951
Koşar Hız

Dizin 953

KEMAL HAŞİM KARPAT
(1920 –)

Nurgün OKTİK*

Yaşam Öyküsü

Kemal Haşim Karpat, Dobruca'nın Babadağ kasabasına bağlı Armutlu köyünde doğmuş ve tipik bir Osmanlı yerleşimi olan Kuzey Dobruca'da büyümüştür. Ortalamanın üzerinde varlıklı ve okumuş bir ailenin çocuğu olan Profesör Karpat'ın yaşamında kendi deyimiyle "geçim derdi" olmadığı için "karnımı doyurmaktan öteye meselelerle uğraşmak" olanağı bulmuştur (Tarihçinin Mutfağı, 1999). Oradaki çok dinli ve çok kültürlü yapı, yaşamı boyunca kendisini etkileyerek gelecekteki yaşamının belirleyicisi olmuştur. Profesör Karpat, göç ve nedenlerini çocukluğundan bu yana nasıl sorguladığını ve Romanya'daki Türklerin Türkiye'ye göç etmesinin etkilerini Tarihçinin Mutfağı'nda şöyle anlatır:

"1937 senesinde, ben daha küçük bir çocuktum. Benim köyümde otuz kırk hane Türk vardı. Bunların yirmi, yirmi beş hanesi her şeyini bırakıp göç etti, Türkiye'ye geldiler. Onların gitmesinden sonra o evlerin bomboş kalması, o köpeklerin havlayıp sahiplerini aramaları çok hüzün verici bir durumdu. Ben kendi kendime sordum: 'Niçin gidiyor bunlar?' Değişik sebepler vardı, fakat ana sebep şuydu: Türkiye'de daha iyi imkânlar bulacaklarını ümit ediyorlardı. Halbuki oradaki durumları çok daha iyiydi. Daha sonra bu muhacirleri ben burada da gittim gördüm. Dikkatimi çeken ana nokta şu oldu, göç bu insanlan baştan aşağı değiştirmiş; kimliklerini, düşüncelerini, tutumlarını... O gün, bu göç meselesinin insanları kökünden değiştirdiğini fark ettim."

Dobruca'da hem Türk hem Müslüman olmanın güçlükleri nedeniyle "mağrur, kendi değerlerine sahip bir genç olarak on sekiz yaşında İstanbul'a göç eder. Profesör Karpat'ın üniversite yılları hem Türkiye için hem de onun için zor günlerdir (Tarihçinin Mutfağı, 1999).

Öğrenim Hayatı

Kuzey Dobruca'da İlköğrenimini tamamlayıp orada büyüyen Karpat, bu bölgedeki çok kültürlü, çok dinli yapıdan da etkilenmiş ve bu yapı, Osmanlıyı anlamasında ve sosyal bilimci olmasında önemli bir hareket noktası oluşturmuştur (Tarihçinin Mutfağı,

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

1999). Daha sonra İstanbul'a gelen ve Mecidiye Medresesinde imam ve öğretmen diploması alan Karpat, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine girerek; dört yılda Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonraki duygularını Profesör Karpat şöyle anlatır:

"Benim en acı günüm, mezun olduğum gündür. Kendime şunu sordum: 'Ne öğrendim ben burada? Benim maksadım, daha evvel bahsettiğim problemlere cevap bulmaktı. Avukat olacağım, para kazanacağım, sonra? O ilgilendirmiyor; kendimi yarı adam, yarı yetişmiş aydın görüyordum. Diğer taraftan dört yıllık üniversite hayatım benim için fevkalade verimli, öğretici geçmişti. Beyazıt'ta Üniversite Kütüphanesi vardı; bu Abdülhamid'in şahsi kütüphanesidir. Türkiye'de en seçme eserler oradaydı. Fransızcayı ve İtalyancayı iyi bildiğim için de, oradan o eserleri rahat rahat okuyabiliyordum" (Tarihçinin Mutfağı, 1999).

Türkiye ve dünya hakkındaki sorgulamalarına yanıt aramak için, 1950 yılında akademik çalışmalarını sürdürmek üzere Washington Üniversitesi'nden burs kazanarak Amerika'ya giden Profesör Karpat, Amerikan tarihi dersleri alarak Amerikan tarihi ile Osmanlı tarihini karşılaştırma olanağı bulmuştur. Profesör Karpat, Washington Üniversitesinde yüksek lisansa devam ederek Osmanlı ile Amerika Birleşik Devletlerindeki göçü karşılaştırmış ve yüksek lisansını başarıyla tamamlamıştır. Kendi anlatımıyla:

"Amerika'yla Osmanlı'nın bence, benzer iki tarafı var. Amerikalı o kıtaya geçtikten sonra, ... pratik hareket ederek, yerel şartlara göre bir idare sistemi kurarak, kıtayı az zamanda fethetmiştir. Gerçi Amerikalı İngiliz hukukuna bağlıydı, İngiliz hukukunun tesiri büyüktü, fakat Amerikalılar o kıtada asla ve asla İngiliz hukukunu aynen kabul edip tatbik etmemişlerdi. Osmanlı da böyle... Buraya gelmiş, Balkanlar'ı almış. Onun için Balkanlar yepyeni bir kıta... O halde burada günün şartlarına, orada bulunan kimselerin eğilimlerine ve ihtiyaçlarına göre bir idare kuruyor ve tamamıyla pratik yoldan giderek bunları kendisi icat ediyor. Nasıl ki bir yerde Amerikalı, bazı şeyleri İngiliz hukukuna uydurmuşsa, Osmanlı da İslama uyduruyor. Son yıllarda yapılan araştırmalar, Osmanlı Devleti'nin ilk yüz, yüz elli yılının bizim bildiğimiz Osmanlı'dan çok farklı olduğunu gösteriyor. Osmanlı bir göçler memleketidir aynı zamanda, onu unutmamak lazım" (Tarihçinin Mutfağı, 1999).

Daha sonra doktora için bir başka burs bulup, New York Üniversitesi'ne geçerek aynı zamanda orada ders vermeye başlar. 1959 yılında Türkiye üzerine yapılan en temel eserlerden birisi olan "Türk Demokrasi Tarihi" başlıklı doktorasını tamamlamıştır. Halen bir referans kitabı olarak dünyanın birçok yerinde kullanılan bu çalışması için Profesör Karpat şunları söylüyor:

"Türk Demokrasi Tarihi'ni öfkeyle yazdım. O tarihe kadar Türkiye hakkında doğru dürüst bir şey yazılmamıştı. O kitap bana hemen bir şöhret getirdi. Ama itiraf edeyim; bütün bunları burada olup biten "haksız muamele" ile yazdım. Hem soğukkanlılıkla, hem bir ilim adamı olarak yazdığım için kitap tuttu."

Doktorasını tamamlamasının ardından, bu gün yaşanan olayların kökenlerini daha iyi anlayabilmek için, bir buçuk yıl Anadolu'da kalarak sorunların kaynaklarını "keşfetmeye" çalışır. Profesör Karpat, bu sürenin kendi bilimsel yaşamında "tekrar doğuş" olduğunu belirtmekte ve Türkiye'yi, okuduğu kitaplardan, görüştüğü kişilerden değil,

"bizzat sahaya giderek" bulduğunu belirtmektedir (Tarihçinin Mutfağı, 1999). Romanya'da tarih ihtisasının ardından Amerikan tarihi, Rus tarihi, Ortadoğu tarihi ve Osmanlı tarihi konularında çeşitli kurslara devam etmiştir.

Meslek Hayatı

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra araştırmacı olup Türkiye üzerine çalışmak istediğini belirten Profesör Karpat, Washington ve New York Üniversitelerinde eğitimini sürdürürken aynı zamanda dersler vermiştir. Çalıştığı kurumlar aşağıdaki gibidir:

- 19521953 yılları arasında Birleşmiş Milletler Toplumsal Araştırmalar Bölümü,
- 19571962 yılları arasında Montana Devlet Üniversitesi,
- 19601961 arasında Harvard Üniversitesi,
- 1962 yılında Robert Koleji,
- 1962 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
- 1963 yılında Colombia Üniversitesi,
- 1967 yılında John Hopkins Üniversitesi,
- 1962-1967 yılları arasında New York Üniversitesi,
- 1968-1971 yılları arasında ODTÜ Sosyal Bilimler Bölümü,
- 1972 yılında Princeton Üniversitesi,
- 1984 yılında Ecole des Hautes Etudes en Science Sociales (Paris),
- 1992-1993 yılları arasında Bilkent Üniversitesi,
- 1970-1988 yılları arasında Wisconsin Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Bölüm Başkanlığı,
- 1971-1974 tarihlerinde Türk Araştırmaları Derneği Başkanlığı,
- 1983-1985 tarihlerinde Türk Araştırmaları Kurumu'nun Başkanlığı,
- 1985-1995 yılları arasında Orta Asya Çalışmaları Derneği'nin Kurucu Başkanlığı,
- 1989-1995 yılları arasında yeniden Wisconsin Üniversitesi Orta Asya Çalışmaları Programı Bölüm Başkanlığı,
- Türk Tarih Kurumu Onur Üyesi,
- International Journal of Turkish Studies, Central Asian Survey'in Editörlüğü,
- Journal of Muslim Minority Affairs Dergisi'nin Editörler Kurulu üyesidir.

Profesör Karpat, Romanya çalışmaları nedeniyle Romanya bağımsızlık madalyası ve Bükreş Üniversitesi Dimitri Cantemir madalyasıyla ödüllendirilmiştir. Ayrıca kendisine Romanya Ovidius Üniversitesi ve Rusya Çuvaş Milli Üniversitesi tarafından onur doktoraları verilmiştir. Rusya Kazan Bilimler Akademisi onursal üyeliği, Wisconsin Üniversitesi Hilldale ödülü ve Türk Bilimler Akademisi ödülü verilen Profesör Karpat MESA-Ortadoğu Çalışmaları Derneği'nin kurucu üyelik ve başkanlık görevlerini yürütmüştür.

Profesör Karpat, Wisconsin Üniversitesi Tarih bölümünde Türkiye Tarihi programını açmış ve Türkçe programını, Osmanlı tarihi ve modern Türkiye programını geliştirmiştir. Wisconsin Üniversitesi Tarih bölümünde 1967'den bu yana öğretim üyeliğini halen sürdürmektedir.

Uzun yıllar Osmanlı tarihi ile modern Türkiye'nin ekonomik, sosyal, kültürel, dinsel temelleri arasındaki etkileşim üzerine çalışmalar yapan Profesör Karpat, Osmanlı ta-

rihini bilmeden "bugünkü Türkiye'yi" anlamanın mümkün olmadığını iddia etmekte ve yıllarını verdiği mesleğinde sürekli tarih bilincini geliştirmek üzere çalışmalarını sürdürmektedir. Son dönemlerde, Avrupa, ABD ve Türk tarihi üzerine çalışmalar yapan Profesör Karpat, ağırlıklı olarak "Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki yapılanma, ulus ve din" konularında yoğunlaşmaktadır.

Osmanlı tarihinden hareketle Türkiye'de din ve toplum ilişkisi üzerine eserler veren, İslamın siyasallaşması, Ortadoğu, Türk kimliği gibi konularında çalışmalarını sürdüren Profesör Karpat'ın eserlerinin çoğunluğu son yıllarda, Türkçeye kazandırılmıştır.

Eserlerinin Sosyolojik Çözümlemesi

Yukarıda kitap, editörlük ve kitap içinde bölümlerden oluşan listede Profesör Karpat'ın doktora çalışması olan, en çok okunan ve en önemli eseri olan "**Türk Demokrasi Tarihi,**" önce 1959 yılında "Turkey's Politics" başlığıyla Princeton Üniversitesince yayınlanmış ve Türkiye'nin yakın tarihini irdeleyen ve en çok kullanılan kaynak kitaplardan birisi olarak yerini korumuştur. Bu çalışma daha sonra, 1967 yılında İstanbul Kitapevi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve bu konuda sosyal bilimler alanında nesnel bir çalışma olarak kabul edilmiştir. Daha sonra 1996 yılında Afa yayınları tarafından basılan ve İmge Yayınları tarafından yeniden basımda olan bu eserinde Profesör Karpat, Türk toplumunun değişme sürecini sosyolojik bir temelde inceleyerek, Türkiye'nin geleceğini tayin edecek ana gücün demokrasi olduğunu savunmaktadır. Bu çalışmanın ana hareket noktası Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılındaki reform hareketlerinden başlayarak tarihsel değişimi kurumsal bakışı temel alarak incelemektir. Türk toplumunun değişme sürecini Max Weber, Karl Marx gibi sosyal bilimcilerin yanı sıra, tarihsel, sosyal, ekonomik ve ideolojik yaklaşımlarla toplumun kendi iç dinamizmini de göz önüne alarak irdelemiştir. Profesör Karpat bu çalışmasında çok yönlü bakış açılarını da göz önüne alarak, Türkiye'nin kendine has özgün bir değişme ve gelişme yolu izlediği ve kendi yolunu toplum içinde yaşayan eski ve yeni güçlerin özgürce etkileşiminin belirleyeceğini ve bu etkileşimin de ancak demokratik bir ortamda gerçekleşirse mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Bu çalışmada cumhuriyetin kuruluş ve gelişme aşamasında sınıf, siyasi partiler, milliyetçilik, din ve laiklik, devrimcilik ve batılılaşma gibi sosyolojik olgular, dünya dinamikleri göz önüne alınarak irdelenmiştir. Profesör Karpat'ın Türk Demokrasi Tarihi adlı eseri, Türkiye'yi Batıda tanıtan ve Batılının Türkiye Tarihi ile ilgili sosyal bilimlerin her alanında ana kaynakça olarak kullandığı temel sosyolojik bir çalışmadır. Ayrıca çalışmanın üzerinden kırk yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen değişmenin demokratik olmazsa ilerleme olmayacağı vurgusu geçerliliğini korumaktadır.

2000 yılında basılan **"Osmanlı ve Dünya"** adlı çalışmasında Profesör Karpat, Osmanlı tarihi anlaşılmadan dünya tarihinin yazılamayacağını iddia etmektedir. Özellikle son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan gerçeklikler doğrultusunda Osmanlı tarihinin ciddiyetle incelenmesi gerekliliği görünür olmuştur. XX. Yüzyılın başından bu yana Osmanlı tarihi doğuşundan batışına kadar dünya tarihinden koparılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu görüşe göre, Osmanlı bir "mucize" gibi doğmuş ve "ihanetler" ve "ihmaller" yüzünden batmıştı. Bunun yanı sıra dünya tarihçiliğinde de Osmanlı tarihinin yapısal özellikleri önemsenmeden, sadece yükselip batan ve modernleşmeye her hangi bir katkısı ol-

mayan kendi içine kapalı bir imparatorluk olarak algılanması söz konusuydu. Bu çalışma, Osmanlının kendine has özünden hareket edilerek dünya tarihindeki yerini olduğu kadar dünya tarihinin, özellikle de modern tarihin oluşumuna katkılarını da sergileyen ciddi bir sosyal tarih çalışmasıdır.

Profesör Karpat'ın 2001 yılında İmge yayınlarınca basılan **"Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk"** adlı eseri daha önce yayınlanan makale ve bildirilerden oluşmaktadır. Bu eserde Profesör Karpat, Batıda gerçekleştirilen Ortadoğu araştırmalarının arka planı ve TürkArap ilişkilerinin tarihsel boyutunu irdeleyerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinden sonra bu bölgede ortaya çıkan ulusdevletlerin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılarını betimlemektedir. Ortadoğu uluslarının ulus olma ve devlet kurma süreçlerindeki değişimi, değişme ve süreklilik unsurlarını oluşturan kurumlar ve yapılar arasındaki bağlantıları ve ulusdevlete dönüşme aşamaları, bu çalışmada geniş tarihsel bilgi birikimiyle toplumsalekonomik yaklaşım ve karşılaştırmalı tarih çerçevesinde sunulmaktadır. Ortadoğu'daki tarihsel birikim ve bu bölgedeki devletlerin XXI. Yüzyılda geçirecekleri değişiklik Karpat tarafından çarpıcı örneklerle anlatılmaktadır.

Profesör Karpat'ın en önemli çalışmalarından biri olan **"Ottoman Population"** Wisconsin Universitesi tarafından 1985 yılında basılmış, daha sonra bu eser 2003 yılında, **"Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri"** adıyla Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nda çeviri olarak yayınlanmıştır. Bu çalışmada Karpat, XIX. yüzyılı kapsayan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğini de içine alan Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki toplumsal ve siyasal dönüşümü anlayabilmenin ancak Osmanlı nüfusunun çözümlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtmektedir. Özellikle nüfusunda yaşanan hareketlilikler, göç, nüfus dağılımındaki gelişme hızı, dini, etnik bileşimi gibi parametreler ve bu nüfusun büyümesi, azalması veya ayrışmasına neden olan toplumsal etkenlerin kapsamlı bir şekilde incelendiği bu çalışmada Karpat, yıllardır yaptığı çalışmalarda kristalleşen Osmanlı birikimini sergilemektedir. Ayrıca bu eserde, Balkanlar ve Kafkaslardaki nüfus hareketleri ve Osmanlı'dan Amerika'ya göçün yanı sıra Osmanlı İmparatorluğundaki Yahudi nüfus hareketleri de incelenmektedir.

Profesör Karpat'ın 2003 yılında İmge Kitapevi tarafından basılan **"Osmanlı Modernleşmesi"** adlı eseri, XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve tüm toplumların toplumsal yapı ve ilişkilerin de değişime uğratan modernleşme sürecinin Osmanlı'da yarattığı değişimleri, başka bir deyişle klasik Osmanlı düzeninin çözülmesini tartışan bir araştırmadır. Bu çalışma modern Türkiye'nin oluşum ve gelişim sürecine etkilerini irdelemektedir. Bu çalışmada XIX. Yüzyılda Osmanlıda yaşanan nüfus hareketleri ve büyük göçlerin toprak mülkiyetinde ortaya çıkardığı değişmelere yer vermektedir. Ayrıca; bu göçlerin çok yönlü etkileri bağlamında, Osmanlı'da bir orta sınıfın nasıl ortaya çıktığı ve şehirlerin gelişiminde oynadığı roller ve şehirlerdeki nüfus hareketleri bu çalışmada ayrıntılı olarak irdelenmektedir.

2003 yılında yayınlanan **"Türkiye ve Orta Asya"** adlı çalışmada Karpat, 1950 sonrası Türk dış politikasını, özellikle de Sovyetler Birliği'ne dönük politikasını değerlendirmektedir. Karpat, Ortadoğu'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafyada, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ideolojik, politik ve kurumsal dönüşümleri ele alırken, eski ve yeni Or-

ta Asya'da, etnisite, din, ulusçuluk ve siyasal sistem gibi olguları incelemektedir. Bu günkü Orta Asya'nın dünya sistemiyle bütünleşmesine ve bu bağlamda Türkiye ile İran'ın bu coğrafyadaki konumu ve rolüne bakan Karpat bu çalışmada, uzun yıllar dış dünyaya kapalı olan bu bölgeyle ilgili analitik bir çözümleme yapmaktadır.

Profesör Karpat'ın Bilgi Üniversitesi Yayınlarınca 2004 basılan **"Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si"** adlı editörlüğünü yaptığı eseri, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemlerindeki kimlik ve geçirdiği değişimleri temel alan makalelerden oluşmuş bir derlemedir. Bu kitabın içeriğinde özellikle XIX. Yüzyılda ortaya çıkan Osmanlıcılığın kökenleri irdelenmektedir. Osmanlıcılığın ana amacının padişahın kullarını devletin vatandaşlarına dönüştürmek olduğunu iddia eden Karpat, Osmanlıcılık politikasın kökenlerinde "inanç, ırk ve dil farklarının üstesinden gelmek üzere bir siyasal kimlik olarak, tek bir vatandaşlık kavramını kullanma çabası" olarak değerlendirmektedir. Osmanlı geçmişinin her alanda varlığını sürdürdüğünü vurgulayan Profesör Karpat, kimlik tartışmalarının Osmanlı tarihindeki boşlukları doldurma çabasına hizmet ettiğini, bunun da araştırmacılar için cesaret verici bir eğilim olduğunu belirtmektedir. Yazar, tarihçi ve sosyal bilimcilerin, popüler çalışmaların duygusallığından uzaklaşarak daha objektif ve daha gerçek bir alan yaratabilmek için, kimlik tartışmalarının sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadır.

2004 yılında Bilgi Üniversitesince yayınlanan "**İslâmın Siyasallaşması**" adlı eserinde Profesör Karpat, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından çöküşüne kadar geçen süreçte siyasal ve sosyokültürel değişimleri ele almaktadır. İslam'ı hem toplumun bir kimliği hem de özünü kaybetmeden değişmesine yardım eden bir kurum olarak görmektedir. Bu çalışmada Profesör Karpat, Türkiye'de yaşayan Türklerin çoğunluğunun "orta yolda", modernist, ilerici ve demokratik düşünceli olduğunu; aynı zamanda da Müslüman olduklarını savunmaktadır. Türkiye'de modernlik, demokrasi ve İslam'ın birbirlerini tamamlayan ve bütünleyen kavramlar olduğunu iddia eden Profesör Karpat, Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda dünya sisteminin bir parçası haline geldiğini belirtmektedir

2004 yılında yayınlanan, **"Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme"** adlı eserinde Profesör Karpat, Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşanan dönüşümlerden en önemlisini oluşturan kırdan kente göçün doğurduğu gecekondulaşma ile yaşanan toplumsal dönüşüm ve kentleşme olgusunu, evrensel ve kuramsal boyutunu ihmal etmeden, özgün bir yaklaşımla incelemektedir. Karpat, bu çalışmasında kırsal göçün geçirdiği süreçlerden hareket ederek göçün ve göçmenin kentleşme sürecinin tarihçesini hem göçmenler hem de kentlilerin bakış açısından tartışmalı olarak aktarırken, gecekonduların da ekonomik ve toplumsal yapısını tarihsel bir süreçte aktarmaktadır. Karpat, bu süreci kırsal nüfusun kentlere akını ve kentleri kırsallaştırıp köylüleştirmesi gibi sığ bir çerçevede değil, Türkiye'nin yaşadığı daha büyük ölçekli toplumsal ve iktisadi dönüşümün bir yansıması olarak ele alırken, İstanbul'da üç gecekondu semtinde yapılan çalışmada örgütlenme ve liderlik olgusu betimlenmeye çalışmıştır. Bu çalışmada ayrıca gecekondunun kentleşme süreci ve bu süreçte göçmenlerin kırsalla etkileşimleri incelenmiştir. Kırsal göç ve kentleşme sürecini üç yerleşim yerinde yaşayan aktörlerin gözüyle anlamaya çalışan Karpat, hem kentteki konut sorununa bir

çözüm hem de kırsal göçün "bir yan ürünü" olarak değerlendirdiği gecekondu olgusu nun kentleşme sürecinin bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Çalışmanın sonuç bö lümünde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gecekondu ve gecekondulaşmanın var o duğu tüm toplumsal yapılarda, nelerin yapılması gerektiği konusunda çözüm önerile sıralanarak; gecekondulukların kentle bütünleşmesinin sağlanması önerilirken; "düzen bir göç ve uyumlu bir kentsel büyüme" için, kalkınmaya ve kırsal kalkınmanın önem ne vurgu yapılarak, bu konuda köklü siyasalar ve kentsel planlamalar yapılmasının zo runlu olduğu vurgulanmıştır.

2004 yılında basılan **"Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk"** adlı çalışma sında tarihte süreklilik ve Balkan tarihinin Osmanlı tarihinden ayrı düşünülemeyeceğin den yola çıkan Profesör Karpat, Balkan toplumlarının geçmiş, bugün ve geleceği arasın daki sürekliliği vurgulayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından Balkanlar'da ortay çıkan siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıların tarihini betimler. Karpat, XVIII ve XIX Yüzyılda Balkanlar'daki siyasal yeniden yapılanma ve kurumsal dönüşüm üzerindek Osmanlı etkilerini sergileyen Balkan ulusçu yazınının iddialarının aksine, Osmanlı İm paratorluğu'nun, Balkan toplumlarının uluslaşma süreçleri üzerindeki yapıcı etkileri b eserin ana temasını oluşturmaktadır. Osmanlı toplumsal örgütlenmesi ile Balkan toplum larının din ve milliyet anlayışları arasındaki ilişkileri sorgulayan bu yapıt, Balkanlar'ı ulusal kökenlerinin Osmanlı tarihinde aramaktadır. Bulgar, Sırp, Yunan, Makedon, Rü men, Gagavuz ve BosnaHerseklilerin "ulusal" tarihlerinin ve tarih yazını anlayışlarını gelişimi ve değişimi bütüncül bir Osmanlı tarihi çerçevesinde incelenmektedir.

2006 yılında yayınlanan **"Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma** adlı eserinde Profesör Karpat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı modernleşmesine uyur sürecini değişim, modernleşme ve ulusçuluk kavramları açısından değerlendirmektedir Özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllarda yapılmaya çalışılan reformların Osmanlı'da değişim modernleşme ve ulusçuluk olgularının nasıl etkilediğinin tartışıldığı bu eserde ekono mik altyapının sorunları ve engelleri de sergilenmektedir. Özellikle ulusçuluğun Osman lı'yı nasıl çözdüğü de bu kitapta tartışılırken; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma sürec nin yanı sıra yirminci yüzyıl başlarında yaşanan sosyal ve ekonomik değişimler de b eserin içeriğini oluşturmaktadır. Karpat, bu çalışmasında, Avrupa'da yaşanan modernleş me sürecini ve değişimlere, Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl uyum sağlamaya çalıştığ nı ve bu değişim sürecinde, modernleşme ve ulusçuluk olgularının anlamlarını irdele mektedir. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, kendine özgü karmaşı sosyal yapılanmasında gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar ele alınmaktadır. Ayrıca, Os manlının Batıyla son yüzyılda yaşadığı ticari ilişkiler ve bu ilişkilerin ekonomik alt yap yı nasıl değiştirdiği, karşılaştığı iç ve dış engeller; İmparatorluğun çoklu etnik yapısı v ulusçuluk hareketlerinin yarattığı çözülme karşısında yaşanan gelişmelerle açık bir şeki de gözlenebilen modernleşme hareketi ayrıntılı bir sosyolojik analizle değerlendirilmek te ve birbirleriyle bağlantısı kurulmaktadır. Profesör Karpat, Osmanlı İmparatorluğu'nu sancılı dönemi atlatamama nedenlerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma süreci, XIX yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında yaşanan sosyal ve ekonomik değişimleri analitik bi şekilde bu çalışmasında sergilemektedir.

Türk Sosyolojisindeki Yeri

Kendisini klasik bir tarihçi olarak görmeyen Profesör Karpat'ın bütün eserlerinde, tarihin ve toplumların sürekliliğinden hareket edilerek son iki yüz yılda ortaya çıkan dünya sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl bir değişimi ve dönüşümü getirdiği sergilenmektedir. Özellikle, yıkılan İmparatorluktan ortaya çıkan yeni ulus devletlerin yapısı, göçler ve bu göçlerin modern dünya üzerine etkilerinin tartışıldığı tüm eserlerinde Karpat, hem tarih, hem siyaset bilimini kullanırken, tam anlamıyla bütünsel bir bakış açısı sergilemekte ve hem Türkiye'nin hem de dünyanın toplumsal yapısını irdelerken eserlerinde sosyolojik çözümleme yapmaktadır.

Profesör Karpat, çalışmalarında tarihi, "bir malzeme deposu, bir tecrübe kaynağı olarak" değerlendirirken, tarihin "ancak insanların güncel yaşamlarıyla ilgili hale getirilirse" anlamı olacağını vurgulamaktadır. Bu gün yaşanan sosyal gerçekliklerin tarih bilinci ve bilgisiyle çözümlenebileceği belirtirken, "yakın tarihe bakarak bugün için sonuçlara" varılabileceğini belirtmektedir. Düzel'le yaptığı söyleşide kendini klasik anlamda tarihçi değil, yeni tarih anlayışının temsilcisi olarak düşünen Karpat, ancak tarihten hareket ederek toplumun anlaşılabileceğini belirtmektedir (N. Düzel 04.12.2006, Radikal).

Eserlerinde genel olarak, göç ve insanlar arası etkileşimi temel alarak tarihsel bir bakış açısı geliştiren Karpat, klasik sosyolojik kuramlardan hareket ederek bu etkileşimi Osmanlı'nın son döneminden başlayarak bu günkü Türkiye'ye uyarlamaktadır. Özellikle Türk ulusunun modernleşme sürecini Osmanlı'da başlayan sosyal hareketlilik ve kopuş süreçleriyle özdeşleştirerek açıklarken, eserlerinin tümünde nesnellik ilkesi yöntemin ana hareket noktasıdır. Çalışmalarında tarihe bakarken, yaşanan tüm tarihsel olayların ekonomik, sosyal, kültürel, dinsel, siyasal yanlarını birbirine bağımlı olarak ve birbirinden koparmadan ele alan Karpat, tarihin bugüne nasıl bağlandığını anlamayı ve anlatmayı amaç edinir. Tarih bilincinin önemi tüm eserlerinde gözlenebilirken, özellikle kendi tarihimizle dünya tarihi arasındaki bağın kurulması ustalıkla izlenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusuyla ilgili yaptığı çalışma, bir demografya çözümlemesi olup bu güne kadar yapılan bu konuda gerçekleştirilen en özgün eserdir. Özellikle, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'nun tarihine ışık tutan bu çalışmada ayrıca, Osmanlı'nın ulus devletlerin kopuş aşamasındaki sosyal yapısı ve yaşam şekillerini irdelemektedir.

Profesör Karpat eserlerinde, Osmanlı'nın son dönemlerini tartışırken, İslam'ı hem toplumun bir kimliği hem de özünü kaybetmeden değişmesine yardım eden bir kurum olarak görür. Günümüzde halen bu ilişkinin varlığını sürdürdüğünü iddia ettiği "İslâm'ın Siyasallaşması" adlı eserinde de din, demokrasi ve modernite ilişkisinin, birbirine bağlı ve bütünleştirici olduğunu ve bunun da ancak modern Türkiye'nin özgün yapısal özelliği olduğunu açıklarken bu görüngüye "Türk İslamı" vurgusunu yapar. Profesör Karpat kimlik ve özellikle Türk kimliğinin bu nedenle de içinde dini kimliği de barındırdığını çalışmalarında sergilerken, Türkiye'de yaşanan İslamın aslında gerçek İslam olduğunu ve bu kimliğin içindeki din olgusunun kültürel bir fenomen olduğunu iddia eder. Yine aynı eserinde modernleşmenin dini de içine alması gerektiğini belirtir. Profesör Karpat'a göre, İslam olmadan Batı uygarlığı, Batı uygarlığından soyutlanarak da İslam açıklanamaz. Aynı zamanda, bugünkü Türkiye de Osmanlı devleti'nin hukuk, tarih ve kültürü-

nün mirasçısıdır. Siyasal sistemlerin değiştiği ancak toplum ve kültürün yaşamaya devam ettiğini iddia eden Profesör Karpat, Osmanlı'nın oluşturduğu kültürel ve dinsel çeşitlilik içinde siyasi birliğin özü itibarıyla yaşamaya devam ettiğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bu tarihsel süreklilikle Osmanlı'nın mirası olan dayanışma, hoşgörü, insanlık ve kardeşlik kültürünü sürdürdüğünü vurgular. Eserlerinde genel olarak, Türkiye'nin temel sorununun toplum kültürü ile devlet kültürünü birbirine bağdaştırmaktan kaynaklandığını belirtir (İslamın Siyasallaşması). Düzel'le yaptığı söyleşide Türk kimliğinin tarihsel olarak kökenlerinin, Osmanlı'nın son yirmi yılında ve Osmanlı'nın tecrübesini, Osmanlı kimliğini koruyarak oluştuğunu belirtir (Düzel 04.12.2006, Radikal).

Osmanlı'yı ve bugünkü Türk toplumunu anlamak için yeni objektif değerlendirmeye gereksinme duyulduğunu iddia eden Profesör Karpat, son dönem eserlerinde Türkiye'de zaten Osmanlı mirasının yaşandığına dikkat çekerken, son yıllarda Batı'da Osmanlı Devleti hakkında olumlu görüşlerin arttığını sergilemektedir.

Son dönem kitaplarında, Türkiye'nin hem Batı hem de İslam uygarlığının bir sentezi olduğunu, onun özünü anlamanın da tarih ve kültürünü anlamakla mümkün olabileceğini yazan Profesör Karpat, Türkiye'de laiklik adı altında uygulanan siyasetin, canlı, temeli halka dayanan demokratik, akılcı ve insancıl bir İslâm'ın doğmasına yol açtığını, bu nedenle de Türk kimliğinin modern, Müslüman, Türk olarak betimlenebileceğini iddia eder.

Sonuç olarak Profesör Karpat, sosyolojideki bağımlılık ilkesini temel alarak, eserlerinde tarih, politika ve sosyolojiyi harmanlayıp; hem nitel hem de nicel verileri büyük bir ustalıkla kullanarak, son elli yıldır Türkiye ve Osmanlı konusunda sosyal bilimlerin her alanını da etkileyen yüzlerce eser vermiş evrensel bir tarihçi, siyaset bilimci ve sosyologtur.

Kaynakça

Düzel, N. (2006). *Kemal Karpat'la söyleşi*. 04.12.2006, Radikal Gazetesi.

Karpat. H. K. (1971). *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*. İstanbul: Varlık.

Karpat, K. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.

Karpat, K. (2001). *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (18301914)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Karpat, K. (2003). *Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Karpat, K. (2004). *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Gecekondu*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları..

Karpat, K. (2004). *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karpat, K. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Karpat, K. (2004). *İslamın Siyasallaşması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Öztürk, M. (2006). Din Anlaşılmadan Siyaset Yapılmaz. *Aksiyon Dergisi,* (624), 20.11.2006

Tarihçinin Mutfağı. (1999). *Kemal Karpat'la.Söyleşi. 23.09.1999.* İstanbul: Tarih Vakfı.

Ek:

Yurtdışında en çok ilgi gören eseri, Wisconsin Üniversitesi tarafından basılan "Ottoman Population" adlı çalışmasıdır. Bu çalışma yirmi değişik ülkede yayınlanmıştır. 150 kadar makalesi ve otuzdan fazla kitabı bulunan Karpat'ın eserlerinden kitap olarak basılanları ve kitap içinde bölümlerinden bazıları aşağıdadır:

1. Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (18761980) (2006), İmge Kitabevi Yayınları.
2. Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma (2006), İmge Kitabevi Yayınları.
3. Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Gecekondu (2004), İmge Kitabevi Yayınları.
4. Osmanlı Geçmişi ve Bu günün Türkiye'si (2004), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
5. Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (2004), İmge Kitabevi Yayınları.
6. İslamın Siyasallaşması (2004), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
7. Osmanlı Nüfusu 18301914 (2003), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
8. Türkiye ve Orta Asya (2003), İmge Kitabevi Yayınları.
9. Osmanlı Modernleşmesi (2002), İmge Kitabevi Yayınları.
10. Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk (2001), İmge Kitabevi Yayınları.
11. Political and Social Thought in the Contemporary Middle East, JStor.
12. The Politicization of Islam: Reconstruction and Identity, State Faith and Community in the Late OttomanState (2001), Oxford University Pres.
13. Ottoman Past and Today's Turkey (2000), Leiden.
14. Osmanlı ve Dünya (2000), Ufuk Kitapları, İstanbul.
15. Türk Demokrasi Tarihi (1996), Afa Yayınları,
16. Foreign Policy of Turkey. Recent Development (1994 ve 1996), Editör ve iki makale yazarı olarak, Madison.
17. TDV İslam Ansiklopedisi, (1990 ve 1996), (Balkanlar, Romanya, Göçmenler gibi konuların yazarı olarak)
18. Central Asian Survey (1994), Editör ve yazar.
19. Central Asian Survey (1987 ve 1993), Editör ve yazar.
20. The Turks of Bulgaria: The Social Political History of a Minority (1990),
21. Ottoman Populatin 1830–1914 Demographic and Social Characteristics (1985), University of Wisconsin Press.
22. Turkey's Foreign Policy in Transition (1975), Leiden.
23. The Ottoman State and Its Place in World History (1974), Editör ve iki makalenin yazarı olarak; Leiden.
24. Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm (1976).
25. Gecekondu Üzerine (1973), ODTÜ.
26. Socail Change and Politics in Turkey (1973), Brill Leiden.
27. An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State (1973), Princeton University Press.

28. The Middle East and North Africa (1969), Harcourt Brace.

29. Political and Social Thought in the Contemporary Middle East (1968, 1971), Praeger.

30. Türk Demokrasi Tarihi (1967), İstanbul Matbaası.

31. Political Modernization in Japan and Turkey (1964), Princeton University Pres.

32. Turkey's Politics: The Transition to a MultiParti System (1959), Princeton University Press.

33. The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization(1976), Cambridge University Pres.

Makaleler

Profesör Karpat'ın yüz elliye yakın makale ve bildirisi bulunmaktadır. Bu çalışmalarının çoğunluğu Amerika'da yayınlanmış olup, bu gün, bunların bir kısmı yeni çıkan kitaplarının içinde bölüm olarak bulunmaktadır. Makalelerinin büyük bir kısmı Osmanlı tarihi üzerinedir. Aşağıda seçilmiş makalelerinin bir kısmı sıralanmaktadır:

1. Social Change and Politics in Turkey: A StructuralHistorical Analysis (Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyaset: YapısalTarihsel Analiz; Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia , No 7).

2. Turkish Foreign Policy: Recent Developments (Türk Dış Politikası: Son Gelişmeler, Editör).

3. The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization (Gecekondu: Köyden Kente Göç ve Şehirleşme).

4. Ottoman Past and Today's Turkey (Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si) Social, Economic, and Political Studies of the Middle East and Asia, Vol 76; Editör.

5. Ottoman Population, 18301914: Demographic and Social Characteristics (Osmanlı Nüfusu, 18301914: Demografik ve Sosyal Özellikler).

6. The Turks of Bulgaria: The History, Culture, and Political Fate of a Minority (Bulgaristan'da Türkler: Bir Azınlığın Tarihsel, Kültürel ve Siyasal Kaderi, Editör).

7. Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak.

8. Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet Carter Vaughn Fındley.

9. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim, Mehmet Ö. Alkan.

10. Osmanlı Sivil Toplumu ve Modern Türk Demokrasisi Haım Gerber.

11. Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 19081938 – Eric Van Zürcher.

12. Reform Sürecinde Devlet ve Ekonomi: Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünde Değişmeler Mehmet Genç.

13. 18. yüzyılda Osmanlı Para Sisteminde Canlanma Şevket Pamuk.

14. Osmanlıca'dan Modern Türkçeye Türk Edebiyatı ve Özkimlik İnci Enginün.

15. Balkan Tarih Yazınında Osmanlı İmparatorluğu Fikret Adanır.

16. 20. yüzyılın İlk Yarısında Lübnan'da Milliyetçi Düşünce ve Osmanlı İmgesi – Vacih Kavtarani.

17. 1945 Sonrası Arabistan'da Osmanlı Tarihi Çalışmaları Karl K. Kabir. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 437 sf. Çeviren: Sönmez Taner, Dizi: Osmanlı Tarihi.

CAVİT ORHAN TÜTENGİL
(1921 – 1979)

Esra BURCU*

Hayatı**

17 Ocak 1921'de Tarsus'un Sebil Köyü'nde doğdu. Babası Kıbrıs kökenli bir öğretmen olan Palabıyıklı Ali Rauf Tütengil, annesi Tarsuslu bir evhanımı olan Meryem Hanım'dır. Tütengil, biri vefat etmiş 5 erkek bir kız çocuğa sahip bir ailenin ikinci çocuğudur. 1952 yılında kendisi gibi Aksu Köy Enstitüsünde öğretmenlik yapan Şükrüye Urubay ile evlenmiştir. Bu evlilikten üç çocuğu doğmuştur. İlk çocuğu ölmüş, ikinci çocuğu 1955'te doğan Kaya Tütengil, üçüncü çocuğu 1956'da doğan Deniz Tütengil'dir. Tütengil, öğretim üyeliğine devam ederken, 1979'un 7 Aralık sabahında işine gitmek üzere evden ayrıldığında yolda bir arabada pusu kuran kişiler tarafından yaylım ateşine tutularak öldürülmüştür.

Öğrenim ve Meslek Hayatı

İlkokula babasının görevli olduğu Ulaş Köyü'nde başlamıştır. İlkokulu ve ortaokulu Tarsus'ta, liseyi parasız yatılı olarak Haydarpaşa Lisesinde okudu. 1940 yılında Haydarpaşa Lisesinden mezun oldu. Liseden sonra Mülkiye Mektebini (şimdiki adı Siyasal Bilgiler Fakültesi) ve Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümünü kazandı. 1942'de öğrenciyken arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'da "Değirmen" adlı fikir-sanat dergisini çıkardı. Mülkiye'ye devam etmedi ve 1944'te Yüksek Öğretmen Okulu Felsefe Bölümünü bitirdi. 1944'te ilk görev yeri olan Antalya Lisesinde göreve başladı. 1945'te askerliğini yapmak için Erzincan'a gitti ve orada topçu olarak askerlik görevini yerine getirdi. 1944-1953 yılları arasında Kepirtepe ve Aksu Köy Enstitülerinde meslek dersi öğretmenliği görevlerinde bulundu. 1950-1951'de staj için Fransa'ya gitti. Fransa'daki izlenimleri Varlık dergisinde yayınlanmıştır. Bu yıllarda Prens Lütfullah'la tanıştı ve görüştü. 1952'de Fransa'dan dönmüş ve Aksu Köy Enstitüsündeki öğretmenlik görevine devam etmiştir. 1952'de Diyarbakır Lisesinde felsefe öğretmenliğine atanmıştır. Diyarbakır'da bulunduğu yıllarda, bu şehrin yetiştirmiş olduğu Ziya Gökalp, Sait Paşa, Süleyman Nazif, Faik Ali ve İshak Sükuti ile ilgili araştırmalar yapmıştır. 1953'te Diyarbakır'da öğretmenlik

---

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

** Cavit Orhan Tütengil'in hayatına ilişkin daha geniş bilgi için; İ. Cılga "Cavit Orhan Tütengil", Türk Toplumbilimcileri I (Yay. Haz. E. Kongar), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996 ve E. Kongar, Cavit Orhan Tütengil, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

yaptığı yıllarda diğer öğretmen arkadaşları ve öğrencileriyle birlikte "Çizgi" dergisini yayınlamışlardır. 1953'te İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Sosyoloji Kürsüsünde asistanlığa başlamıştır. Kürsü başkanı Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'dur. 1956'da Fransa'da yazmaya başladığı "Montesquieu'nun Siyasi ve İktisadi Fikirleri" adlı doktora tezini tamamlamıştır. 1957'de yazdığı doktora tezi ile Türk Dil Kurumu'nun Bilim Ödülü'nü kazanmıştır. 1958'de asistanlığına devam ederken İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesini de bitirmiştir. 1960'ta "İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları" adlı çalışmasıyla doçent olmuştur. 1962-63 yıllarında İngiltere'de British Museum'da çeşitli çalışmalar yapmış ve İngiliz yaşamına ilişkin gözlemler yapmıştır. Rıza Nur'un el yazması kitapları ile Ziya Gökalp'in Londra'da yayınlanan ilk yazısını bularak kamuoyuna tanıtmış ve literatüre kazandırmıştır. 1970 yılında profesör olmuştur.

Üniversitede öğretim üyeliği sırasında Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Almanya'ya gitmiştir. Bir dönem İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsüne başkanlık yapmış, Gazetecilik Enstitüsünde hocalık ve bir süre müdürlük yapmıştır. Türk Dil Kurumu üyeliğinde bulunmuştur. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Yönetim Kurulu üyeliği yapmıştır. Harp Akademisi ve Hacettepe Üniversitesin'de dersler vermiştir.

Türk Sosyolojisindeki Yeri

Kavramları

Sosyoloji Tütengil'e göre sosyoloji, toplumsal sorunların varlık alanlarını nedenleriyle birlikte araştıran ve çözüm önerileri sunan ve bir toplumun bu yöndeki ihtiyaçlarının karşılanmasında rol oynayan önemli bir bilim dalıdır. Sosyoloji giderek önem kazanmaktadır. Bunun nedeni sosyolojinin diğer alanlarla giderek 'işbölümü' içine girmesi ve bu anlayışın yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu çerçevede, sosyoloji günümüzde önem kazanan birçok konuyla bir araya gelmekte ve böylece sosyolojinin çevresinin genişlediği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da sanayiden seçime, gençlikten yaşlılığa, edebiyattan sinemaya kadar uzanan yeni sosyoloji dalları ortaya çıkmaktadır.

Az Gelişme Tütengil'e göre az gelişmişlik olgusu, o toplumun tarihi özellikleriyle birlikte sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve ulusal/uluslararası ilişkileri bağlamında tartışılmalıdır.

- Tütengil'e (1980) göre, bir toplumun az gelişmişliğinin arkasında;
- Coğrafi şartlarına bağlı özellikleri ve bu özelliklere bağlı güçlükler,
- Kaynak yetersizliği ve/veya kaynakların yeterli kullanılmaması,
- Sosyo-kültürel güçlükler,
- Gelişme hızını kesen nüfus artışı,
- Gelişime katkı sağlayamayan nitelikte nüfus yoğunluğu,
- Toplumları derinden etkileyen büyük dönüşümlerin dışında kalma,
- Teknolojide arkalarda kalma,
- Organizasyonlarda başarısızlık,
- Dış güçlerin çıkarlarına uygun bir ilişki düzenin işleyişi,

Gelişmede yer alan insan ve madde kaynaklarının kötü kullanılması veya elden kaçırılması gibi durumlar yer almaktadır.

Tüm bu vurgular çerçevesinde Tütengil için bir toplumun gelişmişliği coğrafik, ır-

ki, dinî ve tarihî faktörlerle belirlenmektedir. Görüldüğü üzere Tütengil'de sosyal olayları tek faktörle açıklama eğilimi yoktur. Birçok faktörün karşılıklı etkileşimi o toplumsal yapıyı belirlemektedir. Bu anlamda Tütengil'e göre az gelişmişliğin tek bir tanımını vermek oldukça güçtür.

Tütengil'e göre, tanımlamanın güçlüğünü belirlemekle birlikte, az gelişmiş toplum; tabiatın getirdiği şartlar ve güçlüklerin yaşanması, kaynakların kıtlığı ve yeterince kullanılamaması, sosyo-kültürel güçlüklerin varlığı, gelişme hızını kesen nüfusun artışı, gelişmeyi yönlendirici bir nüfus niteliğine ve yoğunluğuna sahip olamama, dış gelişmelerden uzak ve habersiz olma, teknolojik ilerlemenin gerisinde kalma, yeterli organize özelliğine sahip olamama, dış ilişkilerde diğerlerinin çıkarına yönelik ilişkilerin varlığının söz konusu olması ile ortaya çıkan bir toplum tipidir. Tütengil az gelişmiş ülke tanımında, H. W. Singer'in "Az gelişmiş bir ülke zürafaya benzer. Kolaylıkla tanımlayamazsınız ama, görünce hemen tanırsınız." şeklindeki ifadesini benimsediğini sıklıkla belirtmiştir.

Tütengil az gelişmişlik üzerine yaptığı tespitlerde gelişmiş toplumlarla karşılaştırmalardan da faydalanmıştır.

Az Gelişmiş Bölge ya da Bölgesel Az Gelişme

Kendi aralarında görecelik durumu bulunan az gelişmiş ülkelerin yanısıra bir de "az gelişmiş bölgeler" vardır. Az gelişmiş bölgeler ya da bölgesel az gelişme; ister gelişmiş ister az gelişmiş olsun hemen tüm toplumlar için geçerli bir kavramdır. Bu kavram, bir ülkenin bütününe kıyasla gelişmeden yeterince faydalanamamış bir bölge olmaktan çok, ülkenin bütünü ile ele alınan bölge arasında sosyal yapı farklarının bulunmasını ön plana çıkarmaktadır. "Coğrafyadan gelen fiziki tecrit edilme veya elverişsiz koşullar, etnik ayrılıklar, demografik özellikler, ülkenin bütünü ile birlikte gelişmeyi engelleyen veya sınırlayan bir ilişkiler düzeninin varlığı bölgesel az gelişmeyi doğuran en önemli sebepler arasında yer alır." (Tütengil, 1980:40).

İkili Yapı

Tütengil, az gelişmişliği tartışırken az gelişmiş toplumsal yapıların ikili niteliğe sahip olduğunu, bu yapıların bir yanda "çağdaş" diğer yanda "geleneksel" ögeler taşıdığını belirtmiştir. "Az gelişmiş ülkelerde ikili yapıların yerini çağdaş toplum düzeni alıncaya kadar çatışmalar sürüp gidecektir. İçtimai ve iktisadi neticeleri kendi alanlarını fazlasıyla aşan köklü yapı değişmelerinin az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşıması bu yüzdendir." (Tütengil, 1980:149). Tütengil'e (1968:50, akt. Çetin ve Günay, 1999) göre; "İçtimai ve kültürel alanlarda kurumlar ve sistemler arasında mevcut olan 'çatışma' bu ülkelerin gözle görülür yanı olmaktadır. 'İlkel' ile 'çağdaş' az gelişmiş ülkelerde bir arada bulunmakta, hayatın her safhasında ikili yapılar yan yana veya karşı karşıya ortaya çıkmaktadır. Tütengil'e (Cılga, 1996:390) göre, az gelişmiş toplum yapısında görülen ikili yapılar ve iki ayrı sistem arasındaki çatışma az gelişmiş ülkelerin niteliklerindendir.

Göç/Kentleşme

Tütengil köy olgusunu bir sorun olarak tartışırken kentleşme süreciyle birlikte kırsal alanlardan kentsel alanlara göç olgusuna da dikkat çekmiştir. Tütengil Türkiye'nin kırsal özelliklerden kentsel özelliklere doğru bir değişim süreci yaşadığını belirtmiştir.

Tütengil kentleşmenin kaçınılmaz olduğunu, bu durumun en önemli göstergesinin de kırsal nüfusun hem Türkiye'de hem de dünyada giderek azalmasının olduğunu önemle vurgulamıştır. Tütengil köy-kent-göç olgularını birlikte değerlendirirken Sakarya ve İstanbul'da çeşitli araştırmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalarında kente göçün nedenlerini tespit etmek istemiş ve kent yaşamına uyumda ailenin uyum sürecini kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Tütengil (1968, akt. Kongar, 1982:63), kentleşmenin nedenini iki faktöre bağlamıştır:

- Makineleşmenin doğurduğu işsizlik, siyasal ve toplumsal güvensizlik, yaşamı köyde kazanmanın zor şartları gibi "köyün itimine" ilişkin nedenler,
- Kentteki ücretlerin yüksek oluşu, hizmetlerin daha yoğun ve etkin oluşu, kent yaşamının kültürel açıdan çekiciliği gibi "kentin çekimine" ilişkin nedenler.

Gençlik

Tütengil, gençlik kavramının en somut şekilde kullanıldığı alanın "ormancılık" alanı olduğunu belirtirken, bu alanda genç fideler için "ormanın geleceği" tanımlamasının yapılmasını, millet hayatına uygulamaktadır. Tütengil'e göre bunun nedeni, her milletin gençliğinin toplum hayatının devamlılığının garantisi olmasına ve yarının iyi ve kötü bazı belirtilerinin ve işaretlerinin habercisi olmasına bağlamıştır. Toplumsal hayat daima öncekiyaşlı nesilden yenigenç nesile intikal etmektedir. Bu açıdan gençlik o toplumun yarınına ulaşmasında önemli bir köprüdür. Önemli olan bu köprünün sağlam olmasıdır. Tütengil'in gençlikle ilgili diğer bir vurgusu da, gençlik tanımına sadece fizyolojik olarak bakmamasıdır. Bir insanı genç yapan biyolojik özelliklerinin yanısıra, düşünceleri ve hayat karşısında takındığı tavıra bağlıdır. Tütengil gençliğin özelliklerini dinamik, hamleci, ütopik, iyi niyetli, fazla heyecanlı, arkadaşlık duygusunun baskın olduğu, sevgi ve aşk bağlılığının kuvvetli olduğu, kendinden vermek psikolojisinin hâkim olduğu şeklinde ifade etmiştir. Tütengil gençlikten bahsederken, gençlerin Türkiye'nin sorunları karşısında görev ve sorumluluklarının olduğunu önemle vurgulamış ve bu söylemini köy sorunu üzerinde odaklanarak örneklendirmiştir.

Metodu

Tütengil, metodoloji konusunda bugün de geçerliliği söz konusu Türkiye'de yapılan yayınların ve çeşitli metotlarla yapılan araştırmaların yetersiz olduğunu belirterek bu alanlarda gerçekleştirilecek çalışmalara öncelik verilmesini önemle vurgulamıştır.

Tütengil'in belirttiği eksiklikleri gidermek amacıyla hazırladığı en önemli yayınlarından biri, 'Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metot'tur (1969). "Bu kitap, genç aydınlarımızın Türkiye gerçeklerine ilim yolu ile yaklaşmalarında ve çeşitli yurt konularında araştırma yaptırmalarında yararlı olabilirse amacına fazlasıyla ulaşmış olacaktır." (Tütengil, 1969:viii).

Tütengil, yukarıda belirtilen eserinde ve diğer çalışmalarında özellikle yabancı dildeki bilim kavramlarının Türkçede en uygun şekilde nasıl kullanılacağı ya da en uygun karşılığının ne olduğu ile ilgili olarak çabalar göstermiştir. Bu bağlamda, Tütengil (1969:1), "metot" kavramının dilimizde önce "usul" olarak daha sonra da sıklıkla "yöntem" olarak kullanıldığını, "metodoloji"nin de metot konusunu, teorisini ve uygulamala-

rını ele alan ilim dalı olarak tanımlandığını ve dilimizde bir ara "usuliyat" şeklinde yer bulduğunu sonraları ise, "metodoloji" olarak kullanıldığını belirtmiştir.

Tütengil metot konusundaki incelemelerinde bilimsel araştırma teknikleriyle yapılmış çalışmalara birçok kurumun ihtiyacı olduğunu belirtmiş, özellikle üniversite ve araştırma ilişkisi üzerinde durmuştur. Onun vurguları bugün de önemini yitirmemiştir. "Bizim açımızdan önemli olan iki konu, üniversitelerin araştırma görevi ile araştırma için gerekli saydığımız özgür düşünce ortamıdır." (Tütengil, 1969:2). Tütengil yukarıdaki ifadesinde de vurguladığı gibi, üniversitelerin özelliklerinden birinin araştırma olduğunu ve bu özelliğinin, üniversiteleri ulusal ve uluslararası benzer kurumlarla işbirliğine ittiğini ve dolayısıyla araştırma ve inceleme sonuçlarını gösteren yayınlar yapmak/yaptırmak şeklindeki görevlerini ön plana çıkardığını belirtmiştir.

Tütengil'e göre, Türkiye'de önemli bir eksiklik de, araştırma yetersizliğinin doğal olarak araştırmacı ihtiyacını da beraberinde getirmiş olduğudur. Tütengil, araştırmacının ancak araştırma ortamı içinde yetişeceğinin hiçbir zaman unutulmaması gerektiğini ifade etmiş, bu anlamda da üniversitelerin imkânlar yaratmasının ve üniversitelere yeni görevler yüklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tütengil, Türkiye'de metodoloji tartışmalarının sağlam yapılabilmesi için gerekli gözüken teorik yanların elde edilmesi ve bazı metodoloji kavramlarına ulaşılabilmesi bağlamında, Bacon, Descartes, Comte, Le Play, Durkheim, Marx gibi bilim insanlarının görüşlerinin tahlilinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Tütengil, özellikle Bacon ve Descartes'ın toplumsal olayların nasıl ele alınıp, incelenebileceği yönündeki düşüncelerinden etkilenmiştir. Bacon'ın öğrenmede önyargılardan uzaklaşmaya verdiği önem ile Descartes'ın doğruya ulaşmadaki sistematik ilerleme ve peşin hükümlerden uzaklaşma gerekliliği düşüncesini kendi çalışmalarına da yansıtmıştır. Özellikle Prens Lütfullah'la ilgili çalışmasında önyargılardan uzak olmaya ilişkin gösterdiği titizlik dikkat çekicidir. Comte'un sosyolojik araştırmanın "zaman boyutundan" uzak ele alınmaması gerektiği düşüncesini 1945-1960 yıllarında Köy İstatistiklerini karşılaştırarak çalışmasına yansıtmıştır. Le Play'in bütüncü bakış açısı ve monografi metodunu kullanması Tütengil'i de etkilemiştir. Bu metodu köy araştırmalarında kullanmıştır. Diğer taraftan Durkheim'ın sosyal olguları tanımlama önceliği Tütengil'de de ön planda olmuş, bir sosyal olguyu incelerken öncelikle onun tanımlanması gerekliliğinden hareket etmiştir. Yine Durkheim'ın bir sosyal olgunun nedeninin yine bir sosyal olgu olduğu şeklindeki metodik görüşü ile tek faktörlü açıklamadan uzaklaşmış olması Tütengil'in araştırmalarına net bir şekilde yansımıştır. Az gelişmişlik üzerine yaptığı çalışmalarda bu etkileri görmek mümkündür. Marx'ın metodunda hâkim olan diyalektik yaklaşım, Tütengil'in özellikle az gelişmişliğin açıklanmasındaki çabalarında sergilenmektedir, ancak o bu diyalektiğin temeline Marx gibi tarihsel maddeciliği koymamıştır. Tütengil'in çatışmacı görüşü düzene dayalı bir karşıtların birlikteliğidir.

Tütengil, başlıca yöntemlerden ve bunların temsil edildiği araştırma örneklerinden bahsetmiştir. Bunlardan biri olarak belirttiği "örnekleme yöntemi", Tütengil'in (1969:47) tanımıyla, "bütün bir kütle yerine, onun bütün özellikleri hakkında bize bilgi verecektemsili bir parçanın seçilip incelenmesine dayanır". Örnek grubun seçilmesinde "kotalar metodu" ve "tesadüfler metodu"ndan bahsetmiştir. Bu konuda Türkiye'de yapılan ilk

araştırmanın "Devlet İstatistik Enstitüsü" yayınlarından "24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı % Örnekleme Sonuçları, Ankara, 1966, Yayın No. 508" olduğunu belirtmiştir. Diğer bir üzerinde durduğu yöntem "monografi yöntemi"dir. Tütengil, monografi yöntemini açıklarken ve kullanırken Le Play'in etkisinde kalmıştır. Tütengil (1969:5455), monografi yöntemini, giderek yaygınlık kazanan, bir konuyu derinlemesinedar boyutlusınırlı ele alan, tasviri ya da bazı varsayımların doğrulanması için girişilen bir araştırma yöntemi olarak tanımlamıştır. Monografi çeşitlerini; belde (köy, şehir) monografileri, kuruluş incelemeleri (sendika, parti, vb.) ve bireysel durumların incelenmesi (case studybir özel durum etrafında yapılan örnek olay) olarak belirtmiştir. Monografik araştırmaların Türkiye'deki ilk temsilcilerinin Prens Sabahattin ve Mehmet Ali Şevki olduğunu belirten Tütengil bu araştırmaların köy monografileri üzerinde odaklaştığını ifade etmiştir. Tütengil, monografik araştırmalar yapmanın Türkiye için öneminden ve gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu konuda Türk basını hakkında monografik çalışma yapmıştır. Böyle bir metotla bu tür bir çalışma yapmanın önemini Türk kültür değerlerinin iyi derlenip saklanmadığı bir ülke olan Türkiye için Türk kültür tarihini aydınlatma açısından bir hizmet olarak görmekte ve bu tür çalışmaların sosyolojik perspektifte çoğaltılması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Tütengil bir diğer yöntemin de özellikle sosyal bilim araştırmalarında nicelik ilişkilerinin önem kazanmasıyla birlikte daha sık kullanılmaya başlanılan "istatistik yöntemi" olduğunu ifade etmiştir. "Bizim daha dar bir anlamda kullandığımız 'istatistik yöntemi', nitelik yönü ağır basan 'monografi yöntemi'nin karşıtı ve tamamlayıcısı olarak 'bütünün' ortaklaşa özelliklerinin sayılarla tespiti çalışmasıdır." (Tütengil, 1969:58). Tütengil, bu yöntemle Türkiye'de yapılmış ilk çalışma örneği olarak, "Köy İstatistiği" (Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1948, Yayın No:287) çalışmasını vermiştir. Tütengil Türkiye'de araştırma örneği gösteremeyeceği yöntemlerden de bahsetmiştir. Bunlar, "benzer olayların karşılaştırılması (bölge araştırmaları)", "saha araştırması veya saha çalışması"dır. Tütengil'in belirttiği bu boş alana bugün artık örnekler vermek mümkün gözükmektedir.

Tütengil'in tüm bu analizi içinde metoda ilişkin bazı temel kabulleri bulunmaktadır. Bunlar:

- Tütengil'e göre belirtilen yöntemler arasında herhangi bir tercih yapmak gerekmemektedir. "Her konu araştırma yöntemini bir ölçüde belirlemekte, araştırmanın amacı ve mevcut imkânlar araştırmacıyı bir karara götürmektedir." (Tütengil, 1969:66).
- Tütengil, Türkiye'nin toplumsal yapısının anlaşılmasında ve sorunlarının tespit edilmesinde birçok yöntemin bir arada kullanılabileceğini, tek bir yöntemin yeterli olamayacağını vurgulamıştır. Bu anlamda Tütengil'in metodunun eklektik bir özellik sergilediği söylenebilir.
- Tütengil'e göre, araştırmayı değerli kılan seçilen yöntemden öte araştırmacının objektif bir tutumla gerçekliği ortaya koyma çabasına bağlıdır. Bu noktada Tütengil'in metot anlayışında araştırmacının rolü üzerinde durması ve bu rolün araştırmanın değeri ile ilişkisini vurgulaması önemlidir. "...Yapılan araştırmanın değeri kullanılan yönteme değil, araştırma boyunca gösterilen objektiflik ve hakikati arama aşkına bağlıdır" (Tütengil, 1969:66).
- Tütengil'e göre, varsayımlara şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir, Onun bu vurgusu, sosyal bilimsel araştırmalarda mutlak doğru anlayışından uzaklaşmanın önemini

de sergilemektedir. "... araştırmada ele alınan varsayımlar olaylar tarafından doğrulanmadıkça yenileriyle değiştirilmeli, başka bir deyişle, olayların doğruluğundan değil varsayımların doğruluğundan şüphe edilmelidir." (Tütengil, 1969:66).

• Tütengil'e göre, araştırmacılar, Bacon, Descartes ve Durkheim'ın da önemle üzerinde durduğu "önyargılardan kurtulma zorunluluğu"nu içselleştirmelidir. "Zihinlerde yer etmiş bir önyargı ile olayların karşısına çıkacak olanlar, araştırmalarına bu önyargıları kattıkları sürece, kendi kendilerini aldattıklarını bilmelidirler." (Tütengil, 1969:66).

• Tütengil, inceleme ve araştırma yapan bir kişinin/araştırmacının öncelikle konusuyla ilgili olarak daha önce yapılmış olan çalışmaları bilmesi gerektiğini, bunun için de temel kaynakların ve başvurma kitaplarının neler olduğunun öğrenilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu haklı vurgusu bugün için bilimsel çalışmalarda "literatür taraması ve tanıtımı" çerçevesinde algıladığımız önemli bir adımdır.

• Tütengil'e göre hangi yöntemle yapılırsa yapılsın her türlü araştırmanın temelinde bilinçli bir ilgi yatmaktadır. Bu bilinçli ilgi araştırmanın başında da sonunda da yer alan gözlemi ifade etmektedir.

Tütengil, tüm araştırmalarda ilk adımın gözlem olduğunu belirtmiştir. "Belli konulara ve olaylara ilgi ile bakmak" olarak tanımladığı gözlemi, "araştırma tekniklerinin aynı zamanda en ilkel ve en modern olanı" şeklinde nitelendirmiştir. Tütengil'e (1969) göre, gözlem tekniğinin en önemli katkısı, araştırmacının ilgi alanına ilişkin neden-sonuç bağlantılarını çıkarabilecek sonuçlarını gözlemleriyle bulup sezinleyebilmesidir. Onun temel kabulü, bilimin gözlemle başlayıp gözlemle sonuçlanmasıdır. Bu nedenle sosyolog, dikkatli gözlemler yapacak şekilde kendini yetiştirmelidir. Bu anlamda gerek ulusal gerekse uluslararası çalışmalarında belirtilen teknikleri veri toplamada kullanmıştır. Fransa ve İngiltere'deki çalışmaları gibi kırsal alan araştırmaları bu çerçevede şekillenmiştir.

Tütengil, gözlemlerle başlanan bir araştırmanın yürütülmesinin aşamalarını şu şekilde belirlemiştir (Tütengil, 1969:6869):

1. Konunun kararlaştırılması
2. Varsayımların belirlenmesi
3. Araştırmanın yönteminin seçilmesi
4. Eğitim ve ekip çalışması
5. Malzemenin birleştirilmesi ve işlenmesi
6. Araştırmanın yazılması

Tütengil'in metot anlayışında hem kuramsal ve hem de uygulamalı çalışmalara önem verdiği, çalışmalarında kuram ve araştırmayı birbirinden ayırmadığı ve böylece kuram ve uygulamanın bütünlüğünü sergilediği dikkat çekicidir. Tütengil'e göre batı toplumlarını temsil eden kuramlar "olduğu gibi" Türkiye'nin toplumsal yapısına uygulanamaz. Bu nedenle ülkenin kendine has koşullarının sergilenmesinde Türkiye'ye özgü çalışmaların yapılması için kuramın uygulamayla birlikte ele alınması gerekmektedir. Zira Tütengil'e göre, bilimin temel görevi o ülkenin sorunlarını anlaşılabilir kılması ve çözüm üretebilmesidir. Bu temel kabul çerçevesinde, Türkiye'nin temel sorunlarına inilmeli ve çözümler üretilmelidir. Tütengil bu bağlamda Türkiye'de "köy sorunu" üzerinde önemle durmuştur.

Tütengil'in metodunda pozitivistik yön ağır basmaktadır. Bu noktada Durkheim'dan etkilendiği söylenebilir. Tütengil, Durkheim gibi bir sosyal olguyu karşılaştırmalar yaparak incelerken Durkheim'dan farklı olarak bu karşılaştırmayı sadece mekânsal boyutla değil zamansal boyutla da yapmıştır. Zamansal karşılaştırmalara verdiği önem şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Şunu söylemek istiyorum. Okuduğum bir köy notunun, hiç olmazsa düşüncelerime bir zaman ve mekân sınırı çizmesini beklerim. O zaman üzerinde durulan konu benim için daha çok anlam kazanacaktır. Bir bölgenin belirli bir zamandaki hayat çizgilerini elde edince kıyaslamalara çekinmeden girişebilirim." (Tütengil, 1969:22). Ancak bu çerçevede Türkiye'de henüz çalışmaların bulunmadığını da belirtmiştir.

Tütengil çalışmalarında tarihsel karşılaştırmaları da kullanmıştır. "Az Gelişmişliğin Sosyolojisi" çalışmasında Türkiye'nin durumunu tarihsel bir karşılaştırma ile ele almıştır.

Tütengil'in metot anlayışında determinist bir yaklaşımın olmadığı anlaşılmaktadır. Az gelişmişlik üzerine yaptığı tartışmalarda bir toplumun yapısının o toplumu etkileyen birçok faktörün karşılıklı etkileşimi ile şekillendiğini belirtir. Az gelişmişlik, coğrafik, ırki, dinî ve tarihî faktörlerin etkisiyle ortaya çıkar.

Tütengil'in sosyal tarih araştırmalarına örnek olarak Prens Lütfullah'la ilgili çalışması (Prens Lütfullah Dosyası) örnek gösterilebilir. Bu çalışmasında Prens Lütfullah'ın verdiği cevapları nesnel olma ilkesine bağlı olarak hiçbir yorum katmadan Fransızcadan Türkçeye çevirerek vermiştir.

Tütengil'in metot anlayışında, diyalektik yaklaşımın izlerine de rastlanmaktadır. Tütengil'e göre ikili yapılar Marx'taki gibi birbirleriyle çatışan yapılar değil aksine bir arada ve uyum içinde şekillenen yapılardır. Toplumsal olay ve olguları karşılıklı ilişki bütünlüğü içinde ele alırken bu ilişkilerde değişmelerin ve çatışmaların olduğunu vurgulaması açısından diyalektik tutumunu sergilemiştir. Özellikle az gelişmiş toplumların açıklanmasında, ikili yapıların ve çatışmaların varlığından bahsetmiştir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir, zira Türkiye, resmî ve gayriresmî yapılarını bir arada barındırmaktadır. Bu durumun da Türkiye için temel sorun olduğunu vurgulamıştır. Kemalist düşüncelere verdiği önem onu tarihsel maddeci yorumlarından öte çok faktörlü açıklamalara yöneltmiştir.

Tüm bu belirtilenlerin ışığında Tütengil'in metod anlayışı çerçevesindeki katkıları bugünkü sosyolojik araştırmalar için ciddi ve önemli bir temel oluşturmakta ve güncel rehberliğini hâlâ korumaktadır.

Temel Sosyolojik Vurguları

Montesquieu Hakkındaki Söylemi

Tütengil, Montesquieu'nun "Siyasi ve İktisadi Fikirleri" adlı kitabının ilk baskısını 1956 yılında İstanbul'da yayınlamış ve çok ilgi çekmemiş ancak bu eser 1957 yılında Türk Dil Kurumu'ndan Bilim Ödülü'nü alınca daha geniş bir kitlenin ilgisini çekmiştir. Bu çalışmasında Tütengil öncelikle Montesquieu'nun 18. yüzyıl Fransız felsefesi içindeki yerini Aydınlık Çağının özellikleri bağlamında ele almış, onun siyasi ve iktisadi görüşlerinin özelliklerini vermiş ve Montesquieu'nun Türkiye'deki etkilerini, siyasi ve iktisadi tarihimizdeki yerini ve Türkiye için Montesquieu'nun fikirlerinin neden değer taşı-

dığını tartışmıştır. Bu noktada Tütengil'in çarpıcı bir özelliği yine karşımıza çıkmıştır. Tütengil Türkiye'nin toplumsal meselelerinden kopuk yaşayan bir aydın değildir. Tütengil hayatı boyunca ele alıp incelediği her konuyu döneminin Türkiye gerçekliği ile örtüştürmeye ve bu bağlamda öneriler geliştirmeye çaba göstermiştir. Montesquieu hakkındaki incelemesi de bu özelliğini yansıtmaktadır.

Tütengil akademik yaşantısında kendi ifadesiyle "Batı fikirleriyle yakından ilgilenmeye başladığı" yıllarda Montesquieu hakkında çalışmaya başlamıştır. Tütengil, Montesquieu ile ilgilenmesinin nedenini; Fransız düşünce tarihi ve Fransa'nın yaşadığı toplumsal değişmeler ile Türk toplumunun meseleleri arasında kurduğu paralellik çerçevesinde belirtmiştir. "Tarihî sebeplerden ileri gelen Fransa ve Fransız düşünüşü ile yakın temasımız, ülkemizin acele çözüm yolu bekleyen meseleleri bakımından fikirleri işe yarar görünenleri tanıyıp tanıtmak çabasını o çağın aydınlarına vermiştir. Daha sonrakiler de aynı yolda ilerleyerek, başta siyasi bir düzen olmak üzere Batılı kurumları, Batının maddi ve manevi değerlerini Türkiye'de yaşatıp geliştirmeye çalışmışlardır." (Tütengil, 1977:7).

Bu vurguları çerçevesinde Tütengil, Tanzimat döneminde gelişen fikir hareketlerinde parlamenter hayat isteğinin aslında köklü değişiklilikler yerine, var olan düzeni yeni kurumlarla devam ettirme yolunda olduğunu belirterek, bu bağlamda aranan modelin Montesquieu'da bulunduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Montesquieu'nun siyasi fikirleri önemlidir. Diğer taraftan Tütengil, Montesquieu'nun iktisadi fikirlerinin de üzerinde durulması gerekliliğini belirterek, bunun nedenini, Montesquieu'nun iktisadi fikirlerinin siyasi fikirlerinin yapılanmasında önemli olmasına bağlamıştır.

Tütengil'in Montesquieu'nun eserlerinde aktarılan, Türklere ve Osmanlı'ya ilişkin düşüncelerine yönelik incelemelerinde, Montesquieu'nun Türk tarihini yalnızca Osmanlılardan ibaret görmediğine, bazı konularda çeşitli duygular altında tarafsızlıktan ayrıldığına dikkat çekmiştir. Tütengil, Montesquieu'nun Türklere karşı gösterdiği ilginin bir sempatiden değil, Avrupa ülkelerinde Türklere karşı duyulan tecessüsten ileri geldiğini vurgulamıştır.

Tütengil Montesquieu'nun siyasi ve iktisadi düşüncelerinin Türkiye üzerindeki etkilerini tartışırken aşağıda özetlenen vurgularda bulunmuştur (Tütengil, 1977:107113):

- Tütengil'e göre, Montesquieu'nun siyasi fikirlerinin dayandığı noktalar çeşitli verilere ya da tarihe de dayansa analizlerinde önemli olan akla dayalı ilişkileri sergilemesidir.

- Tütengil'e göre, Montesquieu'nun akılcı yöntemle sergilemiş olsa da kuramsal olarak insana çok sağlam görünen fikirleri, gerçek biçimleri içinde hayatta karşılaşıldığında, bazı engellerle çevrilidirler. Buna iyi bir örnek "kuvvetler ayrılığı" ilkesidir. "Siyasi hürriyeti sağlamak ve güven altına almak, istibdada gidişi önlemek için tam bir alet gibi görünen kuvvetler ayrılığı, hayatta, kâğıt üzerinde göründüğü gibi kolaylıkla işlemez. Bu kuvvetler arasında Montesquieu'nun arzuladığı dengeyi kurmak ise çok defa imkânsız olur." (Tütengil, 1977:108).

- Montesquieu'nun demokrasilerle birlikte sağlamlık kazanarak gelişecek fikri "fazilet" fikri olacaktır. Demokrasilere ilke olarak gösterdiği "fazilet" kavramı "vataneşitliktokgözlülük sevgisidir." Bu kavram "Cumhuriyet fazilettir." şeklinde Türk siyasi edebiya-

tına da girmiştir. Fazilet, Tütengil'e göre, demokrasimizin gelişip olgunlaşmasının başlıca sorunlarından biri olarak görünmektedir.

• Montesquieu'nun fikirleri evrenseldir, şu veya bu devletler için değil tüm devletlerin sorunlarına ilişkindir. Bu anlamda Tütengil'e göre, Montesquieu ölümünden iki yüzyıl sonra bile Aydınlık çığırında bize görevlerimizi hatırlatmaktadır. Bu nedenle devlet adamları tarafından onun kitaplarının bazı bölümleri dikkatlice okunmalıdır.

• Tütengil'e göre Montesquieu'nun sosyolojiye büyük hizmeti bulunmuştur. Sosyolojinin bir bilim dalı olarak kurulmasından önce Montesquieu, toplumsal olayları bir karşılıklı ilişkiler çerçevesinde görüp açıklamış, kanunları bulmuştur. Montesquieu, toplumun insanlardan değil, insanların birliğinden meydana geldiğini ifade etmiştir. "Genel ruh" adını verdiği, toplulukta birliği yaratan bazı öğelerden başka bir şey değildir. "Kanun" da genel olarak beşeri akıldır. Montesquieu'daki içtimai ilim, fert olarak insanın bilincini değil, toplumsal şeyleri kendine konu olarak almaktadır. Montesquieu milletlerin belirli bir gelişme çizgisini izlediğini kabul etmektedir. Montesquieu toplum sorunlarını statik bir biçimde açıklamıştır. Özellikle bu son vurguya ilişkin olarak Tütengil, bugünkü dinamik açıklamaların diğer bir ifadeyle, toplumsal hayatın çeşitli alanlarındaki ilişkileri ifade eden dinamik açıklamaların statik açıklamalara göre üstün olduğunu ancak bu durumun yine de Montesquieu'nun yaşadığı zaman göz önünde tutulduğunda, sosyoloji bilimine olan katkısını azaltmadığını belirtmiştir.

• Tütengil'e göre, Montesquieu'nun düşünüş dünyasının örgüleri olarak karşımıza çıkan kanunlar, zamana ve uzaya göre gösterdiği başkalıklara rağmen, toplumsal olayları çerçevelendirmek bakımından değişmeyen bir görevi gerçekleştirmekte, ruh olarak aynı kalmaktadır. Bu nedenle Tütengil'e göre, Montesquieu'nun hukuk anlamındaki kanunları ile bilimlerin olaylar arasındaki değişmez ve zorunlu ilişkiler üzerine kurduğu kanunlar arasında bazen bir adımlık mesafe vardır, bazen de bu iki kanun kavramı birbirine karışmaktadır.

• Tütengil'e göre, Türkiye'de Montesquieu, en azından bir yüzyıldan beri aydınların ve siyaset adamlarının ilgisini çekmiştir. Bu ilginin pratik amaçlarla ülke sorunları bakımından ortaya çıkışı, Montesquieu'nun anlayışına da uygun düşmektedir. Fakat, Tütengil'e göre, Montesquieu bir bütün olarak ele alınmamış ve onun düşüncesinin temeline ve özüne inilmemiştir. "Bir benzetme yapmamıza izin verilirse, kök bir yana bırakılarak, ülkemizde esen yellere göre dallar ve yapraklar ile ilgilenilmiştir. Çoğu siyasete bağlı olan fikirleri, ülkemizde idare ile bilim arasındaki gevşek ilişkiler çerçevesinde yetesiye verimli olamamıştır." (Tütengil, 1977:112).

Tüm bu vurgular çerçevesinde son olarak Tütengil'in Montesquieu'yu önemli ve anlamlı bulması, Montesquieu'nun "Batılılaşma çabası içinde Batılı kafayı ülkemizde biçimlendirme amacının" gerçekleştirilmesinde özellikle yöntem anlayışı ve akılcılığıyla iyi bir Batılı örnek olmasını düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Tütengil, Fransız Aydınlık Çağının bir temsilcisi olarak Montesquieu'yu kafa yapısını anlamamız gereken düşünürler arasında görmüştür. "Montesquieu hayatının yirmi yılını verdiği büyük eseri, çalışmada sebatın bir örneği olduğu kadar, eserde ana çizgi hâlinde beliren araştırma, arama, öğrenme çabası da kendini aşmak isteyen kimselerin kazanması gereken özellikler arasındadır. En önemlisi, akla verilen yüksek değerdir. Öyle görünüyor ki, akıl ile aşılamayacak hiçbir güçlük yoktur." (Tütengil, 1977:113).

Tütengil'e göre, Montesquieu'nun düşünüşünün özünde yer alan akıl, hoşgörü ve sorunların bilim yoluyla çözülmesi bir zihniyet olarak bugün de millet bütününe mâl edilmesi gereken değerler arasındadır. "Türk Devriminin gerçeklik ve yaygınlık kazandırdığı Aydınlık Çağımız, ancak akıl yoluyla kendimizi anlamaya ve sorunlarımızı çözmeye yöneldiğimiz ölçüde başarılı olacaktır." (Tütengil, 1977:113).

Prens Sabahaddin ve Prens Lütfullah Hakkındaki Söylemi

Prens Sabahaddin

Tütengil, Prens Sabahaddin ve onun kardeşi olan Prens Lütfullah üzerine tarihsel incelemelerde bulunmuştur.

Tütengil, Prens Sabahaddin'i incelerken tarihsel yaklaşımını toplumsal yapı analizinde kullanmış, Tanzimattan İkinci Meşrutiyete kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı değişme sürecini Prens Sabahaddin incelemesinde ele almıştır. Tütengil (1954), Osmanlı'nın temel yapısı hakkında incelemelerini yaparken Prens Sabahattin'i ailesi ve sosyal çevresi içinde ele almıştır.

Tütengil, "Prens Sabahaddin" adlı kitabını 1954 yılında yayınlamıştır. Bu kitabında Tütengil, Prens Sabahaddin'in değerli fikirlerinin ancak ölümünden sonra anlaşıldığını ifade etmiştir. "Bazı fikir ve sanat adamları için ölümlerinden sonra değerleri anlaşılmak bir alın yazısı oluyor. Batıda pek çok örneklerine rastladığımız bu olayın yaşadığımız günlere yakın bir örneğini fikir hayatımızda Prens Sabahaddin'de bulmak mümkündür. Bütün hayatı boyunca memleketinin yükselmesi, kurtuluşu için çalışan, bu uğurda rahat bir hayatı teperek çeşitli nankörlük, kötü anlaşılma, yoksulluk ve ıstırap içinde gönül rızası ile didinen, 'hak bellediği yola yalnız giden', 30 Haziran 1948'de İsviçre'de hayata gözlerini yuman Sabahaddin, böyle bir alın yazısının sayılı mağdurlarından biri oluyor." (Tütengil, 1954). Ancak şu da bir gerçektir ki Tütengil'in 1950'lerde bu durumu fark etmesine rağmen, Türkiye sosyolojisinde hâlâ Prens Sabahaddin üzerine yoğun çalışmaların yapılmadığı ve dolayısıyla düşüncelerinin yeterince tartışılmadığı da söylenebilir. Aynı kitabında Tütengil (1954), Prens Sabahaddin'in düşüncelerinin 20. yüzyıl Türkiye'sini nasıl bir değişimin beklediği ve bu bağlamda hangi çizginin belirlenmesi gerektiğini belirten düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir: Prens Sabahaddin;

- Değişimi önemser ve kabul etmemizi vurgular. Bu bağlamda yaşam tarzı ve toplumun yapısı değişmelidir.
- Değişimin kabullenilmesi ve gereğinin yapılmasında liberalist anlayışı kabul eder.
- 'Yeni Türkiye'yi yaratacak terbiye anlayışının gerekliliğini vurgular. Terbiyenin oluşumunda "teşebbüsü şahsi" anlayışı hâkimdir. Özellikle liberalist anlayış çerçevesinde kişisel iktisadi teşebbüsleri bir çözüm olarak görür.
- Osmanlı'nın son günleri için 'Türkiye Nasıl Kurtulur?' adlı kitabında değişimi ve önerilerini liberal bir zihniyette açıklar. Le Play'in düşüncelerini Türkiye'ye uyarlamaya çalışır.
- Batılılaşmaya önem verir. Osmanlı'nın Avrupa ülkelerine uyarlanması ve gelişmesi için reformların yapılması gerekliliğinden bahseder.
- Ülkede siyasi reformlardan çok toplumsal reformlara ihtiyaç duyulduğunu belir-

tir. İlerlemenin askerî fetihlerle değil iktisadi ve ilmî alanlardaki çalışmalarla ve gelişmelerle ilerleyeceğini vurgular.

- Fikirlerin üretilmesi ve hayat geçirilmesini önemser.
- Toplum hayatının tanınmasında Le Play gibi monografi metodunun kullanılmasını önerir.

Tüm bu bağlamda Tütengil Prens Sabahaddin'i, ilerici, Türkiye'nin kurtuluş yollarını arayan bir reformist olarak görür. Özellikle belirttiği yönüyle Tütengil'in görüşlerinin Prens Sabahaddin'le paralellik gösterdiği söylenebilir. Zira Tütengil için de toplumun ilerlemesi ve gelişiminde, sorunları tespit edici ve çözüm önerileri sunucu bilimsel araştırmalara dolayısıyla fikirlerin üretilmesine ve bunun hayata geçirilmesine gerek vardır. Tütengil, Prens Sabahaddin ve Le Play gibi çalışmalarında diğer bir ifadeyle toplumsal yapıyı tanımaya ilişkin çalışmalarda monografi yöntemini önermiştir ve kullanmıştır. Özellikle Tütengil "Köy Sorunu" çalışmasında bu metodun kullanılmasının önemini vurgulamıştır.

Tütengil, Prens Sabahaddin'i iktisadi sorunların liberalist anlayışla çözümlenmesi gerekliliğini vurgularken halkın psikolojisini ve ülkenin toplumsal şartlarını yeterli olarak göz önünde tutmadığını belirterek de eleştirmiştir. Diğer taraftan Prens Sabahaddin'in katı olumsuzlayan devlet anlayışını da özellikle devletin sosyal hizmet fonksiyonunu göz ardı etmesini de eleştirmektedir. Bostancı'nın (1990:56) belirttiği şekilde Tütengil için Türkiye'de hüküm süren şartlar sınırları iyi belirlenmiş bir devletçiliği gerektirir.

Prens Lütfullah

Tütengil, Paris'te yaşadığı dönemde, Prens Lütfullah ile tanışmış ve böylece kendisine karşı ilgisi büyük ölçüde artmıştır. Prens Sabahaddin üzerinde çalışırken, onun düşüncelerini ve eylemini bütünleyen bir kişi olarak, Lütfullah'ta sürekli bir biçimde ilgisi içinde kalmıştır (Kongar, 1982:36).

Tütengil, kendisiyle 1951 yılında Paris'te tanıştığı ve 1977'de adına bir dosya hazırladığı ("Prens Lütfullah Dosyası") ve Vedat Günyol'la birlikte yayınladığı çalışmasında; Prens Lütfullah'ın genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı ve gelecekte yaşayabileceği sorunlara ve ilgili çözümlemelere ilişkin düşüncelerini derlemiştir. Bu sorularda Tütengil, Prens Lütfullah aracılığıyla Prens Sabahaddin hakkında bilgiler almıştır (Tütengil, ve Günyol, 1977:1439 akt. Kasapoğlu, 1999).

Sorduğu bu sorular (Tütengil, 1977:1439):

1. Hayatınızın sizde en derin iz bırakan hadisesi hangisidir?
2. Türkiye'ye dönmenize bir engel kalmazsa, yurda dönmekte acele eder misiniz?
3. Hayatınızın Türkiye fikir ve politika hayatı bakımından enteresan olan kronolojisi hakkında malumat lütfeder misiniz?
4. Mustafa Kemal ve eseri olan Cumhuriyet hakkında ne düşünüyorsunuz?
5. Sabahaddin Bey'i ve sizi Science Sociale görüşüne götüren sebepler nelerdir?
6. Günümüzün politik cereyan ve meseleleri karşısında "ilmi içtima" görüşünün yeri nedir? Zamanla bir değer kaybetme hâli varsa, sizce sebepleri nelerdir?
7. Sabahaddin Bey'in fikir dünyasında sosyalist literatürün yeri var mıdır?

8. Son yıllarda Türkiye'de uyanıp gelişmekte olan Sabahaddin ve fikirlerine sevgi ve yakınlık duyma hadisesini nasıl izah ediyorsunuz?

9. Sizce Sabahaddin Bey'in tamamlanması gerekli tarafları var mıdır? Varsa nelerdir ve nasıl tamamlanmalıdır?

10. Kapitalist ve komünist âlem arasındaki mücadele nasıl sona erecek? İki dünya arasında sosyalizm bir sentez olabilir mi, yoksa yeni bir sentez mi yapmak lazım?

Bu sorular, Prens Sabahaddin'in görüşlerini, Prens Lütfullah'ın düşüncelerini ve Osmanlı'nın dönemsel özelliklerinin tartışılmasına zemin hazırlayan nitelikte şekillenmiştir. Bu anlamda Tütengil, Türk düşünce tarihine ve bu bağlamdaki literatüre kuramsal anlamda katkı sağlamakla birlikte, bu çalışmasında "derinlemesine görüşmenin" de önemli bir örneğini vermiştir.

Ziya Gökalp Hakkındaki Söylemi

Tütengil'in Ziya Gökalp üzerine yaptığı çalışmalarla Türk sosyoloji tarihi literatürüne önemli katkıları vardır.

Tütengil, Ziya Gökalp gibi önemli bir düşünce adamına yönelik incelemelerin henüz yetersiz olduğunu vurgulamıştır. "Bugüne kadar yayınlanan Ziya Gökalp'in hayatına, eserlerine ve düşüncelerine ait kitapların konuyu eksiksiz aydınlığa çıkardığını anmamalıdır. Gökalp'in hayatı ve yazdıkları üzerine bilgilerimiz, yer yer boşluklarla doludur. Konuyu kuşatıcı eserlere varabilmek içinse, bütün gereçler hazırlanmış olmalıdır." (Tütengil, 1964:3).

Tütengil, Ziya Gökalp'i "Türk milletinin yararına inanan, idealist ve iyimser" bir düşünür olarak tanımlamıştır.

Tütengil, Ziya Gökalp'in Türk düşünce tarihindeki yerini, dil, fikir adamı, kadın hakları, iktisadi meseleler bağlamında tartışırken, Ziya Gökalp'in 48 yıllık hayat döneminde yer alan çeşitli toplumsal olaylar, büyük savaşlar ve siyasi cereyanların onun fikir örgüsüne tesir ettiğini belirtmiştir.

Tütengil, Ziya Gökalp'in görüşlerinin önemini aşağıda belirtilen vurgularda netleştirmiştir (Tütengil, 1964):

- Tütengil'e göre Ziya Gökalp'in önemi onun toplumsal meselelere duyarlılığında ve bu duyarlılık kapsamında yaptığı çalışmalarında yatmaktadır. Örneğin, Ziya Gökalp'in ele aldığı millî meselelerden bir tanesi "dil"dir. Dil, Ziya Gökalp'e göre millî hayatın birleştirici unsurlarındandır. "Milliyetin temelini dilde bulan Ziya Gökalp, sadece nazariyede kalmayarak, açtığı çığır ve ortaya koyduğu eserlerle "iş" alanına da geçen bir düşünürdür." (Tütengil, 1964:27). Tütengil'e göre, Ziya Gökalp'in "Vatan" manzumesinde Türk oğluna vatanını tarif ederken, ezan, namaz ve Kur'an'a varıncaya kadar, dinle ilgili bütün hususların o vatanda "köylünün manasını anladığı" bir Türkçe ile olmasını şart koşmasını, onu günümüzden daha ilerde bulunan bir düşünür kılmaktadır.
- Tütengil'e göre Ziya Gökalp'in önemli bir yanı millî meseleleri sergilerken çözüm önerilerini de öne sürmüş olmasıdır. Yine dil üzerindeki vurgusunda, özellikle "Kendine Doğru" adlı manzumesinde dilimizdeki yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulmayı önermiştir.
- Diğer taraftan Ziya Gökalp'in dili, içtimai vicdanı yansıtan aynalardan biri olarak tanımlaması da Tütengil açısından önemli bulunmuştur.

• Tütengil Ziya Gökalp'in dil üzerinde geliştirdiği düşüncelerini uzlaştırıcı ve ıslahatçı olarak değerlendirmiştir. "Gökalp'in görüşleri arasında çelişik noktalar yok değildir. Dil üzerindeki düşüncelerinin de uzlaştırıcı ve ıslahatçı olduğu göze çarpıyor. Gününe göre ileri sayılabilecek bazı ilkeleri bile bugün ya gerçekleşmiş ya da aşılmıştır." (Tütengil, 1964:35).

• Tütengil'e göre Ziya Gökalp'in "Ağa Kimdir?" tartışmasında, fikir adamlarını da işçi olarak sayması, çalışmayı insanın şerefleri arasında göstermesi dikkat çekicidir.

• Tütengil'e göre Ziya Gökalp kendi tabiriyle "bir cemiyet mimarıdır".

• Ziya Gökalp'in "fert yok, cemiyet vardır" formülünün bugünün fertçi ve hürriyetçi dünyasında ağırlığını yitirdiğini düşünen Tütengil, bu formülün ileri sürüldüğü yıllarda kurtarıcı fikir olduğunu belirtmiştir. Tütengil, Balkan Savaşı sonrasının askerî, siyasi ve fikrî hamlelerinde bu formülün büyük yer tuttuğunu belirtirken, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan kuvvetler arasında da bu fikre yer vermek gerektiğini ifade etmiştir.

• Tütengil'e göre, Ziya Gökalp için dikkat çekici noktalardan biri de "bizler için hâlâ öncülük yapmakta olan fikirlerinin varlığıdır."

• Tütengil, Ziya Gökalp'in "kadın haklarına" ilişkin görüşlerini değerli bulmuş ve bu görüşlerin incelenmesinin nedenini de iki noktada izah etmiştir. "Bu nedenlerden biri; kadın haklarının, yani kadına hukuki, siyasi, içtimai, iktisadi ve kültürel alanlarda erkeğe eşit hakların tanınmasının Cumhuriyet Türkiye'sinin ana dayanaklarından biri oluşudur. Nedenlerden ikincisi de; son zamanlarda kadın hakları üzerine yönelen anlayışsız bir zihniyetin eseri olduğundan şüphe edilmemek gereken, birtakım hücum ve mütalaaların bu konuyu aktüel bir hâle getirmesidir." (Tütengil, 1964:37). Tütengil, bir toplumun geleceğinin aile, dolayısıyla kadın üzerine kurulu olduğunu belirterek, Ziya Gökalp'in bu meseleyi gözden uzak tutmamasını oldukça olumlu bulmuştur. Tütengil'e göre, hele kadın-erkek elbirliği ile kazanılmış Kurtuluş Savaşı sonunda, toplum için fikir dayanaklarına muhtaç olunan bu konuda Ziya Gökalp'in düzenli düşünceleri oldukça etkili olmuştur. Ziya Gökalp'in kadının toplumdaki konumuna ilişkin düşüncelerini irdelerken Tütengil, öncelikle Ziya Gökalp'in eski Türklerde kadının erkek karşısındaki konumunu tartışmasına ağırlık vermiş ve bu konudaki Ziya Gökalp düşüncelerini şöyle belirlemiştir: "Ziya Gökalp'e göre, eski Türklerde hukukça erkek ile kadın eşittiler ve toplantılarda kadın ve erkek beraber bulunurlardı. Kadınlar tesettüre ait bir kayıtla kayıtlanmazlardı. Emirnameler "Hakan ve Hatun emrediyordu ki..." diye başlardı." (Tütengil, 1964:37). Tütengil, Ziya Gökalp'in feminizmi Türk ahlakının esası olarak belirlediğini ifade etmiştir. Feminizmi Ziya Gökalp "kadının hukuk itibariyle erkeğe müsavat istemesi" şeklinde tarif etmekle birlikte bu tarifin hem hukuki hem de terbiye ile şekillendiğini belirtmiştir. Ancak bu durum çeşitli tarihi ve sosyal şartlarla değişme göstermiştir. Bu değişmelere rağmen Ziya Gökalp'in konuya ilişkin önerileri önemlidir. Tütengil, Ziya Gökalp'in gösterdiği yolun "Türklerin geçmişlerinden haberdar olmaları şeklinde" belirlediğine dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, Tütengil hukuk meselesi olarak halledilmiş bulunan feminizmin bir terbiye meselesi olarak ne safhada olduğu üzerinde düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Tütengil, Ziya Gökalp'in kadını, anne, ev hanımı ve meslek kadını olarak şiirlerini de kullanarak yansıtmasını da dikkat çekici bulmuştur.

• Tütengil, Ziya Gökalp'in toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesine ilişkin görüşünü de önemli bulmuştur. Tütengil'in ifadesiyle, "Ona göre, kadınlarla erkeklere ayrı

kabiliyetler veren uzvi sebeple değil, içtimai sebeplerdir." (Tütengil, 1964:39). Tütengil, Ziya Gökalp'in kadınlara ilişkin eşitsizlik durumunun ancak kendi tabiriyle "içtimai inkılaplarla" değişebileceğini belirttiğini vurgulamıştır.

• Tütengil, Ziya Gökalp'in bahsettiği "içtimai inkılapların", yine Ziya Gökalp'in makalelerinde de belirttiği gibi Atatürk tarafından gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Tütengil bu noktada aydın Türk kadınına düşen görevi şöyle ifade etmiştir: "Bugün aydın Türk kadınına düşen vazife, bu inkılapları kenar mahallelere ve köylere kadar yaymak, gerektiğinde korumaktan ibarettir. Çok şükür ki, 'iğnesinden kanlı süngü yaparak, haklarını pençemizden ihtilalle alacak' günler mazide kalmıştır." (Tütengil, 1964:40).

• Tütengil, Ziya Gökalp'in kadın haklarına ilişkin görüşlerinden de etkilenerek, hakların hürriyetler gibi verilmediğini alındığını, Türk kadınlarının uzun bir mücadele göstermeden gelişmiş toplumlardaki kadınların bütün haklarını elde ettiğini, bugün bile Avrupa ve Asya'da birçok medeni milletlerin kadınlarının Türk kadınlarının yıllardır sahip oluğu haklara kavuşmak için mücadelelerine hâlâ devam ettiklerini belirtmiştir. Tütengil'e göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de başlayan feminizm cereyanı, en sistemli fikrî mücadelesini Ziya Gökalp'te, gerçekleştiricisini Atatürk'te bulmuştur. Bu noktada Tütengil kadınların daha bilinçli olması gerektiğini, diğer toplumlara göre haklarını daha kolayca ve kısa zamanda elde etmiş olan kadınlarımızın bu haklarını bir şuur ve hatta gerektiğinde bir müdafaa işi yapmaları gerektiğini önemle vurgulamıştır. "Cumhuriyet Türkiye'sinde kadına tanınmış olan haklar, Ziya Gökalp'in kelimesiyle 'muasırlaşmak' yolunda kaydedilen en önemli başarılardan biri olmuştur." (Tütengil, 1964:40).

• Tütengil'e göre Ziya Gökalp'in Türk aile yapısına ilişkin tespitleri oldukça önemlidir. Ziya Gökalp'in "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı eserinde Türklerde pederşahi aile yapısının bulunmadığını, bu konuda Grenard ve Gaston Richard'ın iddialarını kanıtlarla çürütmesi, Türk ailesinin ana ve baba soyu eşitliğine dayandığını söylemesi, eski Türklerde kadın ve erkeğin birbirlerinin tamamlayıcıları olarak mevcut olduklarını ifade etmesi ve akrabalığın ana ve baba tarafında ortak olduğunu belirtmesi Türk aile yapısına ilişkin gerçekliklerin sergilenmesi açısından oldukça önemlidir.

• Tütengil Ziya Gökalp'in 1906-1909 yılları arasında yazdığı makaleleri incelerken iktisadi meseleler karşısındaki ilgisini ve düşüncelerini dikkat çekici bulmuştur. Ziya Gökalp'in iktisadi düşüncesinin temelinde "devletçilik" bulunmaktadır. Tütengil, Ziya Gökalp'in iktisadi düşüncesinin milli iktisat kavramıyla şekillendiğini de belirtmiştir. "Bunun için de önce iktisadi gerçeklerin tetkiki, sonra da bu tetkiklerden millî iktisat için temel bir programın vücuda getirilmesi icabeder. Ziya Gökalp'e göre Türk iktisatçıları da işe 'Türkiye'nin iktisadi şeniyetini tetkik'le başlamalıdır." (Tütengil, 1964:48). Tütengil, Ziya Gökalp'in iktisadi unsurlarını tanımlamasında sadece tasarrufun, masrafın azaltılmasının yeterli olmadığını ifade ettiğini belirtmiştir. Önemli olan az masrafla çok mahsul alınabilmesidir. Bu bağlamda Ziya Gökalp, az emekle çok iş gören cansız ameleler olarak tanımladığı makinelerin kullanılması ile, şirketlerin az sermaye ile büyük teşebbüslere girişmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Tütengil'e göre, Ziya Gökalp'in düşündüğü meseleler bugün de hâlâ söz konusu olan meselelerdir. Bunlar makine temini, şirketleşme, devlet desteği, ziraat ve sanayi makineleri için depoların temini, daima surette makinistin bulunması, taksitle istenilen makinelerin alınabilmesi olanağının sağlanması gibi...

• Tütengil, Ziya Gökalp'in iktisadi düşüncesinde "kanaat" fikrinin de öneminden bahsetmiştir. "Anadolu insanında bazen miskinliğin, ataletin, tembelliğin müteradifi olarak anlaşılan bu mefhuma yeni bir anlayışla bakmaktadır." (Tütengil, 1964:49). Buna göre, "çok çalışmak ve çok kazanmak" fikri gelişmelidir. Tütengil, Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" eserinden çıkan en önemli sonucu Ziya Gökalp'in ifadesiyle şöyle belirtmiştir: "Çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat asri bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayie malik olmamız lazımdır. Avrupa inkılaplarının en ehemmiyetlisi iktisadi inkılaptır." (Tütengil, 1964:49).

• Tütengil, Ziya Gökalp'in Avrupa inkılaplarının en önemlisi olarak saydığı iktisadi inkılabı, Türkiye'de ne dereceye kadar gerçekleştirdiğimizin bugün de tartışılabileceğini belirten bir değerlendirme yapmıştır. "Üzerinde heyecanla durduğu ziraatin makineleştirilmesi, yeni birtakım meseleler getirmiştir. Türkiye'de sanayi hamleleri çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Belki de bütün bu meseleler ve güçlükler Türk iktisatçılarının objektif bir şekilde Türkiye'nin iktisadi gerçeklerini tetkik ederek millî iktisadımız için ilmî ve esaslı bir program vücuda getirememiş olmasında toplanmaktadır... Bugün en çok muhtaç olduğumuz, iktisat meseleleri üzerinde serbestçe tartışabilmek hürriyetidir, denebilir." (Tütengil, 1964:50).

Son olarak söylenebilir ki, Tütengil, Ziya Gökalp'in varlığını Türk fikir hayatı için bir gurur kaynağı olarak görmüştür. Ona göre, çağdaşlarından hiçbiri Ziya Gökalp kadar günümüzün meselelerine yakın değildir. "'Gözlerimi kaparım vazifemi yaparım' diyen büyük düşünür, ölümünden sonra da cemiyete karşı borçlu olduğu vazifelerine devam edeceğini, önceden söylemiş gibidir." (Tütengil, 1964:40). Tütengil Türkiye'deki oluşların köklerini araştıranların, Ziya Gökalp'in fikir dünyasını incelemeyi kendilerine kaçınılmaz kılmaları gerektiğini önemle vurgulamıştır.

Mehmet İzzet Hakkındaki Söylemi

Tütengil, Mehmet İzzet'i, çalışmalarının temel vurgusu olarak yansıyan "nesnellik" özelliğini koruyarak incelemiştir. Tütengil, Mehmet İzzet'i incelerken zayıf ve kuvvetli yönlerinin ortaya çıkarmıştır. Kongar'ın (1982:39) da belirttiği gibi Tütengil esas olarak Mehmet İzzeti'in yaklaşımını yetersiz bulmuş, ulusal yaşam konusunda kendi görüşlerini de belirterek yine de Mehmet İzzet'i Batı yöntemini kullanan bir düşünür olarak övmektedir.

Atatürkçülük ve Türk Devrimine İlişkin Söylemi

Tütengil, Atatürkçü düşüncenin en önemli savunucularından olmuştur. Tütengil'e göre, Atatürkçü düşüncenin canlı tutulabilmesindeki ilk basamak onu anlamaktır, Atatürkçü eylemi geliştirmenin ilk basamağı da onu tamamlamaktır.

"Düşünce-eylem bütünlüğü içinde ele alınıp değerlendirilmedikçe, Atatürk'ün yüklendiği '*mission*'un ulusal ve evrensel tarih sahnesindeki yeri açıklıkla belirlenemez." (Tütengil, 1998:9) diyen Tütengil, Atatürk'ü anlamanın ve düşüncelerinin eyleme geçirilmesinin püf noktasını, onu doğru anlamaya bağlamıştır. Zira, Atatürkçülüğü doğru anlamak bu düşüncenin ulusal ve evrensel yorumlarının da doğru yapılmasını sağlar. Atatürk'ü tam ve doğru olarak anlamanın en önemli yolu bir yandan onun tam bağımsızlık anlayışını anlamayı diğer taraftan da onun devrimlerinin bütünlük içinde kavranmasını gerekli kılmaktadır.

Tütengil Atatürkçü düşünce ile ilgili olarak 1953 yılından ölümüne kadarki süre içinde yayınladığı makalelerinde Atatürk'ün Türk milletinin kurtuluşu için öneminden sıklıkla bahsetmiştir. "Ulusal planda olduğu kadar evrensel planda da uyandırdığı saygı süregelen Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1934'ten bu yana da Atatürk adı, Türkiye Cumhuriyeti ile iç içedir. 'Türk Devrimi' adı verilen tarihsel olay, Atatürk'ün önderliğinde ulusça başarılan ve gerçekleştirilen bir 'kurtuluşlar' dizisidir." (Tütengil, 1998:9). Tütengil, Atatürk ve Atatürkçü düşünce ile ilgili olarak yayınladığı tüm makalelerde Atatürkçü düşüncenin çerçevesini aşağıdaki şekilde belirlemiştir:

• Atatürk'ün fikir dünyasında kültüre yer verilir."Türk kültürünü ortaya çıkarmak, yapmak ve yaymak bir yandan kültürümüzün doğuşunu ve gelişmesini bize öğretecek tarihe onu çekerken, bir yandan da kültürümüzün gelişmesinde büyük yeri olacak Türk dilinin arınması meselesini onun için önemli meseleler katına çıkarıyordu" (Tütengil, 1998:15).

• Çağdaş medeniyetlere yetişebilmek için müspet ilim kaynağı ile beslenen fikri ve sanatı geliştirmek, korumak ve yaratma şartlarını hazırlamak belli başlı devlet hizmetlerinden biri olarak kabul edilir. Bu bağlamda da üniversitelere bir kültür çalışması çerçevesinde önem verilir. "İstanbul Darülfünununundan İstanbul Üniversitesine geçiş, altında 'Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.' sözleri parlayan yeni bir üniversitenin doğuşuna ön ayak olma nice kültür çalışmaları arasında üniversitelere Atatürk'ün verdiği önemi belirtmeye yeter. Bugünlerde kapılarını Erzurum'da açan Atatürk Üniversitesi yine hızını Atatürk'ten alan büyük bir kültür adımı olmaktadır." (Tütengil, 1998:15).

• Atatürkçü düşüncenin temelinde tam bağımsızlık fikri yatar. "Atatürk bir 'bağımsızlık savaşçısıdır. Atatürk siyasi, mali, iktisadi, adli, askerî, harsi ve ilahi vs. alanlardaki bağımsızlık savaşçısı değil, daha da önemlisi düşüncenin bağımsızlığını şart koşar. Aklın üzerinde sulta kuran hurafelere, inanışlara ve kurumlara karşı oluşu sebepsiz değildir." (Tütengil, 1998:19).

• Atatürkçü düşünceyi anlamak bir yandan onun bağımsızlık savaşçılığını öteki yandan da gerçekleştirdiği devrimlerin bütünlüğünü anlamak demektir.

• Atatürkçülük katılaşmış bir toplum düzeni yerine yeni oluşlara açık bir anlayışı zorunlu kılar. Bu bağlamda, batılı bir toplum olmak ve değişen dünya koşullarına uyum sağlamak Atatürkçü düşüncenin sürekli ülküsüdür. Zira bu ülküye bağlı kalan genç kuşaklar ve düşüncede genç kalanlar için Atatürk'ü tamamlamanın yolu daima açıktır.

• Atatürkçülük, "sen ölmedin" edebiyatından uzak olmaktır. "Atatürk'e yapılacak kötülüklerin en büyüğü onu bir evliya hâline getirmektir. Basmakalıp, şekilci ve çıkarcı Atatürk sevgisi artık yerini gerçekçi, tenkitçi ve tamamlayıcı çalışmalara bırakmalıdır. Atatürk sömürülücülüğüne bir son verilmelidir." (Tütengil, 1998:21).

• Atatürkçülük, Türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak amacını güder. "...Atatürk büyük bir içtenlikle naciz vücudunun bir gün toprak olacağını, fakat "Türk milletinin" dünya durdukça yaşayacağını söylemiştir." (Tütengil, 1998:35).

• Atatürkçülük, aklı egemen ve özgür kılmaktır.

• Atatürkçülükte milliyetçilik anlayışı vardır. "Atatürkçülükteki milliyetçilik anlayışı, bir yandan topraklarımız gibi istilaya uğramış 'Türk milletinin mazisi, medeni hüviyeti ve insanlık değerleri'ni yeniden ortaya koydu, bir yandan da 'Türklerin asırlardan be-

ri takip ettiği hareketi, devamlı bir istikameti' muhafaza etti. Biz daima Şarktan Garbe yürüdük' sözlerinde ifadesini bulan çağdaş 'medeniyet ailesi' içindeki yerimizi almak amaçlarına yönelmiştir." (Tütengil, 1998:41). Bu amaçlar çerçevesinde Atatürkçü düşüncede tarih ve dil gelişimine önem verilmiştir.

• Atatürkçülükteki milliyetçilik anlayışı, kültür milliyetçiliğidir ve mistik değil realist, dogmatik değil rasyonalist, geçmişe değil çağdaş olana ve geleceğe dönüktür. Bu anlayış laiktir, din ve ırk faktörlerini dışarıda bırakmıştır.

• Atatürkçülük ulusal eğitim anlayışına sahiptir. Yabancı fikirlerden arınmış, iktisadi hayatın tüm donanımlarının verildiği, tüm yurttaşların okur-yazar olduğu, okulun eğitim ve öğretimde bir merkez olduğu ve bu merkezde bağımsızlığın korunduğu, akılcı dünya görüşünün başlıca kılavuz olduğu, toplumsal hayatın gereksinimlerine cevap verildiği, çağdaş gereklere bağlılığın olduğu, düşünce özgürlüğünün yer aldığı, bilim ve teknikteki tüm sınırlamaların kaldırıldığı, bilginin başarıdaki tek yol olduğu düşüncesinin verildiği, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür kuşakların yetiştirildiği, gerçek yol göstericisinin bilim ve teknik olarak kabul edildiği, millet mekteplerinin daha geniş ölçüde devam ettirildiği, öğretim birliğinin hâkim olduğu, gerekli teknik elemanların yetiştirildiği, eğitmen okulları diye söz edilen eğitmen kurslarının başarılarının artırıldığı, Türkçe terimlerle kitap yazılmasının öneminin verildiği, Türk ulusunun dinamik ülküsünün varlığı için fikir ve eylemin birlikte yürütüldüğü bir ulusal eğitim anlayışı hâkim olmalıdır.

Atatürk'ü anlamak ve tamamlamak gerekliliğini önemle vurgulayan Tütengil çalışmalarında, "Atatürk'ün çağdaş uygarlık düzeyine çıkabilmek için bize çizdiği yolun neresindeyiz? Büyük önderin dilekleri gerçekleşmiş midir? Eğer gerçekleşmediyse bunun nedenleri nelerdir?" sorularına cevap aramaya çalışan Tütengil, genel anlamda bu sorulara olumlu bir yanıt veremediğini nedenleriyle birlikte açıklar. Ona göre, toplum olarak Atatürk'ü anlamak basamağına henüz ulaşılamamıştır. "Çağdaş uygarlık yolunun neresinde olduğumuzu söylemek güçtür. Çağdaş uygarlık düzeyinde olan toplumlarla, olmayan toplumlar arasında yapılacak kıyaslamalarda ele alınacak ölçülere göre değişik sonuçlara varmak mümkündür.....Dünyada olup bitenlere sırtını çevirerek kendi kendisini tekrara yönelten toplumumuz için, gerçek dışı zorlamalar olumlu bir sonuç vermeyince, kurtuluşu (bile bile) ladeslerde aramak eğilimi güç kazanmaktadır, denebilir. Atatürk'ü anlamak basamağına henüz ulaşamamış olan toplumumuz, Atatürk'ü tamamlamak için zorunlu olan hamleyi elbette gösteremez. Sorumlulara gelince; yanlış Atatürk yorumcuları ile Atatürk goygoycularının, sorumlulukta Atatürk'e karşıt olanlardan daha çok payı olduğunu sanmaktayım." (Tütengil, 1998:19).

Tütengil, Atatürk'ü anlamak ve tamamlamaya ilişkin çözümler de ileri sürer. Ona göre bu çözümün ana fikri; Atatürkçü akımın temeline inmektir. Bu temel kendi ifadesiyle "siyasi, mali, iktisadi, adli, askerî, harsi ve ilahî..." alanlardaki bağımsızlıkta yer alır. Zira, bunların herhangi birinden mahrumiyet bütününden mahrumiyet demektir.

Tütengil'e göre Atatürk'ü tamamlamanın ilk anlamı "istiklali tam" ve "Türk Devriminin bütünlüğü" anlayışında açılan gedikleri kapatmaktır. Ona göre, önemli olan Atatürkçülüğün eksik kalan yanlarını tamamlamaktır. Atatürk'ü tamamlamanın esas anlamı Türk Devrimine yeni katkılarda bulunmaktır.

Tütengil'e göre, Atatürk'ten yola çıkarak Atatürk'ü tamamlamanın düşünce planında başlıca iki çıkış noktası vardır (Tütengil, 1998:111): Bunlardan birincisi; Atatürk'ü bütün eylem ve düşünceleriyle yakından tanımak; diğeri, evrensel bir niteliği de olan Atatürk'ün tarih sahnesine çıkışı ve Türk Devrimi üzerine yapılan yayınları ve yorumları izlemektir.

Tütengil, Türk milletinin hayatında Atatürk'ün bir fasıl değil, yeni bir başlangıç olduğunu belirtmesi ve onun öncülük ettiği eserin eksiksiz olmadığının kabul edilerek onu tamamlamanın genç kuşak tarafından yerine getirilmesi gerektiğini vurgulaması çok önemli gözükmektedir. Bu düşünce bugün de genç kuşağa aktarılması gereken ciddi bir durum arz etmektedir.

Tütengil'in Atatürk ve Atatürkçü düşünceye ilişkin söylemlerinde dikkat çekici bir unsur da Atatürk'ün "büyük adam" tanımlamasını, Atatürk için yorumlarken Atatürk'ün kendi ifadelerine dikkat çekerek sergilemesidir. Tütengil'e göre "büyük adamlara özenti duyanların gerçekten büyük adam olduğu görülmüş şey değildir. Büyük adamlar, tarihi koşulların yarattığı bir ortam içinde meydana çıkar ve kendi kişiliği üzerinde yükselir." (Tütengil, 1998:32). Tütengil'e göre bunun dünyadaki en önemli örneği Atatürk'tür. Tütengil'e göre Atatürk'ün "Büyük adam kime derler?" sorusuna verdiği cevap, çevresindeki bazı insanları ve ölümünden sonraki bazı olayları anlamamız bakımından ilgi çekicidir. "Bir adam ki büyük olmaktan bahseder, benim hoşuma gitmez. Bir adam ki milleti kurtarmak için evvela büyük adam olmak lazımdır der ve bunun için bir de numune intihap eder, onun gibi olmayınca memleketin kurtulamayacağı kanaatinde bulunur, bu adam değildir." Tütengil'e göre, "kurtarıcı", "köklü dönüşümlere yol açan "önderler" olarak tanımladığı "büyük adamlara" yönelik olarak toplumların saygı ve sevgi gösterimlerinde de biçimselliğeki özden uzaklaştırıcı biçimselliğegitmekten kaçınılmalıdır. Bu kaçınma uygarlığın da önemli bir göstergesidir. "Uygar toplumlar bu konularda da duygusallığa çok yer vermeden ölçülü, biteviyelikten uzak, kişiden söz etme yerine eylem ve düşünceyi inceleyip değerlendiren bir yöntemin izleyicisi olmuşlardır." (Tütengil, 1998:35).

Son olarak, Tütengil'e göre Atatürk'ü ve onun düşüncelerinin yaşatılmasının doğru yolu, "eserine" sahip çıkmak ve onu geliştirmekte bulunabilir. Böylece Atatürk'ü anlamak ve tamamlamak sorunu ortaya çıkar. Atatürk'ü anlamanın bir yanı onun bağımsızlık savaşçılığı iken diğer yanı devrimlerinin bütünlüğüdür. Atatürk'ü tamamlamak ise, tam istiklal ve Türk Devriminin bütünlüğü anlayışında eksikleri giderici çabalar göstermektir.

Türkiye Üzerine Söylemi

Tütengil, Türkiye'yi bir "geçiş toplumu" olarak tanımlamıştır. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk elli yılı; çıkış noktası ile ulaşılmak istenen amaç arasında hızı ve yaygınlık alanı tartışma konusu olsa bile sürekli değişimleri izlemiştir. Bu değişmeler hayatın tüm alanlarını kapsamıştır. Bu süreç Cumhuriyet Türkiye'sinin bir "geçiş toplumu" olduğunu sergilemektedir.

Tütengil'e göre bu elli yıllık süreç Türkiye için yaklaşık bir insan ömrü kadarken gelişmiş ülkelerde ömrün üçte ikisini oluşturmaktadır. Bireyler için bu süreç uzun olsa

da toplumlar için oldukça kısadır. Ancak buna rağmen Türkiye için elli yılın önemi vardır. Çünkü, son elli yıl Türkiye için durağanlıktan dinamizme geçişi sağlayan önemli itici güçlerin tarih sahnesine çıkışma rastlamaktadır. Bu itici güçlerden biri, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na dayanan Türk Devrimi, ikincisi de özlemle beklenen uzun barış yılları ve üçüncüsü de Anadolu'nun nüfus artışıdır.

Toplumsal olan ile iktisadi olanın, bir kumaşın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmadığını ve karşılıklı etkileşim içinde bulunduğunu belirten Tütengil, iktisadi gelişme için öne sürülen bir aşamalar dizisinin, toplumsal hayat için de geçerli olduğunu öne sürmüştür. Bu fikrini W.W. Rostow'un kuramına dayandırmıştır. Rostow'un iktisadi bakımdan ele aldığı toplum sınıflamasına göre, Türkiye'yi değerlendiren Tütengil, Türk toplumunun da "geleneksel toplum, hazırlık aşamasındaki toplum, harekete geçme aşamasındaki toplum, toplumsal olgunlaşma yolundaki toplum, kitle tüketimi çağındaki toplum" aşamalarından geçeceğini belirtmiştir. "Bu şemadan yola çıkılarak, 1937'lerde harekete geçme aşamasına varan Türkiye'nin 1973'lerde olgunlaşma yolunda ilerlediği söylenebilir." (Tütengil, 1998:101).

Tütengil, Rostow'un toplum kategorilerine Türkiye'yi yerleştirirken, bir aşamadan diğerine geçişte toplumların bütün kesimlerinin bu duruma dâhil olmadığını, toplum yapısı ve dokusunun bazı kesimlerinde değişmeye ve yenileşmeye daha yatkın, bazı kesimlerinde ise, yeterince hazırlıklı olunmadığını belirterek "değişmenin aynı toplumdaki göreliliğinden" bahsetmiştir. "1973'lerin Türk toplumu, oranları değişik dört bölümlü bir toplum görüntüsü vermektedir. Önemi gittikçe azalan 'geleneksel toplum' henüz 'hazırlık aşamasında' bulunan bir toplum bölümü, 'harekete geçme aşamasında' gördüğümüz önemli bir bölüm ve büyük kentleri çevreleyen bir ada görünüşünde de olsa 'olgunlaşma yolunda toplum'. Hemen belirtelim ki, Cumhuriyet'in 50. yılında toplumumuzun göze çarpan belirgin niteliği bir geçiş toplumu olmaktır." (Tütengil, 1998:101).

Tütengil, Türk toplumu için geçiş çağında olmasının temel özelliğini, tarım kesimine dayanan toplumun yerine sanayi, ulaştırma, ticaret ve hizmet kesimlerini egemen kılmak olarak belirtmiştir. Ona göre var olan bu değişme, toplumsal hayatımızı kuşatan şu geçişleri ortaya çıkarmaktadır:

- Tarım toplumundan sanayi toplumuna,
- Kırsal yerleşmelerden kentsel yerleşmelere,
- Biçim kazanmamış, iki katlı sosyal yapıdan, çok katlı ve tabakalı sosyal sınıfa,
- Teokratik bir toplumdan laik bir topluma,
- Tekçi (monist) bir toplumdan çoğulcu (plüralist) bir topluma,
- Yasal eşitlikten ve özgürlükten, gerçek bir eşitliğe ve özgürlüğe,
- İçe dönük ve görece kapalı bir toplumdan, dışa dönük ve açık bir topluma,
- Ulaştırmasız, habersiz, örgütsüz ve birbirinden kopuk bir yaşantıdan, toplumsal bütünleşmeye ve örgütlenmiş bir topluma,
- Padişahların, kişilerin ve dar çıkar çevrelerinin buyruğundan, halkın hükümdarlığına, yani genel seçim mekanizmasına dayalı demokratik bir topluma,
- Kaderci, gelenekçi "bir lokma, bir hırka" toplumundan; akılcı, yenilikçi ve sosyal özlemlerle dolu bir topluma.

Tütengil'e göre bu değişmeler itici güçlerin etkisiyle gelişen yapısal değişmelerdir.

Toplumsal değişmeleri iktisadi faktör ağırlıklı tartışan Tütengil, kendi tabiriyle kumaşın öteki yüzünde "kapitalist sürecin" bulunduğunu ifade eder. "İzmir'de 1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'ne bağlanan umutlar boşa çıkınca devletin iktisadi hayat üzerindeki etkisinin arttığını, 1950'den bu yana da yapısal değişiklikleri hızlandıran, gittikçe plana bağlayarak yürüten bir 'Büyük Burjuvazi'yi oluşturma ve güçlendirme çabalarını su yüzüne çıkarmaktadır." (Tütengil, 1998:102).

Tütengil'e göre yukarıda belirtilen geçişlerde nüfus da sayıca artmakta ve nitelikçe değişmektedir. Ayrıca, nüfusun giderek gereksinimleri, özlemleri beklentileri de değişmektedir. Ancak geçiş döneminin en büyük özelliği olarak belirttiği ikili değerlendirme ve bakış açısı henüz çözüme ulaştırılmamıştır. "Toplumumuzun her kesiminde karşılaştığımız iyimserlik/kötümserlik, huzursuzluk/mutluluk, eskiye bağlılık/yenileşmeye istek, düzeni tutma ve koruma/düzeni değiştirme çabaları, 'geçiş olgusu' karşısında takınılan tavırların kişilere ve kurumlara yansıması olarak değerlendirilmesi gerekir." (Tütengil, 1998:103).

Son olarak Tütengil, Türkiye için varılan noktayı şöyle açıklamıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin elli yıllık ömrünü geçirdiği zaman aralığı dünyanın ileri toplumları için büyük atılımların gerçekleştirildiği bir dönemdir... Türkiye'yi gelişmiş toplumlarla karşılaştırarak belli ölçüde karamsarlığa düşmek yerine elli yıllık kalkınmanın somut örnekleri üzerinde durmak daha gerçekçi olacaktır. Bugün Türk toplumu umutlarıyla, yaşama düzeyiyle ve özlemleriyle 1923'lerin toplumunu çok geride bırakmıştır. 1973'lerin Türk toplumu sanayileşme sürecine girmiş, ekonomik ve sosyal ölçüleri büyümüş, hızlı gelişmenin ortaya çıkardığı toplumsal devinimin sorunlarını çözmeye çalışan yepyeni bir toplumdur." (Tütengil, 1973:488). Tütengil bu konuda ısrarla, karamsarlığa düşme pahasında da olsa toplumun gelişmiş ülkelerle karşılaştırılmasının devamlı yapılması gerekliliğini belirterek, bu karşılaştırmaların Türkiye'yi gereken atılıma ve yönteme kavuşma umudunu canlı tutacağını ifade etmiştir.

Türk Basını ve Türkiye Dışı Türk Gazeteciliği Hakkındaki Söylemi

Tütengil, gazetenin kendi ifadesiyle, "çağdaş toplumların kütle haberleşme araçlarından biri ve belki de en önemlisi" olduğunu belirtmiştir. Ona göre, gazetenin önemi basılı yazı ve resimleri kolayca yaydığı kadar saklanabilir olmasından da kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Tütengil, kamuoyunu yaratmak ve kamuoyunu dile getirmek görevlerinin basın demokrasilerin dayandığı "kuvvetlerden" biri hâline geldiğini, bir sanayi dalı olmasına ve iktisat kurallarına göre yöneltilmesine rağmen basına, kamu hizmeti yapma özelliği kazandırdığını ifade etmiştir.

Tütengil, Türkiye'de artık basımevi ve gazetesi olmayan tek bir il kalmadığını belirterek bu yaygınlığın sadece ulusal sınırlarda kalmadığını aynı zamanda Türkiye'nin siyasi sınırları dışına da taştığını önemle vurgulamıştır. "Bugün, Türkiye ölçüsünde dağıtılıp okunan "Millî Basın" hemen hemen yurdun her köşesinde günü gününe okuyucuya ulaşmaktadır. Aralarında "bölge basını" niteliğinde olanlar da bulunan çok sayıda gazete ise il, ilçe ve hatta bazı köylerimizde bile yayınlanma olanağı bulmaktadır... Türkiye'nin siyasi sınırları dışında da bizim ilgimizi çekmesi gereken bir basın faaliyeti sürüp gitmektedir. Türk topluluklarının oturduğu yerlerle Türk lehçelerinin konuşulduğu ülke-

lerde de "Türkçe" gazeteler yayınlanmaktadır." (Tütengil, 1969:v). Tütengil konu tarihi bakımından da zenginliğin olduğunu, bir zamanlar Türk hâkimiyeti altında kalmış bölgelerde de "Türk Basın Tarihi" içinde yer alan yayınların bulunduğunu ve "Yeni Osmanlılar" ve onları devam ettiren "Jön Türkler" de Avrupa ülkelerinde "Türkiye Dışı Türk Gazeteciliğini" uzun süre devam ettirdiğini belirtmiştir.

Tütengil'in tespitiyle, basının en temel özelliği mekân içinde olduğu kadar zaman içinde de geniş bir alana uzanması ve ona biçim kazandıran içtimai, siyasi, tarihî ve kültürel faktörlerin bulunmasıdır.

Tütengil özellikle az gelişmiş ülkelerde basına önemli rollerin düştüğünü belirtmiştir. Tütengil, 22.08.1964 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan makalesinde (akt. Çetin ve Günay 1999), az gelişmiş ülkelerin ilerlemesinde basına önemli görevler düştüğünü, gazetenin halk okulu işlevi olduğunu, ancak hızlı teknolojik gelişmeler, gazeteleri halk okulu olma fonksiyonundan çok magazinleşme yoluna ittiğini ifade etmiştir. Tütengil'in 1960'lardaki bu tespiti, kitle iletişim araçlarının günümüzdeki konumunu düşündüğümüzde oldukça yerinde gözükmektedir.

Tütengil gazete ve basımevi açısından yerli ve dış mukayeseler yapmıştır. Türkiye'de ilk gazetenin yayınlandığı yılın (1831) kültür çevremizi yoğun etkileyen Fransa'nınkinden 200 yıl sonra gerçekleştiğini belirtmiştir. Baskı tekniği açısından da Gütenberg'in 1440 yılında kurduğu basımevi ile İbrahim Müteferrika'nın kurduğu basımevi arasında 287 yıllık bir zaman parçası vardır. Diğer taraftan Osmanlı döneminde azınlıklar arasında gazetecilik yapanların İstanbul'da kurdukları basımevleri de Türklerden daha öncedir. Tütengil bu tür bir karşılaştırma yapmasının nedenlerini, "basımevi ve ona bağlı olarak ortaya çıkan kitap ve süreli yayınların fikrî gelişmenin olduğu kadar millî bilinci topluma ulaştırmasında aracı olması" ve "gerek basımevi ve gerekse gazetenin Türkiye'ye oldukça geç gelmesine rağmen sevindirici yayılma ve gelişme hızının her türlü karşı olma ve engelleme çabalarını boşa çıkarması ve belki de geç kalmışlığı giderme çabaları" olarak belirlemiştir.

Tütengil tüm bu nedenlerden dolayı "Türk Basını" ve onun bir kolu olan "Türkiye dışı Türk Gazeteciliği" konularını ele almış ve incelemiştir. Ancak Tütengil'de dikkat çeken bir husus bu konuları tarihsel bir perspektifte incelemesi ve Türkiye'nin siyasi ve fikir hayatıyla ilişkilendirerek tartışmasıdır. Tütengil bu incelemesinde metodik anlayışını yansıtmış ve parça-bütün ilişkisinin önemi üzerinde durmuştur. "Bize öyle geliyor ki 'Türk Basın Tarihi' mozaiğini olduğu kadar, 'Kültür Tarihimizi' aydınlığa çıkarmak için de 'bütünü' meydana getiren 'küçük' parçalar üzerinde durulması gerekmektedir." (Tütengil, 1969:vii).

Dr. Rıza Nur Hakkındaki Söylemi

Yakın tarihle ilgili kişiler ve olaylar üzerinde, genel nitelikte ve belgelerle değerlendirilerek yapılmış araştırmalara ihtiyaç olduğunu belirten Tütengil, Yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşu sırasında birçok önemli görevlere getirilmiş olan Rıza Nur hakkında bir inceleme yapmıştır.

Tütengil'in bu çalışmasının kendi akademik kişiliğine kattığı en önemli özellik, Türk toplumunun varlığında geçmişte ve bugün önemli roller oynayan olayların ve kişilerin bilimsel perspektifte, belgeleriyle incelenerek Türk tarihinin gerçekliğine katkıda

bulunmuş olmasıdır. Bu anlamda bir bilim insanından beklenileni yerine getirmesi yönündeki çabasının göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Tütengil, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Doçenti iken Rıza Nur ile ilgili olarak British Museum'da yer alan ve gizli tutulan belgelerin sunulduğu üç makale ve bunların derlendiği bir kitap yayınlamıştır. Tütengil'e göre bunu yapmanın en önemli amacı, bugüne kadar gizli kalan belgelerin ve Türk tarihinde etkili olan ancak daha az bilinen kişilerin öğrenilmesinin Türkiye'nin sorunları üzerine daha gerçekçi bir anlayışla eğilmek gibi, olumlu bir yöne iteceğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Tütengil'in (1965:3) belirttiğine göre, Rıza Nur, 1908 Meşrutiyetinden sonra ülkemizin sorunları üzerinde kendine göre bazı görüşleri olan özel bir tip, düşünce ve politika hayatımızda isim yapmış bir kimsedir. Hekimlikle yetinmemiş, kendisini geniş ölçüde yazı hayatına vermiş, ayrıca politika hayatına atılmıştır. Önceleri İttihat ve Terakki Fırkasının aşırı bir elemanı olarak parlamentoya girmiş ise de sonra bu partinin karşısına geçerek itilafçı olmuştur.

Tütengil öncelikle, Dr. Rıza Nur'un British Museum'daki yazma eserlerini okuyuculara duyurmak istemiştir.

Az Gelişmişlik Hakkındaki Söylemi

"Az Gelişmenin Sosyolojisi" kitabının 1980'deki üçüncü baskısında ön sözü yazan Şükrüye Tütengil, bu kitabının diğer eserleri arasında ayrı bir yeri olduğunu belirterek, Tütengil'in "Toplumda bir sorun varsa, bu sorunu çözme gereği de vardır." ilkesini bu eserinde örneklendirdiğini belirtmiştir. Şükrüye Tütengil'in değerlendirmesiyle "Az Gelişmenin Sosyolojisi" kitabında, toplumumuzun en önde gelen sorunlarına veya sıkıntılarına bilimsel bir gözle bakılmış ve az gelişmişliğin rastgele bir olay olmadığı vurgulanmıştır.

Az gelişmişlik Tütengil için Türkiye'nin önemli bir sorunudur. Onun metot anlayışının paralelinde bu toplumsal olguyu oluşturan diğer sosyal nedenleri araştırmak ve tanımlanan bu duruma ilişkin çözüm önerileri geliştirmek gerekmektedir. Tütengil'in 1970'teki birinci basımındaki ön sözünde kendisi şu ifadelerde bulunmuştur: "Az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerle ilgili çeşitli sorunlar gittikçe artan bir ilginin konusu olmakta devam ediyor... Türkiye'de 'az gelişme' konusuna duyulan ilgi iki başlıdır. Bir yandan, gittikçe küçülen fakat kalabalıklaşan dünyamızda insanların çoğunluğunun paylaştığı görülen ortak kaygı ve umutlar uyanık bir dikkatin konusu olmaktadır. Bir yandan da, dünyayı yeni baştan tanırken 'Üçüncü Dünya'nın sorunlarına eğilirken kendimizi de yeni bir açıdan ölçüp biçmek değerlendirmek ve yerimizi tespit etmek söz konusudur. Son yıllarda, Türkiye'nin 'bugününe' olduğu kadar 'dününe' ve 'yarınına' duyulan büyük ilginin bu kaynaktan beslendiğini sanmak yanlış olmaz."

Tütengil, az gelişmenin temelinde engelleyici, sınırlayıcı, alıkoyucu ve zaman içinde duraklatıcı olma özellikleriyle "mekân, toplum, ilişkiler ve tarih" olmak üzere dört kategorinin belirleyici olduğunu kabul eder.

Tütengil az gelişmişliğe ilişkin analizinde, az gelişmeyi etkileyen faktörlerden de bahsetmiştir. Bunlar;

1. Coğrafi mevki (tabiat şartları, toprak, iklim ve madenler): Tütengil, coğrafi fak-

törün, değişik zamanlarda değişik kalkınma imkanları verdiğini belirtir. Bunun sonucu olarak da tarih boyunca aynı topraklarda farklı medeniyetlerin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu önem noktasında Tütengil, az gelişme ve coğrafi faktör ilişkisini sosyolojik olarak kurmuştur. Bu durum onun Le Play ve dolayısıyla Prens Sabahaddin'in coğrafyacı ekolü temsil eden görüşlerinden etkilendiğini göstermiştir. Ancak bu ekolden farklı olarak konuyu açıklamada determinist bir yaklaşım içine girmeyerek özellikle coğrafi faktörün tek başına az gelişmeyi belirleyemeyeceğini de vurgulamıştır.

2. Din faktörü: Tütengil "Acaba din gelişmede nasıl bir rol oynamaktadır? Bütün Müslüman ülkelerin az gelişmiş ülkeler arasında bulunması ne dereceye kadar dine bağlanabilir?" sorularından hareket etmiştir. Tütengil bu sorulara tarihsel perspektifte ve farklı dinlere mensup ülkeler arasında yaptığı karşılaştırmalarla cevap aramıştır. Tütengil'e göre 21. yüzyıla kadar Müslüman ülkelerdeki ilerleme iktisadi ve içtimai durumla izah edilebilir. Ancak, bundan sonra gelişmenin yavaşlamasındaki ve hatta duraksamasındaki kabahatin sadece dine yüklenilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Zira, tarihî gerçekler, iktisadi ve içtimai şartlar Müslümanlığın değişik biçimlerde yorumlanmasına sebep olmuştur. Tütengil'e göre, Müslüman ülkelerin geri kalışı dine tesir etmiştir yoksa özellikle din bu ülkelerin geri kalışına sebep olmamıştır.

3. Irk faktörü: Tütengil "Acaba ırklarla az gelişmişlik arasındaki ilişki nedir? Renk ve görünüşlere göre ırklar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında nasıl dağılmışlardır?" sorularından hareketle, coğrafi faktör gibi ırk faktörünün de tek başına gelişmeyi etkileyemeyeceğini belirtmiştir.

4. Tarihî sebepler: Sanayi devriminin neden bir Batı ülkesinde/İngiltere'de olduğunu irdeleyerek tarihî faktörün etkisini tartışan Tütengil, bu durumu ülkenin sınıf yapısı ile ilişkilendirmiştir. Diğer bir ifadeyle müteşebbislerin aracılığı ile yapılan gelişme, kuvvetli bir burjuvaziyi gerekli kılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, genel olarak burjuvazinin zayıflığının yanı sıra gelişmeyi engelleyici kurumların varlığı da sanayideki gelişimi engelleyebilmektedir. Ona göre, geleneksel yaşam, kapalı cemiyet hâlinde yaşama durumu, sosyal hareketliliğin yokluğu ya da zayıflığı ilk akla gelenlerdir. Bu bağlamda Tütengil, az gelişmiş ülkelerin tarihini incelemiş ve az gelişmişliğin iktisadi ve içtimai bir durum olduğunu tarihî sebeplerin de bu durumda önemli rol aldığını kabul etmiştir.

Tütengil az gelişmişliği açıklarken yine metot anlayışı paralelinde gelişmiş toplumlarla karşılaştırma içine girmiştir. Tütengil (1980:1415) gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılığın ve özelliklerin belirtilmesine bağlı olarak aşağıdaki noktalara dikkati çekmektedir:

- Az gelişmişlik "yeni" değil "eski" bir olaydır. Aslında "yeni bir biçim altındaki oldukça eski bir sorun söz konusudur".
- Kullanılan sıfatlar ya gelişmiş ülkelere ait özelliklere karşıt olarak ya da onların inkârı suretiyle ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin durumu bir "veri" olarak kabul edilmekte ve "azlık" gelişmedeki eksikliği dile getirmektedir.
- Gelişmenin bir sınırı yoktur ve hiçbir ülkenin gelişmişliğin sonuna vardığı söylenemez. Yine kaynakların yeterince kullanılıp kullanılmaması bakımından da gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında kesin bir ayrım yapmak mümkün gözükmemektedir.

• Aslında az gelişmişlik, bu ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısından hayatlarının her alanında etkileri görülen iç çelişkilerinden doğmaktadır.

• Gelişmiş ülkeler arasında olduğu gibi az gelişmiş ülkeler arasında da dikkate değer farklar vardır.

• İç ve dış faktörlere göre, özellikle başka ülkelerle ilişkilere verilen ağırlığa göre olayın adlandırılması değişebilir.

• Ülkelerin hem hepsini iktisadi, sosyal ve kültürel bakımlardan "ikili" veya "üçlü" ayrıma tabi tutmada her zaman ortak görüşler sağlanamamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerin konumlarının genel değerlendirmesini Tütengil şu şekilde yapmıştır: "Hayatlarının her alanında karşılaştıkları çelişmeler ve kısır döngüler az gelişmiş ülkeleri 'çıkmazlarla' karşı karşıya getirmektedir. Bu ülkelerde görülen huzursuzluklar bir kurtuluş ve huzur yolu aramak şeklinde yorumlanabilir. Az gelişmiş ülke olmanın bilinci yayıldığı ölçüde belki huzursuzluk da artacak, fakat çözüm yolunun dış yardımlarla değil, bu ülke insanlarının fedakârlık ve gayretleriyle bulunabileceği gerçeği de kuvvet kazanacaktır. Bu arada, özellikle 'aydınlar'a büyük ödevler ve sorumluluklar düşmektedir. Netice olarak denilebilir ki, az gelişmeyi tek bir faktöre dayayarak açıklamak mümkün değildir. Bu olay, bir karmaşıklık içinde karşımıza çıkmaktadır. Her az gelişmiş ülkenin yaşadığı tarihî şartlar, ortaklaşa unsurların yanı sıra, kendine has farklı yapıları da ortaya çıkarmıştır. Bunun içindir ki, her az gelişmiş ülke için şartların ve özelliklerin gerekli kıldığı çarelere başvurmak gerekmektedir." (Tütengil, 1980:34).

Tütengil az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelerden ayıran temel ölçütleri; sosyo-kültürel bakımdan ölçütler (beslenme yetersizliği, okur-yazar olmama, kadının farklı statüsü, sağlığı korumada yetersizlik, millî bütünlüğün zayıflığı, bilinçlenme sıkıntıları), iktisadi bakımdan ölçütler (gizli ve açık işsizlik, az enerji tüketimi, ortalama millî gelirin düşüklüğü, sınırlı bir sanayileşme, iktisadi bakımdan gelişmiş ülkelere bağlılık, şişkin bir ticaret kesimi), sosyal yapı bakımından ölçütler (nüfusun özellikleri ve yapısı, yüksek ölüm oranı, ortalama yaşın düşüklüğü, çocuk ölümleri, doğurganlığın yüksek olması, tarımla uğraşanların çokluğu, orta sınıfların zayıflığı, demokratik kurumların yokluğu ve otoriter yönetim eğilimi, geri kalmış sosyal yapılar) olarak sıralamıştır. Tütengil bu sıralamadaki her ölçüt için Türkiye değerlendirmesini istatistikleri kullanarak vermiştir.

Tütengil az gelişmişlik konusunun önem kazanmasını tarihsel süreç içinde incelerken bu süreç içinde Türkiye değerlendirmesini de yapar: "Az gelişmiş ülkeler konusunun önem kazanması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonradır. Sömürgecilik yılları ve onu izleyen "milletlerin uyanışı", içinde yaşanılan dünyada az gelişmiş ülkeler konusunu ön plana çıkarmıştır. İki büyük blok etrafında kümelenen bir dünyada yeni bir denge aranması, kapitalist ve sosyalist blok arasındaki rekabet, az gelişmiş ülkelerdeki bağımsızlık eğilimi, milletler arası ilişkilerde az gelişmiş ülkeleri çok yanlı bir dünya sorunu hâline getirmiştir." (Tütengil, 1980:17).

Türkiye'nin bir geçiş dönemi yaşadığını vurgulayan Tütengil, sorunların varlığının kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür. Diğer taraftan, az gelişmişliğin tespitinde başka ülkeler arasında Türkiye'nin oynadığı tarihî rolün önemini de vurgular. Bu konuda Tütengil (1980:17), "...Gerçekten, Atatürk'ün önderliğinde bir yandan Batı emperyalizminin ve kapitalizminin Türkiye'de yenilgiye uğratılması, öte yandan Asya'da ve Afrika'da bağım-

sızlık savaşı veren milletlerdeki 'Mustafa Kemal ülküsü' üzerinde durulmaya değer iki önemli olgudur." şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

Tütengil bir geçiş dönemindeki Türkiye'nin yaşadığı sorunları şu alt başlıklarda çeşitli çalışmalarında tartışmıştır:

- Çok partili yaşam ve seçim süreci
- Yazar ve sanatçıların toplumsal gelişimi destekleyici yöndeki görev sorumluluklarını fark edebilmeleri
- Üretilen fikirlerin hayata geçirilmesi sorunsalı
- Türk basınının ülkenin gelişimine ilişkin görevleri ve katkılarının önemi.

Sonuç olarak Tütengil'in az gelişme ile ilgili sosyolojik söyleminde en dikkat çekici olan, oldukça karmaşık olan "az gelişmişlik" olgusunun özüne inerek hem teorik bağlamda tüm az gelişmiş ve gelişmiş toplumları içeren açıklamalar geliştirmesi, hem de bu bilgileri Türkiye gerçeği ile örtüştürmesidir. Tütengil az gelişmişliği bir sosyolojik olgu olarak gördüğü için açıklamalarını da kendi benimsediği metod anlayışına paralel olarak diğer sosyal, iktisadi ve tarihsel faktörlerle açıklamıştır. Aslında Tütengil az gelişmiş ülkelerin varlığını dualist bir çerçevede ele almıştır. Zira az gelişme aslında gelişme içinde varlık bulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, az gelişme olayı, iki veya daha çok sosyal yapının karşılaşması ile ortaya çıkan gerginlik, çatışma ve uyumsuzluklar sonucudur. Tütengil az gelişmiş ve gelişmiş yapıları karşılaştırırken her ikisi için de kesin net bir çerçeve belirlememiş gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin göreli yapılarından bahsetmiştir. Tütengil yine benimsediği metot gereği sadece durumu/sorunu saptamakla kalmamış aynı zamanda soruna yönelik çözüm önerileri de getirmiştir. Tütengil göreliliği göz ardı etmeden az gelişmeye karşı alınacak önlemde toplumun bütününü kapsayan bir birleşmenin öneminden bahseder. Kendi ifadesiyle (Tütengil, 1980:202203), "Her sosyal yapı, ayrı bir dünya görüşüne, değişik değer yargılarına ve gerçekleşmesini amaç edindiği kapalı bir sisteme dayalıdır. Bunun içindir ki temel düzenlemelere başvurarak sosyal yapı birliğinin gerçekleştirilmesi 'az gelişmeyi yenmenin' kaçınılmaz yoludur. Bunun için yapılacak şey, toplumun bütün sosyal kurumlarında ve işleyişinde uyumlu bir bütüne götürecek 'ortak amaçlarda' birleşilmesidir... Gelişme yolunu açıp temizlemeden, uygulamanın nimetlerine, külfetlerine herkesin eşitçe katılmasını sağlamadan çıkış yolu bulunamaz. Yurt yöneticileri, aydınlar, iş adamları ve emekçiler mevcut düzeni kendi çıkarları doğrultusunda sürdürmek yerine çağdaş uygarlık düzeyine götürecek doğrultuda değiştirmek zorundadırlar. Başka türlüsü 'havanda su dövmek' olur... Bize kalırsa az gelişmiş ülkeler iktisadi bağımsızlığı kazanma ve devam ettirme yolunun kendi güçlerine ve kaynaklarına dayanma yolu olduğunu gözden uzak tutmamalıdır. Gerçi bu yol meşakkatlidir, kaynakların seferber edilmesini zorunlu kılar; fakat hem en güvenilir yoldur, hem de millî menfaate en uygun olanı budur." Tütengil bu sonuçları Atatürk'ün çizdiği yol çerçevesinde Türkiye için şöyle ilişkilendirmiştir: "Türkiye'nin geçirdiği tecrübeler Atatürk'ün az gelişmiş ülkelere gönderdiği ışıklı iz olarak ortada durmaktadır. 'İstiklali tammımızın temini ve idamesi' için 'siyasi, mali, iktisadi, adli, askerî, harsi ve ilahî...' alanlarda bağımsızlığı gerekli sayan Mustafa Kemal, kalkınmanın temel koşullarını da dile getiriyor. Siyasi bağımsızlıklarını kazanmakla amaçlarına ulaşamayan 'Üçüncü Dünya' ülkelerinin Atatürk'ün sözlerinden ve Türkiye tecrübesinden alacakları dersler vardır."

(Tütengil, 1980:203). Son olarak Tütengil az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler karşısındaki tutumlarına ilişkin birkaç öneride de bulunur. Tütengil'e (1980:203) göre, "Az gelişmiş ülkeleri, gelişmiş ülkeler karşısındaki aşağılık duyguların, hırçınlıkların ve umutsuzlukların değil gerçek durumlarının bilincine vararak ana kitleye mâl edecekleri 'Büyük Uyanışları' kurtarabilir."

Köy Sosyoloji Alanındaki Söylemi

Köy nüfusu özelliğinin ağır basmasına rağmen kentleşme süreci ile birlikte temel bazı sorunların yaşandığı noktasına dikkat çeken Tütengil, Türkiye'de köy yapısının ve sorunlarının incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Köy olgusunun bir sosyal sorun olarak ele alan Tütengil, köy sorununu, idari, hukuki, fizikî, iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan incelenmesi gerekli olarak görmüştür.

Tütengil, köy kavramının hem idari hem de sosyal anlamı olduğunu belirterek, köyün idari tanımının Türkiye'de çok tartışıldığını, nüfusu 2000'e kadar olan belediye teşkilatının bulunmadığı yerleşim birimlerinin köy olarak tanımlandığını, ancak 2000 ölçüsüne bağlı kalmanın yanıltıcı olabileceğini ifade etmiştir. "Köy yerleşmelerinden şehir yerleşmelerine başka bir deyişle kırsal nüfustan şehirsel nüfusa varabilmek için Türkiye'de 10.000 ölçüsü bizi daha gerçekçi bir ayrıma götürmektedir." (Tütengil, 1967:6). Tütengil, Türkiye'de doğru olarak köy tanımlamasının yapılmasında yerleşim hayatına ilişkin sosyal gerçeklikleri doğru tahlil etmek ve belirlemek gerektiği üzerinde durmuştur.

Tütengil köy tanımlamasını yaparken diğer toplumlarla da Türkiye gerçeğini karşılaştırmış, tanımlarda kullanılan ölçeklerin her toplumun sosyal, tarihî koşullarına ve yönetim anlayışına göre değiştiğini belirtmiştir.

Tütengil'in köy tanımlamasında en önemli vurgusu sosyolojik olarak köy ve şehir yaşamı arasındaki farklılıkları sergileyebilmekte yatmaktadır. "...Köy yerleşiminin ana özelliğini, köydeki iktisadi faaliyetlerin, beşeri münasebetlerin, insan ve tabiat arasındaki ilişkilerin tarım temeli üzerinde cereyan etmesi teşkil etmektedir. Buna karşılık kasaba ve şehirlerde hâkim olan iktisadi faaliyetler ve beşeri münasebetler ticaret ve sanayi kesimlerini kuşatmaktadır. Bu ölçüden hareketle, tarım faaliyetlerinin damgasını vurduğu küçük kasabaları da köy koşulları içindeki yerleşme noktaları arasında saymak yerinde olacaktır." (Tütengil,1967:6).

Tütengil'e göre tarım faaliyetleri yerleşim hayatının sosyal ve iktisadi özelliklerini belirlemektedir. Tarım faaliyetine göre, yerleşim yerindeki "yaşayıştaki kapalılık, geleneğe ve göreneğe bağlılık" farklılık göstermektedir ki bu farklılık köy ile bir Anadolu kasabası arasında çok belirgin değilken şehir ile daha net kendini göstermektedir.

Tütengil köy hayatı ile şehir hayatı arasındaki diğer önemli farkı "köyde yaşanılan hayatın düşük standartlı olması"na bağlamıştır. "Bu düşük standartlar köydeki meskenden tutunuz da aile içindeki yaşayışta ve köydeki içtimai hayatta kendisini bize göstermektedir. Öte yandan, uygarlığın nimetlerinden yararlanma bakımından da köy yerleşmeleriyle şehir yerleşmeleri arasında büyük bir farklılık ortaya çıkmaktadır." (Tütengil, 1967:7).

Tütengil, Türkiye'deki köy sorununun bir boyutunun bu yerleşim yerinin tanımlanmasındaki sosyolojik vurgunun yapılması gerekliliği ile ilişkilendirirken, diğer boyutunu

köy yaşamının şartlarının Türkiye'nin az gelişmişlik özelliği ile ilgili olmasına bağlamıştır. Zira, Tütengil'e (1967) göre, Türkiye'de ve az gelişmiş ülkelerdeki köy şartları ile şehir şartları arasındaki farklar, gelişmiş bir ülkedeki köy ve şehir yerleşme noktalarındaki farklardan çok daha değişik ve ayrıdır. Gelişmiş bir ülkenin köyünde de şehrinde de aynı hayat standardını bir arada bulmak mümkündür.

Tütengil Türkiye'de köy sorununu değerlendirirken aşağıdaki tespitlerde bulunmuştur:

- Türkiye'de köyün tanımı, sadece idari tanım ağırlıklı olarak (nüfusu 2000'e kadar olan) ele alınmamalı ve sosyolojik boyutu düşünülmelidir. Bu çerçevede, Türkiye gerçeğinin köy tanımlamasını "nüfusu 10.000'e kadar olan yerleşim yerleri" olarak ele almaya götürdüğü göz ardı edilmemelidir.
- Türkiye'de köy olgusu ülkenin gelişmişlik düzeyi ile birlikte değerlendirilmelidir.
- Az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi köyden şehre akımlar sonucu, Türkiye'de de büyük şehirlerin etrafını çepeçevre saran köy yaşayışlı bir takım yerleşme yerlerini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede Tütengil "köy sadece köyde değildir" vurgusunu önemle yapmıştır. "Çok uzaktaki köylerin yanısıra çok yakındaki bir takım yerleşme noktaları bazen en uzak köylerdeki iptidai hayatı aratan şartları burnumuzun dibine kadar getirmiş bulunmaktadır." (Tütengil, 1967:9).

Tütengil, Türkiye'deki köy sorununu, gençliğin köy konusu karşısındaki görevleri bağlamında da ele almıştır. Gençliğin köye götüreceği hizmetlerin neler olması gerektiğinin üzerinde dururken, gençliğin köy sorunu karşısındaki görevlerini şu şekilde belirlemiştir:

1. Gençler köy sorununu öğrenmeli ve tanımalıdır.
2. Gençler köy sorunlarını öğrenmek ve tanımakla elde ettikleri bilgileri ve nitelikleri başkalarına duyurmalı ve tanıtmalıdır.
3. Gençler, parlamentoyu, idareyi ve basını köy sorunları karşısında gerçekçi ve olumlu tavır takınmaları için bir baskı grubu olarak etkilemelidir.
4. Gençler köy sorunlarına örnek birtakım çözüm yollarını göstermeli ve teklif etmelidir.
5. Üniversite gençliği köy sorunlarının çözümünde köy gençliği ile işbirliği içinde olmalıdır.

Tütengil göç süreci yaşayan bir Türkiye için aslında bugünlere kadar ulaşan ciddi bir öngörü ile köy sorunu üzerinde önemle durmuştur. Tütengil köy nüfusu fazla olan bir ülke olarak nüfusun köyden şehre göç etmesinin önüne yasal düzenlemelerle geçmenin çok akılcı olmadığını belirterek, köy sorunun çözümünün sadece köylerde yaşamı sağlamak olmadığını şehirleşme ve sanayileşmenin de bu çözümün önemli bir parçası olduğunu belirtmiştir. Tütengil'e göre her iki alandaki başarılar köklü tedbirleri ve toplumsal dayanışma ve fedakarlığı gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan, Tütengil Türkiye'de köy sorununa bütüncül bakmak gerektiğini belirtirken aydınların bu bütüncü bakış açısından uzak olduğunu da ifade etmiştir. Tütengil köy sorununa bütüncü perspektifte bir "toplum kalkınması" ile varılacağının altını çizmiştir. Tütengil Türkiye'de köy sorununu tartışırken yönetimsel ve kurumsal anlamda eleştirilerde kaynaklar göstererek bulunmuştur.

Tüm bu belirtilenlerin ışığında Tütengil, Türkiye'deki köy sorununun, içerik açısından birbirlerinden farklı olan "köy" ve "şehir" ikiliğine rağmen, bu farklı yapıların karşılıklı münasebetler içine girdiği ölçüde Türkiye'nin gelişeceğini ve dengeli toplum yapısına ulaşacağını belirtmiştir. "Ulaştırma ve haberleşme araçları, basın ve yayın bu vetirenin hız kazanmasını etkiler. Yönetici kadronun köy tabanına dayandırılmasına imkân hazırlayan bir eğitim anlayışı ise "Türk beyni"ni halktan gelen kan damarları ile beslemek suretiyle uçurumlar arasına köprüler kurulmasını kolaylaştırır." (Tütengil, 1969:143). Türkiye'nin geleceğinin köy sorununa bulacağı çözüm yoluna sıkıca bağlı olduğunu ve bu çözüm yolunun başarısının da sosyal determinizme uygunluğu ölçüsünde gerçekleşeceğini belirten Tütengil, tüm bu söylemleriyle halktan kopuk olmayan bir aydın olduğunu da sergilemektedir.

Türk Bilim Adamlarının Sorumluluğu Hakkındaki Söylemi

Tütengil'e göre, Türkiye'nin sosyal konumu ve sosyal problemleri karşısında Türk bilim adamına çok önemli görevler düşmektedir. Tütengil'e göre, toplumda eğer bir sorun varsa o soruna çözüm de üretilmek zorundadır. Bunu fark etmek ve bu amaçlı çalışmalar yapmak, bilim adamlarının esas görevidir. Bu anlamda Türkiye'nin temel toplumsal problemlerinin neler olduğunu ve buna ilişkin çözümlerin üretilmesi Türk bilim adamlarının ulusal görevidir. Bu çerçevede Türkiye'nin özellikle sınır ülkelerinde yaşanan olayları dikkatle takip etmesi, onlarda meydana gelen olaylardan hareketle gelişmemizi engelleyici sorunların varlığının tartışılmasının gerekliliğini önemle vurgulamıştır.

Tütengil, Türkiye'nin sorunlarına Türkiye'nin bütünü içinde bakılmasını gerekli görmektedir.

Son olarak, Tütengil Türk bilim adamlarının halktan kopuk olmaması gerektiğini vurgularken soruna dışarıdan bakan, nutukçu ve öğütçü olmaktan uzak bir nitelik sergilemek gerektiğinin altını önemle çizmektedir.

Genel Değerlendirme

Tütengil, Türkiye'deki fikirsel gelişimin tarihine bakıldığında, özellikle Türkiye meselelerinin sosyolojisinin yapılmasının yerleşik hâle getirilmesinde çok önemli isimlerden biri olarak kabul edilmelidir.

Çocukluğundan bu yana özellikle öğretmen olan babasıyla birlikte yaptıkları Türkiye meselelerine ilişkin tartışmalar, Tütengil'in duyarlılığı ve ilgisi çerçevesinde akademik yönünün gelişmesine temel teşkil etmiştir.

Tütengil'i "bugün hâlâ önemli kılan özelliklerinin ne olduğu" sorusu, onun Türkiye'deki sosyolojik düşüncenin gelişimine katkıları çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, Tütengil'in en önemli ve bugünkü sosyal bilimciler açısından da örnek alınması gereken bir yönü, Batıdaki sosyolojik gelişmelerden haberdar olmasının yanı sıra, bu haberdarlığını Türkiye meseleleriyle birlikte değerlendirebilmesidir. Diğer bir ifadeyle, Tütengil, Batıda gelişen kuramları Türkiye meselelerine olduğu gibi aktarmamış, her zaman Türkiye gerçekliğini canlı tutmuş, "haberdarlık, duyarlılık ve bilginin" birlikte oluşturduğu güç ile Türkiye meselelerini objektif bir şekilde tartışmıştır. Bu noktada Tütengil'in en dikkat çekici yanının, Türkiye ile ilgili iç ve dış dinamikleri değerlendirirken,

durum tespit edici, tarihten haberdar olucu ve eleştirel bakış açısını canlı tutucu cesur bilimsel anlayışı ve çabaları olduğu söylenebilir.

Tütengil'in yaşadığı dönem, Türkiye için oldukça hareketli günlerin yaşandığı bir dönemdir. Çoğulcu demokratik düzene geçmenin yarattığı olumlu ve daha çok olumsuz etkilerin yaşandığı bir sosyal ortamda Tütengil, tüm yakın çevrelerinin gözlemleri ve yazılarıyla desteklendiği gibi, ilkeli ve objektif bir tutum içinde bulunan, her türlü güçlüğe rağmen doğrularından ödün vermeyen bir bilim adamı olmuştur. Tütengil'in bu özelliği, oğlu Kaya'nın doğumunu beklerken not aldığı ve ancak ölümünden sonra eşi tarafından farkedilen, "İlke Düşünceler" başlığı altında kaleme aldığı 13 ilkede yansımaktadır. Bu ilkeler, aslında Tütengil'in hem insan olarak hayata bakış açısını ve değerlerini, hem de bilim adamı olarak prensiplerini sergilemesi açısından önemlidir. Eşi Şükrüye Tütengil'in (1981:xivxv) aktardığı şekliyle bu ilkeleri vermek anlamlı gözükmektedir.

1. Hiçbir yere parasız yazı vermemeliyim.
2. Yabancı dil bilgimi, imkânlar yaratarak geliştirmeliyim.
3. Çalışma alanımı daha da daraltarak derinliğe giden bir çalışma yolu tutmalıyım.
4. Benden yarına kalacak olan namusluca yaşanmış bir hayat, kitaplarım ve çocuklarım olabilir. Sorumluluğumu hiçbir zaman unutmamalıyım.
5. İçinde bulunduğum çetin çalışma yolu, ancak metotlu ve sabırlı bir çalışma ile aşılabilir. Günlük heves ve duygular azmimi kırmamalıdır.
6. Her türlü çalışma ve davranışlarım "ne olmak ve ne yapmak isteğime" uygun yönelişte bulunmalıdır.
7. Sanat dalları hayatın tuzudur. İlimden gelen kuruluğu sanatın ılık nefesiyle gidermeliyim.
8. Tabiatı ve insanı sevmek esastır.
9. Akıl, hayatı ve olayları anlamanın en güvenilir aletidir.
10. Doğruluk, sadelik ve alçakgönüllülük, dün olduğu gibi yarın da yoldaşlarımdır.
11. "Olup olacağımız bir cenaze" hem de "kim bilir nerede, nasıl, kaç yaşında" her türlü küçüklüğü, mürailiği gülünçleştirir. Ölümü tabii karşılayarak insanca yaşamalıdır.
12. Her şeyin hesabını kendimize vermeli, herkesten önce kendimizden utanmalıyız.
13. İnsan, yapısı icabı, faziletle rezilet arasında rakseder. Daima faziletli olmak bir tabiat vergisi değil, insanca cehit işidir. Kendimizi daima göz altında tutmalıyız. Yılmadan, yorulmadan...

Son olarak, Cavit Orhan Tütengil bir sosyologun öncelikle kendi toplumundan tarihsel bütünlüğü içinde haberdar olmanın gerekliliğini kendi çalışmalarıyla en güzel şekilde örneklendirmiştir. "Olanı olduğu gibi yansıtma" ilkesini çalışmalarında devam ettirmiş, Türk aydınlarına ve geleceğin en önemli toplumsal mimarları olarak gördüğü gençlerine "kendi toplumlarına dönük" olmaları konusunda vurgularda bulunmuştur. Çalışmalarını araştırmalarla, istatistiklerle örtüştürmüş ve o meselenin o günkü durumunu betimlemiştir. Bu betimlemeden hareketle geleceğe ilişkin öndeyilerde bulunmuştur ki sosyolojik araştırmaların, durumu betimleyip analizleri sunarken aynı zamanda stratejilerin belirlenmesinde ve politikaların üretilmesinde öncü olması gerektiğini, sosyolo-

jinin kullanılmasının önemi noktasında sıklıkla örneklendirmiştir. Tütengil, köy sosyolojisi, az gelişmişlik sosyolojisi alanına önemli katkılarda bulunurken, Türkiye'nin hem iç hem de dış konumunu belirleyecek tarihsel araştırmalar yapılmasını gerekli görmüş, bunu Türkiye'deki toplumsal değişmeleri içeren dinamikleri sergilemesi açısından önemli bulmuştur. Bu çerçevede de hem Türk basını hem de yabancı ülkelerdeki Türk basını, Dr. Rıza Nur, Prens Lütfullah üzerine araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu tür çalışmaların yapılmasının tarihin ve yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik olayların anlaşılmasında yol gösterici olacağını belirtmesi bugünün Türkiye'si için de oldukça geçerli gözükmektedir. Ayrıca Türk düşünce tarihinde özellikle Türkiye'de sosyoloji biliminin yerleşmesinde etkili olan Ziya Gökalp, Prens Sabahaddin, Mehmet İzzet, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi düşünce adamlarına da çalışmalarına yer vermiştir. Tütengil'in bu tür çabasından, bugünün sosyologlarının alması gereken bir pay gözükmektedir. Hangi zamanda yaşanırsa yaşansın sosyologlar, Türkiye'nin gelişimsel sürecini algılayabilmeleri ve anlayabilmelerinin yanı sıra daha gerçekçi söylemler geliştirebilmeleri açısından kendilerinden öncekilerle bağlantılarını koparmama gayreti içinde olmalıdır ki bu gayret, içinde yaşanılan toplumun tarihinden kopmamak anlamına da gelmektedir.

Kaynakça

Bostancı, N. (1990). Kadrocular. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Cılga, İ. (1996). Cavit Orhan Tütengil. (İçinde). E. Kongar (Yay. Haz.), Türk Toplumbilimcileri I. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetin, G. ve Günay, H. (1999). Sosyolojik Değerlendirme. (İçinde) A. Kasapoğlu (Yay. Haz.), 20. Ölüm Yılında Cavit Orhan Tütengil. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayın No:VII.

Kasapoğlu, A. (1999). Tütengil ve Bir Sosyal Tarih Çalışması. (İçinde) A. Kasapoğlu (Yay. Haz.), 20. Ölüm Yılında Cavit Orhan Tütengil. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayın No:VII.

Kongar, E. (1982). Cavit Orhan Tütengil. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tütengil, C. O. (1954). Prens Sabahattin. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Tütengil, C. O. (1964). Ziya Gökalp Üstüne Notlar. İstanbul: Varlık Yayınları.

Tütengil, C. O. (1965). Dr. Rıza Nur Üzerine. Ankara: Güven Matbaası.

Tütengil, C. O. (1967). Köy Sorunu ve Gençlik. İstanbul: Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yayınları.

Tütengil, C. O. (1969). Türkiye'de Köy Sorunu. İstanbul: Kitaş Yayınları.

Tütengil, C. O. (1969). Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Tütengil, C. O. (1969). Ziya Gökalp Üzerine Notlar. İstanbul: Varlı Yay.

Tütengil, C. O. (1969). Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (18671967). İstanbul: Belge Yayınları, No: 31.

Tütengil, C. O. (1973). Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı. İstanbul.

Tütengil, C. O. (1977). Montesquieu. İstanbul: Cem Yayınevi Eğitim Dizisi.

Tütengil, C. O. (1977). Prens Lütfullah Dosyası. İstanbul: Çan Yayınları.

Tütengil, C. O. (1980). Az Gelişmenin Sosyolojisi. Üçüncü Baskı. İstanbul: Ülken Yayınlar.

Tütengil, C. O. (1998). Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı.

Ek: Eserleri*

Kitaplar

1. 1945 Ziya Gökalp Bibliyografyası, İstanbul.
2. 1948 Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler, İstanbul.
3. 1949 Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, İstanbul.
4. 1954 Prens Sabahattin, İstanbul.
5. 1954 Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar, İstanbul.
6. 1956 Ziya Gökalp Üzerine Notlar, İstanbul.
7. 1956 Montesquieu'nun Siyasi ve İktisadi Fikirleri, İstanbul.
8. 1961 İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları, İstanbul.
9. 1961 Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu, İstanbul.
10. 1963 Türkiye'de Bölge Basını ve Diyarbakır Gazeteciliği, İstanbul.
11. 1963 Köyden Şehire Göç Meselesi, İstanbul.
12. 1964 Ziya Gökalp Üzerine Notlar, İstanbul.
13. 1965 Doktor Rıza Nur Üzerine, Ankara.
14. 1966 Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz, İstanbul.
15. 1966 Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı, İstanbul.
16. 1967 Köy Sorunu Ve Gençlik, İstanbul.
17. 1968 Ağrı Dağı'ndaki Horoz, İstanbul.
18. 1968 Sakarya Basını, İstanbul.
19. 1968 Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması, (Dr. O. Arı ile birlikte), İstanbul.
20. 1969 'Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (18671967), İstanbul.
21. 1969 Türkiye'de Köy Sorunu, İstanbul.
22. 1969 Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, İstanbul.
23. 1970 Az Gelişmenin Sosyolojisi, İstanbul.
24. 1970 Türkiye'de Köy Sorunu, İstanbul.
25. 1971 Az Gelişmenin Sosyolojisi, II. Baskı, İstanbul.
26. 1971 Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, II. Baskı, İstanbul.
27. 1975 Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak, İstanbul.
28. 1975 Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, İstanbul.
29. 1975 100 Soruda Türkiye'nin Kırsal Yapısı ve Sorunları, İstanbul.
30. 1975 Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, III. Baskı, İstanbul.
31. 1975 Temeldeki Çatlak DenemelerMakaleler, İstanbul.
32. 1977 Prens Lütfullah Dosyası, (Vedat Günyol'la birlikte) İstanbul.
33. 1977 Montesquieu, Siyaset ve İktisat Açısından Bir Yaklaşım, İstanbul.
34. 1977 100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, II. Baskı, İstanbul.
35. 1978 Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod, IV. Baskı, İstanbul.

Makaleler ve Süreli Yayınlar

1. 1942 "Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat I", Değirmen Dergisi, Sayı. 3, ss. 8790.
2. 1942 "Teşebbüsü Şahsi ve Tevsii Mezuniyet Hakkında Bir İzah", Değirmen Dergisi, Sayı. 1, ss. 2527.
3. 1942 "Tanrılar ve Ölüler", Değirmen Dergisi, Sayı. 2, ss. 6063.
4. 1943 "Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat I", Değirmen Dergisi, Sayı. 4, ss. 119121.
5. 1943 "Faziletli Görünme Ahlakı", Değirmen Dergisi, Sayı. 7, ss. 1943.
6. 1943 "İkinci İzah Dolayısıyla Hüseyin Cahit'e Bir Sual (1)", Değirmen Dergisi, Sayı. 9, ss. 8890.
7. 1943 "İkinci İzah Dolayısıyla Hüseyin Cahit'e Bir Sual (2)", Değirmen Dergisi, Sayı. 10, ss. 107109.
8. 1943 "Yağmur Bulutları", Değirmen Dergisi, Sayı. 10, ss. 120121.
9. 1943 "Bir Anketin Neticeleri", İş Dergisi, Sayı. 34, ss. 257258.
10. 1944 "Prof. Dr. Mustafa Şekip'in Eser ve Yazıları", Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi, ss. 2429.
11. 1945 "İçtimai Reform İhtiyacı I", Yeniden Doğuş Dergisi, Sayı. 5, ss. 1112.
12. 1945 "İçtimai Reform İhtiyacı II", Yeniden Doğuş Dergisi, Sayı. 6, ss. 1112.
13. 1945 "İçtima Reform İhtiyacı III", Yeniden Doğuş Dergisi, Sayı. 8, ss. 1112.
14. 1945 "İçtimai Reform İhtiyacı IV", Yeniden Doğuş Dergisi, Sayı. 9, ss. 1213.
15. 1945 "İçtimai Reform İhtiyacı V", Yeniden Doğuş Dergisi, Sayı. 10, ss. 1213.
16. 1948 "Sabahattin Bey", Bilgi Dergisi, Sayı. 15, ss. 2533.
17. 1949 "Prens Sabahattin (18771948)", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 45, ss. 176220.
18. 1949 "Ziya Gökalp'ten Lisan İşi", İş Dergisi, Sayı. 89, ss. 2533.
19. 1950 "Köy Enstitüleri İçin Yazılanlar", Memleketimizde ve Dünyada Kitaplar Dergisi, Sayı. 6, s. 8.
20. 1950 "Prens Sabahattin Bibliyografyası", Memleketimizde ve Dünyada Kitaplar Dergisi, Sayı. 78, s. 8.
21. 1950 "Ziya Gökalp'in Kitapları", Memleketimizde ve Dünyada Kitaplar Dergisi, Sayı. 910, s. 8.
22. 1950 "Köy Enstitülerinin 10. Yılı", Yücel Dergisi, Sayı. 5, ss. 2324.
23. 1950 "Sabahattin Bey'i Anarken", Yücel Dergisi, Sayı. 8, ss. 4749.
24. 1952 "Ziya Gökalp'in İlk Yazıları", Bilgi Dergisi, Sayı. 67, ss. 1112.
25. 1952 "Ziya Gökalp ve Kadınlık", İş Dergisi, Sayı. 136, ss. 7883.
26. 1953 "Önsöz", Ziya Gökalp: Şaki İbrahim Destanı, ss. 35.
27. 1953 "Ziya Gökalp'in Bilinmeyen Dört Şiiri", İş Dergisi, Sayı. 147, ss. 160161.
28. 1953 "Ziya Gökalp'in Sanılan İki Şiir Hakkında", Bilgi Dergisi, Sayı. 76, ss. 1112.
29. 1954 "Kayalar Okulu'nu Ziyaret", Yenilik Dergisi, Cilt. II, Sayı. 1, ss. 2325.
30. 1954 "İhsaniye Köyü İncelemesi", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 9, ss. 3758.
31. 1954 "Ziya Gökalp'in Yazılarında Görülen Değişik İmzalar ve Takma Adlar", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 9, ss. 164168.
32. 1954 "Ziya Gökalp'in Diyarbakır Gazetelerindeki İlk Yazıları", Türkiyat Mecmuası, Cilt. XI, ss. 153156.
33. 1955 "Diyarbakır Çevresindeki Birkaç Köyden Kısa Notlar", Yenilik Dergisi, Cilt. VL, Sayı. 36. ss. 1724.

34. 1955 "Dr. Adnan Adıvar'ın Fikir Hayatımızdaki Rolü", Forum Dergisi, Sayı. 33, ss. 2122.
35. 1955 "Ziya Gökalp'in Yeni Harflerle Yayınlanan Kitapları", Forum Dergisi, Sayı. 37, ss. 2122.
36. 1955 "Le Play Münasebetiyle İki Not", İş Dergisi, Cilt. XXI, Sayı. 164. NisanMayıs.
37. 1956 "Keçiler Köyü İncelemesi", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 1011, ss. 3643.
38. 1956 "Köy Enstitülerinden Ne Kaldı?", Dünya, Nisan, İstanbul.
39. 1956 "Ziya Gökalp Üzerine Notlar", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 1011., ss. 101105.
40. 1956 "Milli Eğitimimizin Köy Enstitüsü Denemesinden Kazançları", Forum Dergisi, Sayı. 58, ss. 1921.
41. 1957 "Öğretmenin Okul Dışındaki Çalışmaları", Forum Dergisi, Sayı. 68, ss. 20 21.
42. 1957 "Halk Eğitimimizin Meseleleri", Forum Dergisi, Sayı. 73, ss. 2021.
43. 1958 "Montesquieu'den Dilimize Çeviriler", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, Cilt. VII, Sayı. 12.
44. 1959 "Türkiye'de Köyden Şehre Akının Doğurduğu Eğitim Meseleleri", Pedagoji Cemiyeti VIII. Eğitim Kongresi, 1017 Ağustos.
45. 1959 "Hocamız Ernst von Aster", İş Dergisi, Sayı. 93, ss. 104105.
46. 1960 "L'Evalution de la Condition Agricole en Turquie", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 15, ss. 4857, (Dr. M. Kutsal ve İ. A. Sönmez ile birlikte).
47. 1961 "Türkiye'de Ziraat Hayatı ve Yol", İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt. VII, Sayı. 12, ss. 649654.
48. 1961 "Türkiye'de Hızlı Nüfus Artışı ve Ortaya Çıkardığı Bazı Meseleler", Yeni Ufuklar Dergisi, S. 106107, ss. 1214.
49. 1961 "Sanayiimiz ve Şehirleşme Vetiresi", İktisat ve Maliye Dergisi, Cilt. VIII, Sayı. 5, ss. 257261.
50. 1961 "An Important Source of Place Names in Turkey", VIth International Congress of Onomastic Sciences, Cilt. III, ss. 750752, Münih.
51. 1961 "Türkiye'de Yola Bağlı İçtimai Değişmelerle İlgili Araştırmalar", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXI, Sayı. 34, ss. 350357.
52. 1961 "Türkiye'de Çeşitli Gazete ve Dergilerle Bölge Basını Hakkında Yapılmış Olan Yayınlar", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXI, Sayı. 14, ss. 350357.
53. 1962 "Gecekondular Konusunda Bazı Düşünceler", Varlık Dergisi, Sayı. 577, s. 7.
54. 1962 "M. Tekinalp'in Yazı ve Fikir Hayatı İle İlgili Bir Belge", Yeni Yayınlar Dergisi, Cilt VII, Sayı. 4, ss. 133134.
55. 1962"M. Tekinalp'le İlgili İkinci Bir Belge", Yani Yayınlar Dergisi, Cilt. VII, Sayı. 67, ss. 210211.
56. 1962"Sosyoloji Tarihimizde Tekinalp", Varlık Dergisi, Sayı. 575, ss. 7.
57. 1962 "Türkiye'de İçtimai Değişmeler ve Yol", Sosyoloji Konferansları, 1. Kitap, ss. 2239.
58. 1962 "Köy Kalkınmasının Bazı İlkeleri", Planlama Dergisi, Sayı.2, ss. 9498.
59. 1963 "Türkiye'de Köy ve Aydınların Tutumu", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 17, ss. 106118.
60. 1963 "İngiltere Üzerine Düşünceler", Varlık Dergisi, Sayı. 61, ss. 5.
61. 1963"İngiltere'de Türk Gazeteciliği", Vatan Gazetesi, 1920 Ağustos.

62. 1964 "Gecekondu Edebiyatı", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Ekim.
63. 1964 "Rıza Nur'un Kişiliği", Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos.
64. 1964 "Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXIII, Sayı. 34.
65. 1964 "Prof. Carle C. Zimmerman ve Türkiye'nin Bazı İçtimai Meseleleri", Sosyoloji Konferansları, 3. Kitap, ss. 115120.
66. 1964 "Az Gelişmenin Sebepleri", Sosyoloji Konferansları, 4. Kitap, ss. 152160.
67. 1964 "Atatürk ve Mazlum Milletler", Türk Dili, Sayı: 170, Kasım.
68. 1965"Türkiye'de Mesken Meselesi, Köyden Şehre Göç, Gecekondular ve Şehirleşme" (çoğaltma).
69. 1965 "Türkiye'de Köy Sorunu, Cumhuriyet Gazetesi, Sayı. 2, 2022 Temmuz.
70. 1965 "Az Gelişmiş Ülkelerin İnsangücüne İlişkin Sorunları", İnsangücü ve Eğitim Dergisi, Sayı. 1, ss. 45.
71. 1965 "Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri", Sosyoloji Konferansları, 5. Kitap, ss. 122141.
72. 1965 "Türkiye'nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı. 12, ss. 109119.
73. 1965 "İngiltere'de Yayınlanmış Olan Türkçe Gazete ve Dergiler Hakkında Notlar", Kitap Belleten, Sayı. 27, Eylül.
74. 1965 "Atatürk ve Mazlum Milletler", Türk Dili, Sayı. 170, Kasım.
75. 1965 "Türkiye'nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXIV, Sayı. 12, ss. 109119.
76. 1965 "Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri", Sosyoloji Konferansları, 5.Kitap, ss. 122141.
77. 1965 "Ziya Gökalp'in İlk Yazıları", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXIV, Sayı.12, ss. 145154.
78. 1966 "Taşra Gazeteciliği", Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti.
79. 1966 "Sosyal Bir Yapı Olarak Türkiye'de Köy ve Meseleleri", İ.T.Ü. Şehircilik Konferansları 19631964 Yaz Yarıyılı, ss. 125137.
80. 1966 "İstanbul Köyleri ve Köy Kalkınma Komitesi Çalışmaları", Sosyoloji Konferansları, 6.Kitap, ss. 106118.
81. 1966 "Türkçede İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar", İ.Ü.İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXV, Sayı. 12, ss. 141150.
82. 1966 "Atatürk ve Üçüncü Dünya", Cumhuriyet Gazetesi, 15 Kasım.
83. 1966 "Tezek ve Atom Reaktörü", Cumhuriyet Gazetesi, 9 Haziran.
84. 1966 "Atatürk'ün Çilesi", Türk Dili, 11 Kasım.
85. 1966 "Türkiye'deki Yerleşme Düzeninde Tabiat ve Ulaştırma", Mimarlık Dergisi, Sayı. 37, ss. 3942.
86. 1967 (Arı, O., Tütengil C.O.,) "Adapazarına Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması", Sosyoloji Konferansları, Yedinci Kitap.
87. 1967 "Atatürk'ün Pabucu", Yeni Ufuklar, Cilt. XVI, Aralık.
88. 1967 "İnsangücü Sorunları ve Nüfus Planlaması", İnsangücü ve Eğitim Dergisi, Sayı. 12, ss. 25.
89. 1968 "Türkiye'de Bölge Gazeteciliği", Anadolu Basını Semineri, ss. 145162.
90. 1968 "İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt. XXV, Sayı. 4, ss. 4486.

91. 1968 "İstanbul Üniversitesinde Sosyoloji Öğretimi ve Ziya Gökalp", Sosyoloji Dergisi, Sayı. 1920, ss. 274279.
92. 1970 "Atatürk'ü Anmak Üzerine Düşünceler", Yeni Ufuklar, Cilt. XIX, Kasım.
93. 1973 "İkinci Atatürk", Yeni Ufuklar, Sayı. 240, Eylül.
94. 1974 "Önsöz, Öğretmen Bakışı", Faik Akçay: Zeytinburnu Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondu Kenti.
95. 1975 "Fındıkoğlu Üzerine Notlar", Sosyoloji Konferansları, 14. Kitap, ss. 1327.
96. 1976 "Türkiye'de Köykent Sorunu", Amme İdaresi Dergisi, Cilt. 9, Sayı. 2, ss. 5966 (A. Özgüven ve O. Arı ile birlikte).
97. 1977 "Bölgesel Az Gelişmişlik ve BölgelerArası Dengesizlik Sorunu", Sosyoloji Konferansları, 15. Kitap, ss. 114.
98. 1978 "Aile ve Evlilik Araştırma Sonuçları", Sosyoloji Konferansları, 16. Kitap, ss. 129128.
99. 1979 "Sunuş Yazısı", Hilmi Ziya Ülken: Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, ss. 57.
100. 1979 "Ülken Özel Sayımız", Sosyoloji Konferansları, 17. Kitap, ss. 138149.

NERMİN ABADAN UNAT
(1921 –)

Mehmet YÜKSEL*

Yaşam Öyküsü **

Baba Mustafa Süleymanoviç, aile kökeni BosnaHersek'e uzanan, Sarajevo'dan gelip İzmir'e yerleşmiş bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, dış dünyaya açık, Viyana, Hamburg gibi Avrupa kentlerine gidip gelen, fındık, kuru üzüm, incir gibi ürünlerin ihracatıyla uğraşan, girişim ruhu gelişmiş bir işadamı.

Anne Elfriede Karwinsky, baron olan eşini I. Dünya Savaşı'nda kaybetmiş, ilk eşinden kızı Martha ile yaşayan, AvusturyaMacaristan İmparatorluğu'na mensup bir soykentli. Baba ile Annenin yolları günümüz Çek Cumhuriyet'i sınırları içinde yer alan Karlsbad'da kesişir. 1920 yılının sonbaharında Viyana'daki Türkiye Büyükelçiliğinde nikâhları kıyılır. Anne; modayı, sanat olaylarını yukarıdan izleyen, o dönemde ortaöğrenimini tamamlamış bir insan.

1921 yılının Eylül ayında Viyana'da kızları doğar ve ona Nermin adını verirler. Nermin, aşçıları, dadıları, mürebbiyeleri olan, burjuva sınıfına mensup kimselerin yeğlediği bir semtte oturan bir ailenin çocuğu konumundadır. Baba, Türkiye ile Avrupa arasında sürekli seyahat eden bir kimsedir. Aile, Nermin altı yaşındayken Viyana'dan ayrılarak Türkiye'ye gelir. İstanbul'un seçkin bir semtinde oturmaya başlar. Nermin, ancak 20 yıl sonra tekrar Viyana'yı görüp anılarını tazeleyebilecektir.

Kentsoylu anneye göre, "cici", "kibar" çocuklar okula gönderilemeyeceği için Nermin okuma yazmayı, aritmetiği evde dadı Matmazel Alice'den öğrenmeye başlar. Çoğunlukla Yabancı diplomatların oturduğu bir çevrede çok az sayıda Türk arkadaşı vardır. Okula gidememek, Nermin açısından büyük bir yoksunluk ve ceza niteliğindedir. Çevresinde çok az Türk bulunan, babasını kısa sürelerle görebilen Nermin, annesinin okula göndermemekteki ısrarı sonucu Türkçe'yi öğrenemez. Nihayet 1930 yılında okula göndermeme konusundaki direnç ortadan kalkar ve Nermin Dame de Sion'a yatılı verilir.

1931 yılının Şubat ayında Babasını kaybeder; aynı yıl, "Artık okula gitmene gerek yok" denecektir. Yatılı okulun oldukça sıkıcı, soğuk, katı disiplininden hoşlanmamış olan Nermin'de bu karardan üzüntü duymaz. Mart 1931'de Anne ile birlikte Macaristan'a

---

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü

** Abadan-Unat'ın anılarını kaleme aldığı, "Kum Saatini İzlerken" adlı eseri esas alınmıştır.

dönüp, ablasının ikamet etmekte olduğu Budapeşte'de yaşamaya başlarlar. Ailenin maddi durumu giderek bozulur, sıkıntılı hayat başlar; aileyi abla geçindirir hale gelir. Nermin, 1931 yılının Sonbaharında bir yatılı okula yerleştirilir ve bu okulda disipline, kurallara, ilkelere son derece bağlılığı ile kendisine rol modeli olarak benimsediği öğretmen Miss Hilde ile 4 yıl geçirir. Spor ve sanat olayları açısından çok yönlü katılım olanakları sunan bu okuldaki yatılı yaşam ile çocuğu ile ilişkisi mesafeli Annenin tutumu, Nermin'i sevgi ve şefkate muhtaç kılar.

Bu arada Türkiye'ye karşı ilgisini ve merakını kamçılayan etken, Almanca, Fransızca dergi ve gazetelerde çağdaş Türkiye ve onun mimarı Atatürk hakkında çıkan yazılardır. Bu yazılarda Türkiye'de heyecan verici, övünülecek atılımların yapıldığını gururla izler. Tüm okulların herkes için parasız kılınmış, kadınlara yeni haklar tanınmış olması, yeni demiryolları ve fabrikaların yapılması onu derinden etkiler. Soranlara her zaman "Türk" olduğunu söyler.

Zaman içinde ailenin ekonomik durumu giderek kötüleşir; aile Nermin'in okul parasını ödeyemeyecek hale gelir. Anne ile abla arasındaki tartışmalar süreklilik kazanır. Tüm bunlar küçük Nermin'de güvensizlik, korku yaratır. Annesinin daktilo kursuna gönderme projesinin hayata geçmemesi için çok cüretli bir plan oluşturur. Kendisinin Türk vatandaşı olduğunu, Atatürk Türkiye'sinde öğrenimin herkes için ücretsiz ve kapıların açık olduğunu bilerek Türkiye'ye dönmek ister.

Önce Sabri Amca'sına yazarak okul masraflarını karşılamasını ister, ancak herhangi bir yanıt alamaz. Bunun üzerine Türkiye Büyükelçiliğine gidip büyükelçiyi görmek istediğini söyler. Birkaç gün sonra pasaportu, üçüncü mevki tren bileti ve yolculuk sırasında geçerli olarak yemek kuponları verilir. 5 Kasım 1936'da Türkiye'ye hareket edip İstanbul'a gelir ve buradan deniz yoluyla İzmir'e geçer. Sabri Amcasının evinde kalmaya başlar ve geniş ailenin yer aldığı kan bağına dayalı dayanışmanın gücünü ilk kez burada, dini bayramda fark eder. Amcasının sıkça eve getirdiği **Daily Express** gazetesinden Avrupa'da olup bitenleri, özellikle Hitler'in hegemonya planlarını izler. Güncel politika olaylarına karşı her zaman yoğun ilgi duyar. 1936 ve 1937'yi böyle geçirir. Türkiye'de kalıp öğrenimine devam etmek yönünde karar verir. Ardından oldukça zengin, kısmen Avrupaî yaşam tarzına sahip Sabri Amcasının evinden ayrılıp Şefika halası ile Tahir Amcasının evinde kalmaya başlar. Türk usulü döşenmiş, geleneksel Türk aile yaşamının sürdürüldüğü bu evde ve ortamda yeni kimliğini oluşturacak sıcak, samimi, sevecen ortamı bulur. "Akşamları çok hoş bir aile sofrası olurduk; ...Sabri amcamın yalnız yengemle konuştuğu, çocukları görmezlikten geldiği daha zengin sofradan ne kadar farklı bir ortamdı. Türkiye'ye geldiğimden beri kendimi ilk defa sıcak bir yuvada, güvenlik içinde hissediyordum" (Abadan Unat, 1998:71) der.

Bir an önce Türkçe öğrenip okuluna başlamak ister. O sırada ailenin hukuk ve tıp tahsili yapmış iki genci olan Baha ağabey ile Kemal ağabey, hayatta ulaşılabilecek en yüce emelleri gerçekleştirmeyi başarmış, Atatürk Türkiye'sinin sağladığı imkânlar ile üniversite öğrenimini bitirebilmiş iki genç olarak rol modeli olur. Her ikisi de Nermin'in Türkçe öğrenimini desteklerler. Ayrıca İzmir Kız Lisesindeki öğretmenlerinin ve arkadaşlarının da katkısını minnetle anar. Onların yönlendirmesiyle Reşat Nuri, Yakup Kadri, Halide Edip romanları okumaya başlar. Budapeşte'deki Alman okulundan almış olduğu

ortaokul diploması Milli Eğitim Bakanlığı'nca denk sayılarak 1937 yılında İzmir Kız Lisesi'nde öğrenimine devam etme olanağına kavuşur. Böylece hareketli geçen 1937 yılı yaz ayları için kendisi de şunları söyler: "Almanca ders vermek, Türkçe derslerine hazırlanmak, akşamüstü Türkçe ders almak, Türk ve Müslüman usulü bir yaşama ayak uydurmak, aralarında değişik ilişkilerin bulunduğu geniş ailemin içinde kendime göre bir denge kurmak ve herkesin gönlünü hoş tutmak..." (Abadan Unat, 1998:74).

Halası vefat ettikten sonra yine Sabri Amcalarında kalmaya başlar. Ancak yengesinin soğuk hırpalayıcı tutumu onu yine sıkıntılara sokar. Bunun üzerine lise 2'den 3'e geçtiği yaz, son sınıfı yatılı okuma kararı verir. Amcasının itirazına ve prestijine zarar vereceğine ilişkin endişelerine rağmen yatılı okul masraflarını karşılamak için çalışmaya karar verir. İzmir Fuarını inşa etmek ve proje çizimlerini yapmak üzere gelecek Fransız Mimar heyetini de hesaba katarak, o dönem Belediye Başkanı olan Dr. Behçet Uz'a çıkar. İstediği işi alır. 120 TL toplam ücret alır, yatılı okulun ilk 4 taksidini öder ve yurtta kalmaya başlar. Bu sırada Hitlerin Polonya, Avusturya, Çekoslovakya işgalleriyle başlayan II. Dünya Savaşını yakından izler. Tan gazetesinde Zekeriya Sertel ile Sabiha Sertelin yorumlarını merakla okur. Bir yandan da radyoları ve Daily Express gazetesini takip eder.

1940 yılı ekim ayında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt olur. Öğrenim hayatı boyunca faal bir öğrenci olan Nermin, bir yandan da Eminönü Halkevi'ne gidip gelmeye başlar. İlerde hayatını birleştireceği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Doç. Dr. Yavuz Abadan Halkevi'nin başkanıdır. Diğer yandan ikinci sınıftan itibaren bir Alman armatörün kurduğu gemi acentalığı bürosunda tercüman/sekreter olarak çalışır. Aynı zamanda ilk gazetecilik deneyimini kazandığı ve Almanca olarak yayımlanan gazete "Türkische Post" da çalışır. Gemi acentesinin el değiştirmesi üzerine buradan ayrılır ve fakültenin son sınıfında iken Telefunken Türkiye temsilciliğinde çalışmaya başlar. 1944 Haziran'ında mezun olur.

Mezun olduktan sonra sahip olduğu yabancı dil (Almanca, Macarca, İngilizce) bilgisinden dolayı Falih Rıfkı Atay'ın kardeşi Halil Atay'dan gelen teklifi kabul ederek İstanbul'dan Ankara'ya geçer ve burada "Ulus Gazetesi"nde çalışmaya başlar. 1946 yılında avukatlık stajına başlar, 1946 seçimlerinden sonra oluşan hükümette Ticaret Bakanlığına atanan, aynı zamanda CHP'nin resmî yayın organı Ulus gazetesinin genel yönetmeliği görevini de üstlenen Cemil Suat Barlas, yakın arkadaşı, dostu Yavuz Abadan'dan haftada 3 ya da 4 defa başyazılar yazmasını ister ve başyazar kadrosuna atar. Ancak karı kocanın aynı kurumdan maaş almasını uygun görmediğinden Nermin Abadan ayrılmak zorunda kalır. Fakat makale yazma, çeviri yapma faaliyetini sürdürür. 19471950 yılları arasında Ulus gazetesinde serbest yazar olarak makaleler yazar. Bu yıllar Türkiye'nin dışa açılmaya başladığı, Amerikalı gazeteci, yazar ve politikacıların geldiği, yeni düşüncelerin taşındığı yıllardır. Kendisi de Amerika izlenimlerini Ulus gazetesine yolladığı elliyi aşkın yazısında aktarır.

Ulus Gazetesi kadrosundan ayrılır ve aynı yıl Eskişehir milletvekili Yavuz Abadan ile Ankara'da evlenir. 1947 ile 1950 yılları arasında serbest yazar olarak Ulus Gazetesi'nde makaleler yazar.. 1948'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde "doktora" öğrenimine başlar. Türkiye'de çok partili demokratik hayatın başladığı bu dönemde "ka-

muoyu" olgusu üzerinde yoğunlaşır ve bunu doktora tez konusu olarak seçer. 1953 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin açmış olduğu sınavı kazanarak "Kamu Yönetimi" alanında asistanlık görevine atanır.

Gazetecilik yaparken Ulus gazetesinde İdil Bret'e ilişkin yazı dizisi hazırlar, kamuoyu oluşturması istenir, yetenekli çocukların yurt dışında yetişmeleri için yasal düzenleme yapılır ve kabul edilir. Daha sonra da Suna Kan ile tanışır. Bu ünlü sanatçılarımızın yetişmesini mümkün kılan politika hakkındaki düşüncesini şöyle açıklar:

"İdil'in, Suna'nın konserlerine her gidişimde Atatürk felsefesine sahip çıkan Türk aydınlarının ve onların oluşturabildikleri kültür politikasının yönlendirici rolünün önemini düşünüyorum. ...Kim bilir Anadolu'da yetenekleri saklı kalmış, geliştirilmemiş kaç İdil, kaç Suna filiz vermeden solup gitmiş. Soyut bir "güçlü devlet" düşmanlığı ile tüm kültürel girişimleri "sivil toplum"a bırakmak isteyen aklı evvelleri düşünüyorum. Feodalizm aşamasını gereği gibi yaşamamış olan toplumumuzda devlet öncülük yapmadıkça, genç yeteneklere fırsatlar sunmadıkça, toplum onlardan yoksun kalmaya mahkûm" (Abadan Unat, 1998:13132).

1958'de oğlu Mustafa Kemal dünyaya gelir. 1969 yılının sonbaharında oğlu ile birlikte Münih'e gider. Buradaki Maximilian Universitesi Geschwister School Institut'ta bir yıl süre ile ders verir.

1957 yazında Almanya'nın yeni kurmuş olduğu İdarî Bilimler Merkezine AÜ Hukuk Fakültesi hocalarından Tahsin Bekir Balta'nın ısrarıyla üç ay süre ile Speyer'e konuk asistanlık yapmak üzere gider.

1950'li yıllarda SBF, Türk Sosyal Bilimler alanına yeni disiplinler eklemek ve devlet örgütünü yeniden yapılandırmak üzere bir grup Amerikalı Bilim Adamı ile uzun erimli projeler yürütür. New York Üniversitesi ile 5 yıllık anlaşma yapılır. ABD üniversitelerinden çoğu emekli hocalar ders verirler, yurt içinde seyahatlere çıkarlar. Abadan'da onlara refakat eder.

1959 yılında Rockefeller Vakfı, Türkiye'nin anayasal düzeni konusunda seminer düzenler. Birçok ünlü Amerikalı akademisyen gelir. Abadan, Mümtaz Sosyal ile birlikte çevirmen olarak görevlendirilir. Bu seminerde tartışılan; demokrasinin yerleşebilmesi için yürütmenin yasal denetimi, temel hak ve hürriyetlerin anayasaca teminata bağlanması, bağımsız bir anayasa mahkemesi kurulması, ikinci meclis oluşturulması, nisbî seçim sistemine geçme gibi konular, yakın tarihimiz açısından büyük önem taşır. Bu konular, SBF İdarî İlimler Enstitüsü'nce anayasa seminerinde de tartışılır. Bir anayasa tasarısı hazırlanır. Abadan, o günkü SBF'yi bugünkü üniversite ile karşılaştırır; olumsuza gidiş yönündeki kanaatini belirterek üniversiteleri, "yetersiz eğitim veren ve liselerin boşluklarını doldurmaya çalışan, bir ölçüde meslekî beceriler kazandıran yüksek okullar" (Abadan Unat, 1998:191) olarak niteler. Üniversitelerin gündem dışında kalarak meydanı profesyonel politikacılara ve köşe başlarını tutmuş gazetecilere bırakmalarından üzüntü duyar.

Hukukun üstünlüğüne ve bağımsız yargıya inanan Abadan, Yassıada yargılamalarından "Ne yazık ki insan hakları anlayışı ile bağdaşmayan, tipik bir siyasal yargılama yöntemi ile idam ve hapis cezaları verildiği Yassıada kararları" (Abadan Unat, 1998:195) diyerek söz eder.

1961'de üniversiteden uzaklaştırılan "147'ler" arasından eşi Prof. Dr. Yavuz Abadan'da vardır. SBF olarak protesto ederler. Ayrıca Abadan, 67 kez istifa dilekçesi verir, ancak Tahsin Bekir Balta bunları işleme koymadığı gibi, ondan hep yeni araştırmalar talep eder. "Türk öğrencilerin serbest zaman faaliyetleri" konulu ampirik araştırmayı bu dönemde gerçekleştirir.

İsmet İnönü Hükümeti, 147 haksızlığını tamir etmek için yoğun çaba harcar. Abadan bunu, 1980 sonrasının 1402'liklerine karşı sivil yönetimin ilgisiz tavrı ile karşılaştırır. 18 Nisan 1962 günü kabul edilen yasa ile 147'ler olayı tasfiye edilir. Bu olaydan sonra üniversiteye dönen Yavuz Abadan ile Hür Berlin Üniversitesinde bir sömestr geçirirler.

19621967 yıllarını kapsayan beş yıl içinde, başta "dış göç" olmak üzere birçok araştırma yapar. "Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları" adlı kitabı da bu dönemin ürünüdür. "1963'te gerçekleştirdiğim ilk büyük çaplı araştırmadan sonra otuz yıl süre ile bu toplumsal süreç ile uğraşacak, sayısız uluslararası toplantılara davet edilecek, üç yabancı dilde kitap ve kırkı aşan makaleler yayınlayacaktım" (Abadan Unat, 1998:204) der.

1961 Anayasa'sının getirdiği özerklik ikliminde SBF'nin her hafta yaptığı Profesörler Kurulu adeta küçük bir parlamento gibi çalışır. Birçok, önerinin, eleştirinin ve demokratik tartışmanın yapıldığı bu kurulu 12 Eylül sonrası YÖK ile karşılaştırır. Askerî darbelere ve askerin siyasete bulaşmasına mesafeli durur.

1965 genel seçimlerine ilişkin hazırladığı "Anayasa ve Seçim Hukuku Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili" adlı teziyle Profesörlüğe yükseltilir. 1966'da Uluslararası Siyaset Bilim Derneğinin "siyasî partiler sosyolojisindeki son gelişmeleri" tartıştığı Polonya'daki toplantısına eşi Yavuz Abadan ile katılır. 1967'de Şerif Mardin'in önerdiği, IPSA tarafından düzenlenen "Din ve Siyaset" seminerine katılır.

1967'de eşini kaybeder. Küresel ile yereli kendi ailesi üzerinde de örnekler; Eşini kaybettikten sonra oğlu Mustafa Kemal'i Almanya'daki bir okula yazdırır. Bu tercihini de "Oğlumu doğduğu ülkesine bağlı, çağdaş bilgilerle donatılmış bir dünya vatandaşı olarak yetiştirmek istiyorum." diye dostlarına açıklar. 1969/1970 ders yılını Münih Üniversitesi "Geschwister Schooll Institut"da konuk profesör olarak geçirir.

1970 sonbaharında kuruluşuna epeyce emek verdiği Basın Yayın Yüksek Okulu müdürlüğüne SBF Kurlu tarafından seçilir. Bu sırada SBF Dekanı ise, ileride eşi olacak Prof. Dr. İlhan Unat'tır.

31 Ocak 1972'de, eşlerini 6 ay ara ile aynı yıl kaybetmiş olan Nermin Abadan ile İlhan Unat evlenirler. Aile 5 nüfuslu olur. 1973/1974 ders yılında City University of New York'a bağlı Brooklyn College'de iki somestir ders vermek üzere bir davet alır ve 3 çocuğu ile gider.

1966'da kurduğu Siyasal Davranış Kürsüsünün programındaki siyaset sosyolojisi, siyasi partiler, seçim sistemleri gibi dersler yanında dış göç ve kadın sorunu ile ilgilenir. Tevhidi Tedrisat ve Hilafetin kaldırılması ve yeni bir Medeni Kanunun kabulüne rağmen bu yeni hukuk düzeni sadece kentli orta ve üst tabaka kadınlarına mı yaramıştır? sorusu kafasını kurcalar. Bu ve benzeri sorular onu kadın sorununu sorgulamaya iter. 1977 Haziran ayında ABD'de yapılan (Massachussett eyaletindeki Wellsyley Koleji'nde) "Kadın ve Gelişme" konulu konferansa katılır. "Göçmen İşçi Kadınların Özgürleşme ve Söz-

de Özgürleşme Sorunları" başlıklı bildirisini sunar. Bu çalışmasında dış göç sürecinin hangi alanlarda Türk göçmen kadınına göreli bir serbesti ve bağımsızlık getirdiğini ve göç sürecinde aşırı tüketimin sosyal hareketlilik açısından nasıl bir rol oynadığını irdelemeye çalışır. Dünyada giderek önem kazanan kadının statüsü ve hakları konusunda yapılan uluslar arası çalışmaları Türk kamuoyuna tanıtma kararı verir. Öğrencisi Kültür Bakanı A. Taner Kışlalı'nın da desteğiyle 1922 Mayıs 1978 tarihlerinde İstanbul'da "Türk Toplumunda Kadın" konulu konferansı düzenler ve sunulan tebliğler daha sonra kitap halinde basılır. Bu kitap "Women in Turkish Society" başlığı ile 1981'de İngilizce olarak; "Die Frau in der türkischen Gessellschaft" adıyla Almanca olarak çıkar.

1978 yılında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü temsilen genel sekreter Haluk Bayülken'den "Kontenjan Senatörlüğü" daveti alır ve Cumhurbaşkanınca atanır. 2 yıl süren senatörlük 1980 darbesiyle sona erer. Bin bir meşakatle fakültesine ve kürsüsüne döner. 19811982 ders yılında lisans düzeyinde siyaset sosyolojisi, doktora programında ise "Kadın ve Siyaset", "Kadın ve Gelişme", "Kadın Sorunları ve Kamu Yönetimi", "Feminizm Kuramları" gibi dersler verir. 1989'da yaş haddinden emekliye ayrılır. Bu tarihten sonra Boğaziçi Üniversitesinde yarı zamanlı öğretim üyesi olarak ders vermeye devam eder.

Türk Sosyolojisindeki Yeri

Abadan Unat'ın çalışmalarını yaptığı ve eserlerini verdiği dönem, aynı zamanda gerek Dünyada gerekse Türkiye'de Sosyal Bilimlerin giderek ayrıştığı, alt dallara bölündüğü ve bu çerçevedeki uzmanlaşmanın ciddi yakınmalara da yol açtığı bir dönemdir. Böyle bir bilimsel ve entelektüel ortamda çalışmalarını sürdürmesine rağmen, hiçbir zaman kendisini dar bir uzmanlık alanına kapatmamış; aksine, siyaset, kamuoyu, bürokrasi, dış güç ve işçi meseleleri, toplumsal cinsiyet ve kadın sorunları ile iletişim ve kimlik konularına değin uzanan çok geniş ve farklı alanlarda disiplinlerarası veya çok disiplinli çalışmalar yapan bir akademisyen, bir bilim insanı kimliğinde olmuştur. Bu bağlamda; bir yandan siyaset sosyolojisi, iletişim ve modernleşme konusunda araştırmalar yaparken ve bu konuda ilk sayılabilecek eserlerini verirken; diğer yandan özellikle dış göç ve kadın çalışmaları alanında "ilk"leri gerçekleştirirken, yapmış olduğu analiz ve değerlendirmelerde sosyolojiden sosyal psikoloji ve psikolojiye, siyaset biliminden kamu yönetimi, hukuk ve iletişime kadar birçok disiplinin birikimini barındıran bir entelektüel çerçeveden yararlandığı görülür.

İçduygu (2001:192197)'ya göre, çok disiplinli çalışma yaklaşımıyla birlikte farklı bilgi kuramlarını kullanan bilimsel duruşu, Türk modernleşmesinin geçmişle gelecek, modernle geleneksel, Batı ile Doğu ya da kendisiyle öteki arasındaki paradoksunu çözmek için ortaya çıkan bir uyum mekanizmasının ifadesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca çok disiplinli ya da disiplinler arası çalışmaları, Aydınlanma düşüncesi ve pozitivist metodoloji yanında, biraz da Weberci sosyal bilim anlayışını ve yaklaşımını benimsemesinin bir sonucu olarak görülebilir. Çalışmalarında, bir yandan laiklik ve evrensellik gibi Aydınlanma felsefesine dayanan modernleşme kavramlarını ele alırken, diğer yandan çok kültürlülük gibi daha çok postmodern söylem içinde yer verilen kavramlara da açık bir tutum sergiler.

Yöntem sorunlarına değindiği, İkinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunduğu "Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler; ModernizmPostmodernizm" başlığını taşıyan bildiri-

sinin girişinde; sanat, moda, müzik, mimari, sinema ve diğer alanlarda meydana gelen ve çoğu zaman postmodern olarak nitelenen gelişmelere göndermede bulunan Abadan Unat, modernizmden postmodenizme gidişi, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarıyla inceler. İlkin, modern, modernizm ve postmodernizm kavramlarını tarihsel bir perspektif içinde felsefi ve sosyolojik boyutlarıyla açıklamaya çalışır, ardından modernizm, postmodernizm ve sosyal bilimler ilişkisini tartışır ve bunun dilbilim, antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimindeki yansımaları üzerinde durur. Antropolojide giderek endüstri ve sonrası kent yaşamı üzerinde bir yoğunlaşma yaşanacağını; kadınlar, hastalar, emekliler, yaşlılar gibi nüfus kategorilerinin daha fazla inceleme konusu olabileceğini; siyaset biliminde göreceliğe gönül vermiş siyaset bilimcilerin geleneksel siyaset bilimi kavramlarından uzaklaştıklarını; davranışsal ekolden sonra "davranış" sonrası bir siyaset bilimine doğru bir gelişme yaşandığını belirtir. Bundan böyle siyaset dünyasını incelemek isteyen bilim insanlarının şu üç hususu göz önünde bulundurmak zorunda olduklarını ifade eder (Abadan Unat, 1990:17):

a) Siyaset dünyası, bundan sonra tek bir paradigma ile çözümlenemez.

b) Değişik çıkarlarla ilgili sorunlar birden fazla paradigma gerektirmektedir.

c) Paradigmaların çokluğu, bu yapıştırma (collage) işleminin farklı bir dünyaya özgü olduğu anlamına gelmektedir. Ulusal devlet, ulusal egemenlik, siyasi partiler, bürokrasiler, ortadan kalkmasalar da bundan böyle çok değişik karma formüller çerçevesinde varlıklarını devam ettireceklerdir. Siyaset biliminde hem makro hem de mikro düzeyde çalışılacak, analizler "çoğulcu paradigmalar" yoluyla yapılacak, bireyler ile güç odakları arasında kullanılan dile ilişkin yorum ve anlamlar belirleyici olacaktır.

Diğer yaklaşım ve yöntemlere kapalı olmamakla birlikte Abadan Unat'ın Aydınlanma düşüncesi ile pozitivist yaklaşıma bağlılığını aşağıdaki sözlerinden açık bir şekilde görebiliriz:

"Biliyorum günümüzde sosyal bilimler alanında hayli rağbet kazanmış olan postmodern düşünce akımının etkisi ise rasyonel düşünce yerine inancı, dil ve kelimelere karşı beslenen kuşkuyu, ikili karşıtlara dayanan düşünce sistemi (binary thought) yerine mantığı dışlayan düşünceyi egemen kılmak isteyen güçlü fikir odakları vardır... Ancak rasyonel düşünce sistemini, sosyal bilimlerin can noktasını oluşturan görgül araştırma yöntemini geçersiz saydığımız gün, mistisizm, batıl inançlar, hurafeler dünyasına düşmemiz mukadderdir. Bu açıdan kimi yazar ve düşünürler tarafından basit bir indirgemeci felsefe sayılan pozitivizmden vazgeçmeyi kabullenemem. Aynı şekilde aydınlanma felsefesinin soyut kaldığı, çağdışı yanlış bir yöne doğru götürdüğü savını da benimseyemem" (Abadan Unat, 1998:291).

Abadan Unat, azgelişmiş ülkelerin modernleşmesi konusunda özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal bilimler dünyasında başat bir yer işgal eden, bu ülkelerin gelişmiş Batılı toplumları örnek alarak modernleşeceklerine ilişkin geliştirilen teori ve modeller çerçevesi dışında farklı bir duruş sergiler. Abadan Unat'a göre, azgelişmiş ülkelerin çağdaş dünyaya girerken tek bir yönteme uyma zorunda olduklarına ilişkin bir kanıt yoktur. Batı modeli, bu konuda tek model olmayıp birçok modelin varlığından sözedilebilir. Batı modeli dünyanın geri kalan kısmına zorla benimsetilmeye kalkışıldığı takdirde, böyle bir girişim kültürlerarası iletişim alanında büyük engeller ortaya çıkara-

bilir ve bağlamda "karşımodernizm"den "antimodernizm"e dönüşümü hızlandırabilir. Gelişme hedefi tek olarak belirlense bile, bu hedefe götürecek süreç farklı yollardan katedilebilir. Abadan Unat, ayrıca, bir yandan homojen ya da türdeş toplumlar yaratma sevdasından vazgeçilmesini; diğer yandan tüketiciler pazarına indirgenmiş bir toplum düzeninin birçok siyasal ve toplumsal sorunu çözümsüz hale getireceğinin bilinmesini ister (Abadan Unat, 1990:17-18).

Modernleşme konusunu ele alırken Batı'dan aktarılan kurumsal çerçevelere ve modellere olduğu gibi bağlı kalmadığını şu ifadelerden de çıkarmak mümkündür: "...azgelişmiş toplumlar, kendileri için zorunlu görünen yeni siyasal gelişme biçimlerine taklit yolu ile alınacak değer yargılarını benimseme suretiyle değil, ancak köklü sosyoekonomik devrimler ve bu devrimlerin yardımı ile ulaşacakları yeni bir siyasal bilinçlilik ve ulusal kişilik sayesinde ulaşılabilecektir (Akt.: İçduygu, 2001:197)". Burada, Abadan Unat'ın modernleşme sürecini sadece kendi dinamikleriyle evrimleşip gelişen bir süreç olarak değil; aynı zamanda bilinçli insan müdahalesiyle yapılacak birçok köklü dönüşümden sonra gerçekleştirilebilecek bir olgu olarak kavramlaştırdığı anlaşılmaktadır. Böylesine bir kavramlaştırma ile Türkiye'ye geldiği dönemin koşullarıyla, yaşadıkları ve gördükleri arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Bu dönem, ülkenin "Cumhuriyet"i kuran kadro ve ideoloji çerçevesinde modernleştirilmeye, ulusal bir devletin, yeni bir ulusun ve yeni bir rejimin temellerinin atılmaya çalışıldığı dönemdir. Toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki yapısının dönüştürüldüğü yıllardır. Buradaki bilinçli insan müdahalesinin, özellikle siyasalhukuksal araçlarla ve eğitim yoluyla toplumun nasıl değiştirilmek istendiğinin de bir gözlemcisi konumundadır. Kendisi de Cumhuriyet ve kurucusu Mustafa Kemal'in ilkelerini benimsemiş ve özümsemiş bir Cumhuriyet aydını olarak, söz konusu sürece çalışmalarıyla, görüş ve düşünceleriyle katkıda bulunan bir aydın ve akademisyen kimliğindedir.

Abadan Unat'ın birçok çalışmasında, inceleme konusu olguları mukayeseli bir yaklaşımla ele aldığı görülür. "Batı Avrupa ve Türkiye de Basın Yayın Öğretimi" başlıklı çalışmasında; Federal Almanya, Fransa, İsviçre, Doğu Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, Danimarka, Norveç, İsveç, İspanya gibi ülkelerdeki Basın Yayın Öğretimi konusunda temel bilgileri aktardıktan sonra Türkiye'de basın yayın öğretimini inceler. Bir diğer çalışması "Siyasi İlimlerde Gelişim Eğilimleri, Birleşik Amerika, İngiliz, Fransız ve Batı Almanya'daki çalışmaların mukayeseli incelemesi" başlığını taşır. Abadan Unat'ın dış dünyaya açık, ufuk açıcı, olan bitenden haberdar edici ilgi ve yaklaşımını, "Federal Batı Almanya'nın Siyasi Partileri" adlı eserinde de görmek mümkündür.

Abadan Unat'ın Türk Sosyolojisindeki yerini ortaya koymak bakımından ürettiği birçok eserinin yanında, özellikle doktora, doçentlik ve profesörlük tezlerine bakmak uygun olacaktır. Her üç çalışmasında da neredeyse Türkiye'de üzerinde hiç durulmayan, kendi alanlarında "ilk"ler arasında yer alan eserler meydana getirdiği söylenebilir. "Halk Efkârı Mefhumu ve tesir Sahalar" adıyla yayımlanan, "kamuoyu" kavramını değişik ve çok çeşitli boyutlarıyla ele alıp incelediği Doktora Tezinde; öncelikle söz konusu kavramı tarihsel gelişimi bağlamında ilkçağdan başlayarak ele alır, ardından bu konudaki modern teorilerden söz eder. "Halk Efkârının Sunî Yoldan İmali: Propaganda" başlığını taşıyan altbölümde; propagandanın ahlâkî, siyasî ve psikolojik boyutu yanında sosyolojik

boyutunu inceler ve bu konudaki düşüncelerini, "Propagandanın Sembollerin Delaletiyle Sosyolojik İzahı" şeklinde açıklar. Tezinin ikinci bölümünü, esas olarak konuya sosyolojik açıdan yaklaşımı oluşturur. "Halk Efkârının Sosyolojik Müesseriyet Sahası" başlıklı bu bölümde ilkel topluluklardan modern cemiyetlere doğru kamuoyundaki değişme, sosyal örgütlenme ile kamuoyu arasındaki ilişkileri sosyolojik bir çerçevede sosyo-tarihsel temelleri üzerinde inceleme konusu yapar. Ayrıca meselenin sosyolojik boyutuyla birlikte siyasî, psikolojik ve hukukî boyutlarını da dikkate alır; kamuoyunun demokratik rejim ve yasama faaliyeti bakımından önem ve işlevini tartışır. Böyle bir konuyu tez olarak seçmesinde Lazarsfeld ve arkadaşlarının seçmenlerin oy verme davranışlarını etkileyen faktörler hakkında yayımladıkları seçim analizlerinin etkili olduğunu belirtir (Abadan, 1956:VII).

Doçentlik Tezinde ise yine Türkiye'de üzerinde pek çalışılmamış bir konu olarak "Bürokrasiyi seçmiştir. Teze bir bütün olarak bakıldığında; konunun sosyoekonomik ve siyasal boyutlarıyla, ayrıca hukukî özellikleriyle ele alınıp işlendiği görülür.

Bir yandan modern endüstri toplumlarındaki bürokratik gelişme sürecini inceleme konusu yaparken; diğer yandan bürokrasinin siyasal rejimler açısından göstermiş olduğu özellikleri ele almış; mukayeseli bir yaklaşımdan hareketle azgelişmiş bürokrasiler ile fazla gelişmiş bürokrasileri karşılaştırmış, sadece devlet bürokrasisi üzerinde değil; sosyoekonomik ve siyasal gelişmelere uygun olarak, "ekonomi ve endüstri bürokrasisi", "siyasal partiler bürokrasisi" üzerinde durmuştur. Bürokrasi konusunun o güne kadar genellikle tek taraflı, ya da tek boyutlu işlendiğini belirten Abadan Unat, "Bu sebeple meseleler kısa da olsa, sadece sosyoloji ve siyasî ilimler görüş açısından değil, aynı zamanda hukukî, ekonomik ve psikolojik yönlerden tahlil edilmeye çalışılmıştır (Abadan, 1959:2)" der. Böylece Abadan Unat, inceleme konusu yaptığı her hususu çok yönlü, çok boyutlu ve çok faktörlü bir yaklaşımla analiz etme yaklaşımının bir örneğini daha bize sunmuş olur. Siyasete sosyolojik yaklaşım bağlamında hazırlamış olduğu profesörlük tezinde "Seçim Sosyolojisi"nin ana kavramlarını ampirik materyal yardımıyla aydınlatmaya çalışır. "Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili" adıyla yayınlanan eseri, bu konuda yapılan ilk kapsamlı çalışma olmuştur. Bu çalışma; seçmen davranışı, kitle iletişim araçlarının etkinliği gibi konularda oldukça sınırlı sayıdaki görgül araştırmaların öncüsü konumundadır. Yazar, bu çalışmada, bir yandan seçimin hukukî temellerini ve siyasal süreç olarak seçim mücadelesinin çeşitli aşamalarını ele alırken; öte yandan Eskişehir ve Diyarbakır'da 270 kanaat önderini kapsayan görgül araştırma ile siyasal partilerin profili ile siyasal parti adaylarının sosyal kökenlerini inceler. Bu çalışma, aynı zamanda, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde siyaset sosyolojisini temel alan bağımsız bir kürsünün kurulmasının da gerekçesini oluşturur. Ancak "siyaset sosyolojisi" adıyla değil de "siyasal davranış" adıyla kurulan bu kürsünün ismindeki farklılık, davranışçı ekolü egemen kılma endişesinden değil, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki kürsü sistemi gereğince siyaset sosyolojisini, sosyoloji kürsüsünün bir alt dalı haline getirilmesini önlemek kaygısından ve konuyu sosyologların tekeline bırakmama endişesinden kaynaklanır (Abadan Unat ve Sarıbay, 1986).

Abadan Unat, Ali Yaşar Sarıbay ile birlikte kaleme aldığı, "Siyaset Sosyolojisi: Geçmişi, Kapsamı, Türkiye'deki Gelişim Çizgisi ve İlgi Alanlarına Bir Bakış" isimli makale-

de; sosyal bilimlerde son iki yüzyıldır gelişen işbölümü ve uzmanlaşmaya değindikten sonra, gelişmenin "sosyal felsefe"den "bilimsel yaklaşım"a doğru olduğunu, gerek Avrupa ve ABD'de gerekse Türkiye'de felsefî yaklaşımdan sosyoloji yaklaşıma doğru bir gelişme yaşandığını ve bu çerçevede daha ziyade devlet odaklı olup siyasal kurumları inceleme konusu yapan siyasal bilim anlayışından siyaset sosyolojisi anlayışına geçildiğini belirtir. Abadan Unat'a göre, siyaset olgusunun bilimsel bir yaklaşımla ele alınmasında Siyasal Bilgiler Okulu'nun 1948'de Ankara Üniversitesi bünyesinde bir Fakülte haline getirilmesi önemli bir aşama olmuş, ayrıca 1950'de çok partili siyasal hayata geçişle yaşanan iktidar ve rejim değişikliğinin yol açtığı toplumsal ve siyasi gelişmeler de konunun felsefî ve hukukî yaklaşımların ötesinde bilimsel bir yaklaşımla incelenmesini zorlamıştır.

Abadan Unat, bu çalışmalarının dışında gerek tek başına gerekse başkalarıyla yaptığı ve siyaset sosyolojisi alanına dahil edilebilecek araştırma ve incelemelerinde; siyasal katılma, oy verme ve seçmen davranışlarını, sosyal tabakalara göre değişen siyasal tutumları incelemiştir (Abadan Unat, 1965:495517; Abadan Unat ve Yücekök, 1966:103119). Siyaset sosyolojisi bağlamında "Toplumsal ve Siyasal Değişme Sorunlarına İlişkin Çalışmalar" arasında Ahmet Yücekök ile yaptığı "Religious Pluralism in Turkey", dinin toplumsal ve siyasal değişim karşısındaki konumu ve siyasetle ilişkisini incelemeye çalışan değerli bir çalışma niteliğindedir. Ordunun siyasal hayata müdahalesi konusundaki, "Die Turkische Democratic seit 1960"; öğrenci hareketleri ve öğrencilerin siyasal davranışlarına ilişkin "Türk Gençliğinin Değer Yargıları ve Siyasi Davranış"; kadınların toplumsal ve siyasal hayatta oynadıkları role ilişkin "Türk Toplumunda Kadın" adlı çalışmaları, zikredilmeye değer katkıları arasında yer alır. "Turkish, Elections 1965", "Devlet idaresinde Menfaat Gruplarının Rolü", "Türkiye'de Siyasî Partiler ve Tazyik Grupları" gibi çalışmalarında; siyasal partileri, menfaat ve baskı gruplarını tarihsel ve sosyolojik bir perspektiften hareketle ele alırken; "partterns of modernization and Turkish Democracy" ve "Siyaset de Modernleşme" başlıklı yazılarında modernleşme ve siyasal modernleşme sürecini sosyolojik açıdan kavramlaştırmaya çalışır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Abadan Unat, iki disiplin olarak "siyaset bilimi" ile "siyaset sosyolojisi" arasındaki sınırı netleştirmeye, siyaset sosyolojisinin kavram, kuram ve yöntemleriyle Türkiye'de sağlıklı bir geleceğe sahip olması konusunda çaba gösterir.

İletişim eğitiminin Türkiye'de 1950'li yıllarda başlamasıyla birlikte yapmış oldukları araştırmalarla öne çıkan iki öğretim üyesinin adından söz edilebileceğini ifade eden Tokgöz, bunlardan birincisinin İstanbul Üniversitesinden Cavit Orhan Tütengil, ikincisinin ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Nermin Abadan Unat olduğunu söyler. Tokgöz'e göre Abadan Unat, Türkiye'de iletişim araştırmalarına AngloAmerikan yaklaşım biçimini ve metodolojisini getirmiştir. Türkiye'de iletişim eğitimi bakımından bilimsel olarak yapılmış iletişim araştırmalarında öncülük misyonunu üstlenmiştir (Tokgöz, 2000:2528). Öztürk'e göre ise Abadan Unat iletişim alanında yapmış olduğu çalışmalarda, sadece AngloAmerikan literatürdeki bilgileri aktarmakla yetinmemiş, söz konusu metodoloji çerçevesinde Türkiye'de birçok araştırma yapmış ve bunlardan ulaştığı sonuçları genel olarak dünya, özel olarak da Türkiye ölçeğinde yorumlamıştır. Başka bir deyişle, Abadan Unat, çalışmalarında yalnızca Batı'da yapılan araştırmaların bul-

gularını olduğu gibi kullanmamış, bunlara Türkiye gerçeğine uygun ekler yaptığı gibi, ayrıca özgün yorumlar da getirmiştir (Öztürk, 2002:151-157).

Yirminci yüzyılın göze çarpıcı özelliklerinden birisinin kitle haberleşme çağında yaşamakta olduğumuz gerçeği olduğunu belirten Abadan Unat, bu konuda 1960 yılında yayımlanan "Kitle Haberleşme Vasıtaları" başlıklı makalesinde, bu araçların gelişimi ve sosyal yaşam ile bireysel davranış üzerindeki etkilerini incelemenin önemini vurguladıktan sonra, kitle haberleşmesine ilişkin temel kavramları (haberleşme sistemi, haberleşme süreci, haberleşme sürecinin unsurları vb.) açıklar. Kitle haberleşme araçlarının mahiyeti üzerinde durur ve kitle haberleşme araçlarının etkilerini şekillendiren başlıca faktörleri tartışır; bu çerçevede haber verenler, haberler, haberleşme araçları, haberleşmenin muhataplarını inceler ve bu incelemeyi yaparken şahsiyetle ilgili faktörler, sosyal ve kültürel farklılıklar ve grup dayanışması gibi değişkenleri de analizine katar. Ayrıca mukayeseli olarak Türkiye ve diğer ülkelerde kitle haberleşme araçlarının (gazete, radyo, film) dağılışına ilişkin tablolar sunar. Gazetelerde ilan ve haberlerin dağılışını da dünyada ve Türkiye'de gazete örnekleri genelinde tablolaştırır. Türkiye açısından kitle iletişiminin etkisini layıkıyla kavramak bakımından sadece bu araçların dağılımına ilişkin çalışmaların yeterli olmayacağını, aynı zamanda soysal realitelerin araştırılmasının ülkemiz açısından bir zaruret olduğunu özellikle belirtir (Abadan Unat, 1960:132-155).

Kamuoyunun şekillenmesinde, haber ve kanaatlerin yayılmasında modern gazetelerin önemli bir yeri olduğunu ifade eden Abadan, bu konuyu işlediği "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları" çalışmasında, öncelikle habermektupları ve ilk gazetelerin gelişimi üzerinde durduktan sonra, 19. yüzyılda basını etkileyen teknik yeniliklere yer verir. "Yirminci yüzyılda Kütle haberleşme Vasıtası Olarak Basın" da, iktisadi bir işletme olarak gazeteyi ele alır, ileri sanayi ülkelerinde gazeteciliğin büyük bir iktisadi işletme haline geldiğini, bu süreçte, kalitelikalitesiz basın şeklinde adeta zıt iki gazete tipi ortaya çıktığını, bütün tahminleri aşan ölçüdeki ilancılığın 20. yüzyıl gazeteciliğine yeni bir özellik kazandırdığını belirttikten sonra, özellikle basındaki tekelleşme ve basın zincirleri üzerinde yoğunlaşır. Bu konudaki gelişmeleri ampirik verilerle destekler. Bunun düşünce özgürlüğüne, düşünce ve görüş çeşitliliğine ve muhteva farklılığına etkilerini tartışır. Ayrıca dünyadaki egemen durumdaki "Haber Ajansları"nı da bunların haber alma olanak ve hakkına etkilerini gündeme getirir (Abadan, 1961:118141).

Temelinde siyaset bilimiyle yakından ilgili olmakla beraber, Abadan'ın "İletişim" alanıyla ne kadar yakından ilgili olduğu çalışmalarında görülmektedir. "Cumhuriyet ve Ulus Gazeteleri Hakkında Muhteva Tahlili" adlı çalışmasında, her ülkenin basınının taşıdığı özellikler ile o ülkenin okuryazar oranı, şehirleşme ve endüstrileşme derecesi ve halkın kamu yatına katılımı arasında yakın bağ olduğunu düşünür. Türkiye gibi "geçiş halindeki toplum"da basının da genel olarak toplumsal hayatta cereyan eden köklü ve derin değişmelere bağlı olarak bazı karakter farklılıklarına uğramasının doğal olduğunu belirtir. Bu arada Daniel Lerner'in "The Passing of Traditional Society – Moderning The Middle East" (Geleneksel Toplumun Geçişi-Orta Doğunun Modernleşmesi" adlı çalışmasında Lerner'in şehirleşme ve okuryazarlık arasında son derece yakın bir ilişki bulunduğuna ilişkin saptamasına göndermede bulunur. İçerik analizi, dış haberler, Ankara kaynaklı siyasi haberler, başmakaleler, spor, şehir ve yurt haberleri, fotoğraf, resimli tefri-

ka, kadın köşesi, tiyatro ve sanat, roman, radyo, zabıta haberleri, ilan, fıkra ve makale başlıkları altında gruplandırılarak yapılır.

"Türkiye'nin üç büyük şehrinde Radyo ile ilgili Halkoyu Yoklaması" isimli çalışmada, radyo dinleyicilerinin radyo programlarına ve yayınlarına ilişkin kanaatlerinin bilinmesinin önemine değindikten sonra, ABD ve Avrupa'da radyo dinleyici yoklamalarının gelişimi, uygulanışı, radyo dinleyici araştırmalarının ana hedefleri ve ölçekleri üzerinde durur.

Araştırmanın yapıldığı 1963 yılına kadar Türkiye'de devlet radyoları konusunda herhangi bir sistematik ve temsili örneklem yardımıyla dinleyici alışkanlıklarına ilişkin bir tespitin veya araştırmanın bulunmadığını belirtir. Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Bilimler Enstitüsü'ne bağlı "Halkoyu Araştırma Grubu", kısa adı SİHAG olan birim Türkiye'nin üç büyük ilinde bir radyo dinleyici araştırması yapar. Bu, Survey (tarama) niteliğinde bir araştırma olur, metodolojik açıdan bölge ve oran esasına dayanarak örneklem almak usulü ile yapılır. Başlangıçta 2150 deneği kapsaması planlanan araştırma, kesin olarak 2136 deneke uygulanan anketle sonuçlandırılır (Abadan, 1964a:76). Bu araştırmada, radyo dinleme alışkanlıkları yanında siyasi semantizm ve siyasi davranışlarla ilgili sorulara da ankette yer verilir.

Abadan Unat, "Tek Yönlü İletişime Karşı Görüşler ve Düşünceler" yazısında; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dengeli bir iletişim düzenine kavuşmaları için mevcut sorunların ve önerilen çözümlerin ne olduğunu göstermeye çalışır. Günümüzde "dijital" ya da "sayısal" uçurumdan söz edilmesi karşısında, yazarın bu konuyu, henüz hissedilmekte olduğu bir aşamada belli bir yazı konusu haline getirmesi, onun duyarlılıkları ve ufku konusunda yeterince aydınlatıcı bir örnek teşkil etmektedir. Dengesiz iletişim konusuna yoğunlaştığı bu yazısında temel görüşlerini ampirik verilerle destekler. Azgelişmiş ülkelerin iletişim yapılarının özelliklerini değişik kıtalar açısından değerlendirildikten sonra, tek yönlü iletişime karşı uluslararası girişimleri anlatır. Bu girişimlerin de aslında çeşitli güçler ve kesimler arasındaki bir ideolojik savaşın uzantıları olarak görür. Dengeli iletişimin önündeki ekonomik ve siyasal, teknik engellerin yanı sıra kültürel ve psikolojik değişkenlerin de rol oynadığını belirtir (Abadan Unat, 1974/1976:425-440).

Abadan Unat'ın Sosyoloji, felsefe ve siyaset bilimi alanındaki uluslararası gelişmelere ve toplantılara karşı gösterdiği ilgi ve tecessüsden basın alanı da kendine düşeni alır. 35 Haziran 1964 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen "Milletlerarası Basın Enstitüsü "International Press Institute, I.P.I"nün 13. kongresi"ne katılmış, "Türk basınının tarihi gelişimi ve günümüz sorunları" konulu bir konuşma yapmıştır. Ayrıca, Kongre hakkındaki izlenimlerini, görüşlerini ve kongre tartışmalarını aktardığı yazısı SBF'deki 1964 de yayınlanır (Abadan Unat ve Balkan, 1964:199-200). Behire Balkan ile hazırladığı "1928-1962 yılları arasında Türkiye'de yayımlanmış Basın Konusundaki Kitaplar" başlıklı bibliyografya çalışması da araştırmacılara yönelik değerli bir kaynaktır (Abadan Unat ve Balkan, 1964:201-218).

Yirminci yüzyılın dünyanın birçok yerinde köklü değişmelere yol açtığını, bunlar arasında özellikle kadınların toplumdaki statü ve rollerindeki değişimlerin önemli bir yer tuttuğunu, Atatürk'ün kadın hakları konusunda çok önemli inkılâplar yaptığını belirtir, ancak aradan geçen sürede bu hedeflere ne ölçüde varılabilmiştir diye de sorar.

"Çekinmeden denilebilir ki ATATÜRK gibi eşsiz bir siyasi ve medeni liderin sevki idaresi altında tesirli hale getirilmek istenen bu inkılâplar, Batılaşmaya candan inanmış bir seçkinler grubunun desteğine rağmen yine de pederşahî, geleneksel bir toplumu tamamen değiştirmeye yetmemiştir. Bu durum bu gün açıkça şehirli ve köylü kadınının yaşayışının kıyaslanmasında görülür. Bugün bile kadını arka planda kalmağa mahkûm eden örf ve gelenekler, özellikle ücra ve küçük, haberleşmeden yoksun köy ve kasabalarla yeni gelişen şehirlerde olanca kuvvetle hâkim olmaktadır" (Abadan, 1968:146).

Bu konuda ileri sürdüğü görüşe ilişkin ampirik verileri sunar; 1968 Türkiye'sinde kadınların nüfus yapısı içindeki yeri, yerleşme biçimi, eğitim, genel bilgiler, mesleki eğitim, çalışma yaşamı gibi bilgileri aktarır ve yorumlar.

Editörlüğünü yaptığı "Türk Toplumunda Kadın" adlı kitabın "Giriş"inde Abadan Unat kadın haklarına yönelik hemen hemen hiç kitle hareketi olmadığını, kadın özgürlüğünün Kemal Atatürk'ün modern bir toplum yaratma yönündeki çabası çerçevesinde yukarıdan empoze edildiğini belirtir.

Söz konusu çalışma, esas olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında Türk kadınının yaşamında ne tür değişimler olduğunu, birçok Avrupa ülkesinden önce kadınlara hukuki haklarının verilmesinin, baskın karakteri kırsal olan bir toplumda ne kadar yaşayabildiğini sorgulamaya çalışır. Kendisi tarafından kaleme alınan "Giriş"te Abadan Unat, Türk kadınına açık seçenekleri anlamak için radikal, sınıf yönelimli bir yaklaşımın savunuculuğunu yapar. Planlamacıların, milyonlarca ikinci sınıf vatandaşın statüsünü değiştirmek ve geliştirmek için acilen harekete geçmelerini önerir.

Cumhuriyet döneminin başlangıcında yapılan siyasi ve hukuki alandaki yeniliklere atıfta bulunan Abadan Unat, bunların köklü ve derine inen reformlar olarak niteler ve Türk kadınlarının toplumsal konumunda kapsamlı ve ölçülebilen değişikliklere yol açtığını belirtir. Yine de şu önemli saydığı soruların cevap aranması gerekliliğini ifade eder: Belli bir ülkenin kadınlarının çoğunluğunun yaşam biçimi ve koşulları ne ölçüde "hukuk sistemleri devrimleri" yolu ile değiştirilebilir? Hangi belli başlı ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörler, doğrudan ya da dolaylı yoldan hızlandırıcı ya da yavaşlatıcı bir rol oynamaktadır? Savaş gibi olağanüstü durumlarda ekonominin örgütlü sektöründe devreye sokulan kadın işgücü, kadınlar için eşitlik gibi toplumsal bir akımı hızlandırır mı? Yoksa olağanüstü koşulların ortadan kaldırılması ile eski düzene yine dönülmekte midir? Bir ideoloji ve kültürel değer yargıları sistemi olarak din, kadınların toplumsal ve siyasal katılma süreci üzerinde belirleyici etkinliğini sürdürmeye devam ediyor mu? Seçim döneminde görülen yüksek bir sayısal seferberlik ve katılma, kadınların politikada marjinal bir yer işgal etmelerini önler mi? (Abadan, 1968:XIII).

Yukarıdaki sorular, Abadan Unat'ın aslında nasıl bir metodolojik yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu sorun ya da olgunun, hukuki ve siyasi boyutları yanında, sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik boyutlarıyla da ele alındığı, makro ve mikro ölçeğin birlikte düşünüldüğünü, bütüncü bir yaklaşımla incelenme yapıldığını ortaya koymaktadır. Sadece pozitivizit bir metodolojiden değil, yorumsamacı bir yaklaşıma da sahip olduğunu şöyle örnekleyebiliriz: "Türk kadınları, büyük ölçüde Atatürk ve yakın çalışma arkadaşlarının oluşturdukları fikir, eylem ve örgütlerin etkisi ile bir ölçüde devrimci bir bilinçlilik kazanmış sayılırlar. Ancak bu Kemalist kadrolar İslama dayalı

bir kültür iklimi içinde toplumsallaştırılmışlardır. Temel değer yargılarını cinsiyet ayrımına dayalı bir toplum düzeninde kazanmışlardır. Bu önemli gözlem, belki bugüne dek elde edilen sonuçların çelişirliğini bir ölçüde aydınlatmaya ve cinsiyet rollerinin dağılımı ve ayrımına ilişkin bazı kuramsal açıklamalar getirmeye yarayabilir (Abadan, 1968:XIV).

Abadan Unat'ın sosyolojik bakış açısını şu yaklaşımında da net bir şekilde görmek mümkündür. Kadın sorunu 1980 darbesinden sonra gündemdeki yerini aldığına, bunda da darbenin getirdiği ortamın kadınların kendi konumları üzerine düşünme fırsatı sağladığına, bunun diğer siyasetlerin yasaklandığı ortamda bir çıkış yolu olarak görüldüğüne ilişkin değerlendirmelere katılmadığını belirterek, bu oluşumun, Mor Çatı Vakfının çalışmaları veya Kadın Kütüphanesi'nin kuruluşu ile açıklanamayacağını savunur. 1926' da gerçekleşen Medeni Kanun reformunun ve 1980 öncesi çalışmaların ve girişimlerin gözden kaçırılmaması gerektiğini belirterek; soruna sosyolojik açıdan bakıldığında Türkiye'nin önemli bir dönüşüm yaşamış olduğu 1960'lı, 1970'li yılları beraberinde sayıları giderek artan yüksek eğitim görmüş, meslek hayatına girmiş genç kadınlar getirmiştir. Bu kadınlar, elbette yasal ve fiili dönemlerini tartışacaklardı. Buna bir de Uluslararası platformda ağırlığı giderek artan nüfus-istihdam-kadın emeğiautomation türü girift etkenler katılırsa, kadın sorununun neden diğer İslam ülkelerine benzer, belki onlardan daha yoğun şekilde ortaya çıktığı daha kolay anlaşılacaktır (Abadan Unat, 1998:235) der.

Abadan Unat, "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin dönüşümü" yazısında; Türk feministlerinin ileri sürdüğü, "Kadın derneklerinin yaşatılması yolu ile Türk kadınları siyasi haklarına daha kolay ulaşırdı" savına karşı çıkan Abadan Unat, "Mustafa Kemal'in Batılılaşma ve Demokratikleşme konusunda benimsemiş olduğu, ödün tanımayan fikir olmasaydı, acaba 1920 ve 1930'ların Türk Toplumunun sosyo-ekonomik dokusu, tek başına kadın derneklerinin ısrarlı taleplerine destek verecek düzeyde miydi? (1998:329)" diye sorar. Böylece sosyal olayların analizinde sistematik, kurumsal değişkenler yanında fikirlerin yerini, değişimlerin gerekleşmesinde yenilikçi görüşlerin önemini vurgular. Aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere eylemler, hareketler yanında sosyal gelişmelerde "söylemler"in de dikkate alınması gereğine inanır. "Önce Osmanlı toplumunda, sonraları Türkiye Cumhuriyeti'nde kadının toplumsal konumuna ilişkin yasal düzenlemelerin etkili protesto hareketleri sonucunda değil, değişik sıfatlara sahip bireylerin "söylemleri" ile yapılmış olduğunu görüyoruz. Bu söylemlerin kimi yerde erkek, kimi yerde kadın tarafından dile getirilmiş olması durumu değiştirmez (Abadan Unat, 1998:330).

Abadan–Unat, içinde yaşanılan toplumun sosyoekonomik, tarihsel, kültürel özelliklerini dikkate almaksızın, doğrudan Batılı kavramı ve modellerle sosyal olguların analiz ve değerlendirmesine karşı çıkar.

Sivil toplum kavramının Batı uygarlığı tarihinde kapitalizm ve burjuvazi ile birlikte hayat bulduğunu, başka yapılarda bunun aranmaması gerektiğini belirtir: "Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye'nin eğitim düzeyi göz önünde bulundurulunca, kadın derneklerinin gelişimini durdurarak kadın akımının engellenmiş olması eleştirisini bir kez daha objektif ölçütlerle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki "devlet Feminizmi"ni toptan mahkûm etmek, sosyoekonomik koşulları kenara iten, tarihsel gelişimin önemini yadsıyan bir görüştür" (Abadan Unat, 1998:330).

Abadan Unat'ın, denebilir ki, neredeyse tüm akademik yaşamı boyunca en yakından ilgilendiği, en fazla emek verdiği çalışmaları "göç" konusundadır. Bu konudaki yeni çalışmalarından biri de "Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten UlusÖtesi Yurttaşlığa" isimli eseridir. Bu kitabının ismi bile Abadan Unat'ın konuya sosyolojik yaklaşımını temsil etmektedir. Konunun tarihsel bir çerçevede ekonomik, siyasal ve sosyokültürel boyutlarıyla ele alındığı, küresel gelişmeler bağlamında irdelendiği görülmektedir. Son yılların canlı tartışma noktaları arasında yer alan ulusdevlet, ırkçılık, etnisite, milliyetçilik, insan hakları, postnasyonel vatandaşlık modeli, çoğul vatandaşlık, mülteciler, çifte tabiyetlilik gibi konular kimlik tartışmasının odağına yerleştiriliyor. Abadan Unat bu konuya ilişkin olarak; "Böylesine yoğun, çok taraflı bir olayın tümünü değerlendiremeyeceğimin bilincindeyim. Bununla beraber bu olayın ekonomik ve demografik yönlerini olduğu kadar sosyal, siyasal ve kültürel çehrelerinin de bir kısmını yansıtmaya, bireylerin kendi seslerine de bir ölçüde yer vermeye çalıştım" (Abadan Unat, 2006:2) der.

Abadan Unat, kitabının "göç" konusunda 1963'den beri yazdığı kitap ve makalelerinin, Türkiye içinde ve dışında yapmış olduğu alan araştırmalarının bir özeti olduğunu belirterek, bunun ötesinde de uluslararası göçün küreselleşme süreci karşısında aldığı yeni biçimler, hayat verdiği kavramlar ve kuramların yorumu niteliğindedir. Kısaca, bir ömür boyu sürdürdüğüm bilimsel çalışmaların sentezidir (Abadan Unat, 2006:XXI) der.

Göç hareketlerinin insanlık tarihindeki köklerinin çok gerilerde olduğunu, ancak Türk toplumunun bu kavramla tanışmasının geniş ölçüde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "toplum mühendisliği" olarak planlama faaliyetleri ile gerçekleştiğini, bu çerçevede göçün bir devlet politikası olarak 1960 askeri müdahalesinden sonra baş gösteren ekonomik sıkıntılar, işsizlik, döviz darlığı gibi sorunları aşmak için düşünülen bir "demografik çözüm" niteliğinde ortaya çıktığını belirtir.

Küreselleşme sürecinde toplumsal olguların giderek uluslararası bir niteliğe büründüğünü, günlük yaşamla, yerel yönetim ve ulus devletle ilgili oluşumların küresel ölçekte ortaya çıkan önemli gelişmelerden etkilenir hale geldiğini ve bu sürecin illegal göç, sığınmacı hareketleri ve insan ticareti gibi göçün birçok çeşidine yol açtığını vurgular.

Küreselleşme sürecinin KuzeyGüney ayrışmasını derinleştirdiğini, beraberinde toplumsal bir dışlama süreci ve birçok insan için süreklilik gösteren bir güvensiz yaşam koşulları ve bunalımlar getirdiğini düşünen Abadan Unat, bunun karşısında "daha iyi bir dünya mümkündür" sloganı ile "anti küreselleşme" kavramının yaygınlaştığını, "transnationalismulusötecilik" kavramının giderek önem kazandığını belirtir. Ayrıca küresel ve yerel arasındaki farklılıkta kültürel öğenin önemli rolü oynadığını ve bağlamda "global" teriminin geliştirildiğini de vurgular (Abadan Unat, 2006:911).

Bir soruna çok farklı boyutlarıyla bir bütün olarak bakma yaklaşımını şu sözlerinde bir kez daha görmek mümkündür:

"Etnik grupların dışlanması ve marjinal bir konuma itilmeleri, bize açıkça gösteriyor ki, kültürel farklılık, göçmen kabul eden bir kısım ülkeler için bir dışlama gerekçesi iken azınlıklar için de direniş mekanizması olabilmektedir. Yaygınlaşan ve küreselleşen kültür ise ananevî kültürel değerleri yapay bir şekilde yaşatmamaktadır. Bu tür değerler, ancak bazı koşullar altında milliyetçi veya ırkçı saldırganlıkları ve dinci taassubu haklı göstermek için kullanılabilmektedir (Abadan Unat, 2006:13).

Burada Abadan Unat'ın, küreselleşmeye, yandaşkarşıt ikileminin dışına çıkarak getirdikleri ve götürdükleri, olumluolumsuz yanları, imkânlarıengelleri ile bütünsel bir yaklaşım sergilediği görülür.

Uluslararası göç hareketlerinin son yarım yüzyılda beş kıtayı etkisine alan, değişik faktörlere dayanan, ulus kavramını sorgulamayı sürdüren, demografik açıdan milyonlarca insanı kapsayan bir süreç olmaya devam ettiğini ve bu olguların gelişmiş ülkelerin sosyal bilimcileri tarafından ele alınarak kuramsal açıdan irdelendiğini ve takip edilen siyasetle ilgili çözümler üretildiğini kaydeden Abadan Unat, tek bir büyük kuramın, ancak konuyu değişik açılardan kavramsallaştırmaya çalışan çok sayıda kuramın bulunduğunu ifade eder. "Hangi kuram ya da kuramlar uygulamaya konulursa konulsun, en önemli görev, bu uygulamaları bilimsel yöntemlerle irdeleyip değerlendirmektir. Bu arada ulusdevletin uluslararası göç hareketinde olağanüstü önemli bir rol oynadığı gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır" (Abadan Unat, 2006:41).

Türk dış göçünün özellikleri üzerinde dururken merkezçevre ülkeler ilişkisi bağlamında Avrupa'da hızlanan endüstrileşmenin "çevre ülkelerin" artan işgücü yardımı ile geliştiğini, bunun Avrupa kapitalizminin çehresini değiştirdiğini, "yeni bir bağımlılık" ilişkisi yarattığını, bunun da işsizliğin, yoksullaşmanın ve azgelişmişliğin sürdürülmesine yol açtığını ifade eder (Abadan Unat, 2006:5253).

Göç olgusunu incelemek üzere referans çerçevesi olarak kullanılan paradigmaların süreç içerisinde değiştiğini; araştırmacıların 1960'larda ağırlıklı olarak ekonomik maliyetkazanç kuramının yorumu ile ilgilenirken, 1970'lerde ilginin asimilasyon, uyum ve bütünleşme konularına kaydığını; 1980'lerden sonra ise etnik adalara, kolektif örgütlere ve göçmenlerin yerleştikleri ülke ile etkileşimlerine yöneldiğini, komünist rejimlerin 1989'dan itibaren yıkılmaları ile de Batı Avrupa düşünce ortamına yeni paradigmaların girdiğini belirtir. Bu dönemde kendini iyice hissettiren modernite bunalımı, uluslararası örgütlerin sayısının artması, bazı ulusdevletlerin parçalanması, piyasaların genişlemesi, iletişim ağlarının yayılması, topluluklar ve gruplar arasındaki ilişkilerin artması ve rekabet gibi olguların, göçmenlerin tutumlarını etkilediği, ideolojik, etnik, dinsel ilişkilerin, bilimsel araştırmaların kavramlaştırılmasında farklı yöntemlere yol açtığını; bir yandan dengeci (davranışçı) öte yandan tarihselyapısal (çatışma) ekollerin yer aldığını, makro düzeydeki kuramlara dayanan analitik çerçevelerin, ekonomik güçler ve yer değiştiren piyasaların gereksinmeleri üzerinde yoğunlaşırken; mikro düzeydeki yaklaşımları tercih eden araştırmaların, belirli gruplar üzerinde yoğunlaştıklarını ve "kültürel çoğulculuk" gibi kavramları kullandıklarını, son zamanlardaki göç araştırmalarının etnik topluluklar, bunların siyasal veya dinsel örgütlerinin anayurt ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkileri, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ayrımcılık, yurttaşlık ve vatandaşlık kavramını yeniden değerlendirme, insan hakları gibi konular üzerinde yoğunlaştığını söyler (Abadan Unat. 2006:230232).

Günümüz dünyasında yaşamımızın küreselleşme ve kimlik arayışı gibi birbiriyle çelişen iki önemli etken tarafından şekillendirilmekte olduğunu belirten Abadan Unat'a göre, iletişim teknolojisinin yarattığı devrim ve 1990'dan sonra kapitalizmin yapılanma biçimi "ilişkiler ağı (network) toplumu" adı verilen yeni bir toplum yaratmıştır. Mekan ve zaman kavramlarının ortadan kalktığı yeni örgütlenme biçiminde bir yandan iş türle-

ri esnek ve istikrarsız hale gelirken; diğer yandan medya ve sanal gerçeklikler kültürleri yaratmaktadır. Henüz çapı ve sonuçları insanlar tarafından algılanamayan sosyoekonomik süreçler, ulusdevletleri de sarsmakta ve bu bağlamda çokuluslu şirketlerin belirledikleri "yeni ekonomik düzen"; toplumsal, cinsel, dinsel, ulusal, etnik farklılıklar ve toprağa bağlılıkların oluşturduğu kimlik mücadeleleri sonucu beliren "ulusötesi" hareketler; hegemonik güçleri kullanmaya kararlı devletlerden oluşan bir üçlü yapı meydana gelmiştir. Bu üç farklı etken, uluslararası göçün görülmemiş ölçüde artması nedeniyle ulusdevletin yanı başında yepyeni siyasî ve toplumsal gelişmelere neden olmaktadır. Küreselleşme, yeni bağımlılıklar, ulusötesi topluluklar v.b.yeni oluşumları yaratmaktadır. Bütün bu gelişmeler, yurttaşlık anlayışında, ulusdevletin yaptırım yetkisinde, kimlik oluşumunda önceden kestirilemeyen yeni toplumsal ve ekonomik olguları ortaya çıkarmaktadır" (Abadan Unat, 2006:304).

Abadan Unat'ın günümüzde sosyal bilimler alanında kendisine güçlü bir konum sağlayan, kültürel göreceliği öne çıkaran, farklılığa, süreksizliğe, geçiciliğe, çok kültürcülüğe vurguda bulunan postmodern görüşlere tamamen kapalı olmamakla beraber mesafeli bir yaklaşıma sahip olduğunu aşağıdaki görüşlerinde anlamak mümkündür:

Çok kültürcülük politikaları günümüzde göçmenlerle ilgili olarak en fazla tartışılan konuların başında gelmektedir. Kimlik sorununun demokratik yöntemlerle çözülmesinin toplumsal barışı getirebileceği bir varsayım olarak kabul edilmektedir. Şu kadar ki, kültürel değerler sadece dinsel inanca indirgendiğinde ve bu gruplara kamusal alanda ayrı kurumlar ayrıldığında "getto" tipi ayrılık adaları yaratılmış olmaktadır. Hele kültürel görecelik noktasından hareketle, her gelenek ve örfün evrensel insan hakları değerleriyle eşit ağırlıkta olduğu görüşü ağırlık kazandığında kız sünneti, onur cinayetleri, ataerkil baskılar, fiziksel şiddet gibi köhne gelenekler demokratik bir çerçeveye oturtulmuş bulunmaktadır (Abadan Unat, 2006:358).

Abadan Unat, ayrıca çok kültürlü göç politikalarının, varsayıldığı üzere, daima olumlu yönde bütünleştirici ve uyumlaştırıcı sonuçlar yaratmadığını, aynı zamanda bazı ülkelerde etnik ve dinsel çatışmalara, yabancı düşmanlığına, toplumsal barışı tehdit eden sonuçlara sebep olduğunu belirtir.

Abadan Unat'ın küresel ile yerelin birlikteliğine, evrensel insan haklarına vurgu yapan görüşleriyle aydınlanma düşüncesine ve modern paradigmaya bağlılığını sürdürmekte olduğu söylenebilir.

Abadan Unat, "göç" konusundaki öncü niteliğinde birçok çalışma yapan bir bilim insanı konumunda olmuştur. Bu eserlerinin tümünden burada söz etmek mümkün değildir. Ancak bu konudaki katkılarını somutlaştıran bir örnek çalışmadan bahsetmeden geçemeyeceğim. Neşe Kemiksiz ile birlikte kaleme aldığı, "Türk Dış Göçü, 19601984, Yorumlu Bibliyografya" adlı eserde; Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanmış 1355 tane çalışma yorumlu bibliyografya halinde bir araya getirilmiştir. Bu çalışma, uluslararası göç konusunda çalışan akademisyenler kadar, karar alma konumunda olanlar ve genel okuyucular için çok değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Abadan Unat tarafından kaleme alınan "Giriş" bölümü, "Türk Göçünün 24 Yılı, 19601984: Bir Bilimsel Denge" adını taşır ve bu alandaki bilgi birikiminin eleştirel bir gözden geçirilişini temsil eder. Göç olgusunu inceleyen yerli ve yabancı eserlerin niteliksel ve niceliksel analizine ek olarak, teorik ve ampirik bilgi arasındaki uçurumlar ortaya konur ve buna neden

olan etkenler analiz edilir. Abadan Unat, Türk göçü, özellikle geri dönüş ve yeniden bütünleşme hakkında, politikalara rehberlik edecek nitelikte araştırmalar bulunmadığını, mevcut araştırmaların böyle bir şeye temel olabilecek yeterlikte olmadığını, sözkonusu problemleri hem köken, hem de göçmen alan ülke açısından anlamaya yönelik disiplinlerarası yaklaşımlarla göç alan ve göç veren toplumların etkileşimini de dikkate alarak yapılacak araştırmalara çok ihtiyaç olduğunu belirtir.

Sonuç

Abadan Unat, Hukuk Fakültesi mezunu olmakla birlikte akademik kariyerini siyaset bilimi alanında yapmış, ancak yaptığı çalışmalarda her iki alanın da sınırlarını aşan, sosyolojik ve disiplinler arası bir yaklaşım ortaya koymuştur. Ele alıp incelendiği konular ister iletişim ve siyaset sosyolojisi alanında olsun, isterse kadın ve göç konularında olsun, daima inceleme konusunu sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarıyla işleme, açıklama ve anlama kaygısıyla hareket etmiştir. Yaptığı çalışmalar bütün olarak dikkate alındığında; Abadan Unat'ın hiçbir güçlükten yılmayarak çalışma yaptığı her alanda "ilk"leri gerçekleştirdiği görülür. Bu husus, siyaset ve iletişim alanı kadar kadın ve güç konusunda yaptığı araştırmalarda da görülür.

Yukarıda zikredilen alanlarda gerek lisans gerekse lisansüstü düzeyde birçok dersler vermiş, seminerler yapmış, literatürdeki en son bilgileri ve akademi dünyasındaki güncel tartışmaları her zaman öğrencileriyle ve meslektaşlarıyla paylaşmaya çalışmıştır. Ayrıca siyaset, iletişim, kadın ve göç konusunda birçok sosyal araştırmanın gerçekleşmesine öncülük ederek Türk sosyal bilim tarihinde müstesna bir yer edinmiştir.

Bilimsel çalışmalarda araştırma yapmanın ve veri toplamanın önemine, teorileri verilerle desteklemenin zorunluluğuna inanarak bu yaklaşımını araştırmalarına ve eserlerine yansıtan bir şahsiyet olarak Türkiye'de davranışçı siyasal bilimin öncüsü ve temsilcisi olmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, Abadan Unat'ı sadece bu yönüyle anmak büyük haksızlık olur. Sosyal olgular hakkındaki analizlerinde; kuramaraştırma ya da teoripratik birlikteliğini sağlayan, olguları açıklamaya ve anlamaya çalışan bir sosyal bilimci olarak karşımıza çıkar. Abadan Unat'ın, aynı zamanda uluslararası düzeyde sosyal bilimler alanındaki tartışmaları ve gelişmelerini izlemek için milletlerarası sosyoloji, siyaset bilimi ve basın kongrelerine katıldığı, üstelik bu toplantıları izlemekle ve katılmakla yetinmeyip bu konulardaki izlenimlerini, görüş ve düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmak üzere birçok yazı kaleme aldığı görülür.

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Abadan Unat'ı, hem yurt hem de dünya sorunlarıyla yakından ilgilenen, bunların kaygısını vicdanının derinliğinde hisseden ve bu bağlamda sadece sorunu ortaya koymakla yetinmeyip çözümler ve öneriler getiren bir entelektüel; yalnızca, bilimsel çalışmalarla değil aynı zamanda sanat ve edebiyat konularıyla çok yakından ilgili güçlü bir tecessüse sahip bir akademisyen çok iyi bir dost, anne, eş ve yurttaş kimliğinde bir insan olarak tanımlayabiliriz.

AÜSBF Basın Yayın Yüksekokulu'nca Yayınlanan "Nermin Abadan Unat'a Armağan (1990)" da ve AÜ İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı tarafında 2001'de yayınlanan, "Nermin Abadan Unat 80 Yaşında..." adıyla hazırlanan ve yakın dostlarının, öğrencilerinin ve meslektaşlarının yazılarıyla oluşturulan kitapta; kendisini daha yakında tanımak bakımından bazı alıntılara yer vermek uygun olacaktır:

"Doktora konum, çabuk bitebilecek kolay bir konu olabilirdi. Kolay yolu seçmemem için resmen kolumu kıvırdı. Ortaya bugün bile hatırlanan, atıfta bulunulan ve yazarın halen aşamadığı bir akademik onur kazandıran bir kaynak eserin çıkmasında başrolü oynadı. Kitap tartışma geceleri için bana okutup hazırlattığı bazı yabancı kaynakları bugün bile derslerimde kullanıyorum." (Ahmet Yücekök).

"Modernleşmeden bürokrasiye, siyasal partilerden toplumsal cinsiyet sorunlarına varıncaya kadar güncel olanın nabzını ısrarlı bir şekilde tutan akademik yazılar, beni hevesli bir öğrenci olarak sadece bilgilendirmekle kalmaz; aynı zamanda bana o bilgileri derinleştirebileceğim bir literatür de sunardı." (Ali Yaşar Sarıbay).

"Fakülteye adımını atar atmaz Türkiye'nin başındaki binbir beladan o gün için önemli bulduklarını tartışmaya açan, yurt dışında yayınlanmış kitaplardan daha hiçbirimizin haber yokken bunları çoktan okumuş olan, yurtdışına gittiğinde bulunduğu şehrin müzelerinden, sanat galerilerinden konserlerinden, tiyatro etkinliklerine kadar hepsine vakit bulup katılan..." (Binnaz Toprak).

"Birdenbire karşımda tüm dünyadan haberi olan ve her an öğrendiği yeni bilgileri sıcağı sıcağına öğrencileri ile paşlayan, genç, dinamik, 'yürüyen kütüphane gibi' bir hoca buldum." (Emre Kongar).

"Geçen gün küçük oğlum, "Baba, 'tempo' ne demek" diye sordu. "Tempo"nun ne anlama geldiğini açıklamaya çalışırken gözümün önüne Nermin Hanım'ın inanılmaz koşuşturma temposu geldi. "Oğlum, 'tempo' Nermin Hanım demektir." diyecektim, vazgeçtim. Çünkü, şimdi de "Nermin Hanım"ı tanımlamak gerecekti ki, hiç de kolay bir iş değildi bu." (Türker Alkan).

"Türker Alkan'ın, "tempo" sözcüğünün anlamını soran oğluna, kestirme bir yoldan "Tempo, Nermin Hanımdır" cevabını vermesi, Nermin Hanım'dan çok tempo sözcüğünü aydınlatan bir benzetmedir. Yoksa Nermin Hanımın enerjisini tempo sözcüğü karşılayamaz." (Fazıl Sağlam).

"Nermin Hanım son dersin sonunda yukarıdaki yaşam öyküsünü anlattı... ve sözlerini şöyle noktaladı: Ben yurdumu da, ulusumu da kendi irademle seçtim!.. Mustafa Kemal olmasaydı, belki ben de olmazdım... Niçin Kemalist olduğumu, niçin milliyetçi olduğumu öyle sanıyorum ki artık anlamışsınızdır!.." (Ahmet Taner Kışlalı).

"Ama onu aziz bir arkadaş olmasının yanında rol modeli haline getiren şey... Onun bir dizi özelliğidir: cesareti, enerjisi, sıcaklığı, merakı ve sadakati, gencin ve yaşlının en iyi yanlarını, araştırıcılık ve bilgeliği birleştiren bir zihin, hayattaki önemli şeylerle arasına yaşının girmesine izin vermeme kararlılığı, özenle bilenmiş zekâsını güçlü bir mizah duygusuyla canlandırmak. Nermin arkadaşların en iyisidir, onunla tanıştığım için kendimi şanslı sayıyorum." (Philippa Strum).

Kaynakça

Abadan, N. (1956). *Halk Ekârı Mefhumu ve Tesir Sahaları.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Abadan, N. (1959). *Bürokrasi.* Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını.

Abadan, N. (1961). Cumhuriyet ve "Ulus" Gazeteleri Hakkında Muhteva Tahlili. *SBFD, 16*(2), 98-119.

Abadan, N. (1962). *Federal Almanya'nın Siyasî Partileri*. Ankara: TODAİE Yayını.

Abadan, N. ve Balkan, B. (1964). 1928-1962 Yılları Arasında Türkiye'de Yayımlanmış Basın Konusundaki Kitaplar. *SBFD, 19*(3-4), 201-218.

Abadan, N. (1964a). Türkiye'nin Üç Büyük Şehrinde Radyo ile İlgili Halkoyu Yoklaması. *SBFD, 19*(34), 71-102.

Abadan, N. (1964b). Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün 13'ncü Kongresi. *SBFD, 19*(34), 199-200.

Abadan Unat, N. ve Yücekök, A. N. (1966). 1961-1965 Seçimlerinde Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar. *SBFD, 21*(4), 103-196.

Abadan, N. *Anayasa Hukuku Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara: SBF Yayını.

Abadan, N. (1968). Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri. *SBFD, 23*(4), 145-158.

Abadan Unat, N. ve Yücekök, A. N. (1970). Religious Pluralism in Turkey. *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı, 10*, 24-49.

Abadan Unat, N. (1972). *Batı Avrupa ve Türkiye'de Basın Yayın Öğretimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Abadan Unat, N. (Derleyen) (1982). *Türk Toplumunda Kadın*. İstanbul: Ekin Yayınları.

Abadan Unat, N. ve Sarıbay A. Y. (1986). Siyaset Sosyolojisi: Geçmişi, Kapsamı, Türkiye'deki Gelişim Çizgisi ve İlgi Alanlarına Bir Bakış. Sevil Atauz (Der.,), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.

Abadan Unat, N. ve Kemiksiz, N. (1986). *Türk Dış Göçü 1960-1984: Yorumları Bibliyografya*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

Abadan Unat, N. (1990). Sosyal Bilimlerde Beni Belişmeler: Modernizm-Postmodernizm. *Toplum ve Bilim*, (48-49), 518.

Abadan Unat, N. (1998). *Kum Saatini İzlerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Abadan Unat, N. (1998). Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu (Der.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.

Abadan Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulusötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu, (1989/1990). *Yıllık: Nermin Abadan Unat'a Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını.

Ankara Üniversitesi İletişim Mezunları Vakfı, (2001). *Nermin Abadan Unat 80 yaşında...* Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı Yayını.

İçduygu, A. (2001). "Türkiye Modernleşmesi İçinde Bir 'Rönensans' İnsanı ve (ya) Tecessüskar Bir Biliminsanı: Nermin Abadan Unat". *DoğuBatı*, (16), 185-197.

Köker, E. (1989/1990). Nermin Abadan Unat'ın Kaynakçası. *Yıllık: Nermin Abadan Unat'a Armağan*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayını.

Öztürk, S. (2002). Nermin Abadan Unat'ın Türkiye'de İletişim Bilimi'ne Katkıları. *İletişim*, (12), 149-171.

Tokgöz, O. (2000). Türkiye'de İletişim Araştırması: Nereden Nereye. *Kültür ve İletişim, 3*(2), 11-31.

Ek: Eserleri*

Türkçe Kitaplar

1. 1950 *Yeşil Göller Diyarı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1950, 159 s.
2. 1956 *Halk Efkârı, Mefhumu ve Tesir Sahaları*, SBF yay., Ankara, 156 s.
3. 1959 *Bürokrasi*, SBF yay., Ankara, 240 s.
4. 1961 *Türk Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyeti*, SBF yay., Ankara, 152 s.
5. 1962 *Federal Almanya'nın Siyasi Partileri*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enst. yay., Ankara, 44 s.
6. 1964 *Batı Almanya'daki Türk İşçilerinin Sorunları*, DPT yay., Ankara, 230 s.
7. 1966 *Anayasa ve Siyaset Bilimi Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, SBF yay., Ankara, 420 s.
8. 1972 *Batı Avrupa'da ve Türkiye'de Basın Yayın Öğretimi*, SBF yay., Ankara, 86 s.
9. 1976 (Ruşen Keleş ve Diğerleri ile Birlikte) *Göç ve Gelişme*, Ajanstürk Matbaası, Ankara, 386 s.
10. 1979 (Der.) *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, 420 s.
11. 1982 (Der.) *Türk Toplumunda Kadın*, İkinci Baskı, Ekin yay., İstanbul, 420 s.
12. 1986 (Neşe Kemiksiz ile Birlikte) *Türk Dış Göçü: 1960-1986, Yorumlu Bibliyografya*, SBF ve Türkiye Araştırmalar Merkezi yay., Ankara, 642 s.
13. 2006 *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten UlusÖtesi Yurttaşlığa*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 1975.

Türkçe Makaleler

İletişim

1. 1960 "Kitle Haberleşme Vasıtaları" *SBFD*, 15 (1), s. 132156.
2. 1961a "Gazeteciliğin Gelişim Safhaları", *SBFD*, 16 (1), s. 118141.
3. 1961b "Cumhuriyet ve Ulus Gazeteleri Hakkında Muhteva Tahlili", *SBFD*, 16 (2), s. 93-119.
4. 1964a "Türkiye'nin Üç Büyük Şehrinde Radyo ile İlgili Halkoyu Yoklaması", *SBFD*, 19 (34), s. 71-102.
5. 1964b "Milletlerarası Basın Enstitüsü, "I.P.I." 13. Kongresi", *SBFD*, 19 (34), s. 1982, 18.
6. 1966 "Teknolojik Gelişim ve Basının Rolü", *Bilim Yazarları ve Halkla Doğru Bilgi Yayım Semineri*, Gazeteciler Cemiyeti ve Türkiye Basın Enstitüsü, s. 71-88.
7. 1970 "Basın ve Haberleşme Hürriyeti", *Türkiye'de İnsan Hakları*, A.Ü. Hukuk Fakültesi yay., Ankara, s. 89-124.

---

* Bu listenin oluşturulmasında Eser Köker tarafından hazırlanan, AÜ Basın Yayın Yüksekokulu tarafından Nermin *Abadan Unat'a Armağan, Yıllık* 1989/1990'da yayımlanan "Nermin Abadan-Unat'ın Kaynakçası" başlıklı çalışma esas alınmış olmakla birlikte, Abadan-Unat'ın söz konusu çalışmada yer almayan eserleri de listeye eklenerek güncelleştirilmiştir.

8. 1976 "Tek Yönlü İletişime Karşı Görüşler ve Düşünceler", *AÜ SBF BYYO YILLIK* 19741976, s. 428-440.

9. 1984 "Kitle İletişimi ve Kültür", *SBFD*, 39 (14), s. 65-72.

Siyasal Süreçler ve Örgütler

1. 1959a "Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü", *SBFD*, 14(1), s. 233-249.

2. 1959b "Siyasî Partilerde Oligarşik Temayüller", *SBFD*, 14 (23), s. 110-118.

3. 1960a "Milletlerarası İdari İlimler Kongresi", *SBFD*, 15(1), s. 259-267.

4. 1960b "IV. Milletlerarası Sosyoloji Kongresi", *SBFD*, 15(1), s. 264-267.

5. 1960c "Milletlerarası Hukuk ve Sosyal Felsefe Kongresi", *SBFD*, 15(1), s. 290-296.

6. 1962a "SBF Anayasa Seminerlerinde Beliren Esas Düşünceler", *Doç. Dr. Nejat Bengül'e Armağan*, SBF yay., s. 251-281.

7. 1962b "Siyasi İlimlerde Gelişim Eğilimleri, Birleşik Amerika, İngiliz Fransız ve Batı Almanya'daki Çalışmaların Mukayeseli İncelemesi", *SBFD*, 17 (34), s. 175-221.

8. 1963 "Demokrasinin Toplum İçindeki Değişimi; 510 Mayıs 1962 Hür Berlin Üniversitesi'ndeki Sempozyum", *SBFD*, 18(1), s. 215-255.

9. 1965a "Türk Gençliğinin Değer Yargıları ve Siyasal Davranışı", *SBFD*, 20(1), s. 199-223.

10. 1965b "Ankara Şehir Nüfusunun Siyasi Eğilimlerinden Bazı Örnekler", *SBFD*, 20(2), s. 495-517.

11. 1966a (Ahmet Yücekök ile Birlikte) "1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerin Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar", *SBFD*, 21(4), s. 103-119.

12. 1966b "VI. Dünya Sosyoloji Kongresi", *SBFD*, 21(3), s. 219-253.

13. 1968a "VII. Siyasal Bilimler Kongresi", *SBFD*, 23(2), s. 303-318.

14. 1968b "Siyasette Modernleşme", *SBFD*, 23(3), s. 209-228.

15. 1968c "NATO'nun Geleceği"; 2821 Temmuz 1968, Tillburg Üniversitesi'nde Düzenlenen Kologyum, *SBFD*, 23(3), s. 367-375.

16. 1970a "Sosyal Gelişme Teorileri ve Modeller", *SBFD*, 25(4), s. 1935.

17. 1970b "VII. Siyaset Bilimi Kongresi", *SBFD*, 25(4), s. 319-351.

18. 1971 "Türk Üniversite Öğrencileriyle Genç İşçilerin Siyasal Eğilimleri", *SBFD*, 26(1), s. 67-89.

19. 1986 (A.Yaşar Sarıbay ile Birlikte) "Siyaset Sosyolojisi: Geçmişi, Kapsamı, Türkiye'deki Gelişim Çizgisi ile İlgili Alanlarına Bir Bakış", Sevil Atauz (Der.), *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Türk Sosyal Bilimler Derneği Yay., Ankara, s. 61-91.

20. 1990 "Sosyal Bilimlerde Yeni Gelişmeler: ModernizmPost Modernizm, *Toplum ve Bilim*, 48-49, s. 518.

Kadın Araştırmaları

1. 1968 "Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri", *SBFD*, 23(4), s. 145-159.

2. 1972 "Kadının Statüsü ve Aile Planlaması, "İstanbul Semineri 1124 Temmuz 1972, *SBFD*, 27(3), s. 1047-1053.

3. 1975 "Ekonomik ve Sosyal Değişmeler Karşısında Türk Kadını", *Türkiye Ka-*

dın Yılı Kongresi 1975, Türkiye Üniversiteli Kadınlar Derneği Ankara Şubesi yay., Ankara.

4. 1976 "Atatürk ve Kadın Sorunu", *Türk Dili*, 34 (102), s. 602-606.

5. 1977 "Dış Göç Akımının Türk Kadınının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi", *Amme İdaresi Dergisi*, 10(1), s. 102-132.

6. 1978 "İnsan Hakları ve Kadın Hakları", *İnsan Hakları Armağanı*, XXX. Yıl, B.M. Türk Derneği yay., Ankara.

7. 1979 "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", Nermin Abadan Unat (Der.), *Türk Toplumunda Kadın*, Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, s. 132.

8. 1983a "Batı Avrupa'da Kamu Yaşamında Kadın Sorununun Örgütleri", *Fadıl H. Sur'a Armağan*, SBF yay., s. 655-677.

9. 1983b "Toplumbilim Açısından Atatürk'ün Kadın Devrimi Üzerine Düşünceleri", *Yeni İş Dünyası*, 4(42), s. 920.

10. 1984 "Uluslararası Göç Akımının Kadınların Toplumsal Rolleri Üzerindeki Etkisi", *Prof. Dr. Aziz Köklü'nün Anısına Armağan*, SBF yay., s. 131.

11. 1985 "Prof. Dr. İlter Turan'ın "Ulusal Egemenlik ve Siyasal Katılma" Konulu Tebliği Üzerinde Yorum, *TBMM I. Milli Egemenlik Sempozyumu*, Ankara, s. 103-111.

Göç

1. 1971 "Federal Almanya'nın 1966-1967'de Geçirdiği Ekonomik Buhran Açısından Yabancı İşgücü ve Türk İşçilerinin Durumu", *SBFD*, 26(4), s. 159-180.

2. 1972a "Yurt Dışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri", *SBFD*, 27(2), s. 183-206.

3. 1972b "Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik", *SBFD*, 27(4), s. 17-52.

4. 1973 "Teşvik Edilen Beyin Göçü", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 19 (216), s. 92-93.

5. 1976a "Siyasal Partiler, İşçi Sendikaları, İşveren Birlikleri ve Bürokrasinin Gözüyle Yurt Dışına İşgücü Göçü", Der: N. Abadan Unat ve Diğerleri, *Göç ve Gelişme*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, s. 47-106.

6. 1976b "Akdeniz Ülkelerinden Yurt Dışına İşgücü Göçü", Der.: N. Abadan Unat ve diğerleri, *Göç ve Gelişme*, Ajans Türk matbaası, Ankara, s. 14.

7. 1976c "Genel Değerlendirme (Sonuçlar)", Der. N. Abadan Unat ve diğerleri, *Göç ve Gelişme*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, s. 397-412.

8. 1979 "Göçmen İşçi Çocuklarının Sosyo Psikolojik ve Eğitimsel Sorunları" (Özellikle F. Almanya'daki Türk İşçi Çocukları Açısından), *Yurt Dışındaki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları*, Eğitim Fakültesi Eğitim Araştırmaları Merkezi, Ankara, s. 14-37.

9. 1983a "Batı Avrupa ve Orta Doğu'ya Göç Eden Türk İşgücünün Sosyal Yasalar ve Toplum Yapısı Üzerine Etkisi", *Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan*, SBF yay., s. 381-409.

10. 1983b "Türk Dış Göçü, Dünü, Bugünü, Yarını", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 11 (86), s. 45-49.

11. 2000 "Küreselleşme, Göç ve Toplumsal Değişme", Fulya Atacan ve Diğerleri (Yay. Haz.), *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, İstanbul, Bağlam Yay., s. 41-56.

Kitap Tanıtma Yazıları

1. 1959a "Amerika Birleşik Devletleri'nde Kadroların Sınıflandırılması", *SBFD*, 15(1), s. 298-300.

2. 1959b "Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma", *SBFD*, 15(1), s. 300-304.

3. 1960 "Carl Winter, Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg" *SBFD*, 15(3), s. 301-305.

4. 1961a "Maurice Duverger, Diktatörlük Hakkında", *SBFD*, 16(1), s. 260-264.

5. 1961b "Seymour Martin Lipset, Political Man", *SBFD*, 16(1), s. 264-270.

6. 1968 "Herbert Marcuse: One Dimensional Man", *SBFD*, 23(2), s. 335-342.

7. 1970 "Marxizmin Üçe Bölünmesi", *SBFD*, 25(4), s. 365-373.

8. 1972a "Serim Timur, Türkiye'de Aile Yapısı", *SBFD*, 27(3), s. 1055-1060.

9. 1972b "Mübeccel B. Kıray, Örgütlenmeyen Kent", *SBFD*, 27(4), s. 263.

10. 1977 "Jean Ziegler, Une Suisse au dessus de tout Soupçon", *Toplum ve Bilim*, 2, s. 187-193.

11. 1978 "Aspect of Modern Turkey", William Hale (Der.)", *International Affairs*, 54(2), s. 328-329.

12. 1987 "Sema Köksal, Refah Toplumunda Getto ve Türkler", (Ghettos and Turks in a Welfare Society), *Journal of Economics and Administrative Studies*, Boğaziçi Üniversitesi, 1(1), s. 157-160.

Çeviri Kitaplar

1. 1954 Marshall E. Dimock, *Amme İdaresinin Prensipleri*, SBF yay., Ankara.

2. 1955 A.T.J. Matthews, *Yetişen Türk İdarecileri; Genç ve Müstakbel İdarecilerin Mesleki ve Sosyal Tavırları Hakkında Bir İnceleme*, SBF İdari İlimler Ens. yay., Ankara.

3. 1962 Carl Hermanm Ule, *Alman Anayasa Mahkemesi Yetkilerinin Şümul ve Sınırları*, TODAİE yay., Ankara, 17 s.

4. 1967 Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, SBF yay., Ankara, 244 s.

Çeviri Makaleler

1. 1949 "Hessen Anayasası", *AÜHDF*, VI (24), s. 16570.

2. 1959 Machiavelli, Martin Luther, Benedict Spinoza, Büyük Friedrich, Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, Benjamin Constant, Wilhelm von Humboldt ve Karl Marx'tan Seçilmiş Okuma parçaları, Yavuz Abadan, der., *Devlet Felsefesi*, çev. Nermin Abadan, Bülent Dâver ve Mete Tunçay, SBF yay., Ankara, s. 188-194; 208-211; 295-301, 378-381; 390-393; 452-455; 464-467; 473-481; 501-503.

3. 1962 (Vehbi Gül ile Birlikte) Prof. Dr. G. Leibholz, "Demokrasinin 20. Yüzyıldaki Hüviyet Değişikliği", *SBFD*, 17(34), s. 221-251.

4. 1983 Majid Tehranian, "Modernleşmenin Laneti, Modernleşme ve İletişim Diyalektiği", *İletişim ve Toplum Sorunları, Kuram ve Uygulama*, UNESCO / Türk Sosyal Bilimler Derneği yay., Ankara, s. 85-104.

5. 1984 Prof. Dr. Barbara Stowasser, "İbn Haldun'un Tarih Felsefesi ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü", *SBFD*, 39(14), s. 173-190.

Yabancı Dillerde Kitaplar

1. 1963 *Turkish Women and Social Change*, SBF yay., Ankara, 36 s.

2. 1976 (Ed.) *Turkish Workers in Europa* 1960-1975, A SocioEconomic Reappraisal, E.J. Brill, Leiden, 426 s.

3. 1976 (Ruşen Keleş ve Diğerleri ile Birlikte) *Migration and Development*, Ajanstürk Matbaası, Ankara, 386 s.

4. 1981 (Ed.) *Women in Turkish Society*, E.J. Brill, Leiden, 338 s.

5. 1985 (Ed.) *Die Frau in der Türkischen Gessellschaft*, Dağyeli Verlag, Frankfurt, 347 s.

6. 1986 *Women in the Developing World: Evidence from Turkey, Monograph Series in World Affairs*, University of Denver, s. 198.

7. 1986 (Neşe Kemiksiz ile Birlikte) *Türkische Migration: 1960-1985 (Yorumlu Bibliyografya)*, Dağyeli Verlag, Frankfurt.

Yabancı Dillerde Makaleler

İletişim

1. 1964 "The Structural Change in the Turkish Press under the Republican Regime", *Gazette*, 10(1), s. 27-36.

2. 1974 "Standortbestimmung der Massenmedien in der Turkei", *Publizistik*, 1, s. 53-70.

3. 1985 "Massenmedien", in *Turkei*, Hg.K.D. Grothusen, Südosteuropahandbuch, Cilt 4, s. 567-591.

4. 1987 "Market Research and Public Opinion in Turkey as Agent of Social Change", M. B. Kıray (Der.), *Social Change in Turkey*, Indiana University.

5. 1988 "Die Türkische Presse in der Bundersrepubik Deutchland, Versuch einer Analyse", *Die Türkische Presse in der BFE und ihr Einfuss auf die Integration von TürkenStandpunkte und Analysen*, Zentrum für Türkeistduien, Bonn, s. 410.

Siyasal Süreçler ve Örgütler

1. 1963 "Values and Political Behaviour of Turkish Youth", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 4, s. 81-103. Probable et le Faisable", *Prevision et Analyse*, Paris, s. 111-128.

2. 1968 "Some Aspects of Political Behaviour in Turkey", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 6, s. 161-173.

3. 1970a A.N. Yücekök ile, "Religious Pluralism in Turkey", *The Turkish Yearbook of International Relations*, s. 24-49.

4. 1970b "Die Türkische Demokratie seit 1960", *Mitteilungen der SüdostEuropa Gesellschaft*, 2, s. 375-377.

5. 1970c "Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)", *Politiker des 20 Jahrhunderts*, Cilt I, C.H. Beck Verlag, Münih, s. 143-155.

6. 1971 "The Politics of Students and Young Workers in Turkey", *SBFD*, 26(1), s. 89-111.

7. 1981 "Die Politischen Parteien der Türkei", *in Lexikon der politischen Parteinen von Europa*, Kröner Verlag, s. 715-730.

8. 1982a "Legal Problems Concerning Unmaried Couples", *Seha Meray'a Armağan*, Cilt II, Ankara, s. 654671.

9. 1982b "The nonmarried Couple and Society: Sociojurudical Aspects of Cohabitations", *Proceeding of the Eleventh Colloguy on European Law, Messina 810 July 1981*, Council of Eorupe Strasbourg, s. 39-61.

10. 1983 "Patterns of Political Modernization and Turkish Democracy", *The Turkish Yearbook f International Relations*, 28, s. 1-27.

11. 1987 "Die Familie in der Türkei", *Orient*, Marz, s. 66-82.

12. 1989 "Legitimacy, Participation and Restricted Pluralism the 1987 Elections in Turkey", *SBFD*, 44(12), s. 17-38.

13. 1989-90 "Major Issues of Turkish Political Parties under the light of Structural Change", *Die Türkische Krise*, Friedrich Ebert Stiftung, s. 71-88.

Kadın Araştırmaları

1. 1967 "Turkey", R. Patai (Der.), *Women in the Modern World*, Free Press, Glencoe, s. 82-106.

2. 1968 "The Place of Turkish Women in Society", *SBFD*, 23(4), s. 131-145.

3. 1974 "Major Challenges faced by Turkish Women: Legal Emancipation, Urbanization, Industrialization", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 14, s. 20-45.

4. 1977 "Impact of Migration on Emancipation and PseudoEmancipation of Turkish Women Migrant Workers", *International Migration Review*, 11, s. 31-59.

5. 1978 "The Modernization of Turkish Women", *The Middle East Journal*, 32(3), s. 291-307.

6. 1980 "La femme dans l'Europe Meridionale", *Forum*, Conseil de l'Europe, 4, s. 14-15.

7. 1981 "Women in Government as Policymakers and Bureaucrats: the Turkish Case", M. Rendel (Der.), *Women Power and Political Systems*, London, Cromm Helm, s. 94-115.

8. 1982a "The Effect of International Labor Migration on Women's Roles: the Turkish Case", Ç. Kağıtçıbaşı (Der.), *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Bloomington, Indiana University, s. 207-235.

9. 1982b "Women Movements and National Liberation: the Case of Turkey", *Journal of the American Institute for the Study of Middle East Civilization*, 1(34), s. 4-32.

10. 1984 "International Labour Migration and its Effect upon Women's Occupational and Family Roles: A Turkish Wie", *UNESCO, Women on the Move, Comtemporary Changes in Family and Society*, Paris, s. 133-159.

11. 1985 "The Status of Women within Society", K.D. Grouthusen (Der.), *Türkei*, SüdosteuropaHandbuch, Cilt IV, VandenhoechtRupert, Göttingen, s. 509-518.

12. 1986 "The Legal Status of Turkish Women", F. Özbay (Der.), *The Study of Women in Turkey, An Anthology*, UNESCOTürk Sosyal Bilimler Derneği, s. 17-35, yeniden basısı için, Turkish Review Quarterly Digest, Kış 1986, s. 73-88.

13. 1987 "Chancen der Gleichberechtigung durch westliche Einflüsse in einer İslamischen gepraegten Gesellschaft, *Frauen in Entwicklungslaendern, Studientagung* (12-15 Kasım 1987), AfroAsiatisches, Instutut, Graz, s. 33-44.

14. 1990a "Impact of Legal Reform and Education on Turkish Women", B. Baran ve N. Keddie (Der.), *Shifting Boundceries.*

15. 1990b (Oya Tokgöz ile Birlikte) "Turkish Women in Politics", Joan Nelson (Der.), *Women in Politics*, Minnesota University.

Göç

1. 1964 "Studie über die Lage und die Probleme der Türkischen Gastarbeiter in der BDR", (Der.) *von Staatsekretariat für Wirtschaftsplanung des Ministerpraesidium der Türkischen Republik*, Ankara.

2. 1966 "Studie über die Lage and Probleme der Türkischen Gastarbeiter in der BDR", (Der. W.R. Schlösser, R. Kaufmann ve diğerleri), *Arbeitsplatz Europa*, Europa Union Verlag, s. 102-124.

3. 1969a "Turkish Workers in West Germany: A Case Study", *SBFD*, 24(1), s. 21-49.

4. 1969b "La Main d'oeuvre turque en Allemagne Federale, Problemes relatifs aux retours conjincturels", *OECD, Document du Ttravail.*

5. 1968 "Immigrant and Migrant Labour, Turkish Workers in the Federal Republic Germany", *in Wilton Park Journal*, 42, s. 21.

6. 1971 "La Recession de 1966 / 67 en Allemange Federale et ses repercussions sur les Ouveriers turcs", *The Turkish Yearbook of International Relations*, 11, s. 3961.

7. 1972 "Le nonretour a L'industrie, trait dominant de la chaine migratoire turque", *Sociologie du Travail*, 3(27), s. 278-293.

8. 1973 "La Migration turque et la mobilité sociale", *Studi Emigrazione*, 10(30), s. 236-253.

9. 1974 "Turkish External Migration and Social Miobility", P. Benedict, E. Tümertekin, F. Mansur, (Der.), *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, Leiden, E.J. Brill, s. 362-403.

10. 1975 "Educational Problems of Turkish Migrant's Children", *International Review of Education*, 21 (3), s. 311-323.

11. 1976a "Migration as an Obstacle for Reintegration in Industry: the Turkish Case", *Studi Emigrazione*, 27(43), s. 319-334.

12. 1976b "Turkish Migration to Europe, 1960-1975: A Balance Sheet of Achievment and Failures", N. Abadan Unat (Der.), *Turkish Workers in Europe*, 1960-1975, *A SocioEconomic Reappraisal*, Leiden, E.J. Brill, s. 144.

13. 1977 "Implications of Migration on Emancipation and PseudoEmancipation of Turkish Woman", *International Migration Review*, 11(1), 31-57.

14. 1979 "Die politischen Auswirkungen der Türkischen Migration In und Ausland", *Orient*, 20(1), s. 17-33.

15. 1980 "Meanwhile back at the village... Repatriated incomes of migrant wirkers are reshaping the patterns of family life", *CERES*, FAO Review, 27, s. 20-24.

16. 1985a "Der Sociale Wandel und die Türkische Fraul", Nermin Abadan Unat (Der.), *Die Frau in der Türkischen Gessellschaft*, Frankfurt, 13-55.

17. 1985b "Die Auswirkungen der Internationalen Arbeits Migration auf die Rolle der Frau am Beispiel der Turkei", Nermin Abadan Unat (Der.), *Die Frau in der Türkischen Gessellschaft*, Frankfurt, s. 201-239.

18. 1986a "Identify Crisis of Turkish Migrant", İ. BaşgözM. Furniss (Der.), *Turkish* Workers in Europe, An Interdisciplinary Study, Bloomington, Indiana University, s.323.

19. 1986b "Turkish Migration to Europe and the Middle East, its impact on Social Legislation and Social Structure", Laurence O. Michalak and J. Wb. Salacuse, *Social Legislation in the Contemporary Middle East Institute of International Studies,* University of California, Berkeley, s. 325-369.

20. 1986c "Türken in der Bundesrepublik", *Deutschland Portraet einer Naton,* Cilt 10, Bertelsmann Lexikothek Verlag, Gütersloh, s. 1000-1011.

21. 1987 "The Future of Migration", OECD, *The Future of Migration,* Paris, s. 1926.

22. 1988 "The SocioEconomic Aspects of Return Migration to Turkey", *Migration* 3(1), s. 29-59.

23. 1989a "Guestworkers of Yesterday, Lifelong Commuters of Tomorrow, 30 Years of Turkey's Quitmigration", *"Muslime, Migranten, Metropolen, Symposium, 13-18 Haziran 1989"*, Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung, s. 30.

24. 1989b *"Migrationspolitik der Türkei"*, Halil Özak ve Yıldırım Dağyeli (Der.), Die Türkei im Umbruch, Dağyeli Verlag, Franfurt, s. 161-186.

25. 1992 "EastWest vs. SouthNorth Migration: Effects upon the Recruitment Areas of the 1960s", *International Migration Review,* 26(2), 401-412.

MÜBECCEL B. KIRAY*
(1923 – 2007)

Hatice KURTULUŞ**

Bu yazıda Mübeccel Kıray'ın Türkiye sosyolojisi içindeki yeri, Türkiye'de modern bilimlerin gelişmesi ile kesişen iki eksende ortaya konmaya çalışılacaktır. Birinci eksende Kıray'ın benimsediği bilimsel ve metodolojik yaklaşımlar ve bunlara bağlı olarak ürettiği eserlerle modern bir bilim olan sosyolojiye yaptığı katkı; ikinci eksende ise gerek sosyoloji yapma tarzının gerekse sosyal bilimci olarak tutumunun yarattığı geç sanayileşen-modernleşen ülkelerdeki tarihsel-mekânsal özgünlükleri toplumbilimsel analize katan "sosyoloji geleneği"dir.

Kıray'ın yaşam öyküsü ile Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ve bilimsel üretimin refah ve kriz evreleri arasındaki bağlantı, Türkiye'de sosyal bilimin gelişme tarihine ışık tutacak pek çok anahtarı barındırmaktadır. Bu bağlantı aynı zamanda Kıray'ın bilimsel yaklaşımını ve bilim insanı olarak tutumunu belirleyecek pek çok unsuru taşır. Bu nedenle yazı, Kıray'ın öz yaşam öyküsü ile başlayacak; metodolojik ve bilimsel yaklaşımlarının, eserleri üzerinden tartışıldığı bölümle devam edecek ve bir sosyal bilimci olarak kendinden sonraki kuşaklara bıraktığı "sosyoloji yapma" geleneğinin geç modernleşen toplumları kavramada sağladığı olanakların tartışılması ile sona erecektir.

Mübeccel Belik Kıray'ın Yaşamı: Bol Dikenli Gül Bahçesi

Mübeccel Kıray 1923 yılında İzmir'de dünyaya geldi. Doğum tarihinin Türkiye Cumhuriyetin kuruluş yılına denk gelmesi onun yaşamı boyunca savunacağı modern toplumsal ve bilimsel değerler açısından hoş bir tesadüf olarak görülebilir. Ancak Kıray'ın çocukluğundan itibaren "modernleşme", "ilerleme" ve "değişmeye" dair fikirler ile donanması bir tesadüf değil, içine doğduğu ve büyüdüğü ailenin, toplumsal çevrenin ve kentin, politik, ekonomik ve kültürel konumunun olası sonuçlarındandır. Bu nedenle Kıray'ın yaşamında belirleyici rol oynayacak bu üç unsura kısaca bakmak gerekir.

---

* Bir akademisyen için en zorlu işlerden biri şüphesiz kendi hocası üzerine yazmasıdır. Hele de sadece bilimsel gelişiminiz ve bakış açınızın oluşumuna değil, aynı zamanda akademik sorumluluk duygunuz ve ahlaki tutumunuzun biçimlenmesinde etkili olmuş bir bilim insanı için yazmak daha da zorlaşıyor. Yazıyı okuyup, değerlendirerek bu zorluğu aşmama yardım eden Prof. Dr. Fulya Atacan'a çok teşekkür ederim. Yazının tüm kusurları elbette bana aittir.

** Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Kıray, 19 yüzyılda Girit'ten İzmir'e göç etmiş bir ailenin üçüncü çocuğudur. Babası Mehmet Hilmi Belik, İstanbul Mühendis Mektebinde ve Fransa'da eğitim almış bir mühendistir. 19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı düşünce dünyasında etkili olmaya başlayan modern fikirleri samimiyetle benimsemiş bir mühendis olarak Kurtuluş Savaşı yılları boyunca demiryollarının bağımsızlık mücadelesi için kullanılmasının sağlanmasında aktif yer almıştır. Savaştan sonra da demiryollarının ulusal olarak yeniden yapılanmasında aktif görev almıştır. Kıray, çocukluğunda Milli Mücadeleyi canlı tanıklarından dinlemiş, ulus devletin kuruluş dönemini yakından hissettiği ve tanık olduğu bir çocukluk ve gençlik dönemi geçirmiştir. Kendisi ile yapılan bir söyleşide, lise yılları olan 1936-1940 yılları için şöyle demektedir. "*O devre içerisinde Türkiye hala büyük atılımlar yapan, Batıya dönük, her işi açık yüreklilikle ileriye bakarak düşünen bir ülkeydi. Lise öğrencileri olarak çok kendinden emindik, her şeyin daha iyi olacağını düşünürdük.. biz dünyayla çok ilgiliydik, İspanya iç harbi, Avrupa'daki büyük çalkantılar, Nazi rejiminin kurulması, Mussolini'nin yapmak istedikleri, Atatürk'ün ona verdiği cevap... kendisinden çok emin, bir memleketin ileriye dönük , hevesli gayretli bir grubuyduk. Bu ortam benim yapmak istediklerimde çok önemli bir aşama oluşturdu.*" (Virgül, 2001).

Bu yıllar aynı zamanda modern bilimsel eğitimin lise düzeyinde yaygınlaştığı yıllardı. Doğa ve toplum bilimlerindeki modern teoriler ders müfredatlarına girmekteydi. Batı edebiyatı ve aydınlanma felsefesinin başlıca eserleri Türkçe'ye çevrilmekle kalmıyor, lise ders kitaplarına giriyordu. Kıray lise yıllarında öğrenciler arasında modern felsefi tartışmaların yapılabildiği bir ortamda yetişiyordu. Ancak daha sonra biraz da mecburiyetten yöneleceği sosyal bilimlerden daha çok fen dallarına ilgi duyan bir öğrenciydi. Aynı yıllarda genç Cumhuriyetin kadınlara öncelikli olarak yüklediği "modern ev kadını ve çağdaş anne" rolü, özellikle şehirli genç kızları kız-meslek liseleri ve kız enstitülerine yönlendirirken, Kıray'ın normal lisede okuması ve ardından da pek çok akranı gibi kız enstitüsüne gitmek yerine üniversiteye gitmesi bilime olan yatkınlığının bir sonucuydu.

Kıray'ın modern değerleri benimsemiş olan ailesinin yanı sıra İzmir Kız Lisesinde biçimlenen analitik düşünme yeteneği, DTCF'de üniversite öğrencisi olduğu yıllarda hocaları tarafından da keşfedilecek ve bilim insanı olmaya yönlendirilecekti. Kıray'ın lise yıllarında içinde bulunduğu elverişli eğitim ortamı üniversitede de devam edecek ve 1940'lı yıllarda Türk Sosyal Bilimine büyük katkı yapabilecek potansiyeldeki hocaların yer aldığı DTCF'de okuyacaktır. Her ne kadar Kıray'ın DTCF'yi tercih etmesi bir zorunluluk sonucu olsa da, Türkiye sosyal bilimi için büyük bir şans olacaktır. Kıray İzmir Kız Lisesinde fen kolunda okumuş ve biyoloji, tıp gibi alanlara ilgi duyuyordu. Ancak bu yıllarda Kıray ailevi nedenlerle Ankara'da yaşamak zorundaydı. Ankara'da ise bu bölümler henüz yoktu. Üstelik Siyasal Bilgiler Fakültesi de kız öğrenci kabul etmemekteydi. Kıray'ın DTCF'den başka bir seçeneği neredeyse kalmamıştı. Bu koşullarda DTCF, Sosyoloji Bölümüne kaydolmuştur.

Bu yıllarda DTCF'de sosyal bilimler alanında ders veren hocalar, özellikle sosyoloji'yi, İstanbul Üniversitesinde Ziya Gökalp'in kurmuş olduğu ve az sayıda çeviri eserlerin (ağırlıkla Durkheim) okutulduğu Sosyoloji Bölümünden çok farklı bir noktaya taşı-

yorlardı. Aralarında Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, bilim felsefecisi Nusret Hızır ve Etnolog W. Eberhart'ın bulunduğu bu akademik kadro, Türkiye'yi, Türkiye'nin toplumsal yapısını, folklor çalışmalarından halk bilimine, toplumsal yapı araştırmalarından sosyal psikolojiye, geniş bir perspektiften ve dünyadaki yeni yöntemsel araçlar yardımı ile kavramaya çalışıyorlardı. Kısa sürecek olan bu dönem Türkiye sosyal bilim tarihine az sayıdaki refah dönemlerinden biri olarak geçecektir. Kendisinin de pek çok kez ifade ettiği gibi, çok değerli bu hocalar arasında Kıray'ı en çok etkileyen kişi şüphesiz Doçent Dr. Behice Boran'dı (Kıray, 1998). Boran'ın 1940'lı yıllarda Manisa köylerinde yaptığı kırsal yapı araştırması, 2000'li yılların Türkiye'sinde bile sosyal bilimciler için ufuk açıcı bir çözümleme olarak yerini korumaktadır. Boran'ın Kıray üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Bu etki açık bir biçimde, Türkiye'de yeni bir "sosyoloji yapma tarzı"nın doğmasında Kıray'a öncü rolünü vermiştir. Yukarıda sözü edilen ve Tekeli'nin ifadesiyle Türk sosyal biliminde çok önemli bir niteliksel sıçrama yaratan (2000) bu kadro ile birlikte Boran'ın da 1940'ların sonunda, üniversiteden uzaklaştırılmasıyla, onun başlattığı bu yeni sosyoloji yapma tarzı Kıray tarafından ve hiç de kolay olmayan şartlar altında sürdürülecektir (Kıray, 2001). Son bölümde geniş olarak tartışılacak olan bu sosyoloji yapma tarzı, bugün çağdaş sosyolojinin en önemli temsilcilerinden olan Bourdieu'nun sosyoloji yapma tarzı ile çarpıcı benzerlikler taşımaktadır. 2000'li yıllarda Türkiye'de Bourdieu sosyolojisine büyük ilgi gösteren akademik topluluk, 1960'lı yıllardan 1980'lerin sonlarına kadar yöntemsel açıdan benzer bir "sosyoloji yapma tarzı" ile eser vermiş olan Kıray'ı ampirik araştırmaya dayalı sosyolojinin kurucusu olarak kabul etmiştir.

Kıray DTCF'deki lisans eğitimini 1944'de bitirmiş ve ilk doktorasını yine aynı fakültede "Ankara'da Tüketim Normları" başlıklı teziyle, Boran'ın danışmanlığında 1946'da tamamlamıştır. Kıray'ın DTCF'deki öğrencilik yılları bir diğer açıdan da onun kişiliği, dünya görüşü ve bilim ahlakı üzerinde etkili olacaktır. 1940'lı yıllarda Ankara, entelektüeller ve siyasi seçkinlerin 2. Dünya Savaşı konusundaki farklı fikirlerini sergiledikleri bir tartışma ortamına sahne olmaktaydı. Bu ortamda siyasi seçkinlerin bir kısmı Nazi Almanya'sını desteklerken, küçük bir kısmı da Almanya karşıtı olarak demokrasi cephesini desteklemekteydi. Buna karşılık DTCF'deki sosyal bilimciler açıkça demokrasi cephesinde yer almaktaydı. Bu duruşlarını da *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* Dergilerinde ifade etmekteydiler (Tekeli, 2000). Bu tutum alış, aynı zamanda dünyanın ve Türkiye'nin politik gündeminden kopuk fildişi kulelerinde bilimle uğraşan sosyal bilimci tipinin dışında, ülkesine ve dünyaya duyarlı, iktidar seçkinlerinden bağımsız bir akademisyen tipini işaret etmekteydi. 20'li yaşlarındaki üniversite öğrencileri için bu ortam modern demokratik düşünme tarzının benimsenmesinde bir çeşit okul işlevi görüyordu. Kıray'ın akademik yaşamı boyunca, karşılaşacağı pek çok zorluğa rağmen, hiç bir zaman ödün vermeyeceği temel akademik ve demokratik değerleri edinmesinde üniversite yıllarındaki bu ortamın büyük katkısı olmuştur.

Kıray doktora tezini yazarken bir yandan da para kazanmak üzere çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde Çalışma Bakanlığı yeni kurulmuş ve Sadi Irmak da Çalışma Bakanı olmuştur. Biraz bilgi ve veri toplamak istemektedir. Siyasal'daki arkadaşları aracılığı ile Sadi Irmak'ın bu araştırmaları yapacak bir eleman aradığını öğrenen Kıray, çalışma

bakanlığına gidip Irmak'la görüşür. Irmak'ın istediği, işçilerin hayat seviyeleri, çalışma ve yaşama koşulları üzerine veri toplamak, ILO yasalarını Türkçe'ye çevirtmek gibi işlerdir. Kıray bu işi memnuniyetle kabul etmiştir. Ailesine daha az yük olmak için para kazanacak ve de araştırma yapacaktır. İşçiler üzerine yapılacak araştırmanın soruları hazırlanır. Araştırma için gerekli bütçe sağlanır. Ancak tam araştırmanın başlayacağı sırada Sadi Irmak Kıray'a araştırmadan vazgeçildiğini söyler. Açıklaması da işçilerin kışkırtılmasından endişe etmesidir (Kıray, 2001). Zonguldak, İstanbul ve İzmir'de yaklaşık 2000 işçiye uygulanacak soru kâğıtları ve araştırmayı yapacak 10 kişilik ekibin tüm hazırlıkları boşa gitmiştir. Bu hayal kırıklığı ile Kıray, kadrolu memur olma olanağını teperek, Çalışma Bakanlığından istifa etmiştir.

Kıray'ın doktorasını tamamladığı 1946 yılından itibaren, DTCF'nin, kendi tarihi içinde bir daha hiç bir zaman yakalamayı başaramayacağı bir bilimsel sıçrama büyük bir baskı ile yok edilmeye başlanmıştır. Bu bilimsel sıçramayı yaratan hocalar haksız suçlamalarla üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Bu akademik kıyım sadece DTCF'nin içini boşaltmakla kalmamış, Türk Sosyal Biliminin 1960'lı yılların ortalarına kadar karanlığa gömülmesine neden olmuştur (Çetik, 1998; Berkes, 1997). DTCF'deki bu talihsiz deneyim, Türkiye'de bilim-iktidar ilişkilerinde liyakat ve bilimsel özerkliğin yerine itaat ve kayırmacılığın hâkim olduğu bir geleneğin yerleşmesine de neden olacaktır.

Kıray'ın hocalarının desteği ile ABD'de bir burs bulması ve Northwestern Üniversitesine gitmesi, bu dönemde DTCF'in geleceğinden kaygı duyan bu kadronun bilime ve yetiştirdikleri öğrencilere duydukları sorumluluğun en iyi örneklerinden biridir. Behice Boran ve Muzaffer Şerif'in desteği ile ABD'ye giden Kıray, ikinci doktorasını sosyal antropoloji alanında ve bu alanın tanınmış ismi Herskowits danışmanlığında yapmıştır. Kıray'ın daha sonra Türkiye üzerine yapacağı toplumbilimsel çalışmalardaki derinlikli ve katmanlı kavrayışında, çoğu kez yanlış yorumlandığı gibi Chicago Okulunun pozitivizmi değil, sosyal antropolojiden gelen ampirik araştırmaya yatkınlığı belirleyici olacaktır. Bu nedenle Kıray'ın toplumbilimsel araştırmaları, sosyolojide pozitivist geleneğin temel metodolojik sorunu olan, yüzeyin betimlenmesi yoluyla "genellemelere" ulaşan klasik betimlemelerden çok farklı bir ampirik boyuta sahiptir. Bu farklılığı kavrayamayan bazı değerlendirmelerde Kıray, sosyolojinin metodolojik klasik gerilim alanlarından biri olan tarihselcilik-ampirizm karşıtlığı içinde, ampirizmin Türk sosyolojisindeki temsilcisi olarak değerlendirilmiştir (Azman, 2001). Oysa Kıray'ın araştırma sorunsalının belirlenmesinden, ampirik araştırmayı kurgulama ve analizi içeren tüm düzeylerde; sahada elde edilecek verilerden çok daha geniş bir tarihsel perspektifle hareket edilmektedir. Üstelik sadece üretim ilişkileri gibi tarihsel olumsal faktörleri değil, coğrafi (mekansal), kültürel olumsallıkları ve dışsal dinamikleri analizine dâhil eden bir metodolojik perspektife sahiptir. Bu basit bir tarih bilgisini analizine katmak değildir. Toplumsal olguyu ortaya çıkaran katmanların derinlemesine analizine dayanır. Örneğin 1980'li yıllardan itibaren pozitivizme ciddi eleştiri getiren *Eleştirel Gerçekçi Kuram* pozitivist olmayan bir ampirizmi öne çıkarmaktadır (Bhaskar, 1998; Sayer,1984). Diğer yandan yakın zamanda yayınlanan *Ocak ve Zanaat* adlı derlemenin editörleri, Türkiye'de Bourdieu'ye yönelik ilginin geç kalmışlığını açıklarken, *"Türkiye sosyal bilimsel üretiminde gösterişçi kuramcılığı ve felsefi spekülasyonu öne çıkaran konumlar, belki de sayısallaştırmadan, açıkla-*

madan ve ampirik ilgilerden uzak durmak istediklerinden, Bourdieu sosyolojisinin formelleştirme, istatistiki epistemolojiyi (özellikle mütekabiliyet analizi yöntemi üzerinden) alan analizi ve mülakat teknikleri konularına da eğilmediler....bazıları da onu.... aşırı yapısalcılık gibi ABD akademi alanından ithal edilmiş hazır eleştirilerle kendi konumlarını Bourdieu'dan tefrik etmeye çalıştılar" demektedirler (Çeğin,Göker, vd.,2007). Bu paragraf Kıray'ı pozitivist-ampirist olarak görmenin ve eserlerini eskimiş bir ithal karşıtlık üzerinden değerlendirmenin arkasındaki kendinden menkul sosyolojik eleştiri geleneğini çok iyi deşifre etmektedir. Bu anlamda Kıray'ın eserlerini, miadını çoktan doldurmuş bir tarihselcilik-ampirizm karşıtlığı içinde okuma girişimi ancak sosyal bilimlerin metodolojisinde yeni yaklaşımların farkında olmamakla açıklanabilir. Sonraki bölümde üzerinde durulacağı gibi, Kıray'ın Ereğli, İzmir ve Adana gibi makro ölçekli çalışmaları ve mikro ölçekteki pek çok çalışması, yukarıda sözü edilen metodolojik gerilimden uzak Türkiye'yi kavramaya yönelik özgünlükler barındıran bir sosyolojik araştırma yöntemine sahiptir.

Kıray'ın 1950 yılında Northwestern Üniversitesinde sosyal antropoloji alanında tamamladığı ikinci doktorası "Dört farklı kültürde gösterişçi tüketim eğilimleri" başlığını taşımaktadır. Kıray yıllar sonra, 1992 yılında Behice Boran üzerine yaptığı bir konuşmada iki doktora hocasını, Boran ve Herskowitz'i karşılaştıracak ve 1940'larda Boran'ın toplumsal olguyu göreli ele alışının, Herskowitz'in mekanik ele alışına göre üstünlüğünden bahsedecektir (Kıray, 1998). Kendi çalışmalarında da özellikle Türkiye toplumunu ve değişmeyi kavramada mekanik ele alışların sınırlılığını daima göz önünde bulunduracaktır.

Amerika'da kaldığı yıllar Kıray'ın akademik formasyonunda olduğu kadar kişisel gelişiminde önemli rol oynayacaktır. 1940'ların sonunda Türkiye'de kentli üst sınıflara mensup genç kızlar arasında bile çok yaygın olmayan bu yurt dışında yaşama deneyiminin Kıray'da yarattığı öz güven ve kendine yeterlik duygusu yaşamı boyunca ona eşlik eden en belirgin kişilik özelliklerinden biri olacaktır. Gerek ABD'den dönüp, elindeki iki doktoraya rağmen akademiye kabul edilmediği zamanlarda, gerekse işsiz kalmamak için niteliğinin altındaki işlerde çalışırken bu güveni her zaman muhafaza edecektir. Belki de bu öz güven sayesinde her zaman kendinden daha çok yaptığı işi önemseyecek ve bu işin kalitesinden şüpheye düştüğü anda da o işi bırakmak konusunda tereddüt etmeyecektir. Başlayıp da bitirmediği çalışmaları böyle bir vazgeçme kararının sonucudur. Son doktora öğrencilerinden Fulya Atacan'ın Kıray üzerine bir söyleşide ifade ettiği gibi öğrencilerine de daima, "kendinizi değil yaptığınız işi önemseyin." tavsiyesinde bulunacaktır.

Kıray, 1951'de Türkiye'ye döndüğünde Ankara'da değil İstanbul'da akademik bir olanak aramıştır. Hocalarını tasfiye eden DTCF'nin, Kıray'a kapılarını açmayacağı bellidir. Bunun üzerine İstanbul'a giderek Hilmi Ziya Ülken'in başında olduğu Sosyoloji Bölümüne ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun başında bulunduğu İktisat Fakültelerine başvurur. Ancak her iki yöneticiden de olumlu yanıt alamaz. Hatta İktisat Fakültesinde açılan asistanlık sınavını kazanmış olmasına rağmen ataması uzun süre yapılmayınca, akademinin kapılarının kendisine kaplı olduğunu düşünür ve başka işler aramaya başlar (Kıray, 2001). Kıray iki doktora ve bir yabancı dille 1950'lerin Türkiye'sinde akademide

iş bulamamaktadır. Kıray'ın akademiye kabul edilmemesinin öyküsü aynı zamanda Türk üniversitelerinde bugün hâlâ egemen olan, akademik liyakat yerine kayırmacılığın ön planda olduğu ve politik iktidardan bağımsız hareket edemeyen yönetim geleneğinin tarihini de ortaya koymaktadır.

Akademide iş bulamayan Kıray Amerikan Haberler bürosunda çalışmaya başlamıştır. DTCF'den uzaklaştırılmış olan hocalarından Muzaffer Sencer yurt dışına çıkmış ancak Niyazi Berkes, Pertev Naili Borotav ve Behice Boran Türkiyede'dir. Kıray bu dönemde hocaları ile görüştüğünde onların ekonomik sorunlarının yanı sıra hâlâ politik baskı altında tutulduklarını görmüştür (Kıray, 2001). Bu nedenle Berkes ve Borotav'ın da bir müddet sonra yurt dışına gitmek zorunda kalışına tanık olmuştur. Kıray, Amerikan haber bürosunda çalışırken, bir arkadaşları aracılığı ile kendisinden İngilizce ders almaya başlayan ve o sırada tıp fakültesinde asistan olan Dr. İbrahim Kıray ile tanıştı. O sıralar tüberküloz üzerine çalışan ve New York'ta bir hastaneye gitmeyi planladığı için İngilizce ders almaya başlayan İbrahim Kıray, kısa süre sonra Mübeccel Kıray ile evlenerek ABD'ye gitmekten vazgeçecektir. Kıray çifti evlendikleri 1952'den İbrahim Kıray'ın öldüğü 2002 yılına kadar yarım asırlık ilişkilerinde her zaman sevgi, dostluk ve paylaşım içinde oldular. 1957 yılında ise kızları Emine Kıray dünyaya geldi.

Kıray, 1952-1960 yılları arasında önce Amerikan Haberler Bürosunda ve sonra bir ilaç firmasında çalıştı. Bu arada akademik çalışmadan vazgeçmedi ve dışarıdan doçentlik tezini yazarak Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesine verdi. Bu sırada Ankara Siyasal'da Yavuz Abadan, Seha Meray, Fehmi Yavuz ve Sadun Aren'in olması Kıray'ı yüreklendirmişti. Kıray'la yapılan biyografik söyleşide kendi durumunu şöyle ifade etmektedir: "*Birçok akademisyenin hayatı biraz rutindir. Bir üniversiteden mezun olur, asistan olur, doçent olur, gidip gelir profesör olur. 4 tane kitap yazar, biri doktora tezi, biri doçentlik biri profesörlük tezi. Sonuncu ise ders kitabı, yüz kere tekrar tekrar basılır.Ondan sonra emekli olur ve emekli olarak ders verir. Ve bir gün Allah rahmet eylesin deyip kaybederiz. Ama benim hayatım öyle değil, her gün bir başka hikâye, çok girdili çıktılı*" (Kıray, 2001)

Kıray, doçentlik tezini verdikten sonra Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden bir teklif almıştır. Ancak kürsülerde belli dersleri veren belli hocalar olduğundan ve müfredatlar yeni ders eklemeyi mümkün kılacak esneklikler taşımadığından İbrahim Yasa, Fehmi Yavuz, Ruşen Keleş ve Cevat Geray'ın olduğu bu kürsülerde ders bulunamamıştır. Siyasal'daki hayal kırıklığından hemen sonra ise yeni kurulmuş olan ODTÜ'den teklif alacak ve nihayet 1961 yılında akademiye girebilecektir. 1962-1972 yılları arasında ODTÜ'de pek çok ders verecek, Sosyoloji Bölümü'nün kurulmasına öncülük edecek, Şehir Bölge planlama Bölümü'ne katkı verecek ve ODTÜ'nün unutulmaz hocaları arasında yerini alacaktır. ODTÜ'de yaratılan yeni akademik ve demokratik kültürde Kıray'ın önemli bir rolü olmuştur. Bu rol o dönemde birlikte çalıştığı arkadaşları ve bugün Türk sosyal bilim dünyasının değerli isimleri İlhan Tekeli, Ayşe Öncü, Tansı Şenyapılı ve Bahattin Akşit tarafından daima vurgulanacaktır.

Sonraki bölümde üzerinde durulacağı üzere, ODTÜ yılları Kıray'ın akademik değerini bulduğu yıllarıdır. Bu yıllar içinde DPT'nin desteği ile yapılan *Ereğli* ve Turizm Bakanlığı'nın desteği ile de *Söke* ve *Safranbolu* çalışmaları başta olmak üzere bir dizi ge-

niş ölçekli toplumsal yapı araştırmasını gerçekleştirmiştir. Kıray, London School of Economics'e misafir hoca olarak gittiği 1968 yılında Moutons yayınevinden basılan *"Social Stratification in Medditerranian Basin"* başlıklı kitabı derlemiştir. Londra'dan döndüğünde, yeni kurulmuş olan Sosyal Bilimler Derneği çerçevesinde, çok sayıda akademisyenin birlikte gerçekleştirdikleri bir araştırma kapsamında *İzmir* çalışmasını yapmıştır. Türkiye sosyal biliminde bugün hala en etkili kurum olan Sosyal Bilimler Derneği'nin kurucuları arasında Kıray'ın yanı sıra Tunç Yalman, Ruşen Keleş, Şerif Mardin, Fredirich Shorter, Mete Tunçay, Oğuz Arı ve Çiğdem Kağıtçıbaşı gibi günümüzün duayen sosyal bilimcileri bulunuyordu. Kıray'ın *İzmir* araştırması 1970'de yayınlandı. Kıray'ın ODTÜ'de iken gerçekleştirdiği son çalışma ise Hollanda'da yayınlanan (Türkçe çevirisi Bağlam Yayınları tarafından basılacak) Adana'nın 4 köyü üzerine kırsal yapı araştırmasıdır.

Kıray'ın akademik yaşamında, Türkiye'de sosyal bilimin refah –kriz evreleri çok belirleyici olmuştur. DTCF'de 1935-1945 yılları arasında yakalanan bilimsel gelişmeyi birinci refah evresi olarak; 1946'dan başlayarak 1960'lara kadar süren baskı dönemini de kriz evresi olarak kabul edersek, Kıray refah evresinde çok iyi bir lisans ve yüksek lisans eğitimi alma şansını yakalamış ancak kriz evresinde de akademinin dışında bırakılmıştır. Türk sosyal biliminin ikinci refah evresi kuşkusuz 1960'lardan 1970'lerin ortalarına kadar olan dönemdir. Bu dönem Kıray'ın yaşamında da bir akademik başarı ve mutluluk dönemidir. Bu dönemi, Türkiye'de özgürlüklerin görece geri kazanıldığı ve sosyal bilimlerin kendilerini yeniden inşa etmeye olanak buldukları bir dönem olarak görmek mümkündür. Bu dönemde sosyal bilimlerdeki gelişme ivmesinin öncüsü şüphesiz Kıray'dır.

Bu refah döneminde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki Sosyal Bilimler ve Şehir Bölge Planlama Bölümleri'nde ve Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Sosyoloji Bölümleri'nde Türkiye üzerine çalışmalar yeniden başlamış ve sosyal bilim yeni bir evreye girmiştir. Bu dönemde bir yanda, DTCF'de 1940'larda başlayan Türkiye'nin toplumsal gerçekliğini, toplumsal yapı araştırmalarıyla anlamaya dayalı sosyoloji yapma geleneği, ODTÜ'de, Kıray'la birlikte yeniden canlanmakta ve önce Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde, ardından da Sosyoloji Bölümü'nde, bu gelenekte pek çok sosyal bilimci yetişmeye başlamaktadır. Kıray'ın 1960'larla birlikte, ODTÜ'de canlandırdığı ve daha sonra Türk Sosyal Bilimler Derneği çevresinde yoğunlaşan sosyal bilim geleneği, toplumsal gerçekliği, ekonomik ve politik boyutu ihmal etmeden, ampirik araştırma ve istatistik verilerin desteğiyle sorgulayan bir gelenektir. Diğer yanda ise yüzyılın başında İstanbul Üniversitesi'nde açılan sosyoloji kürsüsünde Ziya Gökalp'le vücut bulan Durkheimci gelenek yerini, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Şerif Mardin'in yerleştireceği Weberyen geleneğe bırakacaktır (Kurtuluş ve Türkün, 2004).

1960'ların bilimdeki refah evresinde sınıf araştırmaları da öne çıkmaktadır. 1946'da Sadi Irmak'ın Kıray'a yaptırmaktan vazgeçtiği işçi sınıfı üzerine çalışmalarla, sınıfın, sosyal bilimlerde sadece teorik bir soyutlama değil, aynı zamanda tarihsel-toplumsal bir olgu olarak ele alınması gecikmeli olsa da başlamaktadır. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde Tümertekin'in yapmaya başladığı sanayi coğrafyası çalışmalarının yanı sıra, İktisat Bölümü'nde Yazgan tarafından 1968'de yapılan *Şehirleşme Açısından Türkiye'de İşgücünün Demografik ve Sosyo-ekonomik Bünyesi* ve Sosyoloji Bölümü'nde Oya Sencer tarafından 1969'da yapılan *Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu* başlıklı doktora tezleri bunun örnekleridir (Kurtuluş ve Türkün, 2004).

Ne yazık ki, Mübeccel Kıray'ın öncülük ettiği, Türkiye sosyal biliminde kendi toplumsal gerçekliğini çözümlemeye yönelik bu ikinci gelişme dönemi 1970'lerin ortalarından itibaren yeni bir kriz dönemine girmektedir. Üniversitelerin politik olarak içinde bulundukları durum, ders boykotları, akademisyenleri bilimsel çalışma aktif politika arasında seçim yapmaya zorlayan siyasi ortam ve baskılarla ikinci gelişme ivmesi de kırılmaktadır. 1980'de gerçekleştirilen askeri darbe ile bu kırılma gerçek bir çözülmeye dönüşecek ve sosyal bilimler asıl bağlamlarına uzun bir süre geri dönemeyecektir.

Kıray için bu dönem üçe ayrılır. Birincisi 1961-1970 arası yoğun, yorucu ama verimli ve mutlu bir dönemdir. Sosyal bilimsel çalışmaların önündeki engeller kalkmış, baskılar azalmış ve iyi bir üniversite her yönüyle inşa edilmektedir. İkincisi, 1971-1973 arası 12 Mart askeri müdahalesinin yapıldığı, üniversitede baskı ortamının yeniden baş gösterdiği, öğrenci hareketlerinde ODTÜ'nün öne çıktığı bu dönemde üniversite yönetimi değişmekte ve Kıray sosyal bilimler bölümünün yöneticiliğinden ayrılmaktadır. Bu ortamda Kıray emekliliğini istemiş ve onunla birlikte pek çok öğretim üyesi ODTÜ'den ayrılarak yurt dışına ve Boğaziçi Üniversitesine gitmiştir. Üçüncüsü ise 1974-1980 arasında İTÜ'de yarım zamanlı ve 1979'dan itibaren İTİA'da tam zamanlı olarak göreve başladığı yıllar.

Kıray, ODTÜ'den emekli olarak ayrıldığında henüz 50 yaşındadır ve akademik yaşamdan uzaklaşmak için çok erkendir. Ancak üniversitenin içine girdiği yeni kriz dönemi onun için de yeni bir hayal kırıklığıdır. Yeniden bir yıllığına London School of Economics'e gider ve döndüklerinde İstanbul'a yerleşirler. 1974 yılında Londra'dan döndüğünde Boğaziçi Üniversitesi'nin Kıray'a teklif getirmemesi de bilim-iktidar ilişkilerinde üniversite yöneticilerinin düştüğü durumun bir diğer göstergesidir. Boğaziçi Üniversitesi'nin gösteremediği, çoktan hak edilmiş değeri Kıray'a İTÜ göstermiş ve kendisini Şehir Bölge Planlama Bölümünde ders vermesi teklif edilmiştir. İTÜ'de yarım zamanlı öğretim üyesi olarak çalıştığı sırada İTİA'nın (daha sonra Marmara Üniversitesine bağlanacak olan) müdürü olan Kıvanç Ertop'tan tam zamanlı çalışma teklifi almış ve kabul etmiştir. Böylece 1980 yılından hemen önce yeniden tam zamanlı öğretim üyesi olarak akademik hayata geri dönmüştür.

1971'den 1979'a kadar olan dönemde çalışma hayatındaki belirsizlikler, üniversiteye, bilimsel araştırma ve çalışmalara kuşkuyla bakılan baskı ortamı doğal olarak Kıray'ın bilimsel verimliliği üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Buna rağmen özellikle 1978 yılında Yalova'nın Taşköprü kasabasında yaptığı ve patronaj ilişkilerini sorgulayan çalışması Türkiye'de bu konuda yapılmış en değerli ve özgün çalışmalardan biri olarak toplum bilim yazınına girmiştir. Yine aynı dönemde İstanbul merkezi iş alanının biçimlenme süreci ile ilgili olarak başlattığı çalışma ile ikinci Ereğli araştırmalarını, kendi akademik tutum ve değerleri ile bağdaşmayan pek çok unsurun devreye girmesi sonucunda tamamlamamayı tercih etmiştir. Tamamlanmamış bu iki çalışma ile ilgili, ortaya atılan çeşitli akademik spekülasyonlara da kendi yaşam öyküsünü anlattığı biyografik söyleşisinde açık bir biçimde cevap vermiştir (Kıray, 2001).

Kıray 1979'dan itibaren çalıştığı İTİA, Marmara Üniversitesi bünyesine alınınca, Kamu Yönetimi Bölümünde, Kentleşme ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı başkanı olmuş ve ODTÜ'de yarattığı akademik enerjiyi burada da yaratmıştır. Her zaman çok esprili bir

insan olan eşi İbrahim Bey, Kıray'ın çevresini saran bu yeni yüksek lisans ve doktora öğrencisi grubu için, "Beco'nun yeni civcivleri" diyecektir. İbrahim Bey, ODTÜ'de Kıray'ın öğrencisi olmuş ve artık hepsi ünlü birer profesör olan ilk kuşaktan sonra bu ikinci kuşağı böyle adlandırmaktadır. Bugün çeşitli üniversitelerde ders vermekte olan Ayhan Aktar, Fulya Atacan, Sema Erder, Fuat Ercan, Selmin Kaşka, Ayça Kurtoğlu ve Hatice Kurtuluş bu grupta yer almaktadır. Kıray'ın Marmara Üniversitesinde verdiği dersler de ODTÜ'de olduğu gibi öğrenciler tarafından çok sevilir ve takip edilir. Üstelik Marmara'da sınıflar ODTÜ ve İTÜ'de olduğu gibi 15-30 kişilik küçük sınıflar değil 100 kişiden fazla öğrencisi olan sınıflardır. Bu kalabalık sınıflarda Kıray'ın dersleri büyük bir ilgi ile izlenir. Bu ilginin asıl nedeni, Kıray'ın sosyoloji derslerini, sadece modern düşünce tarihi dersi olmaktan çıkaran, öğrenciyi yaşadığı toplumdaki üretim ilişkileriyle, mekânsal yapılarla ve değişme süreçleri ile temas ettiren bir tarz içinde yürütmesidir.

Marmara Üniversitesinde Kıray'ın çevresinde oluşan bu yeni akademik topluluk, bölümün ani bir kararla Fransızca eğitim yapmaya başlaması ve Tarabya'daki Fransız Sefarethanesine taşınması ile darmadağın olur. Kıray artık pes etmiştir. Üniversiteden ayrılmaya karar verir. Ancak her zamanki akademik sorumluluğu ile doktora tezlerini yazmakta olan son iki doktora öğrencisinin (Ayhan Aktar ve Fulya Atacan) tezlerini bitirmesini bekler. Bölümün ani bir kararla Fransızca eğitim yapmaya başlaması, akademik kadroya hiç bir şey danışılmadan ve tartışılmadan, yeni yetişen yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin geleceği hesaplanmadan, Fransızlarla yapılmış bir protokolün sonucudur. Kıray'ın sağlığı da artık bu kadar strese dayanamamaktadır. 1987'de ikinci kez emekli olarak üniversite yaşamına son noktayı koyar.

Ancak Kıray, üniversiteden ayrılmasına rağmen, üniversitede olan iki kuşak öğrencileri onu akademik dünyadan çekilmesine fırsat vermemişlerdir. 1990'lı yılların ortalarına kadar çeşitli bilimsel konferanslara, seminerlere, panellere, jürilere ve açılış derslerine davetli olarak katılmıştır. Öğrencileri Türkiye'nin ve Dünyanın çeşitli üniversitelerinde onun çalışmalarını öğrencilerine okutmaya devam etmektedir. 1982 yılında ODTÜ'lü öğrencileri tarafından derlenen ve Gazi Üniversitesince basılan *Toplumbilim Yazıları* sahafa düşünce, bu defa da Marmara Üniversitesindeki öğrencileri tüm eserlerini derlemeye karar verirler. İngilizce olan makaleleri de Türkçe'ye çevrilerek, toplu eserler başlığı altında 5 kitap olarak Bağlam Yayınları tarafından 1990'ları sonu ve 2000'lerin başında yayınlanır (Ek). Ayrıca *Ereğli* ve *İzmir* çalışmaları yine aynı yayınevi tarafından yeniden basılır. İngilizce olan *Adana* çalışmasının çevirisi tamamlanmış ve basılmak üzeredir. Yine aynı yayınevi Kıray'ın doçentlik tezi olan "*Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*"yı, 2005 yılında Nigan Beyazıt'ın editörlüğünde yayınlamıştır. *Structural Change and Turkish Society* başlığı ile yaptığı derleme kitabı 1991 yılında Indiana Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Üniversite'den ayrıldıktan sonrasını da kapsayan dönemde pek çok başarı ve onur ödülü almıştır. 1995'ten itibaren Türkiye Bilimler Akademisi şeref üyesidir.

M. Kıray 07.11.2007 tarihinde, akciğerlerindeki kan pıhtısından doğan komplikasyon nedeniyle vefat etti. Cenazesi 10.11.2007 tarihinde Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi.

Metodolojik Yaklaşımı ve Kuramsal Katkıları

Klasik Sosyolojinin Yöntemsel Karşıtlıkların Ötesinde Bir Araştırma Çerçevesi Arayışı

Kıray'ın 1962 yılında gerçekleştirdiği ilk makro ölçekli sosyolojik araştırması, *"Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sahil kasabası"* başlığı ile 1964 yılında yayınlandığında, Türkiye sosyal bilim yazını sadece kapsamlı bir saha araştırmasına dayanan sosyolojik bir analizle değil aynı zamanda yeni bir metodoloji ile karşılaşıyordu. Bu ne tam olarak Chicago Okulunun ekolojik kuramına bağlı pozitivist araştırma yöntemi ile ne de Avrupa sosyolojisinde Spencer, Tönnies ve Durkheim'in (belli farklılıklar içerseler de) olguvak'a üzerinden veri toplayan pozitivizmi ile örtüşmeyen bir metodolojik yaklaşımdı. Yine Le Play'de görülen bilginin toplanması konusunda ölçeklerin geliştirildiği ancak toplanan bilginin mekanik bir sunumu da değildi Kıray'ın yaptığı. Ereğli araştırmasında pozitivizmin veri toplama ve verilerden yola çıkılarak yapılan betimlemenin ötesinde, daha araştırmanın sorunsalının oluşturulması ve buna bağlı olarak araştırma sorularının ortaya konulmasından, toplanan verinin değerlendirilmesine kadar derin ve katmanlı bir çözümleme vardı. Bu çözümlemede tarihsel-mekânsal katmanlar ve potansiyeller sorgulanıyordu. Ancak Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi kaçınılmaz olarak ithal kuvözler içinde yeşerdiği için, Kıray'ın araştırmasının da bu ezber karşıtlık içinde (tarihselcilik-pozitivizm) yerleştirildiği taraf "pozitivizm" oluyordu. Oysa Kıray, *Ereğli*'ye yazdığı ve toplumsal yapı araştırmaları için yöntemsel çerçeve tartışması yaptığı "Giriş" bölümünde (Kıray, 1999) ve 1971'de Hacettepe Üniversitesinden yayınlanan "Sosyal değişme ve sosyal bilimler" başlıklı makalesinde (age) pozitivist yöntemin yetersizliklerine vurgu yapmaktadır. Ancak "anlama" üzerine kurulu metodolojiyi daha da fazla eleştirmektedir. Kıray'ın geç sanayileşme ve sanayisiz modernleşmeyi kavramanın, Modern Teori içinde bağlam bağımlı metodolojik karşıtlıkların aşılması yolu ile mümkün olabileceğini bizzat araştırma deneyimi ile keşfediyordu. Değişme ve ilerleme fikrini benimsemiş olduğundan değişmenin yönünün her zaman basit olandan karmaşık olan doğru olacağını bir ön kabul olarak almasına rağmen bağlamların farklılığının yarattığı farklı toplumsal süreçleri ve yapıları açıklamayı esas kabul ediyordu. Bu nedenle de pozitivist bilim yönteminin bazı araçlarını (sayısal teknikler gibi) kullanmaktan çekinmiyor ama gerek o gün adına henüz "niteliksel araştırma teknikleri" denilmeyen, derinlemesine mülakatları, grup görüşmelerini gerekse antropoloji eğitiminin ona kazandırmış olduğu etnografik tekniklerle de veri topluyordu. Kıray'ın yaptığı karşılaştırmalı analizler de (köy ve kasaba monografileri) bu yöntemsel özgünlüğü taşımaktadır. Kıray 1971'de Türkiye'de, sosyal bilimlerin gelişmesi üzerine yaptığı konuşmasında;

"Bir çok araştırma envanter biçimi bir veri yığını özelliği göstermekte, ya da çok vakıa kullanmıyorsa son derece düzensiz, metotsuz tasvirler halinde kalmaktadır. Problem, hipotez, buna uygun teknik, verilerin analizi ile teori arasındaki ilişki hiç düşünülmeden, oldukça rast gele derlenmiş bilgilerin neşredildiği eserler elimize gelmektedir. ...Batı'da ve Amerika'da area studies, bölge araştırmaları diyebileceğimiz sadece bir memleket hakkında belirli yönlerde bilgi toplamaya yönlenmiş hiçbir zaman bir hipotez endişesi olmayan, teknikler üzerinde durmayan bilgi toplama tarzı bizde sosyoloji çevrelerini olmasa da diğer sosyal bilim çevrelerimizi çok etkilemiştir. Böyle bilgilerin temel

teorik bilim çalışmalarından mutlaka ayrılması gerekir... Bizde (araştırmanın) hem problemlerin temel yapıya ait olması hem zaman faktörünü, temel yapı değişikliğini içermesi gerekir." demektedir (1999).

Bu konuşmada bir yandan pozitivist metodolojinin sorunlu alanlarına değinirken, diğer yandan bu metodolojinin sunduğu veri toplama teknikleri ile toplanan verinin değerini vurgulamakta ama tek başına bilimsel bir anlam ifade etmeyeceğini söylemektedir. Avrupa sosyolojisinde *Eleştirel Teorinin* pozitivizme yönelttiği eleştiriler 1960'lar ve 70'lerde ampirik araştırmanın pozitivizmin içine gömülü olarak ele alınmasına neden olmaktaydı. Tam da bu yıllarda Kıray bu karşıtlığı aşacak bir metodolojik arayış ile Türkiye'de ampirik araştırmalar gerçekleştirmektedir. Oysa bu karşıtlık Avrupa sosyolojisinde antropoloji kökeni de olan Bourdieu ile 1970'lerde, Roy Bhaskar ve Andrew Sayer'in geliştirdikleri eleştirel gerçekçi metodoloji ile 1980'lerden sonra aşılacaktır. Ampirik araştırma içine gömülü olduğu pozitivizmden sökülüp çıkarılacak ve yeniden hayat bulacaktır. Kıray'ın gerek tüketim normları ile ilgili yaptığı erken dönem karşılaştırmalı analizlerinde, gerekse makro ölçekli toplumsal yapı analizlerinde olduğu gibi az gelişmiş ülkeler has mekânsal dönüşüm süreçlerini analiz ettiği çalışmalarında da bu metodolojik çaba her zaman görülmektedir. Bu açıdan Bourdieu'nun ampirizmi betimleyici-pozitivizmden söküp alan çalışmaları ve eleştirel gerçekçi metodolojinin sunduğu pozitivist olmayan ampirik araştırma çerçevesi ile Kıray'ın çalışmaları arasında daha derin araştırılmaya değer metodolojik yakınlıklar bulunduğu öne sürülebilir.

Teorik Katkılar: "Tampon Mekanizmalar" ve "Saçaklanma" Kavramları

Kıray'ın sosyolojik teoriye yaptığı katkıda en büyük payı, şüphesiz geç ve sanayisiz (düşük sanayileşme hızı) modernleşen toplumların, toplumsal değişme süreçlerinin farklılığının analizi alır. Köy, kasaba ve kentsel mekânsal ölçeklerin sosyal olarak inşa ve çözülme süreçleri üzerine özgün analizler yapar. Bu analizlerinde "tampon mekanizmalar" kavramını, yerel toplumsal bağlamlara bağımlı olarak ortaya çıkan bazı özgün toplumsal formları açıklayacak biçimde daha gelişkin bir içerikle kullanır.

Kıray, 1964 yılında *Ereğli* kitabına yazdığı giriş bölümünde bu mekanizmaları şöyle açıklamaktadır:

"Denge halini sürdüren çeşitli kurum ve değerlerin birbirleri ile bağlantısını devam ettiren, değişmenin hızına ve yönüne bağımlı iki oluşum göze çarpar. Bu iki oluşum yapının genellikle daha hızlı değişen yönleri ile daha yavaş değişen yönleri arasında oluşan belirli açıklığın doldurulmasını temin eder. Ve dolayısıyla da (toplumsal) çözülmeyi ve bunalımı önler. Değişme çok yavaş olduğu zamanlarda sık sık eski düzene has kurum ve değerlerin yeni yapı içerisinde; ya da yeni düzenin kurum ve değerlerinin eski yapı çerçevesinde anlamlar, fonksiyonlar kazandığı, yoruma uğradığı görülür. Göreli olarak daha hızlı ve daha kapsamlı değişme hallerinde her iki temel yapıda da görülmeyen fakat oluşum içerisinde beliren ve bütünleşmeyi sağlayan kurumlar ve ilişkiler ortaya çıkar, ya da eski kurumlar yeni fonksiyonlar kazanır. Bu hal sosyal yapının her kurumu, ilişkisi ya da bunlarla ilgili değerlerin hepsinin aynı anda ve aynı hızda değişip, aynı süre içerisinde yeni bir yapı haline gelmemesinden doğar. Değişmenin bunalımsız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya ait olmayan bu ye-

ni beliren kurumlar, ilişkiler ve değerler ve fonksiyonları biz tampon mekanizmalar olarak değerlendiriyoruz." (Kıray, 2001a).

Kıray'a göre, tampon mekanizmalar sayesinde sosyal yapının çeşitli yönleri birbiri ile bağlanmakta, fonksiyonel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolmakta ve bu şekilde toplumun orta hızdaki bir değişme sürecinde, tamamen çözülmeden göreli olarak dengede kalması mümkün olmaktadır (Kıray, 2001a).

Kıray'ın tampon mekanizmalar kavramını kullandığı 1960'ların sonlarından itibaren ise bir yandan hızla artan bölgeler arası eşitsizlikler, diğer yandan kentsel mekânda ayrışmalarla açıkça izlenen yeni sınıf konumları, yeni açıklama biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır; artık eski sorular ve cevaplarla bunları kavrayabilmenin ve açıklayabilmenin olanağı kalmamıştır. Bu dönemde sosyoloji alanında ve kentsel-bölgesel çalışmaların beslendiği coğrafya alanında, hem dünyada hem de Türkiye'de ciddi bir paradigma değişiminden söz etmek mümkündür. Eleştirel teorinin ortaya çıkması ve Marksist açıklama biçimlerinin yeniden önem kazanmasıyla, artık toplumsal ve mekânsal olgular, ekonomik ve politik olgularla bir bütünlük içinde algılanmaya başlanmıştır. Kentlerdeki dönüşümü kırsal dönüşümle açıklayan, dolayısıyla teknolojik değişimi üretim örgütlenmesiyle ilişkilendiren; kentlerde ortaya çıkan ve geçici bir durum olarak düşünülen gecekondu olgusunu, sanayileşme çabaları çerçevesinde emeğin yeniden üretimini ucuzlatarak emeğin maliyetini düşüren faktörler olarak ele alan açıklamalar ve kuramlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla, kent mekânının dönüşümü sanayideki üretim ve emek örgütlenmesi içinden tanımlanmaya başlamıştır. Kıray'ın öncülüğünde, Tekeli ve Şenyapılı'nın çalışmaları bu yeni ele alışın önemli temsilcileri olarak karşımıza çıkacaktır. Bu dönemde planlama alanında da, kapitalizmin ortaya çıkardığı eşitsizliğe karşı daha dengeli ve daha eşitlikçi bir kalkınma dinamiğinin sorgulandığı görülmekte ve bölgesel yapılardaki eşitsizlikleri, sosyo-ekonomik gelişme endeksi gibi araçları ortaya çıkaran çalışmalar önem kazanmaktadır. Yine, Kıray, K. Boratav, D. Taraklı ve B. Akşit'in çalışmalarında kırsal kalkınma, kooperatifçilik, çiftçiyi topraklandırma gibi konularda araştırmalar ortaya çıkarken, bir yandan da köyde meta üretimine geçiş, kapitalist çiftliklerin ortaya çıkması, ortakçıların yok olması, ücretli tarım işçiliğine geçiş ve bunlarla ilişkili bir şekilde incelenen kentlerde marjinal/enformel kesimin oluşumu önemli araştırma konularını oluşturmaktadır (Kurtuluş ve Türkün, 2004).

Görüldüğü gibi, bu dönemde gerek sosyolojinin gerekse planlama/kentsel çalışmalar ve coğrafyanın en önemli araştırma alanları tarımsal yapıdaki dönüşüm, göç, kentleşme, sanayileşme ve gecekondulardır; ancak bir önceki dönemden farklı olarak, gecekondular, modern kentsel gelişmede yarattıkları gelişme bozukluğundan çok, kente entegrasyon biçimleri, göreli refah ve kentsel topraklarda özel mülkiyetin yarattığı sorunlar (K. Kartal), gecekondularda yaşayanların sınıfsal yapısının kavranması gereği ve piyasaya ucuz ve esnek bir emek sağlama işlevleri (Tansı Şenyapılı, İlhanTekeli, 70'li yıllar) çerçevesinde ele alınmaktadırlar. 1960'larda devlet desteği ile ikinci sanayileşme hamlesi yaşanmakta ve Kırayın bakış açısı, gecekondu oluşumlarının kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması ve derinleşmesi ile yok olacağı ve hem sanayide hem tarımda işçileşmenin tamamlanacağı yönündedir.

Bu nedenle de gecekondu yerleşmeleri de, Kıray'a göre modern sanayi toplumu-

na geçişte ara formlar, "tampon mekanizmalardır". Bu dönemdeki sosyal devlet politikaları ve sanayileşmeye verilen destek çerçevesinde Kıray'ın bu "tampon mekanizmaların" geçici olduğunu düşünmesi şaşırtıcı değildir. Ancak sosyal refah devleti uygulamalarının dramatik bir biçimde ortadan kalktığı neo-liberal dönemde devlet ve sınıflar arasındaki kentsel arazi bağlantıları da değişmiştir. Kıray, bu ara formların zamanla ortadan kalkacağını, sermaye birikiminin belli bir aşamaya gelmesi ile sınıfların kentsel araziden daha fazla pay alarak daha modern konut alanlarına doğru hareket edeceğini varsaymaktaydı. Bu varsayımı yaparken, Türkiye'de neo-liberal politikaların, sınıfları mekânda geçici formlarla da olsa (gecekonduya hazine arazilerini kullandırmak yoluyla) yerleştirmiş olan sosyal devleti bu denli hızla ortadan kaldıracağını elbette öngöremezdi. 2000'li yıllarda neo-liberal merkezi ve yerel otoritenin büyük destek verdiği kentsel dönüşüm projeleri ise Kıray'ın varsayımını kentli emekçi sınıfların aleyhine de olsa doğru çıkarmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri gecekondu alanlarını, siyasi otorite ve sınıflar arasında kurulacak yeni kentsel arazi bağları (çatışma ve pazarlığı da barındıran) çerçevesinde modern yerleşimler olarak yeniden yapılandırmaktadır. (Planlama, 2006; Ölçü, 2007). Dolayısıyla; "tampon mekanizmalar" sosyolojisinde kullanılan bir kavram olmasına rağmen, Kıray bu kavramı geç sanayileşen ülkelerin toplumsal değişme süreçlerinin toplumsal ve mekânsal özgünlüklerini açıklamakta kullanarak, kavrama daha geniş bir kapsam kazandırmıştır.

Kıray, Türkiye'de kentleşme deneyiminin kavranmasına ışık tutan çok sayıda eser üretmiştir (Kıray, 1998a). Az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme ve metropolitenleşme süreçlerinin, erken sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkmış modern sanayi kentlerinden ve metropolitenleşme süreçlerinden farklarını ortaya koyan bu eserlerde çok boyutlu ve katmanlı sosyo-mekânsal analizler yer almaktadır. Modern kentlerin gelişim ve Türkiye'ye has bazı eğilimleri karşılaştırdığı çalışması ve az gelişmiş ülkelerde metropolitenleşme süreçlerini analiz ettiği çalışmaları en çok okunan, referans verilen ve Türkiye'de kent sosyolojisi yazınında temel eserler olarak yerini almış makaleleridir (Kıray, 1998a). Kıray Türkiye'de metropoliten alanların oluşumunda sanayilerin kent merkezlerinin dışına çıkarılmasında ortaya çıkan özgün bir sanayi yer seçim tipolojisi tanımlamaktadır. Kıray'ın "saçaklanma" olarak kavramlaştıracağı bu özgün mekânsal dönüşüm süreci, kent ve sanayi coğrafyası yazınına çok değerli bir katkı yapmıştır (Tekeli, 1996; Güvenç 1996). Türkiye'nin kentleşme sürecini dünya kentleşme tarihinin genel kategorisinden okumanın riskinden bahseden Güvenç gibi pek çok çağdaş kent bilimci ve coğrafyacı, Türkiye'de metropoliten alanlarda sanayinin yer seçiminin neden olduğu mekânsal dönüşüm süreçlerinin analizinde Kıray'ın "saçaklanma" kavramına başvurmaktadırlar.

Kıray, az gelişmiş bir ülkenin metropolitenleşme sürecinde sanayinin desantrilize olmasının yarattığı yeni kentsel çeperdeki yerleşim örüntülerinin, Avrupa ve Amerika'da 1960 yıllarda olduğundan farklı bir biçimde, saçaklanma (urban sprawl) biçiminde oluştuğunu öne sürmektedir (1998a). Kıray'a göre;

"İleri teknolojili büyük sanayi kampüslerinin yerleşmesinden bir zaman sonra, onların etkisi ile metropoliten şehirle uydu sanayi kentleri arasında kalan kırsal yörelerde, yol kavşakları ya da yol ulaşılabilirliği olan yerlerde düşük kaliteli konut ve küçük işyerlerinin oluşturduğu, dağınık ve düzensiz yeni tür yerleşme biçimi görülmektedir. Çok ke-

re geleneksel köylere de çok yakındırlar. Ama ne muhtarlığa ne belediyeye ne başka bir toplum ya da örgüt ve kuruma bağlı değillerdir. Bu halleri ile az gelişmiş bir metropoliten alan niteliğini çok iyi yansıtmaktadırlar. Fabrika kampüsleri genellikle kendi üst düzey mühendis ve işletmecilerine lojman konut sağlamıştır. Alt gelir grubunun ise konut ve genellikle hizmet fonksiyonları karşılanmamıştır. Üstelik gittikçe artan gelip-geçici nüfus vardır. Bu dağınık yerleşmeler yani saçaklanmalar bu gereksinimi karşılamaktadır. Fakat yerleşmeler geleneksel köy ilişkileri içinde birincil temaslar ve yüz yüze antlaşmalarla olmaktadır. Geleneksel köy kurum ve kaidelerine göre köyün tarım arazisinde yerleşen bu konut ve işyeri, toplumu birçok yönden zorlamaktadır." (1998a)

Kıray'a göre, saçaklanma biçiminde oluşan bu yerleşmeler, daha büyük yatırımlar söz konusu olduğunda çevre kullanımı ve konut kalitesi hızla değişmekte ve saçaklanma alanlarında üst orta tabaka konutları, apartman ve site yerleşmeleri ortaya çıkmaktadır (1998a). Saçaklanma biçiminde imara açılan bu arazilerin ve çevresinin kentsel arazi olarak değerlenmesine neden olan bu süreç, Türkiye'de 1990'ların sonlarına kadar metropoliten çeperin şekillenmesinde ve kentlerim makro formları üzerinde belirleyici olacaktır. Kıray'ın yaptığı sosyo-mekânsal analizler, az gelişmiş ülkelerin kentleşme deneyimlerinin kavranmasında büyük katkı sağlamıştır. Bu nedenledir ki 2000'lerin ikinci yarısında bile, gerek Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde gerekse Şehircilik Kongrelerinde, Kıray teorik katkıları ile anılmaya devam etmektedir.

Sonuç: Türkiye'de İki Sosyoloji ve Kıray'ın Yeri

Bugün Türkiye sosyoloji yazınında, iki ana dalgadan söz etmek mümkündür. Bu iki dalga kendi içinde daha küçük yeni dalgalar yaratmakla birlikte sosyoloji yazınına egemendir. Bu iki dalganın çıkış kaynağı, klasik sosyolojideki (artık tedavülden kalkmış) epistemolojik karşıtlıktır. Tarihselcilik ile ampirizm arasındaki bu karşıtlık Türkiye'de iki sosyolojinin doğmasına neden olmuştur. Birincisi, Türkiye toplumunu, tarihsel biricikliler (elbette Osmanlı tarihidir bu) yoluyla analiz etmek ve bu tarihsel özgünlükler içinde anlamaya; İkincisi ise Türkiye'de ortaya çıkmış olan ilişkilerin (toplumsal, mekânsal, politik, sınıfsal, vd.) nasıl çalıştığı, sistemin nasıl işlediği üzerinden yani ilişkisel olarak kavramaya dayanır. Bu karşıtlığın esas olarak, klasik sosyolojide en iyi Durkheim ile temsil edilebilecek vakalara dayanan ampirik sosyoloji ile diğer yanda Weber ile temsil edilen anlamacı-yorumlamacı sosyoloji arasındaki epistemolojik farklılığa dayanması gerekir. Ancak Türkiye'de bu karşıtlık, kapitalizmi, onu doğuran biricik-genetik özgünlükler yoluyla yorumlamaya çalışan Weberyen sosyal bilim anlayışı ile kapitalizmi anatomik olarak (işleyişi üzerinden) analiz etmeye çalışan Marxgil sosyal bilim anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 1940'ların başında Ankara DTCF'de Behice Boran'la birlikte başlayan ve Kıray ile bir geleneğe dönüşen ampirik araştırmaya dayalı sosyoloji yapma geleneği, 20. yüzyılın başında İstanbul Üniversitesi'nde Ziya Gökalp ile vücut bulan Durkheimci ampirizme değil, tarihsel materyalist okulun temsilcisi olan Marx'ın kapitalizmin işleyişini ilişkisel (anatomik) olarak kavrayan bilim anlayışına dayanıyordu. Bu yaklaşımda maddi tarihsel koşulların da dikkate alınacağı bir çerçeve içinde esas olarak var olan sistemin nasıl çalıştığı, vakalar üzerinden araştırılıyordu. Bu nedenle Kıray'ın sosyoloji yapma biçimi klasik pozitivist araştırmadan ve betimlemeden oldukça

farklı bir gelenek ortaya çıkarmıştır. Bugün Türkiye'de niceliksel teknikleri dahi hakkıyla kullanmadan yapılan pek çok "saha araştırmasının" ve buradan toplanan verilerle yapılan istatistik tablolarının basit yorumlarından ileri gitmeyen araştırmalar, Kıray'ın yarattığı ampirik araştırmaya dayalı sosyoloji geleneğinin çok uzağındadır.

Türkiye sosyolojisinde diğer gelenek kuşkusuz Weberyen ekoldür. Bu gelenek toplumları oluşturan biricik genetik kodların çözümlenmesi yoluyla toplumsal olanı anlama çabasındadır. Dolayısıyla bir toplumun sahip olduğu inanç ve değerler sisteminin, kültürel formların ve otorite ilişkilerinin belirleyiciliğine vurgu yapar. Toplumsal olanı bu değişkenlerin oynadığı roller üzerinden anlamaya ve anlamlandırmaya dayalı bu sosyoloji geleneği, Weberyen olmasına karşın Weber'in temel konularından olan ekonomi ve toplum bağlantılarına fazla girmeden, daha çok dinsel ve kültürel genlerin etkisini anlamaya çalışır.

Diğer yandan genetik-biriciklikler yoluyla toplumu anlama çabasındaki Weberyen ekol, Türkiye'yi anlamada, Avrupa'yı anlamak üzere ortaya atılmış olan bir "biricik" teoriyi kullanır. İşte Türkiye sosyolojisinde iki gelenek arasında esas karşıtlık tam da burada ortaya çıkmaktadır. Bir yanda Batı'yı anlamak üzere üretilmiş bir teorik çerçeve ile Türkiye'yi anlama çabası; diğer yanda ise Batı'da üretilmiş veri toplama ve ölçme tekniklerini araçsal olarak kullanarak Türkiye üzerine teori üretme çabası. Kıray bu ikinci geleneğin en önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu iki sosyoloji geleneğini, gelenekler arası bir hiyerarşi gözeterek değil, sosyal teoriye Türkiye üzerinden yaptıkları katkılar ile değerlendirmek gerekir. Kıray'ın hocası Behice Boran'dan devralarak gelişmesinde öncülük ettiği bu sosyoloji yapma tarzı Kıray'ın doğrudan öğrencisi olan ya da olmayan bilim insanları tarafından geliştirilerek devam etmektedir.

Kaynakça

Atacan, F; Ercan, F.; Kurtulus, H. ve Türkay, M. (2000). *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Azman, A. (2001). Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray. *Doğu Batı*, (16).

Berkes, N. (1997). *Unutulan yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bhaskar, R. (1998). Facts and values: Theory and Practice / Reason and The Dialectic of Human Emancipation / Depth, Rationality and Change. *Critical Realism Essential Readings*, Ed. Archer, Bhaskar, Collier, Lawson ve Norrie, Routledge, London.

Çeğin, G.; Göker, E.; Arlı, A. ve Tatlıcan, Ü. (2007). *Ocak ve zanaat Pierre Bourdieu derlemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çetik, M. (1998). *Üniversitede Cadı Kazanı, 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güvenç, M. (1992). General Industrial Geograph Greater Istanbul Metropolitan Area: An Explaratory Study. *Development of Istanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing*, TSSA,MGI, IULA-EMME, İstanbul.

Koçak,O.; Bilgin, İ. ve Aslantunalı, M. (2001). Mübeccel Kıray ile Söyleşi. *Virgül, 40.*

Kıray, M. (1999). 1940'lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran. *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Toplu Eserler 4. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kıray, M. (2001). *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kıray, M. (1999). Toplumsal Yapı Araştırmaları İçin Bir Çerçeve. *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme.* İstanbul: Bağlam Yayınları.
Kıray, M. (1999). Türkiye'de Sosyal Bilimler. İçinde, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme.* İstanbul: Bağlam Yayınları.
Kıray, M. (2001a). *Ereğli.* İstanbul: Bağlam Yayınları.
Kıray, M. (1998a). *Kentleşme Yazıları.* İstanbul: Bağlam Yayınları.
Kurtuluş, H. ve Türkün, A. (2004). Sosyal Bilimlerde Sınıf. *Türkiye'yi Sınıf Gerçeği ile Anlamak,* 2006-Tüsam. İstanbul: SAV Yayınları.
Sayer, A. (1984). *Method in Social Science.* Rotledge, London.
Tekeli, İ. (1992). Development of Urban Administration and Planning in The Formation of Istanbul Metropolitan Area. *Development of İstanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing,* TSSA,MGI, IULA-EMME. İstanbul.
Tekeli, İ. (2000). Değişmenin Sosyoloğu Mübeccel Belik Kıray. İçinde, *Mübeccel Kıray İçin Yazılar.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ek: Eserleri

A. Kitapları

1. Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Bağlam Yayınları, 2000

2. Örgütleşemeyen Kent İzmir, Bağlam Yayınları,2001

3. Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım, Ed: Atacan F., Ercan F., Kurtuluş H., Türkay M. Bağlam Yayınları, 2001.

4. Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Ed: N.Bayazıt, Bağlam Yayınları, 2005.

B. Dört Kitapta Derlenmiş Toplu Eserleri

Kentleşme Yazıları

1. "Modern Şehirlerin Gelişmesi ve Türkiye'ye Has Bazı Eğilimler", Şehircilik Konferansları 1964-65 Yaz Yarıyılı, İ.T.Ü. *Mimarlık Fakültesi Şehircilik Kürsüsü Yayınları,* No: 4, 1971.

2. "Gecekondular Türkiye'de Gecekondu", Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 1970 (*Toplumbilim Yazıları,* G.Ü.İ.İ.B.F. Yayınları, Ankara, 1982, ss. 275-283).

3. "Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* Güz 1971-73.

4. "Türkiye'de Dış Göçten Etkilenen Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılanışı" *Emigration and Agriculture in the Mediterranean Basin,* C.A.O. Nieuwenhulijze Der., The Hague, Morton, 1972.

5. "Gecekondu: Az Gelişmiş Ülkelerde Hızla Topraktan Kopma ve Kentle Bütünleşememe", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Doç. Dr. Cem Sar'a Armağan,* Cilt: XXVII, Sayı: 3, 1973.

6. "Metropoliten Kent Olgusu", *İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehircilik Enstitüsü Dergisi,* s. 10, 1975.

7. "Bir Türk Kentinde İş Dünyasının Yapısı", *European Community,* Jean Cuisenier (der.), Mouton, Paris, 1979.

8. "Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar", *Çevre, Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi,* Sayı: 4, Temmuz-Ağustos 1979.

9. "Toplumsal Değişme ve Kentleşmede Düşük Gelirliler", *Kentsel Bütünleşme,* Türk Sosyal Bilimler Derneği Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Yayın No: 4, Yayına Hazırlayan: Türköz Erder, Ankara, 1982, ss. 57-66.

10. "Az Gelişmiş Ülkelerde Metropolitenleşme Süreçleri", Türkiye Birinci Şehircilik Kongresine verilen bildiri, ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1982. *Kentleşme Yazıları,* Bağlam Yayınları.

11. "İstanbul: Metropoliten Kent", *Mimarlık,* 1984/1, ss. 28-33.

12. "II. Dünya Savaşı Ertesinde Türk Metropollerinde Sosyal Değişme Kalıpları" , Prof. Dr. Mübeccel Kıray ile yaptığı söyleşi (09.11.1994). Raşit Gökçeli (Y. Bölge Plancısı, Mimar), Zekâi Akay (Şehir Plancısı). *Kentleşme Yazıları,* Bağlam Yayınları

13. "Topraktan Kopan Köylülerin Kentlerde Yaşama Stratejisi", BM Habitat Konferansı, *Dünya Bilim Akademileri,* Haziran 1996-İstanbul.

Değişen Toplum Yapısı

1. "Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Kendiliğinden Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması", *Türkiye'de Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar,* E. Tümertekin, F. Mansur, P. Benedict Eds, İstanbul, 1971.

2. "Safranbolu'da Konut İçi Yaşam Olanakları Sınırlamaları ve Turizm Yönü", 1981, *Değişen Toplum Yapısı,* Bağlam Yayınları.

3. "Kırsal Topluluklarda Gelişme ve Liderlik", Türkiye, İstanbul, Taşköprü Köyü'nde yapılan bir araştırmaya dayalı olarak, Dünya Kırsal Kadınlar Derneği için hazırlanmış rapor, 1979. Değişen Toplum Yapısı, Bağlam Yayınları

Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme

1. "Sosyal Değişme ve Sosyal Bilimler", *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi,* Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-11, Ankara 1971.

2. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Bilimler Öğretimi: Türkiye Örneği", *International Social Science Journa*", Cilt: XXXI, No: 1, 1979. Toplumbilim Yazıları, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

3. "Toplum, Bilgi ve Türkiye, Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi", 1986, Cilt: 187-194, *Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını,* Ankara (Der: Sevil Atauz).

4. "Soyal Bilim ve Sosyal Bilimci", Prof. Dr. M.B. Kıray'ın 23.10.1992'de Türk Sosyal Bilimler Derneği III. Ulusal Kongresi'ne sunulan tebliğ, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme,* Bağlam Yayınları.

5. "1940'lı Yılların Türk Sosyal Bilimcileri: Behice Boran", Mübeccel Kıray'ın III. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde Yaptığı Konuşma, Ankara, 1992, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme,* Bağlam Yayınları.

6. "İstihlâk Normları, Planlama" *Planlama Teşkilâtı Dergisi,* Cilt:1, İlkbahar, 1962.

7. "Toplumsal Yapı Analizleri İçin Bir Çerçeve, Ereğli: Ağır Sanayinden Önce Bir Sahil Kasabası", *DPT Yayınları,* 1964.

8. "Değerler, Toplumsal Tabakalaşma ve Gelişme", *Journal of Social Issues,* Cilt: XXIV, No: 2, 1968.

9. "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", Mimarlık Semineri, Ankara, *Mimarlar Odası Yayını*, 1969.

10. "Gelişme ile Bağlantılı Olarak, Türkiye'de Değişen Toplumsal Tabakalaşma Üzerine Bazı Notlar", (Bu makale, 1969 Mayıs'ında, Londra'da British Social Association toplantısında sunulmuştur), *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları

11. "Akdeniz Ülkelerinde Toplumsal Tabakalaşma ve Değişme" , *Social Stratification and Development in the Mediterranean Basin*, Mübeccel B. Kıray (der.), Mouton, Paris – The Hague, 1973, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

12. "Sosyal Yapı ve Nüfus Artışı Etkileşimi", *Amme İdaresi Dergisi*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Cilt: 7, Sayı: 4, Aralık 1974, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

13. "Doğa Organizma Etkileşimi ve Dinamik Uyum", *Sosyoloji Ders Notları* 1975-76 Dönemi İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi.

14. "Sanayileşme Sürecinde Küçük Üreticiliğin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Tartışma", *Sanayide Küçük Üretim, Toplumsal ve Mekansal Boyutlar*, Mimarlar Odası Yayını, 1978, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

15. "Kırsal Toplumlarda Zaman Kavramı", *Time and the Sciences*, F. Greenaway (der.), Paris, Unesco, 1979, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

16. "Toplum Yapısı ve Laiklik", *Reşat Kaynar Armağanı*, İstanbul, 1981. *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

17. "Toplum, Toplumsal Değişme ve Katılım", *Mimarlık Dergisi*, 1982/1, ss. 13-17, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

18. "Değişen Patronaj Kalıpları Yapısal Değişme Üzerine Bir Çalışma", *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ed. Ç. Kağıtçıbaşı, Indiana Turkish Studies Series, Bloomington, Indiana, 1983.

19. "Doğu Akdeniz'de İletişim, Ulaşım ve Toplumsal Değişme", "Akdeniz'de İletişim; Ulaşım ve Toplumsal Değişme" konulu seminerde okunmuş tebliğ, 1984, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

20. "Toplumsal Değişme ve Türkiye", Marmara Üniversitesi, Göztepe Kampüsü'nde yapılan konuşma, 1989, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

21. "Türk Toplumunda Yapısal Değişme", *Structural Change in Turkish Society*, Ed. M. B. Kıray, Indian University, Turkish Studies, 1991(kitabın giriş bölümü).

22. "Kentleşme ve Yeni Siyasal İslam", *Türkiye Sorunlarına Çözüm Arayışları*, Yay. Haz: Mehmet Kabasakal, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 1995, ss. 39-51. Pera Palas Konuşmaları, Nisan 1996.

23. "Yaygın Eğitim: Bir Toplumsal Gelişme Aracı", 22-23 Mayıs 1997, İstanbul, *Gelişme Nedir?, Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

24. "Türkiye'de İnsan"/*İdris Küçükömer'in Anısına, İktisat Dergisi*, Haziran/Temmuz 1998, Sayı: 380. 23. İktisatçılar Haftası, "Türkiye'nin Dinamikleri", 13-16 Mayıs 1998 tarihinde yapılan konuşma, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

25. "Modernleşmenin Temel Süreçleri", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış*, Uluslararası Kongresi, 10-12 Aralık 1998, Ankara, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları.

Seçme Yazılar

1. "Sosyolojik Açıdan Gelişme Kavramının İrdelenmesi: Tarihsel ve Toplumsal Süreç Olarak Gelişme-İlerleme ve Türkiye Gerçeği", *İktisat Dergisi*, Sayı: 366-367, Nisan-Mayıs 1997, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

2. "Türkiye Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki Toplumsal Planlamanın Çeşitli Yönleri Üzerine Görüşler", *Planning in Turkey*, S. İlkin, E. İnanç (der.), ODTÜ Yayınları, 1967, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

3. "Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Planlarının Yaklaşımı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Güz 1970, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

4. Üçüncü Beş Yıllık Planda Sosyal Politikalar, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferansı Heyetinin düzenlediği Üçüncü Beş Yıllık Plan Tartışmasına verilen bildiri, 1972, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

5. "Annelerin Yeni Rolleri: Türkiye'nin Küçük Bir Kasabasında Değişen Aile İçi İlişkiler", *Mediterranean Family Structure*, J. G. Peristiany 8der.), Cambridge University Pres, 1976, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

6. "Göçmen İşçilerinin Aileleri" *Turkish Workers in Europe*, N. Abadan-Unat (der.), E. G. Brill, Leiden, 1976, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

7. "Küçük Kasaba Kadınları", *Türk Toplumunda Kadın*, N. Abadan-Unat, Ed., Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1979, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

8. "Türkiye'de Kadının Rolü Nasıl Değişmiştir", Konrad Adaneaur Vakfı, V. Türk-Alman Gazeteciler Semineri, 23-24 Ekim, 1984, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

9. "Varoşların Dantelci Kadınları", Julide Ergüder, Elele Dergisi, Sayı: 12, Aralık, 1998.

10. "Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi" Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1964, *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayınları.

İDRİS KÜÇÜKÖMER
(1925 – 1987)

Özlem KIRLI*

Bitmez tükenmez bilimsel merakı ve arama tutkusu, bazen okuduğu metinden büyük bir heyecan duyması ve bunu hemen paylaşması (Şenatalar, 1994:222) İdris Küçükömer'in belirgin özelliklerinden biri idi. Kendini sorgulayan yapısı, düşüncelerinin oluşumunda ve fikri dönüşümünde etkili olmuştur. Ben kimim? Doğu'lu muyum yoksa Batı'lı mı? ile başlayan sorgulamalar, düşüncelerinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Düşünmeyi yasaklayan bir toplumda olduğunu düşünmesine rağmen (Küçükömer, 1994a:21), yaşadığı toplumu sorgulamaktan vazgeçmemiştir.

Sürekli sorgulayan yapısı Küçükömer'i tek bir düşüncenin sığ kalıplarında kalmasını engellemiş, cuntacı çözüm önerileri ile başladığı düşün ve yazı hayatına, sivil toplum ve demokrasiye olan inancı ile tamamlamıştır. Küçükömer Türkiye'nin tartıştığı konular üzerinde önemli fikirler öne sürmüş, ele aldığı konuları tarihsel gelişimi ihmal etmeden ve toplumun gerçeklerine uygun şekilde açıklamaya çalışmıştır. Türkiye'nin siyasal, toplumsal, zihni ve kültürel yapısını anlamaya çalışmış ve kendisine problem edindiği meselelerde toplumun gerçeklerini göz ardı etmeden; Batılılaşma, sivil toplum, demokrasi gibi kavramların içselleştirildiği öneriler geliştirmiştir.

Çalışmada, önce Küçükömer'in hayatı ve fikirlerindeki dönüşüme değinilecek, daha sonra 1960'larda sol aydınların üzerinde çokça tartıştıkları Asya Tipi Üretim Tarzı ele alınacaktır. Küçükömer'in asıl ününü kazandığı *Düzenin Yabancılaşması*ndaki tezlerine değinilecek ve son olarak yaşamının son dönemlerinde en çok üzerinde durduğu sivil toplum konusundaki fikirlerinden bahsedilecektir.

Hayatı ve Eserleri

İdris Küçükömer, 1925 yılında Giresun'da doğmuş, 1987 yılında İstanbul'da ölmüştür. Cumhuriyet döneminin ilk kuşağındandır. Küçük yaşta babasını kaybetmiş ve yoksul bir çocukluk dönemi geçirmiştir. İlk ve orta eğitimini Giresun'da, liseyi Trabzon'da bitirmiştir. Düşüncelerin oluşmasında hayatının ilk dönemlerinde yaşadığı zorluklar (Da-

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

1 Sivil toplumun Batıdaki gelişimi için bakınız Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*. Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995.

niş, 1994:97), Türkiye'nin mevcut ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamında cumhuriyet-bürokrasi-halk arasındaki çelişkilerin yoğunlaşması ve bu çelişkilerin dışa vurulmasındaki sıkıntılar belirleyici olmuştur.

Üniversite eğitimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde tamamlamıştır. Dört yıllık lisans eğitimini kalmadan tamamlayan nadir öğrencilerden biri olan Küçükömer, "Umumi İktisat ve İktisadi Doktrinler Tarihi" kürsüsüne asistan olarak girmiş, yine aynı üniversitede doktora yapmış, doçentliğe ve profesörlüğe yükselmiştir. Birçok zorluğa göğüs germek zorunda kaldığı, 30 yılı aşan bir öğretim üyeliği görevi olmuştur. Profesörlük ünvanı üniversite senatosunca onaylanmamış, Küçükömer'in Danıştay'a açtığı davayı kazanmasına rağmen ünvanı on yıl gecikmeli olarak verilmiştir. 12 Eylül sonrasında da 1402 sayılı kanunla, emekliliğine imkân tanınmadan üniversiteden atılmıştır (Belge, 1994:71).

Küçükömer'in 1954'te ortaya koyduğu ilk çalışması "Modern Kapital Teorilerinde Münakaşalı Bazı Problemler" adlı doktora tezidir. Küçükömer'in asıl yazıları 1960'lardan sonra yayımlanmaya başlanmıştır. Küçükömer'in Yön ve And dergilerinde, milliyet ve akşam gazetelerinde incelemeleri ve güncel yazıları yayımlanmıştır. Başlıca eserleri (Işık, 2004:1203):

- Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine (1966)
- İktisat İlkeleri Üzerine (1967)
- Düzenin Yabancılaşması (1969)
- İktisat İlkelerine Yeniden Bakış (1972)
- Yön ve And Yazıları/ Cuntacılıktan Sivil Topluma (1994)
- Sivil Toplum Yazıları (1994)
- Bitmemiş Son Eser / Halk Demokrasi İstiyor mu? (1994)
- Anılar ve Düşünceler (1994)
- İdris Küçükömer'le Türkiye Üzerine Tartışmalar (1994)
- Hakkında: Fethi Naci/ Dönüp Baktığımda

Küçükömer'in Fikirlerinde Dönüşüm: Cuntacı Çözümlerden Sivil Toplumcu Çözümlere

Küçükömer için hayatının her döneminde benzer görüşleri savunduğunu söylemek zordur. Yaşadığı dönemdeki olaylar, fikirlerini gözden geçirmesinde ve değişiminde etkili olmuştur. 1960 ihtilali gerçekleştiğinde İngiltere'de olan Küçükömer döndüğünde I. Beş Yıllık Kalkınma Planını hazırlayanlardan birisi olmuştur. Beklenenin aksine plan, geniş bir aydın grubu tarafından benimsenmemiştir. Ayrıca seçimlerde Demokrat Parti'nin devamı olarak görülen Adalet Partisi'nin iktidar ihtimalinin belirmesi aydın, asker ve bürokrat kesimden birçok kişinin desteğini kazanan yeni bir oluşumun başlamasına vesile olmuştur. Yön bildirisi olarak bilinen bu oluşuma ilk imza atanlardan birisi de Küçükömer'dir (Özdemir, 1986:51).

Yön bildirisi dışında Türk solunun yeni arayışlarının bir sonucu olarak, bir grup sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi kurulmuş, Mehmet Ali Aybar partinin başına getirilmiştir. Parti aydınlardan büyük destek görmüş, kısa sürede üyelerini arttırdığı gibi, söylemi ile de solda yeni bir canlanmanın umudu olmuştur. Küçükömer partinin prog-

ramının hazırlanmasında katkısı olan isimlerdendir (Somer, 1994:202). Daha sonraki yıllarda partinin çalışmalarına aktif olarak katılmış (Akat, 1994:21) ve partinin bilim kurulu üyeliğinde de bulunmuştur (Işık, 2004:1203).

Küçükömer 1960'ların ortalarına kadar dönemin anlayışına uygun fikirler ortaya koymuştur. Bu dönemde görüşlerinde iki yön belirlenebilir. Öncelikle 27 Mayıs hareketinin oluşturduğu ortam içinde askeri müdahalelerin Türk toplumunun önünü açacağına yönelik olumlu bir inancı vardı. Darbenin ilk dönemlerinde Talat Aydemir'in darbe teşebbüsünde olumlu düşünmesi ve onunla ilişkilerinin olması bunun kanıtı olarak gösterilebilir (Kayalı, 2002:127). Ancak daha sonra askeri kanadın temsilci olan Aydemir ile sivil kanadın temsilcisi olan Küçükömer'in yolları ayrılmıştır (Akat, 1994:21).

Küçükömer'in düşüncelerinde, ikinci bir yön olarak bu dönemde, devletçilik ile toplumun kalkınabileceğine inanmasıdır. Yazılarının da Yön'de yayınlanmasının özel bir anlamı vardır (Kayalı, 2002:127). 1962'de Yön hareketinin içerisinden oluşan Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucularından birisi Küçükömer'dir. Sınıfsız bir toplum oluşturmayı amaçlayan bu grup, çözüm olarak sosyalist metodu benimsemiştir. Sosyalist metot, kapitalist gelişmenin meydana getireceği sınıf çatışmalarını demokratik yolla önlemenin tek yolu idi. Bu ise milliyetçi, hürriyetçi ve demokratik ilkelere dayanan sosyalizm demekti (Özdemir, 1986:59).

Küçükömer Yön dergisinde Sadun Aren'den sonra (21 yazı) en çok yazı yazan kişidir (17 yazı). Bu dönemde sadece ekonomik değil, siyasal konularda da yazı yazdığı görülmektedir (Özdemir, 1986:60). Yön ve And dergilerindeki yazılarında görüldüğü üzere Küçükömer radikal bir çizgide yer almaktadır. Türkiye'nin neden çağdaşlık düzeyine ulaşamadığı sorusu temel problemidir (Sayar, 1994:186).

Küçükömer'in YÖN dergisinde yazdığı daha sonraki yazılarında ise sivil toplumcu bir bakış açısı belirmeye ve ilerde Küçükömer'in düşüncelerinin temelini oluşturacak politika- devlet, dış ticaret ilişkileri ve emperyalizm ile ilgili görüşleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Küçükömer'in 1960'ların ortalarından itibaren fikirlerinin değişmesinde, iktidarın olumsuz etkilerini bizzat yaşamış olması etkilidir (Akat, 1994:22).

Küçükömer'in Yön'den ayrılmasının nedenini de burada aramak gerekir. Küçükömer mutlak iktidarın olumsuz yönlerini görmüş, bilimsel düşüncesinin temelini oluşturan şüphecilik ve İngiltere'de bulunduğu dönemlerde tanıma imkânı bulduğu Batılı toplumlara ait özellikler onu daha derin sorgulamalarının yolunu açmıştır. Yeni sorgulamalar neticesinde daha tarafsız bir yaklaşım sergilemiş ve Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve siyasal gerçeklerinden hareket ederek yeni ve özgün fikirler ortaya koymaya başlamıştır. Gerçek ve hak ettiği ününü bu yeni dönemden sonra verdiği eserlerle kazanmıştır.

Küçükömer'in sivil toplumcu bakış açısının ilk belirmeye başladığı ve Türkiye'nin siyasal yaşamını incelediği *Düzenin Yabancılaşması* eserinin yazımına kadarki yazıları fazla dikkat çekmemiştir. Küçükömer'in asıl önemsenmesi *Düzenin Yabancılaşması*'nı yazması ile gerçekleşmiştir. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* ve sonraki dönemlerde, 1960'lardakinin aksine sadece ekonomik değil, Türkiye'nin güncel sorunlarına yönelik yazılar da yazmaya başlamıştır.

1970'lerle birlikte Küçükömer'in çalışmalarının temel ekseni, Türkiye'de sivil toplumun yokluğu olmuştur. Bunu demokrasinin gelişimindeki önemli eksiklerden biri ola-

rak değerlendirmiştir. 1970'lerde Ali Gevgili'nin yaptığı açık oturumlarda, ekonomik tahlillerin yanında, siyasal tahlillerde yapmıştır. Cumhuriyet tarihine ilişkin farklı görüşler öne sürmüştür. Örneğin Milli Mücadeleyi Türk- Yunan savaşı olarak değerlendirmenin doğru olacağını söylemiştir. Bu tarz yaklaşımları düşünce tarzının daha da kapsayıcı bir hal almasına yol açmıştır. Yaşadığı dönemle ilişkili olarak, sorunlara daha geniş perspektiften bakmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da kültürel konuları biraz daha öne çıkartmıştır. "Sosyalist" alternatif konusunda heyecanı azalmıştır. Küçükömer'in son dönemlerde üzerinde durduğu konu sivil toplum ve demokrasidir (Kayalı, 2002:126-7).

Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT)

Toplumsal üretim toplumların coğrafi, kültürel ve siyasal özelliklerine uygun şekillerde gelişme göstermiştir. Ortaçağda Avrupa'nın hâkim üretim biçimi olan feodalizm sonrası kapitalist üretim biçimi gelişmeye başlamıştır. Avrupa'da toprak sahipleri bulundukları bölgede kralın yetkilerini paylaşır ve kendi kendilerini yönetirlerdi. Asya toplumlarında bu şekilde bir gelişim olmamıştır. Buralardaki hâkim siyasal anlayış merkeziyetçi bir yapıyı ortaya çıkarmış, üretim araçlarından toprak, bireyin değil devletin olarak algılanmıştır.

Doğu ve Batı toplumlarındaki koşulların farklılığının, farklı üretim biçimlerine yol açtığından hareketle oluşturulan Asya Tipi Üretim Tarzı, Mark'ın eserlerinde -doğrudan olmasa da- ortaya konulmuştur. Marx *Alman İdeolojisi* adlı eserinde belli üretim biçimlerinin zorunlu olarak birbirini takip ettiğini, ilk olarak antik komünal üretim biçiminin daha sonra köleci üretim biçiminin, sonrasında feodal üretim biçimi ve son olarak kapitalist üretim biçiminin olduğunu söylemiştir (Marx, 2004a:40-3).

Mark'ın ortaya koyduğu bu sıralama Hindistan, Rusya ve Osmanlı toplumlarını açıklayamamaktadır. Marx mülkiyetin çalışan öznenin kendi üretim koşulları ile ya da kendisinin olarak yeniden üretim koşullarıyla ilişkisi olduğundan hareketle, üretimin koşullarına bağlı olarak farklı biçimlerinin olacağından bahsetmiştir (Marx, 2004b:232). Doğu toplumlarındaki bu farklı gelişimi ifade etmek üzere geliştirilen ATÜT kavramının kullanılması Marksist tarih ve toplum anlayışı ile çeliştiği düşüncesiyle, Stalin'in ölümüne kadar yasaklanmıştır. 1960'larda Fransa'da bu konuda gelişmeler yaşanmış, Jean Suret Canele, Maurice Godelier gibi isimlerin çalışmaları, tarihsel materyalizmin tek çizgi modeline eleştiriler getirmiştir.

ATÜT'ün temel özelliği, tarım ekonomisine dayalı merkezi bir devletin varlığıdır. Bu sistemde toprak mülkiyeti devlete aittir. Toprak komüne, yönetici sınıfa, yönetici sınıfın temsilcisi olarak hükümdara, egemen aileye, hükümdarın kendisine verilebilir. Devlet topladığı vergilerle kamu işlerini yerine getirir. Devletin kamusal işlerinden önemlileri orduya silah, malzeme, erzak, insan temini, ulaştırma şebekelerinin kurulması ve geniş sulama tesislerinin inşa edilmesidir. Doğu'nun iklim ve toprak koşulları nedeniyle sulama işlerinin önemli bir problem olması nedeniyle, sulama problemini devlet üstlenmiştir. Bu ise özel mülkiyetin oluşumunu engellenmiştir (Divitçioğlu, 2003:36-8).

Türkiye'de ATÜT Tartışmaları

Osmanlı toplumunun yapısını çözmek, 1960 yıllarda sol aydınlar için önemli bir mesele idi. Eğer Osmanlı toplum yapısı çözülürse, Türkiye'de neden Batıdaki anlamda

gelişmelerin yaşanmadığı, neden sınıflı toplum yapısının olmadığı gibi temel problemler açığa kavuşturulacak, böylece Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısı ortaya konularak, geri kalmışlığına yönelik daha sağlıklı çözümler üretilebilecektir.

Türkiye'de ATÜT tartışmaları 1960'lı yıllarda başlamıştır. Osmanlı toplumunun ATÜT olup olmadığına yönelik tartışma, üretim biçiminin açığa kavuşturulması ile ilgili olmasına karşın, özünde siyasi bir tartışmadır. Bu tartışma Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinin önündeki engellerin hangi sınıflardan kaynaklandığının belirlenmesi açısından önemlidir. Osmanlı'nın üretim tarzının feodalite olduğunu öne süren kişiler, 1970'lerde milli demokratik devrim tezini savunmuşlardır. Bu tezi savunanlara göre, kapitalizm öncesi (feodal) kalıntıları temizlemek için sosyalistlerin, küçük burjuva radikalizmini temsil eden sivil-asker bürokrasiyle işbirliği yaparak bir darbe sonucu iktidara gelmeleri gerekmektedir. Kurulacak ilerici askeri diktatörlük ülke ekonomisini dışa kapayarak emperyalizmi kovacak, toprak reformu yaparak feodal kalıntıları temizleyecek, devlet eli ile sanayileşmeyi hızlandıracaktır. Bütün bunlar, ülkenin sosyalizm ve demokrasi yönündeki gelişimine katkıda bulunacaktır.

Osmanlı'nın üretim tarzını Asya Tipi Üretim olduğunu savunanlar ise sivil-asker bürokrasiyi kapitalizm öncesi kalıntı ve Türkiye'nin demokratikleşme ve sanayileşme sürecinin önündeki engel olarak değerlendirmektedir. Tüm darbeler ve sonrasındaki oluşacak rejimler kendilerine ne kadar ilerici olarak takdim etseler de demokrasiye ve kapitalizme geçişi geciktirecek, kapitalizm öncesi bürokratik yapıyı daha da güçlendirecektir. Bu ise demokrasinin ve sosyal hareketin gelişimini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle de sosyalistlerin sivil-asker bürokrasi ile herhangi bir ittifaka girmeleri mümkün değildir (Akat, 1994:31).

ATÜT'den Türkiye'de ilk bahseden kişi Selahaddin Hilav'dır. Bu öngörüyü Türkiye'ye uyarlayan kişi ise Sencer Divitçioğlu'dur. Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* adlı eserinde, amacının, yaşadığı toplumun yapısını çözmek olduğunu söylemiş ve bunun için Osmanlı'dan günümüze nasıl bir gelişimin olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (Divitçioğlu, 2003:22). Daha sonra İdris Küçükömer, Muzaffer Sencer ve Asaf Savaş Akad bu doğrultuda eserler vermişlerdir.

Niyazi Berkes, Hikmet Kıvılcımlı, Behice Boran, Mübeccel Kıray gibi sosyologlar; Fuad Köprülü, Halil İnalcık, Ömer Lütfi Barkan ve Mustafa Akdağ gibi tarihçiler ATÜT tartışmalarına katılmıştır. ATÜT kavramını Osmanlı toplum yapısıyla değerlendirenler 1450-1600 yıllara arasında toplumsal yapının farklı olduğunu söylemişlerdir. Zaman içinde toplumsal yapının değiştiği, dolayısıyla o andan itibaren Batıdakine benzer bir toplumsal yapının oluşmaya başladığını söylemişlerdir. Bu görüşü paylaşanlar Osmanlı'da feodal bir yapının olduğunu, klasik dönemdeki farklılığın bir süre sonra önemini yitireceğini, dönemin toplumsal yapı açısından Osmanlı toplumunun özgünlüğünü ifade etmediğini, ATÜT benzeri yapılanmaların başka Doğu toplumları içinde geçerli olabileceğini öne sürmüşlerdir. Kemal Tahir ve Baykan Sezer ise Osmanlı toplum yapısının özgünlüğü noktasında yoğunlaşmışlardır (Kayalı, 2005:102-103).

Behice Boran, toplumsal sorunların toplumsal yapı içerisinde ele alınması gerekliliği üzerinde durur ve Osmanlı'dan Türkiye'ye geçişi değerlendirirken, belli bir toplum yapısından diğer toplum yapısına geçişteki değişim noktasında yoğunlaşır. Boran'a gö-

re, toplumların gelişme ve değişmesinde iç koşullar ve oluşumlar ağır basmakta, dış ilişkiler yardımcı rol oynamaktadır (Sencer, 1969:47). Boran Osmanlı toplumunu Batıdaki örneklerinden farklı olmakla birlikte, feodalitenin temel özelliklerini sahip olduğunu ve feodalitenin bir çeşidi olduğunu söyler.

Boran, Osmanlı'da Batı'daki gibi bir gelişmenin olmamasının nedenini iki şekilde açıklamıştır. Öncelikle Batı kapitalist sistemi oluşturacak sosyal değişmeyi geçirirken, Osmanlı toplumu merkezi feodaliteyi oluşturma çabasındadır. Yani Osmanlı Batı'ya göre gecikmiş feodal aşamadadır. Diğer bir neden coğrafi keşifler nedeniyle Osmanlı ticaret yollarındaki önemini kaybetmiş ve Anadolu'da ticari hayat gerilemeye başlamıştır (Sencer, 1969:52).

Niyazi Berkes, Osmanlı toplum yapısının feodal olmadığını söyler. Berkes Osmanlı toplumunu Doğu despotizmi ile açıklar. Berkes'e göre, despotik devletin kaynağı zapt ve fetihtir, ekonomi devletin elindedir. Berkes, doğu despotizminin sadece Osmanlı'lara özgü olmadığını da vurgular (Berkes, 2006:27).

Osmanlı toplumun feodal olmadığını savunan kişilerden birisi Ömer Lütfi Barkan'dır. Barkan, Osmanlı toplumunun, ortaçağ Batı toplumlarından farklılaştığı noktalar üzerinde durmakta Osmanlı toplum yapısının feodal olmadığını düşünmektedir. Barkan'a göre, Osmanlı mülkiyet yapısı özel mülkiyet ve feodal soyluluğa yer vermemiştir. Sipahi senyör değil, görevli bir memur; reaya serf değil hür köylüdür (Sencer, 1969:33).

Sencer'e göre, Osmanlı toplum yapısı incelenirken toplumun, her toplum gibi kendi tarihsel süreci içinde geliştirdiği bazı özellikler yanlış yorumlanmış ya da bazı ikinci dereceden benzerliklerden hareketle Batı feodalizmi içinde ya da onun bir türevi olarak algılanmıştır. Bazıları Osmanlı toplum yapısının, yapısal özelliği itibari ile Batı feodalizminden farklı olarak soylu sınıfını geliştirememiş olması ve bu yüzden birtakım sınıfsal kategorilerin etkinliğinden hareketle Osmanlı toplumunun sınıfsız bir toplum olduğu şeklinde yorum yaparken; bazıları Osmanlı İmparatorluğunda toprağın devlet adına yönetimiyle yükümlü olan sipahilerin kendine ait küçük bir toprağa sahip oluşundan hareketle, toplumun feodal bir yapısı olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da üretim sürecindeki benzerliklerden hareketle yani Osmanlı toplumunun ana üretiminin toprak olması nedeniyle feodal yapı olduğunu öne sürmüşlerdir.

Osmanlı toplumunu ATÜT olarak tanımlayanlarda vardı. ATÜT, iç dinamiği ile kendiliğinden kapitalist topluma geçememiş statik toplumların ön gelişme aşamasıdır. Yani ATÜT, feodal aşamadan kendiliğinden geçen kapitalizme geçen toplumların, uluslararası alanda zorunlu olarak etkileyip değiştirdiği toplumların veya azgelişmişliğin tarihsel modelidir (Sencer, 1969:18).

Divitçioğlu, Osmanlı toplum yapısını incelerken mülkiyet yapısı üzerinde durmakta, toplumdaki yaygın ve hâkim mülkiyet şeklinin miri toprak rejimi olduğunu ve toprakların sahibinin devlet olduğunu söylemektedir. Reayanın toprak üzerinde mülkiyet hakkı olmadığı ancak tasarruf haklarının olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle de Osmanlı toplumunun sınıfsal bir yapısı olduğunu açıklamaktadır (Divitçioğlu, 2003:71). Osmanlı toplumun değerlendirilmesinde ise ne feodal toplumun ne de ATÜT'ün tam olarak açıklayıcı olduğunu belirtmektedir. Sencer'e göre Osmanlı toplumunun sınıf ilişkileri 10 ve 13. yüzyıllar arasında Avrupa feodalizmine çok az, ATÜT'e ise daha çok ben-

zemektedir. Eğer soruna Osmanlı ekonomisinde toprak ve emekten oluşan üretim güç leri ve bunların düzeyinin toplumsal çelişkileri nasıl belirlendiği şeklinde yaklaşılacak sa, Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı'da da toprağa bağlı hâkim ve tabi sınıflar vardır. An cak toplumsal değişimi yapabilecek kadar sınıfsal çelişkilerden bahsetmek zordur (Di vitçioğlu, 2003:124).

Divitçioğlu, Osmanlı yapısının feodaliteden farkını, feodal sistemde verginin sen yörde olması, ATÜT'ün uygulandığı ülkelerde ise verginin merkezde toplanması ile açık lamıştır. Böyle bir yapılanma Batıda piyasanın gelişimine engel olmamış, Doğu toplum larında ise piyasa, merkezin çevresinde gelişim göstermiştir.

Kemal Tahir Osmanlı toplumunun kendine özgü yanlarını ortaya çıkarmaya çalış mıştır. Tahir'in üzerinde durduğu konulardan birisi olan, Osmanlı'nın hangi üretim tar zı içinde yer aldığı sorununa, Osmanlı'da feodalitenin olmadığı, ayrıca Doğu Despotlu ğu ve ATÜT ile hem tarihle hem de yaşanılan toplumsal gerçeklere bakılarak açıklana mayacağını düşünür (Tahir, 1992a:140, 154, 190-192; Tahir, 1992b;9, 55).

Kemal Tahir, *Notlar Osmanlılık/ Bizans* ve *Notlar Çöküntü* adlı eserlerinde Batı'da ki gibi bir ilerlemenin yani kölecilik, feodalite ve daha sonra kapitalizm aşamalarını Türk toplumunda olmadığını söyler (Tahir, 1992:59, 63; Tahir, 1992b:16, 30). Burada hareketle, Osmanlı siyasal ve sosyal yapısını ve daha sonra da cumhuriyet dönemir açıklamaya çalışmıştır. Osmanlı toplumunda devlet ve yönetici kadronun önemli bir yer e sahip olduğunu, üretimin temeli olan toprağın devletin mülkiyetinde olduğunu; b yüzden de toprağa bağlı güçlü bir aristokrat sınıf ve bu çelişkiden doğacak bir kademe leşmenin olmadığını söylemiştir (Tahir, 1992a:110; Tahir, 1992b:43,56) . Tahir, Osmar lı'nın kuruluşundan itibaren Batıdaki feodal yapıdan ekonomik, sosyal ve toplumsal ili kiler açısından farklı olduğunu *Devlet Ana* eserinde ortaya koymuştur. *Devlet Ana* he Osmanlı'nın düzenini açıklaması hem de Türk insanın yaşayışını, davranış kalıplarını v manevi dünyasını açıklaması açısından önemlidir. Bu eserle Tahir, Osmanlı düzenin feodaliteye göre daha insancıl ve adil olduğunu ifade etmeye çalışmıştır (Tah 2005:546-549; Tahir, 1992b:116-120).

ATÜT tartışmalarında diğer önemli isim Baykan Sezer'dir. Sezer'e göre Osmanlı ir paratorluğu feodal olarak nitelendirilemez. Osmanlının feodal olarak nitelendirilme hem feodalizmin hem de Osmanlı imparatorluğunun kendine özgü özelliklerinin yet rince değerlendirilmediğini gösterir (Sezer, 2006:55). Osmanlı toplumu feodalizm i açıklanamaz. Feodalizm savunma durumuna geçmek zorunda kalan birimlerin her çe tehditten uzak kalabilmek için kendilerini dış ilişkilerden soyutlayıp küçük ve kapalı l rimler biçiminde örgütlemesidir. Osmanlı imparatorluğu ise bir dünya imparatorluğu o duğu gibi, tarihte merkeziyetçiliğin en parlak örneği olmuştur. Sezer, Doğu toplumu ve Osmanlıyı açıklamak üzere geliştirilen ATÜT'ün de Osmanlı'nın yapısını açıklama tan uzak olduğunu düşünür. Sezer'e göre, Osmanlı imparatorluğu iktisadi alana müc haleden kaçınmıştır. Oysa ATÜT devletin, özellikle tarım kesimini suni sulama işleri yaptığı müdahalelerle tanımlanmaktadır (Sezer, 2006:82).

İdris Küçükömer ve ATÜT

Küçükömer, ATÜT öncesi tartışmayı aslında *Düzenin Yabancılaşması* adlı eser de Osmanlı üretim sistemine yönelik incelemesinde başlatmıştır. Küçükömer'in ATÜT sistemli olarak ele aldığı çalışması, 1977 yılında yayınladığı "Asyagil Üretim Biçimi, Y

niden Üretim ve Sivil Toplum" adlı makalesidir. ATÜT konusundaki en derli toplu çalışması olan bu makalede iki temel husus üzerinde durulmaktadır (Küçükömer, 1994b:27):

• Asyagil üretim biçimlerinde ya da onların hâkim olduğu sosyo-ekonomik kuruluşlarda, değişim için yeterli bir ilkel birikim olgusu neden belirmedi ya da değişim neden ilkel birikim için yeterli koşulları üretemedi?

• Batı'da kurulan sivil toplum neden Doğu toplumlarında oluşmadı? Batı'da hem yatay hem de dikey ilişkilerle birlikte bir bütünlük belirirken, Doğu'da genel olarak neden dikey ilişkilerin derinliğini gözleyebiliriz?

Küçükömer'e göre çeşitli ATÜT biçimleri vardır. ATÜT nomadik (göçebe), hidrolik (yerleşik) ve ikisinin bir arada olmasıyla oluşan bir üçüncü tür olmak üzere üçe ayrılarak incelenebilir. Küçükömer, nomadikleri, Turangil (Osmanlı) ve Arapgil olarak ikiye ayırır. Hidrolik yapıya örnek olarak Çin'i; ikisinin karışımı olarak da Hindistan'ı örnek gösterir (Küçükömer, 1994b:32). Küçükömer bu toplum biçimlerini, hâkimiyet ilişkileri çerçevesinde ele alır. Nomadlar, bir grup nomadın diğerleri üzerinde ve bir grup nomadın yerleşik tarımsal toplumlar üzerinde olmak üzere iki tür hâkimiyeti söz konusudur.

Küçükömer nomadlar ve yerleşenler arasındaki ilişkilerin iki türlü yani savaş ve ticaret ile gelişebileceğini söyler. Nomadlar ve yerleşikler karşılıklı etkilere de yol açmış, tarıma geçenler aynı zamanda ticareti geliştirmiştir (Küçükömer, 1994b:33).

Küçükömer Asya steplerinin koşullarından hareketle, üretim güçleri ve ilişkileri arasında bir çeşitliliğin olduğunu söyler. Asya'da karmaşık ve basit kooperasyondan bahseder. Karmaşık kooperasyon, üretim güçlerinin insan tarafından geliştirilmesinden çok, temel üretim aracının üretim ve yeniden üretiminin kaçınılmaz sonucudur. Bu yapıda hayvancılık ve göçebe yaşam kaçınılmazdır (Küçükömer, 1994b:35); savaş ilişkileri üretim ilişkileridir. Böyle bir yapılanma ise düzenli ve tabiiyet özelliklerinin birlikte olduğu politik düzeni gerektirir (Küçükömer, 1994b:36). Bu toplumlarda üretim biçimine dayanan sosyo- ekonomik kuruluşlar dıştan belirlendiği gibi, çözülme ve dağılma da dıştan olur. Yeniden üretim genişleyen yeniden üretim değil, daha çok politik militer düzenin dışa doğru genişleyen yeniden üretimidir. Genişleyen yeniden üretim şemasında, yeniden bölüşüm önemli bir yer tutar. Bu ilişkilerin lojiği ile kurulan devlet düzeni, istila devlet düzenidir (Küçükömer, 1994b:39).

Basit kooperasyonun belirleyici olduğu toplumlarda, göçebe toplumların devamlı yer değiştirmeleri, belli grupların Orta Asya'da yayılmaları; bunun yanında yerleşerek tarım yapanlar ile kısmen de olsa ticari hayat söz konusudur. Şehirde gelişen zanaatkârlarla birbirine bağlı ve tamamlayıcı ilişkiler vardır. Bu toplumlarda Orta Asya'ya özgü uzmanlaşma ve şehirleşme vardır (Küçükömer, 1994b:39).

Küçükömer ATÜT'ü tartışırken sadece ekonomik yapının kapalılığı üzerinde durmaz, asıl vurgusu politik yapının üretim ilişkilerinin bu üretim tarzında belirleyici olduğudur. Bu yapıda devlet, "bir örgütlenme biçiminin maddi güç oluşu" ile dikkati çeker. Küçükömer'e göre üretim biçiminin ya da sosyo- ekonomik kuruluşun işleyişinde bütünlüğün sağlanması, yani bir bütünü oluşturacak süreç ve devresinin kesintisiz tamamlanması, devlet düzeninin yeniden üretimi ile özdeştir. Yani bu yapı hâkim sınıfın ya da üst toplumun yeniden üretimidir. Doğrudan üreticilerin oluşturduğu alt sınıfın üretimi de sınırlandırılırken, yeni üretim ilişkileri ile yeni bir hâkimiyet ilişkisi oluşturabilecek üretim biçiminin yukarı çıkışı engellenmiş olur (Küçükömer, 1994b:31).

Küçükömer ATÜT'ü tartışırken, Batı'lı toplumlara özgü ve bu yönüyle Doğu'lu toplumlardan farklılaştırdığını düşündüğü sivil toplum ve bireysel citizenlik öğelerinin yokluğu üzerinde durur. ATÜT toplumlarında devletin dışında politika yapan citizenler yoktur. Küçükömer'e göre, hâkim sınıfın doğrudan üreticiler yanında bir üretim etmeni olarak kalması ve politik gücün temelinde bu özelliğin bulunması ile Batıda özel mülkiyet ve politikanın hukuki kurumların gelişmesi birbiriyle bağlantılıdır. Bu yapı çoğulcu toplum yapısının temel dinamiklerini ortaya çıkarır. Böyle dinamikle doğacak bir düzen merkeziyeçi yapıdan farklı olacaktır. Üretim temelinden gelen bu ilişkiler sivil toplumun temelini oluşturur ve geliştirir. ATÜT'ün hâkim olduğu toplumlarda ise toplumda birlik, yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir tebaiyet ilişkileri ile sağlanır; bu nitelik politik toplumun aynı zamanda sivil kurumları, kültürü, değerleri ile gelişmesini engeller (Küçükömer, 1994b:48). Buradan hareketle Küçükömer Osmanlı'yı ATÜT'ün spesifik bir türü olarak değerlendirir (Küçükömer, 1994b:49).

Türk Siyasal Yaşamını Açıklama Çabası: Düzenin Yabancılaşması

Küçükömer politik karara katılma, hukukun oluşumunda gruplara da önem verme ve partiler eleştirisi ile cuntacı çözümlerden uzaklaşmış, sivil toplumcu çözüm önerileri geliştirmeye başlamıştır. 1960'ların ikinci yarısından sonra yazıları bu temel etrafında oluşmuş ve bu fikirlerini daha sistemli ifade ettiği *Düzenin Yabacılaşmasını* yazmıştır. Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* ile cumhuriyet tarihi ve düşüncesinin temelini değiştirmiş, bir yerde alt üst etmiştir (Ayhan, 1994:55).

Düzenin Yabancılaşması ülkenin temel problemi olan güncel siyaset ve ona bir çözüm arayışı ile kaleme alınmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu eser, 1960'larda Türk siyasal yaşamını değerlendiren önemli kitaplardan birisidir. *Düzenin Yabancılaşması*, 1968 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayından önce durumu anlamak, yorumlamak amacıyla yazılmıştır (Kayalı, 2002:128). *Düzenin Yabancılaşması*nın diğer bir yönü Osmanlı toplumunun neden kapitalistleşemediği sorusuna yanıt aramasıdır. Bu soru ve verilen yanıt Türk toplumunun tarihsel derinliklerini çözmeye çalışması bakımından önemlidir (Kayalı, 2002:129).

Düzenin Yabancılaşması şu noktalar etrafında yoğunlaşmaktadır: Osmanlı toplum yapısının analizi, bürokratlar tarafından yürütülen Batılılaşma ve bunun emperyalizm ile ilişkisi, tarihe sivil toplum merkezli bir bakış, ilericilik ve gericilik kavramlarının yeniden ele alınması ve Türkiye'nin sorunlarına özgül çözüm önerileri.

Osmanlı Toplum Düzeni ve Kapitalist Birikimin Olmayışı

Dönemin temel sorularından birisi olan, Osmanlıların kapitalist düzene neden geçemediğine verilecek yanıt, Batıdaki gibi işçi sınıfının oluşmadığını açıklaması bakımından önemlidir. Küçükömer soruna Osmanlılarda üretim güçlerini tanımlayarak başlar. Osmanlılarda tarımsal üretimde asıl araç topraktır, fakat toprağı işlemede kullanılan teknoloji yetersizdir, şehirde lonca sisteminde ve imalathanelerde kullanılan araçlar da ilkeldir. Emekçi olarak, reaya denilen köylüler toprağa bağlıdır (Küçükömer, 1994c:30). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren madenler ekonomik olmadıklarından dolayı terk edilir. Pazarlar ve panayırların varlığı uluslararası bir ticaretin ve ticaret sermayesinin var-

lığını dolayısıyla bir miktar meta üretimi olduğunu göstermektedir. Ancak kırsal kesim ile şehirler arasında bir işbölümü ve mübadele önemli noktada değildir (Küçükömer, 1994c:31).

Tüm bu sayılanlar Osmanlıların kapitalizme geçememesinin nedenlerinden bir bölümünü oluşturur. Topraklardaki verim düşüklüğü, nüfus artışı, köylülerin çift bozup köyleri terk etmesi ve şehirlere yığılma; şehirlerde ise imalathanelerin yetersizliği nedeniyle ucuz iş gücüne talepleri olmayışı, Batı'da olduğu gibi ucuz işgücü oluşturmasını engellemiştir. Göç eden nüfus ile beslenme sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunun çözümü için bazı malların ihracatının kısılması teşvik edilirken; ordunun artan ihtiyacının karşılanabilmesi için dışarıya bazı ürünlerin ihracatı yasaklanmıştır (Küçükömer, 1994c:32). Beslenme sorununu çözmek, merkantilist ülkelerden sanayi ürünlerini getirebilmek ve doğacak ticaretten gümrük vergisi alabilmek için ithalat teşvik edilmiştir. Ayrıca Osmanlı ekonomisinde durgunluğun başlaması ve ticaret yollarının değişmesi nedeniyle de kapitülasyonlar verilmiştir (Küçükömer, 1994c:33).

Tüm bunlar imparatorluk içinde, birikimin ve Batı'da dış ticaret finansmanını sağlamış ve kârlı olmuş kapitalist yan kuruluşlar olarak gelişen bankacılık gibi mali kurumların oluşmasını engellemiştir (Küçükömer, 1994c:34).

Küçükömer daha sonra Osmanlı'da sınıfsal yapının ne durumda olduğunu ortaya koymaya çalışır. Küçükömer'e göre üretimi yapan tarımda reaya, şehirde imalat işçisi ve lonca zanaatkârıdır; her iki kesim yaratılan üründen asgari bir geçim seviyesinde gelir elde etmektedir. Bu sınıfların elde etikleri ürünlerden bir birikim sağlamaları imkânsızdır. Osmanlı'da toprak devletindir, özel mülkiyet çok küçük bir orana sahiptir. Topraklar padişah tarafından has, tımar, zeamet verilenlerin tasarrufuna bırakılır, bunun karşılığında vergi alınırdı. Bu yapıda üretime dâhil olmadan artık ürünü alan asker-devlet yapısı söz konusudur. Artık üründen padişah ve rütbe verdiği kişiler/gruplar pay alır. Bu gruplar ulema, yeniçeriler ve yardımcı ordu kuruluşları mensupları, tımarlı sipahi ve diğer yöneticilerdir (Küçükömer, 1994c:35).

Küçükömer pay alan bu kişileri, üretimi gerçekleştirenlerin karşısında sınıf olarak görmez. Bu gruplar emekçi değillerdir, üretim aracının sahibi de değillerdir. Padişahın merkezi otoritesine bağlıdır. Bu grup kapalı bir yapıya sahip değildir ve gruba dâhil olma yolları açıktır. Bu ise padişahın otoritesini artıran bir durumdur. Çünkü bu gruplara dâhil olma ve yükselme padişaha sadakate bağlı idi. Gruplar içindeki sürekli değişkenlik, grup beraberliği yerine rekabete yol açmakta, rekabet onların grup olarak güçlenmelerini engellemiş ve padişaha bağlılıklarını arttırmıştır. Bu yapı ekonomik gelişmeden çok "Asyatik despotluğu" sağlayan bir denge biçimi idi. Bu dengenin devam edebilmesi için gelişmeye başlayan kişiler engellenmiştir. Küçükömer'e göre, Osmanlı mülkiyet biçimi ve ona bağlı insanlar arası ilişkiler, padişahın merkezi egemenliğinden kaynaklanıyordu. Böyle bir yapıda Batı'daki gibi sınıfsal mücadele beklenemez (Küçükömer, 1994c:36).

Batılılaşma, Bürokratlar ve Emperyalizm

Küçükömer Osmanlı toplum yapısını inceledikten sonra, Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarını, Batılılaşmayı yürüten bürokrasiyi ve onun diğer sınıflarla ilişkisini, Batılılaşma ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi inceler.

Küçükömer, Osmanlı'da Batılılaşma çabalarının "devleti kurtarma" adına, temel üretim araçlarının sahibi olan padişahtan geldiğini, toplumsal bir talepten kaynaklanmadığını söyler. Batı'da kapitalizmin gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan kurumlar, Osmanlı'da böyle bir iç gelişme olmaksızın gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı'da Batılılaşma çabalarına ordudan başlanmış ancak üretim ilişkileri içindeki güçlerin yani yeniçeri, lonca esnafı ve ulemanın bu girişimlere karşı çıkacağı göz ardı edilmiştir. Lonca, tekke ve yeniçeri arasında imparatorluğun kuruluşundan itibaren yakın ilişkiler vardı. Batılılaşma çabaları ayan, derebeyler ve bürokratlar tarafından destekleniyordu. Batılılaşma ile ayan ve derebeyler mülkiyetlerini hukukileştirme; bürokratlar ise rütbelerini ve servetlerini garantileme peşinde idi. Her iki grup çıkarlarını netleştirme noktasında Batının kurumlarını alma çabası içerisinde idi ve padişahı ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak zamanla ayan, yeni bir sınıf olarak toprak mülkiyetini sağlayan hukuki isteklerini kısmen de olsa elde edince, Batılılaşma akımından ayrılacak ve İslamcı cepheyi tutar görünecektir. Gelişen süreç içerisinde Batılaşma hareketinin temel gücünü bürokratlar oluşturmuştur (Küçükömer, 1994c:57) Böylece bürokratların, Küçükömer'in sıkça vurguladığı, temel özelliği ortaya çıkacaktır. Üretime katılmadan artık üründen pay almak ve bunun için politik gücünü güçlendirmek ve korumak (Küçükömer, 1994c:55).

Bu nedenle de Küçükömer'e göre, bürokrat kesim üretim güçlerinin hızlı gelişimini engellemiş, bazı dönemlerde (özellikle Tanzimat döneminde) açıkça üretim güçlerinin azalmasına hatta tasfiyesine sebep olmuştur. Bürokrat kesim bu yolla Doğucu- İslamcı akım içerisinden gerçek bir sınıf hareketinin doğmasını engellemiştir. Bu tavırla mevcut düzenin temelden reddine gidebilecek bir oluşumun gelişmesini devamlı olarak engellemiştir. Küçükömer, bu noktanın Türkiye'deki sınıf meselelerinin anlaşılmasında önemli olduğunu düşünür (Küçükömer, 1994c:15).

Küçükömer'e göre Batılılaşma, Batı toplumuna girme, sivil toplum yaratma çabaları, kökü dışarıda, yani Batı kapitalizminde var olan ve mevcut yerli üretim düzeninden kopuk ya da onunla bir türlü tamamlaşmayan sözde "kültür devrimi"dir. Mevcut üretim güçlerinin ve halkın büyük bölümü bu kültür devrimini kabul edemeyecek ve tepki gösterecektir. Tepki dini gibi gözükse de onun arkasında daha derin tarihi gerçeklik vardır (Küçükömer, 1994c:83).

Küçükömer'e göre Batılılaşma çabaları iki akımın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu akımlardan ilki, temeli Sait Halim Paşa ve Mehmet Akif Ersoy'a kadar inen, toplumların siyasi şekil ve faaliyetlerinin tarihi ile tabi olduğu siyasi ve sosyal usullerle çıkacağını söyleyen *Doğucu-İslamcı* akımdır. Diğer akım Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve CHP'de ifade bulan, ilk akımın anti tezi olan, *Batıcı- laik* akımdır. Küçükömer'e göre, Türkiye'de hala her iki akım birbirine karşıt şekilde varlığını sürdürmektedir (Küçükömer, 1994c:13).

Küçükömer, *Doğucu -İslamcı* grubu, *Batıcı-laik* gruba göre daha tutarlı görmektedir. Batıcı laiklerin, Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerinde gerçekleştirmeye çalıştıkları Batılılaşma çabalarında Batı'nın özellikle askeri siyasi, eğitim ve benzeri kültür kurumlarını aktarmayı tercih ettikleri, laikliği de kurtuluş olarak gördüklerini dikkati çekmektedir. Ancak Batıda uzun tarihi gelişimin ürünü olan kapitalist düzenin oluşturulmasın-

da, iç ve dış gelişmeler yeterli olmadığı için Jön Türklerin istediği gibi burjuva yaratılamamıştır. Batı'nın ekonomik yapısına has kurumlar oluşturularak sivil toplum oluşturulacağı yanılgısına düşülmüştür (Küçükömer, 1994c:14).

Küçükömer'e göre köksüz, daha doğrusu kökü dışarıda Batılılaşma girişimleri birbiri ile bağlantılı iki önemli sonucu doğurmuştur. Birincisi bu girişimler, yaygınlaşmaya başlayan emperyalizmin ülkeye girişini kolaylaştırmış ve Batı'nın toplumsal yapısını anlamadan Batılılaşmayı yürüten bürokratlar Batı'nın işbirlikçileri durumuna düşmüşlerdir. Bürokratlar Batılılaşma ile Batı'nın uzun süren bir tarihi gelişim süreci sonunda vardıkları kapitalist düzeni yakalamaya çalışırlar; ancak bunun iç ve dış olanakları mevcut değildi. Bu durumda ancak Batı'nın ekonomik yapısından doğan kurumlar taklit edilir. Böyle bir Batılılaşma ise Batılı anlamda bir sivil toplumun kurulması yerine, yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak kapitalizmin ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Bürokratlar, Batı'nın üstyapı kurumlarını almaktan ibaret olan, köksüz Batılılaşma çabalarıyla, Levantenlerle birlikte Batı'nın işbirlikçileri durumuna girmişlerdir. Batılılaşma hareketlerini yürütenler, mülkiyet-sınıf meselelerini, kurtarıcı nitelikte ve üretim güçlerinde gelişme sağlayacak bir yolu adeta kapatmışlardır (Küçükömer, 1994c:68, 85).

İkinci olarak ise Batıcı laik bürokrat, Batılılaşmayı kabul edemeyen halka ters düşmüş ve Türk toplumunda bu güne kadar süren ikileşme doğmuştur. Kendilerin halk için demelerine rağmen, büyük ölçüde halka karşı düşmüşlerdir (Küçükömer, 1994c: 85). Batıcı laik ve Doğucu İslamcılık çekişmesi tali ve daha çok ideolojik kurumlar üzerinden devam etmiştir. Bu çekişmeler dönem dönem şiddetli olmuş, hatta temel çelişkinin belirlenmesi ve çözümünü engellemiştir. Kurtuluş savaşı da bu yapının değişimini sağlayamamıştır. Bu nedenle Küçükömer, Türkiye'nin kapitalist olmadan Batılılaşamayacağını, Batılılaşmadan da Batıcıların istediği gibi laik olamayacağını söyler (Küçükömer, 1994c:15). Küçükömer'e göre mevcut koşullarda Türkiye'nin kapitalistleşmesi çok zor olduğuna göre, laiklik hiçbir zaman olmayacak mı?

Küçükömer, Batıcı-laik bürokratların laisizm yanılsamalarına karşı çıkmakta, 1922'den sonra Jön Türkler'in devrimcilik diye laisizm ve devletçilik yaptığını söylemektedir. Bu politikalar ise laiklik teması ile devrim adına kültürel mirasın reddedilmesini, devletçilik ile de devlet eliyle burjuva oluşturma çabalarının önünü açmıştır. Ancak laiklik için belli koşullar, öncelikle sivil topluma ihtiyaç vardır. Küçükömer, Batıcı laiklerin anlayışındaki laikliği, sivil toplumun temel ilkesi olan iktidarın bölünmüşlüğünü içlerine sindiremedikleri için gerçekleşmeyeceğini söyler. Küçükömer laikliğin ideolojik bir çabanın sonucu değil de, iç gelişmenin sonucu gerçekleşeceğini düşünüyor, bunun için de laikliğin kendi toplumsal koşullar içinde olabileceği bir yapı kurmaya çalışıyordu (Somer, 1999:41-42).

Yeni Sol ve Sağ Tanımlaması

Küçükömer' e göre Türkiye'de sağ siyaset başlığı altına konulan siyasal hareketleri sol; sol siyaset başlığı altına konulanları sağ siyaset olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Küçükömer'in siyasal yaşama ilişkin en çarpıcı değerlendirilmelerinden biri olan bu yorumla sol siyaset geleneğine ciddi eleştiri getirmektedir (Mert, 2000:65). Küçükömer toplumcu bir hassasiyetle yaklaştığı sağ- sol ayrımına yönelik değerlendirmelerini tarihsel materyalizm çerçevesinde kurmuş, yenilikçi Batıcı bürokratların tarihsel rolünü Marksist tarih anlayışı çerçevesinde çözümlemeye çalışmıştır (Mert, 2000:66).

SOL YAN	*SAĞ YAN*
Yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden Gelen dolayısıyla İslamcı halk cephesine *Dayanan* :	Batıcı-laik-bürokratik geleneğe temsilen :
JÖN TÜRKLER İNPRENS SABAHATTİN KANADI	*JÖN TÜRKLER İTTİHAKİ TERAKKİ İTTİHAT KANADI*
HÜRRİYET VE İTİLAF	*İTTİHAT VE TERAKKİ* (Önce cemiyet, sonra fırka)
İKİNCİ GRUP	*BİRİNCİ GRUP*
(Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafi Hukuk Cemiyeti'nde)	*(Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Müdafi Hukuk Cemiyeti'nde)*
TERAKKİ PERVER FIRKA	*CHP FIRKASI (PARTİSİ)*
SERBEST FIRKA	*CHP-MBK.* (Milli Birlik Komitesi)
DEMOKRAT İKİ PARTİ	
ADALET PARTİSİ	*CHP. (ORTANIN SOLU)*
?	?

Bu tabloda önemli bir ayrıntı vardır. Küçükömer'in kendisinin de belirttiği gibi, sol yan olarak adlandırdığı grup için "dayanan" ifadesini kullanırken, sağ yan olarak adlandırdığı grup için "temsil eden" ifadesini kullanmaktadır. Küçükömer her iki grubun başına da bürokrat kadroların bulunduğunu kabul eder. Ancak politik mücadele içerisinde sol yan olarak adlandırılan grup, iktidara gelmek için yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen geleneğe dayanmış ve halk kitlelerini kullanmıştır. Dolayısıyla her iki tarafta da bürokratlar olmasına rağmen taban olarak alınan kitle oldukça farklıdır (Küçükömer, 1994c:72-3).

Küçükömer, bu tablonun Türkiye'de neden sınıf meselelerinin olmadığını da açıkladığını söyler. Batıcı laik bürokratlar, Batılılaşma çabası içerisinde yeteri derecede üretim gücü yaratamadığından, halk ile ters düşmüştür. İki cephe arasında mücadele, laik-Batıcılar ile dindar-Doğucular arasında mücadeleye dönüşmektedir. Bu mücadele içerisinde bürokratlar laik ve ileri, İslamcı-doğucu kamp ise gerici sayılacaktır. Bu yöntem ile bürokratlar hem iktidar olarak artık üründen önemli bir pay almakta, hem de emperyalizm değişik usullerle ülkeyi yarı sömürge haline getirmektedir. Kısacası bürokratlar halk cephesinden sınıf meselelerini dikkatle ele alan bir öz çıkmasına engel olmaktadır (Küçükömer, 1994c:74).

Küçükömer, bürokrasi ve halk çelişkisini ortaya koyduktan sonra mevcut dönemi değerlendirmeye başlar ve eleştirilerini, bürokratik geleneğin devam ettiricisi olarak gördüğü, CHP'ye ve ortanın solu programına yöneltir. Küçükömer'e göre CHP'nin temsil ettiği güçler Osmanlı-Cumhuriyet bürokrasisi yöneticileridir, sivil-asker aydın denen gurubun önemli bir bölümüdür. AP iktidarına rağmen CHP bürokratik geleneğin bir temsilcisi olarak denge unsurudur ve devlet kademelerinde etkilidir. CHP kendi içerisinde de bürokratik merkeziyetçi geleneği sürdürmektedir. Bu nedenle demokratik bir yapıya sahip değildir (Küçükömer, 1994:110). Küçükömer'e göre CHP, cumhuriyetin başından beri üretim ilişkilerinde yani mülkiyetin dağılımında ve elde edilen ürününü bölüşülmesinde esaslı bir değişiklik öngörmemektedir. Bunun içinde mücadele laikler ve İslamcılar düzeyinde Türkiye'yi bölme mücadelesine dönüşmektedir. Yani CHP emperyalizmin istediğini yapmakta, emperyalizme karşı koyacak temelden değişikliği yapamamaktadır (Küçükömer, 1994c:114).

Küçükömer'e göre Türkiye'de, özellikle Amerikanın istekleri doğrultusunda bir denge anlayışı vardır. Amerika Türkiye'de denge istemekte bunun için de Batıcı-laik ideoloji içindeki bürokrasinin (sivil-asker), kapitalist kesim ile koalisyon olanaklarının ne düzeyde olduğunu görmek istemektedir. Küçükömer'e göre bu denge arayışı, öncelikle 1960'tan sonra bürokrat grubun subay kesimi niteliğini değiştirmesi ve kitle halinde üretim aracı bir sınıf olmaya itilmesi ile sağlanmıştır. Yani kapitalist sınıfa girmeleri sağlanmıştır. Bu da yönetici bürokrat grubun öncülüğü ile kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu ile gerçekleştirilmiştir. OYAK bu denge arayışının bir sonucudur. Bu kurum da montaj sanayine el atmış daha da önemlisi yabancı sermaye ile ortaklığa gitmiştir. Daha önce subay kadrolar var olan kapitalist ilişkilerin dışında yer alıyorlardı ve dolayısıyla sisteme muhalif bir tutum takınılabilirlerdi. Ancak OYAK ile subay kadrolar sistemin içine dâhil oldular. Böylece düzen ile uyuşma sağlanmıştır. Daha doğrusu Amerika'nın isteklerine uygun bir denge sağlanmıştır. Yine bu denge arayışı içerisinde sol ile İslamcı-Doğucu halk kitlelerinin arası açılmaya çalışılmaktadır (Küçükömer, 1994c:116).

Küçükömer sorunu ortaya koyduktan sonra çözüm olarak sosyalist bir çözüm önermektedir. Küçükömer'e göre geleneksel ilerici- gerici savaşı, emperyalizmin çıkarları ile örtüşüyordu. Bu savaşta sosyalistlerin, Batıcı laik bürokratlara karşı Doğucu-İslamcı halk cephesinde yer almaları da emperyalistlerin bölme etkinliğine uygun düşecek, emperyalizmin çıkarlarına uygun sonuç verecektir. Sosyalistler üretim ilişkilerinde gerçek bir dönüşüme yol açabilmek için, mevcut cephelerden birisinin içinde yer alması değil, bu cepheleri işlevsizleştirmeleri, ilerici gerici savaşları içeriklendirmeleri, bunun için ilerici denilen bürokratik güçler ve uzantıları ile cephe kurma geleneksel yanılgılarından vazgeçmeleri ve Doğucu -İslamcı gelenekte yer alan emekçi halk yığınları ile kaynaşmayı amaçlayan bir strateji izlemelidir.

Küçükömer yaptığı ayrımla sosyalistlere, Batıcı laik bürokratik cepheden, Doğucu İslamcı halk cephesine basit bir yer değiştirmeyi değil, ama Doğucu İslamcı cephe içinde yer alan emekçi halk yığınları ile sosyalist akımı kaynaştırmayı amaçlayan çetin bir strateji değişikliği öngörüyordu (Somer, 1999:39).

Düzenin Yabancılaşması o döneme kadar genel kabul gören şemadan farklı şeyleri ortaya koymaya çalıştığı için eleştirilmiş ve yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Küçükömer'i yanlış değerlendirmelerden birisi, sunduğu kavramsal çerçeve ve kavramlar itibariyle sağ siyasetlere yakın durduğunu söylemek ve ilerlemeci ve evrenselleşmeci bir paradigma çerçevesinde düşündüğünü söylemektir (Kayalı, 2002:125).

Mert'e göre Küçükömer'in tez ve değerlendirmelerinde kurumsal bir çerçeve ve tutarlı düşünce çizgisi yakalamak zordur. Küçükömer'in ileri sürdüğü tezler ve yeni tanımlamalar her bakımdan tartışmaya muhtaç ve aşırı muğlâk olmasının yanı sıra, tarihsel- siyasal değerlendirmelerini belirleyen üslup, kavramsal olmaktan ziyade duygusaldır (Mert, 2000:68). Küçükömer'in tezlerine ilişkin birinci sorun, Küçükömer'in neye karşı çıktığını bizzat kendisinin kavramsal açıdan temellendirmemiş olmasıdır. Diğer sorun, Küçükömer'in Marksizm'den ilham alan yorumlarının sığ kavramsallaştırmalara dayanmasıdır. Yorumlarında üstyapı, tali çelişki, ideoloji gibi kavramlar rastgele kullanılmıştır (Mert, 2000:69).

Mert'e göre Küçükömer'in yorumları sağ ve sol bakış açılarının ötesinde bir şey söylemekten ziyade, bunlar arasında sarkaç gibi devamlı salınmaktadır. Bu kavramsal

savrukluğun ardında, Türkiye'de sol siyaset geleneğin bürokratik ve Batıcılıkta ısrar eden yapısında haklı tepkisi vardır. Ancak bu tepkinin haklılığı onun itirazlarına tutarlılık kazandırmaya yetmemiştir. Küçükömer sola mı yoksa sağa mı daha yakındır sorusuna Mert'in yanıtı, toplumsal adalet konusunda hassasiyeti ile sol siyasete, sunduğu kavramsal çerçeve ve kavramlar itibari ile sağ siyasetlere yakın olduğu şeklindedir (Mert, 2000:74).

İdris Küçükömer'in Sivil Toplum Anlayışı

Batıda sivil toplum kavramı Aristoteles'e kadar uzanmaktadır. Aristoteles'in "politika koinonia" kavramı aslında politik toplum anlamına gelmektedir. Roma döneminde ilk sivil topluma ilişkin kavramlar belirmeye başlamıştır. Aristoteles'ten Ortaçağ sonuna kadar siyasal olan ve sivil toplum kavramları eş anlamlı algılanmıştır. Hegel ile birlikte günümüz anlamında sivil toplum gelişmeye başlamıştır. Hegel'le sivil toplum, devlet kavramının bir uzantısı olarak değil, devletten ayrı ve ona zıt bir alanı ifade etmeye başlamıştır. Hegel'e göre toplum aile, sivil toplum ve devletten oluşmaktadır. Sivil toplum, aile ile devlet arasında yer alan bir uğrak noktasıdır. Hegel'le birlikte sivil toplum, devletle doğrudan ilişkili olmayan toplumsal alan olarak düşünülmeye başlanmıştır.

Marx sivil toplumu bireylerin politik etkinlikleri dışındaki bireysel ve ekonomik ilişkilerden oluşan bir alan olarak görür. Sivil toplum kavramı Gramsci tarafından ise bir üst yapı olarak algılanmıştır. Gramsci, "sivil toplum-politik toplum (devlet)" ayrımı yaparak işçi sınıfının politik topluma (devlete) karşı, sivil toplumda hegemonya kurmasını savunur. John Locke, devleti sivil topluma dâhil ediyordu. Thomas Hobbes, sivil toplumdan doğa yasaları tarafından düzenlenmiş toplumun karşıtı olan, devlete ve hükümete sahip bir toplumsal düzeni anlamıştır. Jean Jacques Rousseau ise doğa, sivil toplum ve politik toplum ayrımına gitmiştir. Adam Smith, pazarı ve devleti kapsayan bir sivil toplumdan söz etmişti.[2]

Batı'da derin bir geçmişe sahip sivil toplum kavramı ile Türkiye'nin tanışması yakın bir zamana rast gelmektedir. Sivil toplumdan ve onun yokluğunun yol açtığı sorunlara değinen kişi Küçükömer'dir. Küçükömer'in sivil toplum ile ilgili tahlilleri sosyolojik ve tarihsel özellik göstermektedir. 1980'lerden önce Türkiye'de sivil toplum üzerine yazan kişi sayısı çok sınırlı iken, o bu konuda önemli görüşler öne sürmüştür (Kayalı, 2002:124).

Küçükömer'in sivil toplum ile ilgili görüşleri ilk olarak *Düzenin Yabancılaşması* adlı eserinde okunabilir. Ayrıca 1968'de Ant dergisinde yayınlanan "TİP'in Programı Değişmelidir" başlıklı yazısı da bu arayışın bir ürünü olarak görülebilir (Somer, 1999:38). 1980'lere gelindiğinde Küçükömer'i meşgul eden temel sorunların başında Türkiye'de sivil toplumun yokluğu gelmektedir.

Küçükömer, Batılı toplumlarda has bir olgu olarak tanımladığı sivil toplumu, Batının tarihsel gelişim sürecinde ele alarak incelemekte ve bu kurumların neden Doğu toplumlarında oluşmadığını açıklamaya çalışmaktadır. Küçükömer Batıda sivil toplumun oluşumunu Roma site devletlerine dayandırmakta ve toplumsal yapıya bağlı olarak be-

[2] Sivil toplumun Batıdaki gelişimi için bakınız Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*. Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995.

liren segmanter (bölünmüş) devlet ve toplum geleneğiyle temellendirmeye çalışmaktadır (Küçükömer, 1994a:252). Küçükömer Doğu toplumlarında ise bölünmüşlüğün yapısal olmadığı, iktidarın tekliğinin asıl olduğunu söylemektedir. Böyle bir yapılanma ise politik toplumun çok dar olmasına ve sivil toplumun cılız olmasına neden olmaktadır (Küçükömer, 1994b:126).

Küçükömer Batıdaki politik toplum sivil toplumun gelişimini anlamak için Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel, Marx ve Gramsci gibi düşünürlerin bu konuyu ele alışlarını bilmeyi ve Türkiye'deki politik kültür miras karşısında yerine koymayı zorunlu görür (Küçükömer, 1994b:129).

Küçükömer, "Türkiye'de Sol Liberal Olabilir mi? Program İlkeleri" adlı makalesinde politik toplumu, politikanın yapılıp üretildiği toplum olarak görmektedir. Sivil toplumu, toplumda yaşayan inanların, yaşam için zorunlu ihtiyaçlarının karşılandığı alan olarak görür (Küçükömer, 1994b:133). Küçükömer, "Sivil Toplum Politik Toplum Ayrımı ve Sivil Toplumun Üç Anlamı" adlı yazısında sivil toplumun üç anlamı üzerinde durur.

- Basit olarak ihtiyaç toplumu soyut toplum.

- Sivil toplumun politik toplumdan ayrışması yani ondan otonom kazanması ile oluşan, piyasa toplumu olarak dar anlamda sivil toplum.

- Bu ayrışımla sivil toplumun kazandığı ağırlık sebebi ile bütün topluma sivil toplum dememiz mümkün olacaktır. Aslında sivil toplum ayrışık yapısı ile bütün toplumdur (Küçükömer, 1994a:174).

Küçükömer'e göre Batıda ülke sivil taban üzerine kurulmuştur. Gelişme yurttaşlık statüsünün daralıp genişlemesi biçiminde olmuştur. Batıda sınıfların, grupların bilinen geçmiş politik mücadeleleri bunu göstermektedir. Gerçek yurttaşlık politik toplumda yer alır. Bu özünde iktidarın ayrışmışlığıdır (Küçükömer, 1994b:133).

Küçükömer, politik toplum -sivil toplum ayrımını ilk Descartes ve Locke'da bulmaktadır. Locke'un düşüncesinde dikkati çeken iki toplumun ayrışıklığı ve burjuvazinin iktidara ortaklığının belirmesidir. Hegel ve Marx bu görüşü eleştirirler ve her ikisi de sivil toplumu ihtiyaçların giderildiği toplum olarak görür. Düşüncelerinde piyasa sistemi veridir (Küçükömer, 1994b:134). Küçükömer sivil toplumu değerlendirirken Marksist bir anlayışla değerlendirmektedir. Marksist düşüncede olduğu gibi, politik toplumu hâkim sınıfların toplumu olarak, sivil toplumu da maddi üretimin yapıldığı toplum olarak tanımlar. Alt yapı üstyapı ilişkisini sivil toplum ve politik toplum arasındaki ilişkileri tanımlamak için kullanır. Politik toplum üstyapıya aittir, sivil toplum ise altyapıya ait bir alandır. Temel mücadele ise sivil toplum içinde, politik topluma girebilmek, politik toplumu ele geçirebilmek ya da onu etkilemek amacıyla yapılır.

Küçükömer, felsefi sorgulamayı ve farklı düşüncelerin varlığı ile düşüncedeki değişimi sivil toplumun oluşmasının varlığını devam ettirmesinde önemli bir gösterge olarak görmektedir. Bu bağlamda Osmanlı imparatorluğunda 15.yy.'da felsefenin ve felsefi eğitimin gerilemesini kritik bir dönem olarak ele almaktadır. Felsefi geleneğin olmaması sivil toplumun yokluğunun göstergesidir. Küçükömer'e göre bu yapısal bir özelliktir.

Küçükömer sivil toplum çözümlemesi yaparken, Doğulu ve Batılı insanın özelliklerini de ortaya koyar. Yapısı bütüncülüğe dayanan, bütünlüğü politik ve ekonomik ilişkilerin örtüşmesinden oluşan doğulu ve kendi içinde tutarlı bir lojik düzeyde yaşayan

insanların tutumları ile yapısı ayrışıklığa dayanan, bütünlüğü ayrışıkların birliğinden oluşan Batılı ve kendi içinde tutarlı lojik düzeyde yaşayan insanların tutumları farklı olacaktır. Toplum ve birey, farklı politik kültür mirasıyla belirlenen her iki lojik düzeyde farklı anlam taşıyacak ve her iki lojik düzeye farklı insan tipi karşılık gelecektir (Küçükömer, 1994a:54-56).

Doğu toplumlarında Batılı anlamda ayrışık iktidar olmadığı için politik ve sivil toplum ayrımı olmamıştır. Politik, bürokratik miras içinde, alternatifler reddedilirken, doğal ve lojik olarak karar toplumu olan politik toplum dar kalır. Politik toplumun darlığı sivil toplumun da darlığına yol açmaktadır. Otonom ihtiyaç toplumu yoksa yada çok sınırlı ise politik toplum da dar olur. Yani sivil toplumun yokluğu bütün toplumun politik toplum olduğunu göstermez. Doğu toplumlarındaki durum budur (Küçükömer, 1994a:56). Osmanlı Batıyı etkilemiş ve ondan da etkilenmiştir. Ama bütüncül politik düzen özünde değişmemiştir. Bu nedenle de Tanzimat ve sonrasındaki tüm düzenlemeler yüzeysel kalmıştır. Bu nedenle de Osmanlı'daki iç kavgaların nedeni, dar ayrışmaz bürokratik iktidarına karşı, dinsel örgütlerde dâhil olmak üzere çeşitli seviyelerde halk tabakalarının mücadelesinde aramak gerek (Küçükömer, 1994a:57).

Osmanlılardaki Ahi Teşkilatı'nın bir gönüllü sivil toplum kuruluşu olup olmayacağı sorusuna Küçükömer, Ahilerin bir otonomisinin olduğunu kabul eder, fakat Ahilerin başlangıçtan itibaren merkezi imparatorluğun kuruluş ve yayılışında rol aldığını ve hiçbir şekilde çatışmadıklarını belirtir. Bu ise iktidarın bölünmüşlüğüne dayanan Batılı anlamdaki sivil toplum yapısına benzemeyen bir yapı ve işlevdir. Ahilerin politik gücün bölüşümü ile bir ilgileri yoktur.

Türkiye'de sivil toplumun yokluğunu bu şekilde açıkladıktan sonra, Küçükömer çözüm olarak gerçek anlamda Batılılaşmayı önermektedir. Küçükömer'e göre toplumsal yapıya uymayan Batı üstyapı kurumlarının alınması sivil toplumu değil, bürokratik mekanizmayı güçlendirir. Bu nedenle çağdaş bir sivil toplumun oluşturulması için kendi toplumsal yapımızın araştırılması gerekmektedir.

Küçükömer'e göre, Türkiye'de halk politik karar ve yaptırım öznesi haline gelememiştir. Halkı politik alana çekmek için uygun yolları açmak gerekmektedir. DP bu fırsatı 1950 seçimi ile yakalamıştı, ama kullanamamış ya da kullanmasına fırsat verilmemişti. Eğer halka güvenilir, aşağıdan yukarıya iktidar mekanizmaları pratik ile kurulup işletilmeye sokulabilirse, güçlü devlet geleneğinden uzaklaşılmaya başlanacaktır. Çözüm demokrasi ile devleti bürokratik mirastan ayırmaktır. Çözüm Doğu toplumuna özgü toplumsal belleği, ne kadar zor ve uzun zamana ihtiyaç olsa da, dönüştürmeyi gerektirir. Batılı insanın yetişmesinde uygun bir ortam oluşturulmalı, bu anlamda radikal bir Batılılaşma gerekmektedir. Yani çözüm "gerçekten Batılılaşmak" dan geçiyor (Somer, 1999:48).

Sonuç

Türk yaşamının belli kalıpların çerçevesinde düşünülmesi ve ifade edilmesi zorunluluğu karşısında, dönemin bir yerde donkişotluğunu yapan, Küçükömer, Türk siyasal yaşamına yönelik farklı yorumlar getirmiş, Türkiye'de doğru olarak bilinenlerin pek de

öyle olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Dar alanlarda bir o kadar geniş ve farklı perspektifler sunabilen Küçükömer, fikirleri ile o döneme kadar kabul edilen birçok görüşü ciddi şekilde eleştirmiştir.

Osmanlı ve cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki toplumsal düzen ile ilgili fikirleri, resmi tarih görüşüne eleştirel bir durum arz etse de gördüğü toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıyı sorgulayarak ve kendince belli bir mantık silsilesi içinde açıklamaya çalışmıştır. Küçükömer'in yazılarındaki ilk konular ve yaşamının son dönemlerindeki ele aldığı konular birbirinden oldukça farklı olduğu gibi, önerdiği çözüm önerileri de, kendisinin ne kadar sorgulayıcı bir yapısının olduğunun kanıtıdır.

Küçükömer'in temel problemini ve nerede durduğunu belirlemek oldukça güç. Küçükömer'in yazılarında ana tema Osmanlı'dan günümüze kırılması zor bir yapının geldiği, bu yapıyı her kırma deneme çalışmalarının "gerici- ilerici", "laik- laik olmayan" sorununda odaklaştırılarak, asıl sorunun görülmesinin engellendiğidir. Temel problemini bu şekilde ortaya koyduktan sonra, neden böyle olduğu ve çözüm olarak ne getirilebiliri bulmaya çalışır. Küçükömer sorunun birey ve yurttaş olamamaktan kaynaklandığını, bunun Batıdaki anlamda sivil toplumun oluşmasına engel olduğunu söyler. Küçükömer sivil toplum olmada engel olarak gördüğü birey ve yurttaş olamamanın önündeki toplumsal ve ekonomik şartları tarihsel bir süreç içerisinde incelemiştir.

Küçükömer'in ilk anda tartıştığı konulardan başlayarak son yazılarına kadar, aslında bu sürecin onu bir yere götürdüğünü görüyoruz. Sivil toplumun yokluğu ve bu yapının kırılması gerektiği. Ancak böyle bir zihni dönüşüm yaşandığında Türkiye'nin demokratikleşme önündeki engeller kaldırılabilecektir. Sivil toplumun daha ne anlama geldiği konusunda fazla fikir yürütülmediği bir ortamda ve zamanda bunların söylenmesi önemlidir.

Küçükömer'in nerde durduğu ile ilgilenmenin ötesinde, ne söylediği, nasıl söylediği ve o günden günümüze nelerin değiştiğini aslında pek de değişmediğini- anlayabilmek için tekrar okumak gerekliliği ortaya çıkıyor.

Kaynakça

Akal, C. B. (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*. İstanbul: Engin Yayıncılık.

Akat, A. S. (1994). İdris Küçükömer'in Mirası. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Ayhan, E. (1994). Bir Uç Beyi Olarak İdris Küçükömer. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Belge, M. (1994). Özgün Düşünce Yine Kaybetti. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Berkes, N. (2006). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Yayına hazırlayan: A. Kuyaş). İstanbul: YKY.

Daniş, S. (2003). Ağabeyim İdris. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Divitçioğlu, S. (2003). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, Marksist Üretim Tarzı Kavramı*. İstanbul: YKY.

Işık, İ. (2004). *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi*. Ankara: Elvan Yayınları.

Kayalı, K. (2002). Türk Kültür Dünyasından Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları.
Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin Coğrafyası 1*. Ankara: Deniz kitabevi.
Küçükömer, İ. (1994a). *Halk Demokrasi İstiyor mu?* İstanbul: Bağlam Yayınları.
Küçükömer, İ. (1994b). Sivil Toplum Yazıları. İstanbul: Bağlam Yayınları.
Küçükömer, İ. (1994c). *Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
Marx, K., & Engels, F. (2004a). *Alman İdeolojisi*. (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
Marx, K. (2004b). *Felsefe Yazıları*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: HİJ Yayınları.
Mert, N. (2000). İdris Küçükömer ve Düzenin Yabancılaşması. *Doğu Batı* (11), 63-74.
Özdemir, H. (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
Sayar, A. G. (1994). İdris Küçükömer Hocamıza Dair Düşünceler ve Hatıralar. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
Sencer, M. (1969). *Osmanlı Toplum Yapısı*. İstanbul: Ant Yayınları.
Sezer, B. (2006). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Kızıl Elma Yayınları.
Somer, K. (1999). İdris Küçükömer'de Sivil Toplum Arayışları. *Marksizm ve Gelecek*, (15), 37-48.
Somer, K. (1994). İdris Küçükömer Anısına. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
Şenatalar, B. (1994). 1960'ların en Sevilen Hocası. *İdris Küçükömer. Anılar ve Düşünceler*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
Tahir, K. (2005). *Devlet Ana*. İstanbul: İthaki Yayınları.
Tahir, K. (1992a). *Notlar/Çöküntü*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
Tahir, K. (1992b). *Notlar/Osmanlılık/Bizans*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

NİHAT NİRUN
(1925 – 2007)

Erdal AKSOY*

Aile Çevresi

Prof. Dr. Nihat Nirun ile 30 Ocak 2007 tahinde Ankara'da yaşadığı evinde bir mülakat yapılmıştır. Bu bölümlerin yazılmasında Nirun'un görüşleri olarak kullanılan bilgiler sözkonusu mülakattan elde edilen bilgilere dayanmaktadır.

Nihat Nirun, 1 Ocak 1925 tarihinde İzmir'de doğmuştur. Babası Süleyman Nuri Nirun, Manisa'nın çok eski ve köklü ailelerinden birinin çocuğudur. Annesi Zekiye Nirun, İzmir'de doğmuş olmasına rağmen aslen Yozgat'lıdır. Nihat Nirun, kendisiyle yapılan mülakatta bu konu ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "Annem İzmir doğumlu ama annemin kökeni Yozgat'tır. Annemin bağlı olduğu kabile Yozgat'taki Çapanoğullarıdır. Çapanoğlu Kasım Paşa, benim annemin dedesidir. Dedeme Mora yarımadasındaki savaşın ardından paşalık ünvanı verilmiştir. Savaş sonrası İzmir'in Çeşme ilçesine gelip yerleşmiş, ardından burada evlenerek annem dünyaya gelmiştir. Babam ise Manisa'nın yerlisidir. Kökenleri neresi bilmiyorum ama ben bildim bileli babaları falan hep Manisada ikamet etmekteydi."

Süleyman Nuri Nirun'un, Nihat Nirun'dan başka Necla, Nejat ve Suat adında üç çocuğu daha olmuş, fakat bunlardan Suat, doğumundan kısa bir süre sonra yaşamını yitirmiştir.

Süleyman Nuri Nirun, İzmir'de Sayıştay'da (Divan-ı Muhasebatta) devlet memuru olarak göreve başlamıştır. Sayıştay merkezinin Ankara'ya nakli nedeniyle Süleyman Nuri de ailesini yanına alarak Ankara'ya yerleşmiş ve memuriyet hayatına burada devam etmiştir. Annesi Zekiye Hanım ise ev hanımıdır.

Nirun, babasının karakteri ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "Babamın farklı bir insan olduğunu düşündüm bugün hala da düşünüyorum. Babam tabii ki görmüş bir insandı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında İdadi de okuduktan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi Mülkiye-i Şahane ye girmiştir. Fakat Çanakkale savaşı çıkınca -vatanperverlik işte- Mülkiye-i Şahaneyi bırakarak savaşa katılmıştır. Kilitbahir'de, Seddülbahir'de savaşmıştır fakat Seddülbahir'de yaralandığı için evine gönderilmiştir. Eve döndüğü zaman gaziydi. Sonra dayım olacak olan Hilmi Onan ile tanışarak birlikte Anadolu'ya kaçmış-

* Yrd. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

lar. Afyon cephesinde savaşmışlardır. 'Vatan', 'millet' dendiği zaman babam kıpkırmızı olurdu, fark ederdim. Annem babamdan kokardı. Bütün komşular korkardı. Memurlarda korkardı. Dairelerden gelenlerde babamın karşısında -Manisa'lılar bile- saygıyla eğilirlerdi.

Bununla birlikte Nirun, annesinin hiçbir zaman babası olan Süleyman Nuri'ye ismi ile değil hep 'Nuri Bey' şeklinde hitap ettiğini belirtmektedir.

Çocukluğunun Ankara'nın Hamamönü semtinde geçtiğini, zaman zaman büyük dayısı Hilmi Bey'in oturduğu İsmet Paşa semtine de gittiklerini belirten Nirun, konu ile ilgili olarak bir anısında şunları ifade etmektedir: "Daha ilkokul talebesiydim. Vekil olan dayımın oturduğu İsmet Paşa semtine gitmiştik. Bir gün kapının önünde arkadaşlarımla oynuyordum. Bir gürültü patırtı başladı, "Gazi geliyor," "Gazi geliyor" diye bağıranlar oldu. Önce motorlar geldi, arakasından bir araba geldi. Ben bir de baktım ki Atatürk, mühim birini görmeye gelmişti. Biz hemen sıraya girdik, esas vaziyete geçtik. Bu durum Atatürk'ün hoşuna gitmişti. Böyle biz yan yana durunca çok hoşlandı. Gelerek bizleri yanaklarımızdan okşadı ve tek tek öptü. Bu şekilde Atatürk'ü yakından gördüm ve çok sevdim."

Çocukluğu döneminde başkent Ankara'nın sosyal yapısı ile ilgili anlattıkları bize o dönemlerin Ankara'sına ait bir kesit sunmaktadır: "Ankara baş şehir olmasına rağmen varlıksız bir memleketti. Yani insanları zengin değildi. 'Ankara ağaları' olarak bilinen bir iki tane ağa vardı. Onlarında zaten çocukları mebus falan olmuşlar topluma da uzaktan bakarlardı. O zamanların Ankara'sında iki tane dolmuş vardı. Biz minibüs'e 'kaptı kaçtı' derdik. Bu minibüsler Ulus-Cebeci arasında çalışmaktaydılar. Onlarla gidilip gelinirdi fakat biz gideceğimiz yere ekseriye yürüyerek giderdik. Ayrıca, Aşağı Ayrancı'ya gelindiğinde ise sadece bir tane otobüs vardı. Ankara'da vasıta (araç) –minibüs, otobüs- bulmak çok zordu. Nereye gideceksek genellikle hep yürüyerek giderdik. Bu durum çok zaman alırdı fakat biz bundan zaman kazandık yürüdükçe halkı tanıdık, halkla haşır neşir olduk."

Yoksul bir aile ortamında yetiştiğini belirten Nirun, o dönemin Ankara'sının sosyo-ekonomik yapısıyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "Ankara'daki her memur ailesi gibi bizim aile de yoksul idi. O zamanlar yiyecek olarak pek fazla bir şey bulamazdık. Düşünebiliyor musunuz başkent Ankara'da zeytin bulamazdınız. Diğer şehirlere gitmeye gerek yok. Portakalı ise çok nadir bulabilirdik. Bakkalda, manavda hastalar için portakal saklanırdı. Ayrıca, evlerde su bulmak da çok zordu. 'Saka'lar omuzdaki tahtanın iki ucundaki tenekelerde 100 paraya su satarlardı. O su ile çamaşır bulaşık yıkanır ve de elimizi yüzümüzü yıkardık."

Nirun, eşi Nebihe Hanım ile Haziran 1955 yılında görücü usulü ile tanıştırılmıştır. Kısa bir zaman sonra 15 Agustos 1955 yılında Bahçelievler'deki askeriyeye ait düğün salonunda düğün törenleri yapılmıştır. Nirun'un bu evlilikten bir kızı Zekiye Evnur olmuştur.

Nirun, eşi Nebihe Hanım ile olan ilişkilerini ve duygularını şu şekilde ifade etmektedir: "Nebihe, sevgili eşim bana her konuda çok destek oldu. Nebihe'nin iradeli, kararlı, disiplinli tutumu bana hep güç verdi. Her işimde ve her zorlukta Nebihe yanımda bulundu. İyi yetişmiş, kendinden emin adımlarla hayat yolunda yürüyüşü bizi çok güçlen-

dirdi. O'na çok güveniyorum. O'nu çok seviyorum. 'Her başarılı erkeğin ardında güçlü ve mantıklı bir kadın vardır' derler. Bu kadın benim eşimdir." (Yalçın, 2007:16).

Öğrenim Hayatı

Nirun, öğrenim hayatına Ankara İnönü İlkokulunda başlamıştır. Ankara Gazi Lisesinde Orta ve Lise öğretimine devam ederek Gazi Lisesinin Fen şubesinden mezun olmuştur. İlkokul beşinci sınıfta okurken annesi Zekiye hanımı, Liseyi bitirdiği zaman ise babası Nuri beyi kaybetmiştir. Babasının vefat etmesinden sonra ailenin geçimini sağlamak için çalışmak zorunda kalan Nirun, İçişleri Bakanlığında açılan memuriyet sınavına girmiş ve 30.06.1944 yılında sınavı kazanarak bakanlıkta şifre memuru olarak ilk memuriyet hayatına başlamıştır. Ailenin en büyük çocuğu olduğu için çalışması gerektiğini düşünen Nirun, kardeşlerinin de sorumluluklarını üzerine aldığını, bu durumun ise kendisinin şahsiyet sahibi bir kişi olmasında çok önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Nirun, Ortaokul ve Lise öğrenim hayatı boyunca çok iyi bir eğitim aldığını belirtmektedir. O dönemlerdeki eğitim sistemi ve öğretmenlerle ilgili düşüncelerini ise şu şekilde ifade etmiştir: "Şimdi düşünüyorum da Atatürk kuşağıydı bu kuşak ve karizmatikti; Ortaokul öğretmenleri olsun, Lise öğretmenleri olsun hepsi birer karizmatik tipler idi. Lisede mesela Mazhar bey vardı kimya öğretmeni okula atla gelirdi. Bahçelievlerde oturuyordu okula atla gelirdi atla giderdi. Öyle alışmış çok ta heybetli bir adamdı. İmtihanlarda (sınavlarda) ondan çok korkardık. Fizik öğretmeni Talat Bey vardı çok büyük bir fizikçiydi. Cumhuriyet Türkiyesi bunları çok iyi yetiştirmişti. Fizik öğretmeni mükâfat olarak Londra'ya doktora yapması için gönderilmişti. Bir başka örnek, Mazhar bey Çalışma Bakanlığı müsteşarı oldu, çok büyük yerlerde vazifeler aldı. Bizim idman (Beden Eğitimi) öğretmenimiz Hamdi bey bile hukuk mezunuydu. Bütün öğretmenlerimiz çok değerli öğretmenler idi."

Nirun, özellikle Lise döneminde almış olduğu eğitimin ve genel olarak eğitim sisteminin başarısının asıl nedeni, Gazi Enstitüsünde yetiştirilerek Türk eğitim sistemine kazandırılan karakterli ve de en önemlisi şahsiyet sahibi öğretmenler olduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde Türk toplumunda öğretmenlerin sosyal statülerinin yüksek olduğunu ve saygın insanlar olduğunu yaşamına ve gözlemlerine dayanarak şu şekilde ifade etmiştir:"Bir gün Halk evinde arkadaşlarla oynuyorduk çimlere bastık. Hemen hademe geldi ve bizleri dövmeye başladı. O zaman herhalde hademe için çim bizden daha kıymetli idi. Bir genç çıktı ortaya hademeye iki tokat atarak ben öğretmenim dedi. Sen bu çocukları nasıl döversin dedi. Öğretmen deyince hademe hazır ol vaziyetini aldı. Öğretmenler toplumda çok saygın insanlardı. Türk toplumunda çok sayılırlardı. Kahvehaneye bir öğretmen, bir müdür geldi mi kahveci ayağa kalkardı. Müdür ya da öğretmen burada talebe var mı? diye sorarlardı. Aynı şekilde öğrenciler, sokaklarda dolaşıyorlar mı dolaşmıyorlar mı? diye kontrol ederlerdi."

Özellikle Lise öğrenimi döneminde kendi şahsiyetinin oluşmasında en etkili olan öğretmen matematik öğretmeni İbrahim Bey olmuştur. Nirun, bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır: "Beni etkileyen matematik öğretmeni İbrahim Bey oldu. İlkokulda olduğu gibi Ortaokulda da matematik dersim zayıftı. Ortaokul 2. sınıfta iken matematik derslerine İbrahim bey gelmeye başladı. İbrahim Bey de Gazi Enstitüsünden mezun öğret-

menlerden idi. Enstitüden gelen öğretmenler çok karakterli ve bilgili öğretmenlerdi. İbrahim Bey de o öğretmenlerden birisiydi. İbrahim Bey matematiği bana sevdirdi. Bana ne yaptı bilmiyorum, ama İbrahim Beyi de matematik dersini de çok sevmeye başladım. Matematiğim öyle ilerledi ki, son sınıfa geldiğimde beni fen şubesine ayırdılar. O zamanki eğitim sisteminde okullardaki eğitim fen şubesi, edebiyat şubesi diye iki şubeye ayrılarak yapılıyordu. Ben de Lise eğitimimi fen şubesinden mezun olarak tamamladım."

Nirun, Lise öğrenimi 21.09.1943 tarihinde Ankara Gazi Lisesinden mezun olarak tamamlamıştır. Babasının ölümü üzerine erken çalışma hayatına başlaması nedeniyle eğitimine bir süre ara verdikten sonra üniversite eğitimi ile birlikte öğrenim hayatına 1948-1949 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Felsefe Bölümüne kayıt yaptırarak tekrar başlamıştır.

Gazi Lisesi fen şubesinden mezun olmasına rağmen üniversite eğitim hayatında Felsefe okumayı tercih etmesinin nedenini "Çalıştığım dairede Tarık diye bir arkadaşım vardı. Aslında beni Felsefe okumaya yönlendiren o oldu. Bana direk senin matematiğin çok kuvvetli, ayrıca felsefe matematiğe uygun olduğu için sen Felsefe bölümüne kayıt yaptır dedi. Ben de gittim Felsefe Enstitüsüne kaydımı yaptırdım. O zamanlar üniversiteler giriş sınavsız olduğu için beni hemen aldılar. Neticede ben felsefeyi çok sevdim." sözleri ile açıklamaktadır.

Üniversite öğrenimi süresince Nirun, hem üniversitedeki öğrenimine devam etmekte, hem Bakanlıktaki memurluğuna devam etmekte, hem de kardeşlerine bakarak evin geçimini sağlamaya çalışmaktaydı. Bu dönemde yaşadığı güçlükleri şu şekilde açılamaktadır: "Üniversite eğitimim boyunca hem derse, hem işe giderek, işle fakülte arasında adeta mekik dokudum. Bakanlıkta özel kalemde çalıyordum. Bana seni şifre bölümüne alalım da geceleri nöbet tut, sabahları da okula gidersin dediler. Memurların da işine yaradı bu durum, onlar nöbetten kurtuldular, ben de okula devam edebildim. Bir gün Necati Akder hoca, 'anlatın kim bu Nihat Nirun derslerin hepsinden 4-5 notu almış, kopya mı çekti bu' diye sormuş. Sonra hocalar benim bütün derslerden hep böyle yüksek notlar aldığımı gördüler ve beni tanıdılar. Onun için de 3 ve 4. sınıflarda fakülteye devam konusunda rahat ettim. Okul bitince çok rahatladım. Kendimle gurur duyuyorum" (Yalçın, 2007:16).

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe bölümü öğrencisi olduğu dönemlerde "Sistematik Felsefe" dersini Necati Akder hocadan, "Felsefe Tarihi" dersini Nusret Hızır hocadan, "Sosyoloji" dersini Behice Boran, Niyazi Berkez, Tahir Çağatay ve daha sonra Hans Freyer hocadan, "Bilim Tarihi" dersini Fransa'da eğitim gören Aydın Sayılı hocadan, "Mantık" dersini Hamdi Ragıp Atademir hocadan, eğitim derslerini ise Almanya'da eğitim gören Bedii Ziya Egemen hocadan almıştır.

Nirun, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde öğrenim gördüğü yıllarda bu fakültedeki Felsefe bölümündeki derslerin büyük bir çoğunluğunun daha çok Almanya, Fransa ve Amerika'dan gelen hocalar tarafından verildiğini belirtmiştir. Ona göre, Enstitüde karma bir eğitim yapılmaktaydı. Mesela Enstitüdeki sosyoloji derslerini ordinaryüs Profesör Hans Freyer Almanca anlatıyordu ve hocanın derslerini Tahir Çağatay tercüme ediyordu. Psikoloji dersini ordinaryüs Profesör Thomas Ritz İngilizce anlatıyordu ve hocanın dersini Aydın Sayılı tercüme ediyordu. Aynı şekilde pedagoji derslerine gelen hocaların derslerini ise Hüsnü Cırıtlı tercüme etmekteydi.

Lisans eğitimi süresince ders aldığı hocalar ile ilgili olarak şu şekilde genel bir değerlendirme yapmaktadır; "Şimdi. Hocalarımız sert hocalardı. Odalarının kapılarını kapatırlar, her öğrenciyi de içeriye almazlardı. Ayrıca, bazı hocalar derslerinde siyaset yaptıklarından dolayı talebeler de bunlara yaranmak için kamplara ayrılarak siyaset yapmaya başladılar."

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra öğretim üyelerinin siyasi partilere "idare meclisi üyeliği" izni çıkmış ve hocalar da siyasi partilere girmişlerdir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden Necati Akder, Tahir Çağatay, Osman Turan ve Emin Bilgiç Demokrat Partili (DP), Şerafettin Turan ise Cumhuriyet Halk Partili (CHP) olarak tanınmaya başlamış ve partiler arasındaki mücadele ve kavgalar, hocalar aracılığıyla öğrencilere de yansımıştır. Bu askeri darbeden sonra Fakültedeki sağcı olarak bilinen birçok öğretim üyesi tasfiye olmuştur (Kasapoğlu, 1999:168).

Ayrıca Nirun, Necati Akder, Tahir Çağatay ve Hans Freyer gibi hocalardan hem çok şey öğrendiğini hem de kişiliğinin gelişmesinde çok etkili olduklarını belirtmektedir:"Ordinaryüs Profesör Freyer hiç bir zaman itiraz istemezdi. Konuşması mutlaktı, itiraz edilmesini istemezdi. Ayrıca, bu durumdan da rahatsız olurdu. Ben de Hans Freyer'den alışmışım bana itiraz edildiğinde rahatsız olurum, tasvip etmem ve huzursuz olurum. Çünkü benim düşüncem doğrudur. Ben öyle yetiştim benim kabahatim değil. Ben doğru düşünürsem, ben buna hâkimim, egemenim bu konuya. Bir tarafım da var ki bilmediğim konu da konuşmam. Onu da öğrettiler bize. Ama konuştuğum konu da egemenim. Çünkü biliyorum konuşuyorum, kimsenin itirazını kabul etmem. O yüzden idarede başarılı oldum."

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe bölümünden pekiyi derece ile 1953 yılında mezun olmuştur. 05.05.1953 tarihinde İçişleri Bakanlığı Özel Kalem şifre memurluğu görevinden istifa ederek askerlik hizmetini yapmak üzere yedek subay okuluna gitmiştir. Piyade yedek subay olarak yaptığı askerlik hizmetini 30.10.1954 tarihinde tamamlayarak terhis olmuştur.

Meslek Hayatı

Nirun, askerlik hizmetini tamamladıktan sonra İçişleri Bakanlığındaki eski görevine tekrar alınmıştır. 03.03.1958 tarihinde memurluk hayatındaki ilk terfisini yaşamış olan Nirun, Çalışma Bakanlığına müfettiş olarak tayin edilmiştir.

Bu yeni göreve atanmasından yaklaşık 4 ay sonra 27.06.1958 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde açılan asistanlık sınavını kazanarak Felsefe Enstitüsüne "Sosyoloji Asistanı" olarak tayini yapılmıştır. Bakanlıkta müfettiş olarak çalışmasına rağmen akademik hayatı seçerek üniversitede asistan olmayı tercih eden Nirun, bu seçimin tamamen tesadüf bir gelişmeye bağlı olduğunu belirtmektedir. Asistanlık sınavı ve bu süreç ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

İlk yapılan imtihana ben girmedim. İmtihana çok fazla kişi girmiş, fakat kazanan olmamıştı. Bir gün Turgut diye bir arkadaşımın Ulus'taki dükkânında (kitapçı) oturuyordum. Baktım merdivenlerden Tahir Çağatay hoca geliyor, hoca da o dükkâna gelirmiş. 'Ben seni yakaladım' dedi. Ben biraz şaşırmıştım ki ardından hoca, 'kalk benimle Dil Ta-

rih'e geliyorsun' dedi. Hocayla birlikte yürüyerek Dil Tarih'e kadar gittik. Hoca yürüyüşte bana üniversitede asistan olmanın güzel taraflarını anlattı ve de benim bu mesleği seçmemim iyi olacağı üzerine konuştu. Ben hocanın bu konuşmasına hiç hayır demedim. Hoca ile birlikte doğruca sekreterin yanına gittik. Hoca sekreter Nezihe hanıma 'Nihat'ın dilekçesini al, imtihana girecek' dedi. İlk sınavı kazanan olmadığı için ikinci bir imtihan daha açmışlardı. Ben dilekçeyi verdim ama yine de istemiyordum. Bu sırada Bakanlık beni teftişe gönderdi. Görev yaptığım yerde istasyonla otel arasında sabah yürüyüş yapıyordum. Yürüyüş yaparken istasyon tarafına gelmişim. Bir şoför 'dolmuş Ankara'ya' diye bağırıyordu. Kendi kendime 'doğru ya benim bugün imtihan var' dedim. İmtihana gidip-gitmeme konusunda bir karasızlık yaşadım. Sonra hiç değilse gideyim de imtihanı yapmayım dedim. Fakülte yakınında dolmuştan indim ve acele acele yürümeye başladım. O sırada benimle birlikte bir bey daha fakülteye doğru yürüyormuş. Bir bey bana 'acele etme evladım' dedi. Dönüp baktım ki Aydın Sayılı hoca 'bekle! beraber gidelim, ben de gidiyorum' dedi. Sonra birlikte yavaş yavaş yürüyerek hocanın odasına gittik. Beni odasına aldı ve bana 'bir kahve içer misin' diye sordu. Akabinde bana bir kıssadan hisse anlattı: 'Adamın birini evlendireceklermiş, nikâh salonuna gelmiş kaçmış. Yakalamışlar getirmişler yine kaçmış. Bir daha getirmişler, yine kaçmış. Sonunda adama deli demişler. Sen de kaçarsan sana da deli derler' dedi. İmtihana geldim ve gireceğim efendim dedim. Aynı gün hem dil hem de bilim imtihanı olduk. İmtihanın sonucunda bir tek ben kazandım ve asistan oldum."

Nirun, çalıştığı Bakanlıktaki müsteşarın üniversiteye geçmesini istememesinden kaynaklanan bazı sıkıntılı günler yaşamasına rağmen sonunda Bakanlıktan muvakkatnamesini alarak Fakültedeki asistanlık görevine başlamıştır.

Ordinaryüs Profesör Hans Freyer Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine geldiği zaman hem Felsefe Bölümünün hem de Sosyoloji Kürsüsünün başına geçmiştir. Nirun, Prof. Dr. Hans Freyer Fakülteye geldikten sonra hocanın asistanı olarak görevine devam etmiştir. Hans Freyer, Türkiye'de sosyolojinin gelişme sürecinde olduğunu belirterek özellikle Suç Sosyolojisi alanında daha spesifik olarak "çocuk suçluluğu" alanında yapılmış çalışmalardaki yetersizliği de dikkate alarak Nirun'un bu alanda çalışma yapmasını istemiştir. Bununla birlikte Nirun'un Doktora tezinin konusunu "Sosyal Düzensizliğin Sebepleri ve Çocuk Suçluluğu" şeklinde belirleyerek, bu alanda çalışma yapmaya teşvik etmiştir. Nirun, doktora çalışmasını ve o dönemde yaptığı çalışmaları şu şekilde ifade etmiştir:

"Hans Freyer Ankara Üniversitesine geldiği zaman ben onun asistanı oldum. Freyer'in yönlendirmesiyle suç sosyolojisine yöneldim ve doktoramı yaparken hem sabahları Hukuk Fakültesine devam edip, Hukuk Başlangıcı-Hukukun Umumi Esasları, Medeni Hukuk, Ceza Hukuku ve Anayasa Hukuku dersleri aldım, hem de öğleden sonraları Ankara Keçiören'deki Çocuk Islahevinde suçlu çocuklar üzerinde ve mahkeme dosyalarında 2863 suçlu çocuğun aile yapıları ve suç olayları üzerinde vak'a incelemeleri yaptım. Ayrıca asistanlığım sırasında Freyer beni yaz aylarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne gözlemler, araştırmalar yapmam için gönderdi. Sosyal düzensizlik vardı. 'Teorik bilgileri orada gözlemleyeceksin' dedi. Gaziantep, Van, Tatvan gibi birçok yerleri köy köy dolaşarak, oralarda yaklaşık 4 yıl boyunca her yaz giderek anketler uyguladım ve çeşitli gözlemlerde bulundum" (Yalçın, 2007:17; Ergan, 2007:23).

1960 yılında bu çalışmalar devam ederken hocası Freyer, Nirun'un doktora çalışmasına Kanada'da devam etmesini gerektiğini düşünerek Vancouver kentindeki "The University of British Columbia"daki Prof. Dr. Kaspar Naegele ile Prof. Dr. Reginald Robson'un yanına göndermeye karar vermiştir. Nirun, "The Canada Council" tarafından kendisine verilen burstan da yararlanarak Kanada'ya gitmiştir. Prof. Dr. Naegele ile "sistem analizleri" üzerine çalışmalar yaparak; Social Deviance, Socialization, Social Stratification, Sociological Theory dersler almıştır. Prof. Dr. Robson ile de "Hukuk Sosyolojisi" üzerine çalışmalar yaparak; Sociology of Law, Crime and Community gibi dersleri takip etmiştir.

Doktora tezini Prof. Dr. Naegele ile çalışmaya karar veren Nirun "Suç Hadisesinin Sosyal Sebepleri: Çocuk Suçluluğunun Sosyal Menşei" konusunda doktora tezi yapmaya başlamıştır. Nirun, doktora tez çalışmasını tamamladıktan sonra ülkesine geri döneceği sıralarda Kanada'daki üniversiteden çok ciddi teklifler almasına rağmen bunları kabul etmeyerek ülkesine geri dönmüştür.

Ankara'ya DTCF Sosyoloji Kürsüsüne çağrılan Nihat Nirun tezini Türkçeye çevirerek Tahir Çağatay, Halil İnalcık ve Aydın Sayılı'dan oluşan jüri önünde tez savunmasını yaparak 30.03.1962 tarihinde "Pekiyi" derece ile "Doktor" ünvanını almıştır. Aynı yıl "Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi" konulu doçentlik tezi çalışmalarına başlamıştır. Bu tez çalışmasını 25.11.1968 tarihinde tamamlayarak, Ankara Üniversitesinde Tahir Çağatay, Cahit Tanyol ve Nurettin Şazi Kösemihal'den oluşan jüri önünde "Üniversite Doçenti" ünvanını almıştır.

Nirun, 16.06.1971 yılında Ankara Üniversitesi DTCF'nde "Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü"ne Fakülte Kurulu tarafından seçilmiştir. 16.10.1972 tarihinde ise DTCF Felsefe Enstitüsü, Sosyoloji Kürsüsü Başkanlığına tayin edilmiştir. Nirun, DTCF'de Tahir Çağatay hocanın rahatsızlığından dolayı 1974 yılına kadar bu görevleri sürdürmüştür. Böylece, Ankara Üniversitesi DTCF'ne Asistanlık ve Öğretim Üyeliği de dâhil olmak üzere toplam 15 yıl, 7 ay, 11 gün hizmet vermiştir.

1964 yılına gelindiğinde Nirun'un bütün bu akademik görevlerine bir de Hacettepe Üniversitesinde Sosyoloji Bölümü kurma görevi verilecektir. Bu bölümün kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır: " 1964'lere gelindiğinde Ihsan Doğramacı Kanada'dan geldiğimi duymuş ve beni çağırdı. Hamide Topçuoğlu'na Sosyoloji Bölümünü kur demiş; O 'Ben kuramam, Nihat'ı çağır' demiş. Ihsan Doğramacı o zaman Ankara Üniversitesi Rektörüydü. 'Bölüm kurdum, 33 öğrenci aldım, gel bölümü devral' dedi. Ben daha doçent olmak üzereydim, 'Bana sıkıntı yapar, istemem' dedim. Ama İhsan Bey, 'Yok ben rektörüm sorun olmaz, hatta tayinin şimdi yapıldı' dedi ve böylece 1 Eylül 1964 tarihinde Hacettepe Üniversitesinde Sosyoloji Bölümü kuruldu." (Ergan, 2007:23-24).

Türkiye'de sosyoloji biliminin ve bölümünün felsefenin inhisarından çıkması gerektiğini savunan Nirun, rektör Ihsan Doğramacı ile görüşerek bu düşüncesini kabul ettirmiştir. Dolayısıyla Hacettepe Üniversitesinde kurulan bölüm Sosyal İdari Bilimler Fakültesi içinde "Sosyoloji ve İdare Bölümü" olarak kurulmuştur. 1980 yılına kadar bu şekilde çalışmalarını sürdürerek mezunlar veren bölüm bu tarihten itibaren Edebiyat Fakültesi içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Nirun, Sosyoloji Bölümünün kurulduğu ilk yıllarda bölümün yapısı ve imkânları ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir; "Bölüm ilk kurulduğunda oda yok, asistan yok.

Bunlar zamanla oldu. Bölüm ilk kurulduğunda 33 öğrenci alınmış. Hepsi kolej mezunu. Tıplılar da geliyordu. Neticede derslere başladık. Tabi o yıllarda hem fiziki hem de akademik açıdan çok iyi imkânlara sahip değildik. Zamanla gelişti, her şeyimiz oldu. O zamanlar bölüm 4 yıllıktı, ancak sonra Yüksek Lisans verelim diye 5 yıllık yaptık. Böylece o dönem öğrenciler bölümü Yüksek Lisanslı olarak bitirdiler. Hem Hacettepe Üniversitesinde, hem Ankara Üniversitesinde derslere giriyordum. Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ilk 'Sosyolojiye Giriş' derslerini ben verdim. Tıp Fakültesi talebeleri 1/3 oranında sosyal bilim, 2/3 oranında Tıp dersleri alacaklardı. Buna karşılık sosyoloji öğrencileri 1/3 oranında Fizik, Kimya ve Biyoloji dersleri, 2/3 oranında sosyal bilim alıyorlardı. Lisans öğrencileri 5 yıllık eğitim içinde Yüksek Lisans da yapmış olarak mezun oluyorlardı. 3-4 yıl böyle devam etti" (Ergan, 2007:24).

Dünyada ve Türkiye'de 1968'den itibaren başlayan öğrenci olayları birçok üniversitede sosyal şiddet ve siyasal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu benzeri nedenlerden dolayı yapılan 12 Mart 1971 Muhtırası sonucu üniversitelerde yapılan tasfiyeler sonucu Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü kadrosu da yenilenmiştir. 08.02.1974 tarihinde Hacettepe Üniversitesinde profesör olan Nirun, ikinci kez H.Ü. Sosyoloji Bölümü Başkanlığına geldiğinde bölüme yeni öğretim elemanları alarak bölümün öğretim kadrosunu güçlendirmiştir. Konu ile ilgili olarak Nirun şu bilgileri vermektedir:

"Bölüme asistan olarak Cihat Özönder'i aldık, Mehmet Sağlam'ı aldık, 'İdare' derslerini o vermeye başladı. Onun tavsiyesi ile Emin Haspolat'ı aldık. Zeki Erdoğmuş öğretim görevlisiydi, yurtdışına doktora yapmak üzere gönderdik. Sevil Tüzmen'i asistan olarak aldık, o sonra ODTÜ'ye geçti. 'Suç Sosyolojisi' dersleri için Altan Kaynak'ı aldık. Hüseyin Yalçın öğretim görevlisi olarak geldi... İnönü Üniversitesi Rektörlüğüne atanmam dolayısıyla bölümden ayrıldığım 1982 yılına kadarki dönemde Ibrahim Armağan, Ahmet Yörükoğlu, Ahmet Saltık, Gülay Ergüder Sağnak, Leyla Elbruz, Vildan Akan, Gülay Arıkan, Aygen Erdentuğ, Süheyla Ağabegüm, Feryal Gürpınar, Tülin Içli, Beğlü Eke, ve Nevin Güngör bölümün öğretim kadrosu içerisinde yerlerini aldılar." (Ergan, 2007:24).

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanlığı ile Sosyal Çalışma Bölüm Başkanlığı görevlerini birlikte yürütürken, ayrıca aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevini de yapmıştır.

1969-1973 yılları arasında dört yıl aralıksız "Babıali'de Sabah" ismiyle neşredilen günlük gazetede köşe yazarlığı yapan Nirun, dört yıl boyunca gazeteye Türkiye'nin sosyal, kültürel ve siyasal konularında bin küsur adet makale yazmıştır.

1982 yılında Nirun YÖK tarafından İnönü Üniversitesi Rektörlüğü görevine atanarak Kurucu Rektör olarak görev yapmıştır. Bu görevi süresinde Adıyaman'da bir Meslek Yüksek Okulunun kurulmasına katkıda bulunmuştur.

1984 yılında İnönü Üniversitesi Rektörlüğü görevinden ayrılarak, Cumhurbaşkanlığı kontenjanından "Yüksek Öğretim Kurulu Üyeliği'ne" atanmıştır. YÖK üyeliğinin yanı sıra aynı yıllarda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi "Asli Üyeliği"ne seçilmiş, 1994 yılına kadar on yıl bu görevi yürütmüştür. 4 Kasım 1997 yılında Nirun'a Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi "Şeref Üyeliği" verilmiştir. Dört yıl YÖK üyeliği yapan Nirun, görev süresinin bitiminde tekrar Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümüne dönerek Bölüm Başkanlığı görevini yürütmüştür.

Nirun, Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden 19.12.1991 tarihinde yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Emeklilik sonrasında ise yaklaşık 2000 yılına kadar Ankara Polis Akademisinde "Suç Sosyolojisi" dersleri vermiştir.

Prof. Dr. Cahit Tanyol'un bir yıl süreyle Fransa'ya gittiği süre içinde, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Fakülte Kurulu kararı ile bir yıllığına ek görevli olarak Bölüm Başkanlığı görevi yapmış ve bölümde sosyoloji dersleri vermiştir. 1996 yılında Türk Sosyolojisine hizmetleri nedeniyle, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyolojik Araştırmalar Merkezi Onursal Başkanlığına seçilmiştir.

23 Eylül 1977 yılından bu yana Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Asli Üyesi olan Nirun, ek görevleri dışında devlete toplam 47 yıl, 2 ay, 7 gün hizmette bulunmuştur.

Evli ve bir kızı (Zekiye Evnur Nirun) olan Prof. Dr. Nihat Nirun, 06.02.2007 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir.

Türk Sosyolojisindeki Yeri

Metodolojisi

Nirun, hem Alman sosyal bilim geleneği hem de Amerikan sosyal bilim geleneğinde yetiştiği için, Alman gestaltçı (bütüncül) görüş ile Amerikan "küçük grup" yaklaşımını birleştirmeyi amaç edinmiştir. Bir başka ifade ile Nirun, sosyolojiye makro ve mikro yaklaşımları birleştirerek bakmaya çalışmıştır. Bu konudaki görüşlerini kendisi ile yapılan mülakatta (30.01.2007) şu şekilde açıklamaktadır:

"Alman yaklaşımı Geştaltçıdır, yani bütüncül bakışa sahiptirler. Onlar buna muhtaç. Ayrıca, jeopolitik durum da bunu gerektirmektedir. Ama bütüncül görüş beni kalkındırmaz. Ayrıca, bütüncül görüş bana göre değil, küçük gruplar beni kalkındırır. Küçük grup Amerikan sistemidir. Şanslıyım, çünkü Amerika'da hem küçük gruplar sosyolojisi tahsilini gördüm, hem de Alman geleneğinin temsilcisi olan Hans Freyer'den ders aldım ve asistanı oldum. Onun için sentez yapabiliyorum. İyi sentez yapmak lazım. Makro ile mikroyu iyi birleştirmek lazım. Hans Freyer anakroyu görmeme yardımcı oldu. Hans Frayer, makro sosyolojiyi iyi görür. Almanlar, Gestalt sosyolojiyi uygularlar. Amerikanlar ise mikro sosyoloji içinde yer alan 'küçük grup sosyolojisi' içinde yer alan çalışmalar yapmaktadırlar."

Nihat Nirun, Dilthey'den başlayarak Alman geleneğinde yaygınlaşan tabiî ve manevi bilimler şeklindeki sınıflandırmayı kabul ederek, bu yaklaşımı Türk literatürüne "Tabiî Ilimler" ve "Kültür İlimleri" olarak sınıflandırarak yerleştirmeye çalışmıştır. Ona göre; "Biz İlimleri iki sınıfa ayıracak olursak ve bunlardan birine Tabiî İlimler diğer gruptakilere de Kültür İlimleri diyecek olursak, aralarındaki şu farkları kolaylıkla gösterebiliriz. Tabiî İlimler: Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji vb. ise Kültür İlimleri: Tarih, Ekonomi, Eğitim, Hukuk, İlahiyat gibi sınıflamaya tabi olabilir." (Nirun, 1973:166).

Tabiî ve kültür ilimleri arasındaki farkların başında, inceleme objesinin insan olup olmadığı ayırımının geldiğini belirten Nirun (1973:166)'a göre; "Bu ayırımda göz önünde bulundurulan esas prensip şudur: Brinci grup ilimlerin objelerinin meydana gelebilmesi için insanın olması şart değildir. Yani insan olsa da olmasa da astronomik, fizikî, kimyevî, biyolojik olaylar yine olacaktır. İkinci gruba ayrılmış ilimlerin objelerinin olabilmesi için mutlaka insanın olması gerekmektedir. İnsan varsa tarihî, ya da ekonomik

olaylar vardır. İnsan yoksa hukukî ya da dinî olaylar yoktur. Kültür ilimlerinin olaylarının varlığı insanın varlığı ile mümkündür."

Nirun (1973:166), tabiî ve kültür ilimleri arasında faaliyet alanları ve amaçlar bakımından da şu farklar olduğunu belirtmektedir: "Tabiî ilimler çalışmalarında, ilkin tabiî olguları kendi aralarında ayırıma tâbi tutmakta ve bu olgular arasında değişmez ilkeleri keşfedip formülle ifade etmeye gayret ederler. Meselâ, fizikî olaylar arasında: (Fizikî olay 1.) Fo_1... (Fizikî olay 2.) Fo_2...; Fo_1... Fo_2... Fo_{n-1}... Fo_n serisindeki değişmez ilişkiyi bulup bir formülle ifade etmek gerekiyor. Aynı şekilde bütün tabiî bilimlerde bu tarz işlemleri görüyoruz. Kültür bilimlerine gelince, bunlar kendi olguları arasındaki sabit prensipleri, ya da olguyu meydana getiren şartları, faktörleri bulmaya çalışıyorlar. Meselâ, ekonomi ilmi, ekonomik olgular arasında: (Ekonomik olay 1.) Eko_1... (Ekonomik olay 2.) Eko_2...; Eko_1... Eko_2... Eko_{n-1}... Eko_n serisindeki değişmez ilişkiyi bulup bir formülle ifade etmek gerekiyor. Fakat başka bir kültür ilmi, tarih ya da eğitim konuları gereğince daha değişik tarzda hakikati arama çabasındadırlar. Tarihçi, geçmiş bir olayı bütün gerçeği ile tekrar canlandırmaya, delillendirmeye, adeta tablosunu çizmeye çalışıyor. Eğitim de herhangi bir eğitim olayını meydana getiren faktörleri bulmaya, bu faktörlerden eğitim olayının nasıl oluştuğunu görmeye çalışıyor. Eğitimcinin amacı, insanı etkileyen faktörleri keşfetmek oluyor. Hedef insanı etkileme olduğundan, faktörler ile insan arasında aktif ilişkiyi bulmak oluyor. Bu durumda olgular, faktörler ve insan arası üçlü bir bağ vardır ortada."

Nirun (1973:167) sosyoloji bilimindeki değişmez ilişkileri ise şu şekilde formüle etmektedir:

Sosyoloji ilmi: İnsanlar; İnsan.... İnsan... İnsan.... İnsan... lar arası ilişkiler

Kültür olguları serisi: $\bar{0}_1$.. $\bar{0}_2$.. $\bar{0}_3$.. $\bar{0}_n$..

(Kültür ilimlerinin prensipleri)

Bu serilerde, problemin çözümü için yatay ve dikey esaslarda serilerin takip edilmesi ve insanlar arsı, olgular arası ve insanlarla olgular arası olmak üzere üç yönlü bir ilişkiler sistemi düşünmek zorunludur.

Nirun, genel olarak bilimi, tabiî ve kültür bilimleri şeklinde bir sınıflamaya tabi tutmuştu. Bu sınıflamanın günümüzdeki konumuna ve toplumsal yapımızda somut olarak algılanışına ilişkin görüşleri ise şu şekilde ifade etmektedir:

"Çok önemli bir husus dikkatimizi çekmektedir. O da süratli bir değişme süreci içinde bulunan bugünün endüstriyel karakterli toplumlardaki sosyal hayat alanı şartları pratik, amelî meslekleri, kısa yoldan hayata intibakı, genç yaşta hayatın yaşama şartlarını temin etmeyi ön plana geçirmiş, buna mukabil teorik bilgiler edinmeyi uzun süreli çalışmalar sonucunda elde edilebilen, sonucunun da henüz kesin olarak ne olacağı bilinmeyen bilgi edinme durumlarını gençler benimsememektedirler. Lise öğrencileri dahi, bugün manevî ilim dalarındaki dersleri takip etmeyi istememektedirler. Felsefe, tarih gibi derslere çok az miktarda ehemmiyet vermektedirler. Halbuki bugünün endüstriyel toplumlarının içinde bulundukları problematik duruma göre politik ve sosyal problemler çok önem kazanmaya başlamışlardır. Gençler ise bu konuları daha az vukuf ile idrak edebilecek durumdadırlar. Halbuki toplumsal bilimler endüstriyel memleketlerde büyük

bir önem taşımaktadırlar. Sosyal bilimlerin amaçları kesinlik arz etmediğine dair gençlerde, klasik devirlerden kalma, yerleşmiş kanaatler devam ede gelmektedir. Üstelik bu bilimlerin sonuçları gibi kısa devirler içinde elde edilememektedirler. Eski devirlerde üniversitelerde dahi manevî ilimler ön planda yer almakta hâkimiyet kazanmakta idiler. Bugün tabiat bilimleri öndedir. Tabiat bilimlerini toplum bilimleri ehemmiyet sırasına göre takip etmekte ve manevî bilimler ise en son sırayı işgal etmektedirler. Teknolojide olduğu gibi, sosyal bilimler yoluyla sosyal olaylara yön verilebilmelidir kanaati yavaş yavaş hâkim olmaya başlamıştır" (Nirun, 1973:194-195).

Bilimsel incelemelerde modellerin rolü ve değeri çok önemli olduğunu belirten Nirun, bu önemin derecesini ise bilgi varlık alanının içerik kapasitesine dayandırmaktadır. Ona göre, insanın düşüncesi ve problem çözme yeteneği soyut kavramlardan somut sonuçlar çıkarılmasına ve onların uygulanmasına bağlıdır. Uzun yıllar hatta yüzyıllarca modeller aranmış ve çoğu zaman modellerin kendileri de araştırma konusu olmuştur. Metodolojinin, yani metot bilgisinin tümevarım, tümdengelim ve analoji konuları mantığın temel prensiplerine bağlanarak birlikte yürütülmüştür.

Nirun, suje ile obje arasında doğru düşünmek, dil ve kavramlarını günlük hayatta objeleri yerli yerine yerleştirmek model arama sürecinin kaçınılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Bilimlerin ilerlemesinde ve bilimsel çalışma süreçlerinde modellerin rolünün büyüklüğüne değinen Nirun, modeli, bir analoji meselesi olarak görmektedir. Bu çerçevede, toplum bünyesinden analoji yolu ile çıkarılan modeller üzerinde doğru düşünmek başarıya giden yolu doğru tespit etmeye yardım etmektedir.

Tabiat bilimleri ile sosyal tabiat bilimlerinde ve beşerî bilimlerde çeşit çeşit modeller çıkarılmış ve birbirini tamamlayan araştırma metotları konu edilmiştir. Fakat analoji hiç ihmal edilmemiştir. Psikolojide, sosyolojide, kimyada, fizikte, felsefede kısacası bütün bilimlerde analoji çalışmaları yapılmıştır. "Model" kavramı aynı zamanda "ideal tip" ve benzeri örnek gibi çeşitli ifadeler içinde analojiler kullanılmıştır. Model sözcüğü anlamında değişmelere uğramıştır. Model, ideal tiplerin değişikliliği, çeşitliliği deneylerin farklılıklarının ardından değişikliğe uğramıştır. İçerikleri değiştikçe formların da değiştiği bilinen bir gerçektir. Sosyal tabiatta, fizik tabiata oranla içerikler çok daha fazla çeşitlidir. Modeller için kalıba dökülmeyen bünyeye ait ve fonksiyona ait bir birliktelik bazen görülemiyor. Anlam bakımından bu değişiklik ve çeşitlilik bir gerçeği ortaya koyar ki, özellikle sosyolojide toplumdan topluma, zamandan zamana bir sabit kalıp bulmak çok zordur. Modeller kullanıldıkları farklı alanlar içinde farklı kalıplara sahiptirler. Sosyolojide, olguların analizinde "kavramsal model" den söz edilir (Nirun, 1994:232).

Sosyal bilimlerde bir sosyal araştırmanın yapılabilmesi için ilkin kavramsal bir modele ihtiyaç olduğunu belirten Nirun, daha çok kavramlar bizi soyuttan somuta götüren değerler olduğuna göre, kavramlardan oluşan bu modele "kavramsal model" adını vermektedir. Nirun'a (1994:234-235) göre; "Kavramsal modelin sosyolojik verilerle yorumlanmasına sonra geçilebilir. Verileri sınıflamak, birleştirmek ve sistemleştirmek ve de yorumlamak için birçok deneysel inceleme yapılır. Bu incelemeler, olaylar arasındaki ilişkilerden ilerleyerek olguları ve kavramları bulmak ve göstermek amacına yöneliktir. Değişkenlerin belirli şekillerde değiştiklerini biliriz. Bu değişkenleri bulmak için deneysel araştırma planları uygulamak gerekir. Bu sebeple bir sosyal araştırmayı planlamak, veri-

lerini toplamak, sınıflandırmak, sistemleştirmek ve yorumlamak işlemleri bizi fonksiyonel durumlara götürür."

Sosyal ilişkileri açıklayabilmek ve fonksiyona geçebilmek için ilk önce bir kavramsal model kurmanın gerektiğini belirten Nirun, araştırmanın hem teorik hem de pratik yönü üzerinde durmak gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, esas olan araştırmanın kendisidir; "Araştırmayı başlatacak, yürütecek ve sonuçlandıracak olan da kavramsal modeldir. Araştırmacının araştırmada belirli olayları seçmesi, onları belirgin halde görmesi yani açık ve seçik olarak saptaması ve bunlar arasındaki sıralamayı yapması, ilişkilerini kurarak belirli bir sosyal çerçeve içinde olması gerekir. İşte bu çerçeve teorik niteliktedir. Sosyal teorilere de yeterince burada değinilir ki, kavramsal model böylece içerik kazanmış olur" (Nirun, 1994:235).

Görüldüğü üzere, sosyal bilimlerde gerçekliğin bilgisini inşa ederken kavramsal model kurmanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Sosyolojinin araştırma nesneleri olan sosyal olgu ve problemleri araştırırken veya bunları açıklamaya çalışırken illa bir kuramsal bir yaklaşıma dayanmanın gerekmediğini vurgulayarak, bu araştırma konularının oluşturulacak kavramsal modelle de açıklanabileceğini belirtmektedir. Çünkü kavramsal model, sosyal verilerin neler olabileceğini, nasıl toplanacağını, sınıflandırılacağını, analiz edilip sistemleştirileceğini gösterir ve aynı zamanda bulguların karakterini saptamamıza yardım eder.

Sosyolojik Yaklaşımı

Nirun, sosyolojik kuramlar içinde natüralistik ya da pozitivistik kuramı benimsemiştir. Bu kuram gibi Nirun'da sosyolojinin tıpkı doğa bilimlerine benzeyen bir bilim olduğu görüşünü kabul etmektedir. Nirun bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"Ben sosyolojinin fizik gibi pozitif bir bilim olduğuna inanırım. Teoriye önem veririm. Kökenim felsefe ve teorisiz bilim olmaz. Ama sosyolojinin, felsefeden ayrılmasından sonra proton-elektron gibi, sosyal olaylar fonksiyonel ilişki içinde cereyan eden bir süreçtir, durdurulamaz. İstatistik teknikler önemlidir. Sosyoloji, fizik gibi bağımsız bir bilimdir. Sosyoloji bizde sadece teorik halde, zihinsel bir işlem içinde kaldı. Bunu aşmamız lazım. Fonksiyon...fonksiyon=sonuçtur. Ancak sonuç da yine fonksiyondur." (Kasapoğlu, 1999:173).

Nirun'un sosyolojik yaklaşımı, Türkiye'de siyasal yaşamda çok partili döneme geçişin ve sosyolojik olarak birbirinden tamamen farklı olan Anglo-Sakson ve Avrupa sosyolojisinin karşılaşmasının yarattığı kendine özgü ortamın ürünüdür. Nirun, hem Behice Boran ve Niyazi Berkes aracılığı ile yapısalcı-ampirik araştırma geleneğinden gelen Amerikan sosyolojisi ile hem de Alman sosyolojisi ile yoğrulmuştur (Kasapoğlu, 1999:166). Bu bağlamda onun sosyolojik yaklaşımının Avrupa ve Amerika sosyolojisinin bir sentezi niteliğinde olduğu söylenebilir. Nirun sosyolojisinde kullandığı bu sentezi şu şekilde ifade etmektedir:

"Sosyolojinin sosyal statik ve sosyal dinamik olarak ikiye ayrıldığını A.Comte'da gördüm. Sonra, buna benzer bir yapıyı Parsons'ta gördüm. Amerika'da grup sosyolojisi yapıyorlardı. Küçük gruplardan yola çıkarak araştırma yapıyorlardı. Ben de bunu gördükten sonra suç sosyolojisi alanında bu tarz çalışmalar yaptım. Küçük gruplar sosyolo-

jisi ile işe başladım. Hans Freyer'den Alman sosyolojisini, Kanada'da ise Amerikan sosyolojisini öğrendim ve bu ikisini bir arada kullandım. Sosyal yapıya insanlar arası ilişkilerden başladım. Sosyal dinamik bünyenin odak noktasını bulmaya çalıştım. Sonra da sosyal kurumları incelemeye başladım. Kurum, fonksiyon üzerine kurulmuştur. Sağlığın sosyal grubu, sağlık üzerine yaptığı iş (fonksiyon) bunun odağı oluyor. Bunu açık uçlu sorularla saptamaya çalıştım ve bunu inceledikten sonra şehir, devlet gibi büyük gruplara geçtim. O daha büyüktür ve teoriktir. Küçükler daha uygulamalıdır. Hangi fikir büyük grubu sağlar, örneğin Türkiye hangi noktaya odaklaşıyor. Bu fonksiyonel olmaya başlayınca bünye ortaya çıkıyor. Köy ilk 'community' grubudur ve bunun özelliği bünyeyi yansıtır. Şehir sosyal bünyesi farklıdır. Büyük gruplarda sistem meselesi çıkar, bunu incelemek gerekir ve sistematik sosyolojiye oradan geçtim" (Ergan, 2007:25).

Sosyal Yapı ve Sosyal Bünye Analizi

Nirun, "sosyal yapı" ve "sosyal bünye" kavramları arasında ayırım yapan ilk Türk sosyologudur. Nirun'a (1991:VII) göre; "şimdiye kadar yazılmış bulunan hemen bütün sosyolojik eserlerde sosyal yapı ile sosyal bünye mefhumlarının birbirinin yerini alırcasına karıştırılmış, aralarındaki farkların göz önüne alınmamış (tır). Çoğu zaman sosyal bünye yerine, sosyal yapı ya da sosyal yapı yerine, sosyal bünye mefhumunun kullanıldığı görülmektedir. Oysaki bunlar, birbirlerinden apayrı özelliklere, prensiplere ve kanuniyetlere sahiptirler." Sosyal yapı, öğelerin bir arada bulunuş tarzına işaret ederken sosyal bünye kavramı, organizasyona ya da bu öğeler arasındaki ilişki kalıplarına işaret etmektedir.

Ayrıca Nirun, sosyal dinamik bünye analizinde genel prensiplere ulaşmanın zamanı çoktan geldiğini belirterek, sosyolojinin hâkimiyet alanını da kesin hatlarıyla belirlemenin gerektiğini, onun objelerinin genel prensiplere ve bilgilerinin kanuniyetine dayanmak hususu, artık kaçınılmaz bir zaruret halini aldığını ifade etmektedir. Zira Nirun' a (1991:VII) göre; "Sosyal hayatın tasviri ile sosyolojik çalışma yapılmış olmayacağına göre, sosyal bünyenin kanuniyetine giden yollar üzerinde yürümek sosyologlar için gereklidir. Bu yolda ilerleyiş, sosyal bünye çalışmalarının birbirine eklenmesi ile mümkün olacaktır."

Sosyal Yapı

Nirun, Türk sosyoloji literatürüne "sosyal yapı" ve "sosyal bünye" kavramlarını kesin çizgileri ile birbirinden ayırarak yerleştirmeye çalışmıştır. Türk sosyolojisinde sosyal yapı kavramını "social framework", sosyal bünye kavramını ise "social structure" kavramlarının karşılıkları olarak kullanmıştır.

Sosyal yapı, sosyal çevre içinde fertlerin birlikte yaşamasına bağlı olan ve esas unsurlarını insanlar teşkil eden bir bütündür. Bu yapı, kültür muhtevası sayesinde, başka bir deyişle kültür kurumları, kültürün manevi ve maddi unsurlarıyla fertler arasındaki ilişkileri tayin ve tanzim eden bir kontrol organizasyonudur. Sosyal yapının kontrol organizasyonu yapı içinde yerleşmiş olan fertlerin enerjilerine yön verir, yaşayışı ve davranışları organize ederek sosyal bütünleşmeyi sağlamaktadır (Nirun, 1991:18).

Sosyal yapı dinamik sosyal bünyenin bir iskeleti ve çevresi mahiyetindedir. Sosyal yapı, daha çok sosyal bünyenin dış görünüş şekline taalluk etmektedir. Toplumun ya-

pısal ve fonksiyonel durumları ise sosyal bünyede cereyan eden olgulardır. Ayrıca bu olgular, sosyal bünyeyi meydana getirmektedirler. Bütün bunları içinde toplayan, onlara iskelet ve çerçeve görevi yapan da sosyal yapılardır (Nirun, 1991:125).

Sosyal yapı, tabii çevre (fiziki, biyolojik ve coğrafi çevre), sosyal çevre, fert ve kültür çevresi alanlarının karşılıklı etkileşimleri sonucunda meydana gelen bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Tabii Çevre

Nirun göre, sosyal yapı analizine başlarken sosyal olmayan, ancak sosyal olanın üzerinde oluşan tabii çevre diye kavramlaştırılan alanların karakteristik yapılarını belirtmek; ayrıca, sosyal olmayan tabii çevre faktörlerini fiziki, biyolojik ve coğrafi çevreler içinde ele alıp kavramak gerekir. Çünkü sosyal hayat alanındaki faaliyetler tabii çevre prensipleri içinde yürütülmekte, bütün canlılar üzerinde yaşadıkları tabii çevre şartlarına uyma çabası içinde olmaktadırlar. Nirun, canlılar içerisinde insanın çevresi ile olan bağının ise tamamen başka bir şekilde belirdiğini ifade etmektedir.

Tabii çevre, insani sosyal hayatı ve insan organizmasını etkileri ile değişikliğe uğratırken (deri üzerinde, kıllar ve saçlarda), değişmiş olan sosyal hayat da tabii çevre üzerinde karşıt etkiler yapmağa başlıyor... Sosyal yapı incelemelerinde çevrelerin tabii prensiplerinden uzaklaşmak mümkün olamıyor. Zira her sosyal yapı, zorunlu olarak belirli bir sosyal çevre üzerinde bina edilmektedir. Her tabii çevre üzerinde cereyan etmekte olan sosyal hayat alanı, sosyal yapıların somut alanını teşkil ediyor. Sosyal hayat -alanı, çevre üzerinde sıkıca yerleşmiş vaziyettedir. İşte bu bağlantılar nedenleri iledir ki, sosyal hayat alanındaki bazı olayların temel prensipleri olarak "Tabii çevre" ve onun kısımlarından söz etmek zorunluluğu duyulmuştur (Nirun, 1991:3).

Fiziki Çevre

Nirun, fiziki çevrenin biyolojik ve coğrafi çevrelere dayanak olan ve tabanı meydana getiren bir alt tabaka vaziyetinde bulunduğunu ve sosyal hayat alanının temelini teşkil ettiğini belirtir.

Fiziki çevre; morfolojik yapısı ile inorganik elemanları ile kozmik ve fizyografik kuvvetleri ile sosyal yapıları her zaman etkisi altında bulunduran bir tabii çevredir. Sosyal yapıların temelinde yer alan bu çevre, tabii kuvvetleri ile sosyal hayat alanına derinden etki yapar. Bu sebeple, sosyal hayat alanındaki faaliyetler fiziki çevrenin etkilerine bağlı kalmışlardır (Nirun, 1991:4).

Biyolojik Çevre

Her canlının biyolojik açıdan ayrı bir birim olduğunu ifade eden Nirun, "Biyolojik çevre"yi, canlı birimlerin organik tabiat âlemi olarak tanımlar.

Organik canlı varlıkların bu âlemi, tabii çevrenin ayrı bir tabakasını teşkil ediyor. Böylece, biyolojik çevre, sosyal yapılar içinde hayatiyeti olan canlılık gösteren bir tabaka işgal ediyor ve aynı zamanda tabii çevrenin tabakası olarak sosyal yapının elemanları arasında yerini almış oluyor. Biyolojik birim yaşayabilmek için çevresine uyma zorun-

luluğundadır. Canlılığını devam ettirebilmek gayesiyle bir taraftan üzerinde yaşadığı fiziki çevre şartlarına uyabilme, diğer taraftan içinde yaşadığı biyolojik çevreden yararlanabilme ve canlılardan korunabilme çabasıyla biyolojik organizma ve hayati güdüler birbirine sıkıca bağlanmış oluyorlar. Biyolojik organizma ile hayatiyet kavramları birbirlerine sımsıkı kenetlenmiş durumdadırlar. Sosyal hayat da, ancak biyolojik organizmalarla mümkün olabilmektedir (Nirun, 1991:5).

Coğrafi Çevre

Doğrudan doğruya fiziki çevrenin etkisi altında kalan coğrafi çevre, fiziki çevre ile biyolojik çevre arasında bir yer-tabaka- işgal etmektedir. Fiziki çevrenin faktörleri, coğrafi çevrenin şartlarını tayin ederken, coğrafi çevredeki faktörler de canlılar âleminin kaynaklarını temin etmektedir.

Sosyal hayat alanını etkileyen, tabii niteliklere sahip bulunan coğrafi çevreyi Nirun (1991:10) şu şekilde tanımlamaktadır: "İnsan faaliyetinden bağımsız olarak var olan, insanlar tarafından meydana getirilmeyen ve insanların değişen kainat olaylarının hepsine birden coğrafya çevresi denilmektedir." Bir başka deyimle, bir sosyal zümreyi saran çevreden insan faaliyetleriyle doğrudan doğruya ya da vasıtalı olarak meydana gelmiş tesisleri, değişiklikleri veya yenilikleri çıkarırsak geriye aşağı yukarı coğrafya çevresi dediğimiz şey kalmaktadır. Tabii iklim, ısı, toprak, dağlar, dereler, tabii olarak yetişen bitkiler ve hayvanlar, mevsimlere ait değişmeler- oluşumlar vb. insanlar tarafından bir değişikliğe uğratılmadıkça coğrafya çevresine birer örnek teşkil etmektedir.

Sosyal hayat alanı ile coğrafi çevre arasındaki ilişki şekilleri coğrafi faktörlerin etkisi altında çevresel özellikler gösterir. Çevre şartları bazı sosyal faaliyetleri ve ilişkileri gerektiriyor ve hatta sosyal davranışları belirtiyor. Coğrafi çevre ile sosyal hayat alanı arasında bu şekilde bir takım neden-sonuç ilişkisi bulmak mümkündür. Sosyal yapıların şekilleri ve nitelikleri açısından bakılınca coğrafi faktörler daima önem kazanmış olmaktadır. Çünkü insan toplulukları her zaman için belirli bir yerde –daimi ya da geçici- yerleşmişlerdir; ve bu yerin tabiatını kendi toplumlarının karakteri üzerinde duymuşlardır (Nirun, 1991:11).

Sosyal Çevre

Nirun'a göre sosyal çevre, "insanların sosyal ilişkiler kurarak, kısa ya da uzun zaman aralıkları içinde birlikte yaşadıkları bir alandır." (Nirun, 1991:14). Aynı şekilde Nirun sosyal çevreyi, sosyal yapının sınırını tayin eden ve diğer sosyal yapılardan ayıran gerçek bir alan olarak nitelendirmektedir. Zira her sosyal yapının kendisine ait bir sosyal çevresi vardır. Sosyal yapılar kendi sosyal çevrelerinin sınırları ile birbirlerinden ayrılmış olurlar. Sosyal yapıların kurumları, kültürel özellikleri ve insanları sosyal yapılar içinde yayılmış, fakat sosyal çevreler ile de sınırlandırılmış vaziyettedirler. Örneğin, bir şehir sosyal yapısı, diğer şehir sosyal yapılarından sosyal çevresi vasıtası ile ayrılmaktadır.

Sosyal çevre, belli bir sosyal hayat içinde insanları bir arada toplar, diğerlerinden ayırır. Bir fabrikanın iş grupları, o fabrikanın sosyal çevresi içinde toplanmışladır. Fabrika içindeki çeşitli iş gruplarının insanları da her bir grubun kendi sosyal çevresinde bir araya gelmişlerdir.

Sosyal çevreler, fertlerin hareket kabiliyetleri bakımından açıktırlar. İnsanlar pek çok sosyal çevrelere diledikleri zaman girip çıkma yeteneğine sahiptirler (Nirun, 1991:13). Örneğin, köyden şehre gelen insan, köy sosyal çevresinden çıkarak, şehir sosyal çevresine girmiş olmakta, aynı şekilde iş yerini değiştiren bir işçi de, sosyal çevresinde bir değişiklik yapmış olmaktadır.

Ancak hiç bir sosyal çevre, resmi sınırlarla tayin edilmiş olmaz. Bu sınır, sosyal yapı içinde yer alan elemanların varlığına dayanır. İster iradi, ister gayri iradi meydana gelmiş bulunsun, sosyal yapı varlığının belli olması ile birlikte sosyal çevre de sınırlanmış olmaktadır. Sosyal yapı, tabii niteliği bulunan sosyal bir bütün olduğuna göre, onu diğer sosyal yapılardan ayıran, sınırlayan sosyal çevre de tabii niteliktedir (Nirun, 1991:13).

Köy sosyal yapısı içinde yer alan çeşitli nitelikteki sosyal gruplar, ondan daha küçük olan sosyal yapılar -aile sosyal yapıları gibi- tabii ya da teşkilatlanmış zümreler ve fertler, yapının kısımları ve elemanları olarak sosyal çevrede birleştirilmiş veya birleşmiş durumda bulunurlar. Onlar, sosyal yapının bütünü içinde ve sosyal çevrenin sınırları arasında yerlerini almışlardır. İster şahısların iradi hareketleriyle, ister onların iradi hareketlerinin dışında cereyan etmiş bulunsun, eğer yıkılan, çöken, şekil değiştiren sosyal teşekküllerden söz edilirse sosyal yapılar kastedilmiş olur ki, bu sosyal çevrelerin ortadan kalkması, genişlemesi ya da daralması anlamını kapsamaktadır.

Fert

Nirun (1991:45) fert kavramını, "Bir insani yaratık olarak özel yetenekleriyle ve bedeni fonksiyonlarıyla sosyal yapıya varlık kazandıran önemli bir sosyal yapı elemanı" olarak tarif etmektedir.

Fertsiz bir sosyal yapı düşüncesinin imkânsız olduğunu belirten Nirun'a (1991:45) göre, "Sosyal yapı iki yönlü tabii nitelikteki etkilerin arasında meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi ve asli nitelikte olanı fert ve onun organizması diğeri ise tabii çevredir. Ferdi organizm tabii çevredeki objelere yönelerek, sosyal hayat alanındaki aksiyonlara çeşitli nitelikteki fonksiyonlarıyla cevaplar verirken, ard arda sıralanmış bulunan uyarıcıların birbirine uygun düşenlerine karşı gerekli itiyadı kazanmış oluyor. Tamlanmış tabii çevrenin karşısında insani yaratığın devamını sağlayan tamlaşmış bir sistem halindeki ferdi organism gerek kendi içine doğru ve gerek dış çevresine karşı dengeyi kurmaya çalışır. Tabii çevrede yer alan sosyal hayat alanı üstünde yükselen sosyal yapı, fertlerini sımsıkı bir arada tutmakla onların hayatiyetlerinin devamını sağlamış oluyor. Diğer yaratıklardan farklı özellikleriyle sosyal yapıyı inşa eden insani yaratık tabii çevre üzerindeki sosyal yapısının temelini atmış bulunuyor."

Sosyal yapının ham maddesi olarak doğan biyolojik fert sosyal gruplar içindeki katılmalarının sonucunda şahsiyet ve sosyal statülerini kazanarak sosyolojik fert olarak sosyal yapıdaki gelişimi ve değişimini devam ettirmektedir.

Nirun'a (1991:50) göre, "Fert, sadece alıcı makineden ibaret değildir. O, bir taraftan dış dünyasından almış olduğu işaretlere göre kendi davranışlarını tayin ederken, diğer taraftan da kendi arzularını dış dünyasına kabul ettirmeye çalışır. İşaretlere verilmesi mümkün birçok cevaplardan bazılarını, kendi arzusuna uygun olanlarını seçer. Ferdin çevresine uyması, tek başına bir itaat niteliği taşımıyor. Fert, burada bir fail olarak, mümkün olanı keşfetmeye çalışarak imkân dâhilindeki alternatiflerden tercih edilmiş davranışını ileri sürer."

Fert dış dünyadan elde ettiği bilgilerin bazılarını benimser, bazılarını da benimsemeyerek, kendisine yeni fırsatlar ve imkânlar hazırlar. Bu şekilde bir tercih sistemi kurmuş olan fert, dış çevrenin çok fazla olan etkenlerinden ve saiklerinden bir sistem seçmiş bulunmaktadır.

Ferdin idrak ettiği motiflerden bir kısmı şahsiyeti tarafından benimseniyor ve diğerleri geri itiliyor. Şahsın karşısına çıkmış bulunan motiflerin hepsine birden fırsatlar dersek, bu fırsatlardan bazılarının şahıs tarafından kabullenilmesi, imkânları yaratmaktadır. Bu seviyede şahıs bir imkânlar sistemine sahip bulunmaktadır. Şahıs idrak ettiği imkânlardan ancak bir kısmını ilk saiklerden itibaren kazandığı ferdiyet ve şahsiyetinin bütünlüğü içinde dengesel bir durumu sağlayabilmek için seçmiş bulunacaktır. Tercih edilmiş imkânlar şahsiyetin içinde tamlaşmış bir sistem teşkil edecektir. Böylece fert bütün bir şahsiyete ulaşmış bulunacaktır (Nirun, 1991:51).

Böylece doğuştan getirdiği mizacın etkisi altında kültür çevresinin kendisine kazandırdığı kalıplar içinde yaşamaya devam eden fert, fert-kültür-grup üçlüsünün değişkenlik durumlarına göre şekillenmeye devam edecektir.

Kültür Çevresi

Nirun (1991:53) bir sosyal yapı muhtevası olarak ele aldığı kültür kavramını, "sosyal hayat alanında insanların neleri yapıp neleri yapamayacaklarını işaret ederken, normatif karakteriyle kıymet ve değer hükümlerini başka bir deyimle sosyal hayatın değerler alanını kapsayan" olarak tanımlamaktadır.

Toplum hayatı, kültür muhtevası ve gruplaşmalar yardımıyla fertlerin birbirlerinden fazla ayrı yolları takip etmelerini önlemektedir. Ancak bu durum, ferdi farklılıkları tamamen ortadan kaldırdığı anlamına gelmemektedir. Bir takım kültür normları fertleri bir arada tutabilmekte ve düşünce ve davranışlarını etkileyerek onlara baskı yapmakta, kendilerini onlara zorla kabul ettirmektedirler. Dolayısıyla toplum hayatında, bir tarafta ferdi farklılıklar, diğer tarafta ortak normlar bulunmakta ve sosyal hayat bu iki karşılıklı değişkenin etkisi altında yürütülmektedir (Nirun, 1991:54). Şayet normlarda bir yenilenme olursa, bunun karşısındaki ferdi duygu, düşünce ve davranışlarda da yeni bir durum meydana gelecektir. Ancak bu noktada meydana gelecek değişimin normlardaki değişme yoluyla ortaya çıktığını düşünmemek gerekir. Çünkü Nirun'a (1991:54) göre; "Normların kendileri haddizatında statiktirler. Normlar için dinamizm söz konusu olamaz. Normların kendi bünyesinde bir dinamizmden bahsedilemez. Normlar kalıptır ve kalıplar değişmektedir. Değişikliği yapan, yaratan insanlardır."

Bu çerçevede, herhangi bir şahıs bir yenilik getirebilir. Kendiliğindenlik ve yaratıcılık oluşumu ile bir şahıs yeni kültür kalıbının öncülüğünü yapabilir. Kendiliğindenlik yaratmayı uyandırır, yaratma kendiliğindenliğe cevap verir ve aralarında başlayan süreç bir kültür kalıbını meydana getirir... O halde, kültürel dinamikler içinde ferdi değişmeler son derece önemlidir. Âdet, örf, norm, görenek, kurumlar, anane varlıkları ve düşünceleri fertlerden ve toplumda hayatın onayından geçmeksizin söz konusu edilemezler (Nirun, 1991:54).

Fertler arasındaki farklılık sonucu olarak, her fert aynı derecede toplumun bütün kültür kalıplarına katılamamaktadır. Onların ne ferdi kabiliyetleri ve ne de yaşamları bütün kültür kalıplarını kavramalarına izin vermektedir. Hiç kimse tam olarak içinde bu-

lunduğu kültürün muhtevasına sahip olamaz. Kültür, tek tek fertlerin hayatlarına tâbi olmadan, o kendi varlığına sahiptir.

Nirun'a (1991:55) göre kültür, fertlerin katkıları sonucunda oluşmakla birlikte, "fertlerin ferdi hayatlarının dışında bağımsız olarak büyüyen, gelişen ve birikerek devam eden kuşaklar arasında da devredilen ve öğrenilen bir sosyal verasete sahiptir."

Bir sosyal yapıda yaşayan kişiler katıldıkları belirli sosyal gruplar içinde belirli davranış örnekleri göreceklerdir. Nirun, bu davranışları "grup davranışı" olarak tarif etmektedir. Ona göre; "Grup davranışı, bir grubun çehresidir. Farklı gruplarda çok farklı değişik şekil ve niteliklerde davranışlar bulunmaktadır. Bunlarda grubun içinde bulunduğu bütünün kültür muhtevalarına göre tayin edilmektedir. Âdetler, örfler, ananeler, normlar, kaideler, görenekler ve kıymet, değer hükümleri bir yönden kültür kalıpları olarak ferdin kendi vaziyet alışlarını, diğer yönden grup davranışlarını meydana getirirler" (Nirun, 1991:56).

Işte bu nedenlerden dolayı Nirun, fert-grup ve kültürün üç ayrı değişken olarak karşılıklı birbirine etki yaptığını ve bu etkinin üçlü etkileşim şeklinde bir tamlaşma meydana getirdiğini belirtmektedir.

Belirtilen üçlü mekanizma açısından kültür ferde fiziki çevresine uyumunu, biyolojik çevresine alışmasını ve sosyal grup hayatına katılmasını sağlama bakımlarından hizmet eder. Fert-grup ve kültür arasındaki ahenk ferdin tabii çevreye ve sosyal hayat alanındaki sosyal çevreye uyumunu sağalar. Sosyal grup hayatı organizasyon yönünden, grupsal davranış açısından, kültür kendi örnekleri bakımından ferde belirli şahsiyet kazandırma çabası içindedirler (Nirun, 1991:59).

Görülüyor ki, sosyal gerçek içine ve onun kültür muhtevası içine doğan fert, zamanla ferdiyet farklarına göre sosyal gruplara katılmakta oralarda sosyal statüler kazanmakta ve şahıs olmakta, daha sonra sosyal rollerini yerine getirerek şahsiyetini kazanmaktadır. Şahsiyet olduktan sonra da tekrar dönüp içine doğduğu kültürü ve dolayısıyla sosyal yapıyı etkilemeye başlamaktadır. Bu daire (çember) durmadan devam etmektedir (Nirun Yaykur:17).

Kültür muhtevasına katılmak, hemen her şahıs için ve her fert için derecesine göre mümkündür. Nirun (1991:69), kültür muhtevasının özelliklerini üç sınıfa ayırarak incelemektedir.

1. Geneller: Her normal yetişkin şahsın yapabildiği ve bildiği muhteva kısımları genel niteliktedir. En güzel örnek ise herkesin kendi anadilidir. Kültür, her ferde doğumdan itibaren genel nitelikteki kısımlarını öğretir ve kültüre sonradan katılan şahıslara da bunları öğrenmeğe zorlamaktadır. Kültür muhtevasının genel nitelikteki kısımları fertleri sosyal ilişkilerin geçerliliğine yöneltmiş olmaktadır. Kültürden bunları öğrenen fertler, birer şahıs olarak toplum içindeki sosyal ilişkilerini kurmaya başlamaktadırlar. Sonuç olarak, kültüre katılmak için, o kültürün muhtevasında genellik arz eden kısımlarını ilk olarak öğrenmek gerekmektedir.

2. Özeller: Bu kültür elemanları, bütün insanlar tarafından bilinmesi ve yapılması zorunlu olmayan kültür muhtevası kısımlarıdır. Çeşit çeşit ihtisas dalları bunlara örnek olarak gösterilebilir. İnsanlar ferdiyetlerine ve şahsiyetlerine göre çeşitli ihtisas bölümlerine ayrılmaktadırlar. Bunlar kültür muhtevasının genel olmayan, birbirinden ayrı özellikler ve nitelikler gösteren elemanlarıdır.

3. Değişkenler: Kültür muhtevasının bu üçüncü tip elemanlarına bütün kültürler sahiptirler. Kültür elemanlarının bu tiplerinde kendi bünyelerinden gelen bir zorlama ve yükleme durumu görülmemektedir. Bu noktada şahsiyet aktif bir rol oynamaktadır. Seçme yeteneği şahsiyete aittir. Şahsiyet mertebesine yükselmiş bulunan insana, artık tam anlamıyla seçme yeteneğine de sahip bulunmaktadır. O, kendi mesleğini seçmekte hürdür. Şahsiyete sahip bulunan insan duygu, düşünce ve inançlarında serbestçe karar verebilir. Kültür muhtevasının değişkenlik gösteren elemanları toplumun bütün ya da pek çok kesimi tarafından bilinmektedir. Fakat hiç bir değişken bütün şahsiyetleri kendi peşinde sürükleme yeteneğine sahip değildir ve de zorlayıcı yönü bulunmamaktadır.

Sosyo-Kültür Çevresi

İnsanlar çeşitli coğrafi çevrelerde kendi aralarındaki sosyal ilişkilere bağlı olarak sosyal çevrelerini oluşturmaktadırlar. İnsanın yaratma gücünün coğrafi çevrenin şartları ile etkileşmesi sonucunda meydana getirilen sosyo-kültürel çevre, "sosyal çevre ile kültür çevresinin karışımı olarak belirmektedir." (Nirun, 1991:81).

Hiç bir toplum hiçbir bakımdan birbirinin aynı olamayacağına, benzer şekilde sosyal yapılar arasında da benzerlikler bulmak çok zor olacağına göre, her toplum, kendi özel sosyo-kültür çevresini özel şartları içinde yaratmakta ve geliştirmektedir. Bu noktayı Nirun (1991:82) şu şekilde açıklamaktadır: "Tabii çevrenin coğrafi çevrenin şartlarına uygun düşen buluşlarla yaratılan sosyo-kültür çevre içinde tabanları tabii çevreden kopmuş, ayrılmış yeni şartlara uyarak gelişmiş bulunan bir takım sosyal gruplar belirmekte ve ayrı ayrı kültür muhtevalarını kendi bünyelerinde barındırmaktadırlar. Böylece yeni bir tabaka, yeni bir çevre yani 'sosyo-kültür çevresi' teşekkül etmiş bulunmakta ve yeni baştan yaratılan bir sosyal hayatın sosyal mekânı doğmuş bulunmaktadır. Artık burada sosyal hayatın olaylarını ve kültürel muhtevalarının elemanlarını taşıyan bir sosyal mekân vücut bulmuştur ki, buna biz sosyo-kültür çevresi adını veriyoruz."

İnsan sosyo-kültürel çevresinin yardımı ile sosyal hayat alanındaki faaliyetlerini devam ettirmesini bilmiştir. Her toplum, kendi özel kültür çevresini ve dolayısıyla sosyo-kültür çevresinin özel şartlarını yaratır ve geliştirir. Sosyo-kültür çevre sıkıca bağlı bulunduğu tabii çevrenin izlerini taşımakta ve elemanlarının muhtevasını ona göre meydana getirmiş olmaktadır. Daha çok tabii çevrenin etkisi altında kalan sosyal hayat alanı olayları sosyo-kültür çevrenin kontrolü altında ahenkleşir. Çeşitli sosyal davranışlar kültür muhtevasının elemanlarına göre kalıplara bürünmüş, standardize edilmiş olurlar ki, bu ahenkleştirme ameliyeleri sosyo-kültür çevrede meydana gelmektedir (Nirun, 1973:163).

Sosyo-kültür çevresinin elemanları; âdetler, örfler, görenekler, gelenekler ve kurumlardan oluşmaktadır. Sosyo-kültür çevresinin elemanları statik ve kalıp vaziyetleriyle, sosyal yapının elemanları dinamik ve değişken halleriyle kültür muhtevasının kısımları olmaktadırlar. Her kültür muhtevasının ayrı ayrı dağılmış gibi görünen elemanları kültür çevresi içinde az ya da çok organize olmuş, ahenkleşmiş biçimdedirler ki, sosyo-kültür çevresinin sosyal mekânındaki toplumsal olayları düzenlemekle görevli bulunmaktadırlar.

Sosyo-kültür çevresinin elemanları üç yönü ile karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak, bir olayın özelliğine bağlı olarak beliren belirle zaman ve yere göre bir defaya mahsus olarak cereyan eden olaysal nitelikteki sosyo-kültür elemanları vardır; ki bunlar bu çevrenin canlı malzemesini teşkil ederler. Gözlenmesi kolay objeler olarak çevrede yerlerini alırlar. İkinci olarak, ilk bakışta bütün bu olaysal nitelikteki sosyo-kültür elemanları canlılık, hareketlilik hallerinin içinde son derece karmaşık, birbirine karışmış haller olarak görülmektedirler. Üçüncü olarak, elemanlar, kültür çevresi içindeki ahenge ayak uydurarak sosyo-kültür çevrede kalıplaşmış örnekler halinde birbirlerinden kolayca ayıklanabilecek durum alırlar. Birinciler ile kültürel tasvirler yapmak, edebi eserler vücuda getirmek mümkün olmaktadır. İkinci yönleri ile de bir kültür kompleksinin varlığından söz edilmesi gerekmektedir. Üçüncülerle de sosyo-kültürel çevrenin kontrolü yapılabilmektedir (Nirun, 1973:163; 1991:83).

Tabiat-Üstü Çevre

Nirun tabiat-üstü çevreyi, bütün çevrelerin üstünde yer alan sosyal yapının manevi tabanı olarak tanımlamaktadır.

Tabiat-üstü çevre muhtevalarının toplumdan topluma farklılıklar göstereceğini belirten Nirun'a (1991:97) göre; "Tabiat-üstü çevrenin sosyo-kültür çevreden gelen özelliklere göre özel sembolleri, kavramları, fikirleri, bilgi ve inançları, duygu ve düşünceleri vardır. Tabiat-üstü ortam kültür muhtevası ile birlikte sosyal yapıya yerleşmekte ve ona paralel şekilde değişikliklere uğramaktadır. Şahıslar sosyal gruplarında bunları öğreniyorlar, eğitim-öğretim yoluyla da diğer şahıslara öğretmektedirler. Sosyo-kültür çevresinde katılma halinde bulunan gruplar ve şahıslar kendi örf, âdet ve sosyal normlarına tamamen ya da çoğunluğu ile uydukları zaman tabiat-üstü çevrenin manevi baskısı ve değer hükümlerinin etkisi altındadırlar."

Sonuç olarak tabiat-üstü çevre, sosyal yapının şahısları ve sosyal grupları arasındaki ilişkilerin üst kademesinde meydana gelen, onların etkileşimlerinin ortak anlaşma alanında bulunan ortak bilgi ve inançlarla dolu olan sosyal duygu ve düşüncelerden örülü bir ağ olarak tasavvur edilecektir.

Hâkim Değerler Değerler
Tabiat-Üstü Çevre.....

Anlamlar Dizisi
Sosyo-Kültür Çevre.....

(Sosyal organizasyonlar)
Normlar

Kültür Çevresi Asli Elemanlar Elemanlar
Tabii Çevre.....

Nirun, sosyal yapı ve bu yapının öğeleri ile ilgili olarak buraya kadar anlatılanları yukarıda oluşturduğu tablo ile özetlemeye çalışmaktadır. Bu tabloyu ise şu şekilde açıklamaya çalışmaktadır:

Tabiat-üstü çevrede hâkim değerler, tabii çevreden gelen ve kültür çevrede yerleşerek sıkıca gömülü bir vaziyette kültürel tamlaşmanın, toplumsal bütünleşmenin esasını teşkil eden kültür muhtevasının asli elemanları birincilerin izdüşümü olup, aralarındaki tutarlılığa dayanarak anlam kazanmaktadırlar. Sosyo-kültür çevresindeki yüzeye çıkarak sosyal gruplarda ve şahsiyet kademelerinde şuurlaşmış oluyorlar ve öğrenilip öğretilebiliyorlar. Bunların yenilerini teşkil etmek zor olduğu gibi, bu hâkim değerler ve elemanlardan bazılarının yerine yenilerini ithal etmeye kalkışmak da toplumda hoşnutsuzluk meydana getirmektedir. Çünkü onların sosyo-kültür çevredeki organizasyonda yerleştirdikleri anlamlar dizisi tutarlılığı daha doğrusu manevi bütünlüğü, izdüşümlerinde tutarsızlığı doğuracaktır (Nirun, 1991:101).

Anlamlar ise sosyo-kültür çevrede şahıslar tarafından deneyler ile yetiştirilmeleri sayesinde öğrenilmişlerdir. Bunlar, grup faaliyeti içinde şahıslar tarafından öğrenilirler ki, tutarlılıklarını üst ve alt çevrelerden kazanırlar. Üst çevre, manevi alt çevrenin maddi muhtevalarıyla birleştirilerek sosyo-kültür çevredeki anlamlar dizisini meydana getirirler.

Sonuç olarak, tabii çevre, sosyal çevre, kültür çevresi, sosyo-kültür çevresi ve tabiat-üstü çevre sosyal yapı içinde birbirlerini tamamlayan ve sosyal yapı ile birlikte ve onun içinde düşünülmesi gereken bölümlerdir.

Sosyal Bünye

Nirun, kendi iç kanuniyeti, faktörlerinin tabii kudreti ile varlığını, oluşumunu ve değişmesini kazanan her tamlaşmış bütüne, sosyal dinamik bünye adını veriyor.

Nirun, faktörleri ise sosyal dinamik bünyenin fonksiyonel sistemlerine katılan, sosyal oluşumu etkileyen ve sosyal değişmenin nedenini teşkil eden her çeşit kuvvetler olarak tanımlamaktadır. Ona göre (1991:135-136); "Her sosyal dinamik bünye kendisinin özel faktörlerine sahiptir. Her faktörde bütün sosyal dinamik bünyelerde bulunmak zorunda değildir. Ayrıca, şahısları bir araya getiren, onları bir merkez etrafında toplayan kuvvetleri, sosyal dinamik bünye faktörleri olarak gösterebiliriz. Şahıslar için ulaşılmak istenen çeşitli gayeler vardır, işte bu gayelerden her biri "Dinamik Çekici Merkez"ler olarak insanları etraflarında toplamaktadırlar. Dinamik çekici merkezler ferdiyeti etkileyen kültür çevresinden, şahsiyeti etkileyen tabiat-üstü çevreye kadar her çeşit kuvvet merkezleri şeklinde beliren faktörlerdir. Beslenme merkezleri, cinsel çekici merkezler, eğlence merkezleri vb. insanları etraflarında toplayan dinamik çekici kuvvetler olarak beliren, toplumsal hayatı etkileyen faktörlerdir. Bunlardan her biri, bir ya da birden çok fonksiyonel bağın uçları vaziyetinde sosyal dinamik bünyenin örgüsünü kurmaktadırlar. Bir şebeke gibi sosyal dinamik bünye örülmüş durumdadır."

Sonuç olarak faktör, sosyal bünyeyi etkileyen her çeşit kuvvettir. Sosyal yapıda yer alan elemanlar, sosyal bünyeyi etkilemeye başladıklarında faktör olma durumu kazanmış olmaktadırlar.

Nirun, hangi cins sosyal dinamik bünyenin hangi çeşit dinamik faktörlerin örgüsünden meydana geldiğini açıklamak ve seçiklemek yani faktörleri ayıklama sürecine "sosyal dinamik bünye analizi" adını vermektedir.

Sosyal bünye kendi varlığına dayanan dinamik tamlaşmış bir bütündür. Gayet açıktır ki, küçük sosyal gruplar ister resmi, ister gayri resmi olsunlar, ekseriya geniş sosyal sistemlerin dinamik ve bünyenin de hatırı sayılır derecedeki birbirine kaynaşmış kısımlar olma durumunu gösterirler. Böylece büyük sosyal sistem elde edilmiş olur. Sosyal dinamik bünyenin sosyal sistemleri, grupların ötesindeki sosyal ilişkilerin karmaşık bir örgüsünden ibarettir. Sosyal sistem dendiği zaman, çeşitli seviyelerdeki bütünleşmiş, sosyal etkileşimlere dayanan, karşılıklı dayanışma halindeki kısımlarının örgüsü düşünülmektedir. Bu örgüde zaruri kasımların yer alması sosyal dinamik bünyenin tamlaşmasını ve kendi varlığına dayanmasını sağlar. Sosyal dinamik bünyenin tabii dinamik merkezleri etkileşim halinde iseler sosyal sistemi meydana getirmiş olurlar.

O halde, sosyal dinamik bünyenin sosyal sistemi fonksiyonlar arsındaki ilişkisidir. Bir fonksiyonun varlığı diğer bir fonksiyonun varlığını gerektirir ve birbirlerini daimi etkilerler ve istenen gayeye yani elde edilmek istenen nihai işe ulaşmağa çalışırlar. Demek oluyor ki, bir faktör işe yöneltici bir kuvvetle birleşmeğe uzanıyor. Böylece iki faktör arasında fonksiyonel durum vücut buluyor. Fonksiyonun uçları tabii dinamik merkezler olarak sosyal dinamik bünyenin örgüsünü teşkil ediyorlar ve fonksiyonlar da birbirleriyle birleşerek sosyal sistemleri yaratıyorlar. Sistemlerin bütünü de sosyal dinamik bünyeyi meydana getirmiş oluyor. Bu şekilde sosyal dinamik bünyede kendi iç kanuniyetine dayanan bir varlık halini alıyor (Nirun, 1991:138-139).

Nirun, sosyal bünyenin sistemlerini ikili dereceye ayırarak incelemektedir. Ona göre (1991:145); "Her bünyede bir 'merkezi sistem' vardır ki, burada bünyenin birinci derecedeki kuvvetini taşıyan asli faktörler yer alırlar. Bir de çeşitli derecelerdeki 'tali sistemler' vardır." Örneğin, bir aile bünyesinde karı-koca, anne-çocuk, baba-çocuk ve kardeşler arasındaki etkileşimlerle kurulan merkezi sistem söz konusudur. Büyük baba, büyük anne, halalar, teyzeler vb. ile gerek kendi aralarındaki bağın anne, baba ve çocuklara gerekse her birinin tek tek merkezi sisteme bağı çeşitli tali sistem niteliğindedirler.

Sonuç olarak, sosyal yapıdan sosyal bünyeye geçildiği zaman, gevşek bağlılıktan çok sıkı bağlılığa; karşılıklı değişkenlikten sistemleşmeye, tamlaşmaya, bütünleşmeye; homojenlikten heterojenliğe doğru bir gelişme sureci yaşanmaktadır.

Sosyal Bünyenin Oluşumu

Nirun (1991:149) sosyal oluşumu, sosyal sistemin üyeleri tarafından sistemin fonksiyonlarından geçerek yapılması ümit edilen, ulaşılması istenen gayeler ve ulaşılmış sonuçlar sebebiyle bünyede cereyan eden ameliyeler süreci" olarak tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle sosyal oluşum, sosyal bünyede bir eylemden diğer eyleme geçerken kaydedilen yapısal-fonksiyonel değişimin ifadesidir.

Sosyal oluşuma bir süreç olarak bakan Nirun (1991:149)'a göre; "Her sosyal sistem belirli gayelere yöneliyor ve gayesine ulaştığı noktalar onun objektif sonuçları oluyor ve bu sonuçlarla da sosyal bünye karakterize ediliyor. Şayet sonuçlar arasında tutarlılık görülürse sosyal bünyede ahenkleşme vardır denir. Bu durum sosyal yapıdaki sosyal organizasyonu temin eder. Aksi bir durum varsa sosyal yapıda organizasyonsuzluktan -düzensizlikten- söz edilir." Örneğin, aile sosyal bünyesindeki oluşumun gayesi hayat standartlarını yüksek tutmak, kültürel seviyeyi geliştirmek, üyeleri eğitmek, aralarındaki da-

yanışmayı sağlamlaştırmak ve böylece sağlam sosyal yapılı sağlam bünyeye ulaşmaktır. Dayanışma sosyal bünye için söz konusu edilebilir. Çünkü burada görülen dayanışma daha çok bünye içinde varlığı görülen karşılıklı dayanışma halinin üyeler arasında, onların rollerinin tutarlığı içinde sosyal sistemlerin birbirlerine bağlanmış olma durumudur.

Sosyal oluşum sosyal organizasyona çok sıkı bağlı olarak iletişim, çatışma, yarışma, uyum, asimilasyon ve işbirliği süreçlerinden geçerek tahakkuk etmektedir. Sistemler çatışarak, uyuşarak amaçlara yöneliyor, sonuç elde edince de sosyal yapı bütünleşmiş şeklini buluyor. Neticede Nirun, sosyal yapıyı bütünleştiren sosyal bünyedeki sosyal oluşum ameliyesi olduğunu ifade etmektedir.

Nirun, sosyal bünyedeki sosyal oluşum ameliyesinin, sosyal yapıyı bütünleştirdiğini ifade ederek toplumun dinamik elemanlarını kapsadığı için de çok önemli olduğunu belirtmektedir.

Sosyal oluşumda sistemlerin sonuca varan her haline bir sosyal organizasyon tekabül etmektedir. Tabiat üstü çevrelerin değerler düzeni de sosyal gruplara ve sosyal sistemlerdeki fonksiyonları amaçlara yönlendirerek sistemlere kılavuzluk etmektedirler. Böylece, bütün bunlar sosyal oluşumu etkilemiş olurlar. Sosyal oluşuma katılan değerler önem derecelerine göre, merkezi ya da tali derecelerdeki sosyal sistemlerin fonksiyonel durumlarına tekabül etmiş olmaktadırlar (Nirun, 1991:151).

Sonuç

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün kurucusu ve uzun süre başkanlığı, İnönü Üniversitesi kurucu rektörü olan ve YÖK üyesi olan, hem akademik hayatı hem de idari görevleri başta olmak üzere devlete toplam 47 yıl, 2 ay, 7 gün uzun süre hizmette bulunan Nirun, akademik yaşamı süresince 20'si makale, 9'u kitap olmak üzere toplam 29 akademik yayın yaparak Türk literatürüne önemli katkıda bulunmuştur.

Geleneksel ve otoriter aile yapısı içinde yetişen Nirun, eğitim hayatı süresince de otoriter kişilik yapısına sahip olan başta Hans Freyer olmak üzere, Necati Akder, Tahir Çağatay gibi hocalarından çok etkilenmiştir. Dolayısıyla, bu ve adlarını burada zikredemediğimiz hocalarının bilgi ve deneyimleri ile davranış örüntülerinden etkilenerek yetişen Nirun'un, kendi şahsiyet yapısının gelişmesi ve şahsiyet bütünlüğünün oluşmasında hem orta öğretimdeki hem de üniversitedeki hocalarının çok büyük oranda etki ve tesirleri olmuştur.

Nirun, Avrupa makro sosyolojisi içinde özellikle Alman İdealist Felsefe geleneği ile Amerikan mikro sosyolojik yaklaşımı içindeki küçük gruplar sosyolojisini harmanlayarak bir "sistem yaklaşımı" ortaya koymaya çalışmıştır. Nirun, küçük gruplar sosyolojisi çalışmaları içinde en önemli yeri, bir kültür çevresi içinde dünyaya gelen bireyin rol ve statü kavramsal çerçevesi içinde fert-ferdiyet-şahıs sürecini tamamlayarak nasıl şahsiyet bütünlüğüne ulaştıkları üzerine yaptığı çalışmaları almaktadır.

Türk sosyo-kültür yapısına bütüncül yaklaşım ile bakmaya çalışan Nirun, Türk sosyal bilim literatüründe o zamana kadar pek rastlanmayan bir sosyal dinamik bünye analizi ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çevçevede, "sosyal yapı" ve "sosyal bünye" kavramsal çerçevesini birbirinden ayırarak inceleyen ilk Türk sosyologu olma özelliğini kazanmıştır.

Kaynakça

Aksoy, E. (2007). Prof.Dr. Nihat Nirun ile 30 Ocak 2007 Tarihinde Yapılan Mülakat.

Ergan, N. G. (2007). Nihat Nirun ile Sosyoloji Üzerine Bir Görüşme. İçinde, *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Kasapo_lu, A. (1999). *60 Yıllık Gelenek DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999.* Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

Nirun, N. (1973). Eğitimin Sosyal Temelleri ve Eğitimde Verimlilik Meselesi. *Araştırma VIII*, 1972'den ayrı basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.159-206.

Nirun, N. (1976). Sosyoloji, Sosyal Bilimler. *Yaykur.* Ankara: M.E.B.

Nirun, N. (1991). *Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Nirun, N. (1994). *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür.* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Yalçın, H. (2007). Prof. Dr. Nihat Nirun'un Hayatı ve Eserleri. İçinde, *Prof. Dr. Nihat Nirun'a Armağan*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Ek: Eserleri

Makaleler

1. "Sosyal Problemler ve Sosyal Bünye", *Araştırma III*, 1965'den ayrıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s.235-244.
2. "Sosyal Düzensizlikte Şahsi Davranışın Yeri", *Araştırma VI*, 1966'dan ayrıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s.176-192.
3. "Sosyal Yapı ve Suça Yöneliş Olayı", *Araştırma V*, 1967'den ayrıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1969, s.131-151.
4. "Suç Hadisesinin Sosyal Sebepleri Üzerine Bir Araştırma", *Araştırma VI*, 1968'den ayrıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, s.121-188.
5. "Sosyal Sistemlerde Sapmalar", *Araştırma VIII*, 1970'den ayrıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, s.405-425.
6. "Eğitimin Sosyal Temelleri ve Eğitimde Verimlilik Meselesi", *Araştırma VIII*, 1972'den ayrıbasım, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.159-206.
7. "Kan Davası", Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 1975.
8. "Öğrenci Hareketlerinin Sebepleri", *Türk Kültürü*, Sayı:153-154-155, (ayrıbasımı), 1976, s.265-279.
9. "Ziya Gökalp'e Göre Şahsiyetin Teşekkülü ve Tekamülü", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C:XV, S:1-2, 1976, s.39-75.
10. "Doğumunun 100. Yılında Gökalp", *Türk Kültürü*, Sayı: 163, 1976, s.8-13.
11. "Sosyoloji Açısından Mehmet Akif Ersoy", *Mehmet Akif Sempozyumu*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1976, s.86-148.
12. "İnsan, Dil ve Kültür", *Milli Kültür*, C:II, S:2, Temmuz 1981, s.4-5.
13. "Atatürk ve Zafer", *Milli Kültür*, C:III, S:3, Ağustos 1981, s.2-3.
14. "Atatürk ve Din", *Milli Kültür*, C:III, S:4, Eylül 1981, s.12-15.
15. "Atatürk ve Kültür", *Milli Kültür*, C:III, S:12, Mayıs 1981, s.2-3.

16. "Doğu Anadolu'da Üniversiteler ve Fonksiyonları", *Doğu Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Meseleleri Sempozyumu, (13-15 Mayıs 1985 Tunceli)* Kitabından ayrıbasım, Gazi üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, s.103-110.

17. "Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçindeki Normlar ve Fonksiyonları", *Erdem*, C:4/2, S:11, Mayıs 1988'den ayrıbasım, 1989, s.339-353.

18. "Sosyoloji Açısından Atatürk", *Erdem*, C.4/12, S:12 Eylül 1988'den ayrıbasım, 1990, s.763-780.

19. (M.Cihat Özönder ile) "Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde Adetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler", *Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s.251-264.

20. "Ailede Güvenlik Duygusu", *Türk Ailesi Panel:1*, Ankara, Türk Kadınları Kültür Derneği, (t.y), s.19- 28: 48-51.

Ek: Eserleri:

Kitaplar

1. Sosyal Bünyeye Göre Eğitim-Öğretim ve Reform, Türk Kadınları Kültür Derneği Yayını, Ankara, 1974.

2. Türkiye'nin Sosyal Yapısına Göre Eğitimde Verimlilik, Türk Kadınları Kültür Derneği Yayını, Ankara, 1975.

3. Sosyoloji, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1976.

4. Sosyoloji, Sosyal Bilimler, Yaykur, M.E.B., Ankara, 1976.

5. Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.

6. Sistematik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

7. Liseler İçin Sosyoloji III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1993.

8. Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1994.

9. Sosyoloji Açısından Atatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1997.

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN
(1926 – 2005)

Metin ÖZKUL*

Aile Çevresi, Doğumu, Evlilik ve Ölümü[1]

Âmiran Kurtkan, nüfus kayıtlarına göre 1926 yılında İstanbul İncirköy'de doğmuştur. Aile kökeni baba tarafından 3 nesil öncesine kadar İnebolu'ya dayanır. Annesi Biga'lıdır. Babası Ahmet Kurtkan muhasebeci, annesi Zeliha Kurtkan ise ev hanımıdır. Ahmet Kurtkan ve eşi Zeliha'nın 5 çocuğundan en küçüğüdür. Bugün itibariyle 5 kardeşten iki erkek kardeş olan Behçet ve Celalettin Kurtkan hayattadır**. Âmiran Kurtkan 1982 yılında Mehmet Sâdık Bilgiseven'le[2] (Doğumu: İstanbul-1909 evlenmiş, çok kısa bir süre sonra eşi vefat etmiş ve eşinin vefatından sonra, soyadını bütün yazılarında kullanarak anısını yaşatmıştır. Âmiran Kurtkan Bilgiseven 18 Haziran 2005 tarihinde aramızdan ayrılmıştır.

Öğrenim Hayatı (İlk, Orta, Lise, Üniversite ve Sonrası)

İlköğrenimine 5 yaşında Paşabahçe İlkokulu'nda başlamış, orta ve lise öğrenimini de Kandilli Kız Lisesi'nde tamamlamıştır. Ortaokula başlarken, yaşı küçük olduğu için mahkeme kararıyla yaşını 1 yaş büyütmüştür. Yüksek öğrenimini ise 1947 yılında, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde bitirmiştir.

Meslek Hayatı

Âmiran Kurtkan, meslek hayatına serbest piyasada, bir ticari işletmede muhasebeci olarak başlamıştır. Kısa bir süre sonra, İstanbul Defterdarlığına girmiş, 2 yıldan biraz fazla süre burada çalışmıştır.

1956 yılı sonlarına doğru İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun asistanı olmuştur. 1960 yılında "Türkiye'de Küçük Sanayi ve Küçük

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

1 Â. K. Bilgiseven'in hayatı ile ilgili bilgilerin bir kısmı, Alıçcı'nın Y. Lisans Tezi için Bilgiseven'le yapmış olduğu mülakattan alınmıştır. Bk. Ramazan Alıçcı, Türk Sosyolojisi'nde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası, Y. Lisans Tezi, İnönü Ün. Sosyal Bilimler Ens., Malatya, 1996, s. 44-45.

Celalettin Kurtkan (Doğumu: Paşabahçe-1916) eşinin ismi Nuran'dır (Doğumu: İstanbul-1941). Duygu (Doğumu: İstanbul-1962) ve Ahmet ((Doğumu: İstanbul-1964) isimlerinde 1 kızı ve 1 oğlu vardır.

** Behçet Kurtkan (Doğumu: ?-1915) eşinin ismi Hayriye'dir (Doğumu:Beyoğlu-1932). Necdet (Doğumu Giresun-1952'dir) ve Nejat (Doğumu; Kastamonu 1959'dur) isminde iki oğulları vardır.

2 Âmiran Kurtkan'ın eşinin ismi Nüfus Kayıtlarında Mehmet Sadi olarak geçmektedir. Ancak kendisi, eşinin anısına ithaf ettiği yazılarında Sâdık ismini kullanmaktadır.

Kredi Meselesi" adlı teziyle doktor; 1965 yılında "Sosyal Sınıflar ve Gelir Vergisi, İngiltere ve Türkiye Hakkında Mukayeseli Bir Mali Sosyoloji Etüdü" adlı teziyle de doçent unvanını almıştır. Kurtkan, 1970 yılında da Profesör olmuştur. "Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri" çalışmasıyla, 1990 yılında Türkiye Yazarlar Birliği'nce yılın yazarı seçilmiştir.

Kurtkan, ülkemizin yetiştirdiği önemli aydınlardan birisi idi. O, hemen her eserini özgün bir üslûp ve düşünceyle yazmış ve bütün eserlerinde Türkiye'nin gelişmesi ve modernleşmesine engel olan problemleri çözmeye çalışmıştır. O, hiçbir zaman "masa başı sosyologu" da olmamıştır. Birçok çalışmasını, bizzat kendisinin sahadan topladığı verilere dayandırmıştır. O, çalışmalarını yazıp yayımlamakla da kalmamıştır. Hangi konuyu çalıştıysa, hayatının son günlerine kadar, uzak yakın demeden Türkiye'nin her tarafına giderek konferanslar ve sempozyumlar yoluyla anlatmıştır. Kim davet ederse, bunu bir hizmet bilip, karşılıksız olarak, davete icabet etmiştir.

Eserlerinde de görülebileceği gibi, hocası Ord. Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu'ndan, Alman Sosyolog C.C. Zimmerman ve G. Kessler ile Amerikalı sosyologlar R.M. Mc Iver ve C. H. Page ile Pitirim A. Sorokin'den etkilenmiştir. Ancak, bu etkinin, hiçbir zaman onlara tabi ve nakilci bir anlayış olarak tanımlanmaması gerekir. Bu etki, daha çok onların ilham kaynağı olarak algılanması anlamında olmuştur. Hemen hemen eserlerinin hepsinde Batılı bilim adamlarının teorileri ve bulgularıyla Türk-İslam kültürü ve realitesini karşılaştırmıştır. Körü körüne hiçbir teori ve ideolojiye bağlı kalmamış, gerektiği yerlerde hepsini eleştirmekten kaçınmamıştır.

Türk Sosyolojisindeki Yeri

Âmiran Kurtkan'ın Türk Sosyolojisi içerisindeki yerini belirlemenin doğrudan yolu çalışmalarının bazı kavramsal başlıklar altında toplanmasından geçer. Başlıca kitaplarını dikkate aldığımızda Kurtkan'ın düşüncelerini; **1-Yöntem Anlayışı, 2-Birey ve Toplum Anlayışı, 3-Din ve Laiklik Anlayışı, 4-Toplumsal Gelişme Anlayışı, 5- Toplumsal Değer Anlayışı, 6- Eğitim Anlayışı ve 7-Türkiye'nin Problemlerine Yönelik Analizleri** şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Kurtkan'ın bu başlıklar altında incelenebilecek fikirlerini burada irdelememiz, bu bölümün bize ayrılan hacmi içerisinde mümkün görülmemektedir. Bu nedenle, Kurtkan'ın diğer anlayışlarının temelini de oluşturduğu düşüncesiyle, ilk üç konudaki düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız.

Yöntem (Metot) Anlayışı

Kurtkan'a göre, bilimsel araştırmalar yapmak üzere kullanılan yöntem kavramı, "araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-netice ilişkilerini ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için izlenilmesi gereken yol anlamına gelir" (Kurtkan, 1994:3).

Kurtkan'ın yöntem anlayışı çağdaş yöntem anlayışını en üst düzeyde temsil edecek niteliktedir. O, yöntem anlayışını ortaya koyarken, her şeyden önce bugünkü metot anlayışımızın sosyal realiteyi yeterince anlamamıza imkân vermediği tespitinde bulunur.

Bilim alanlarının araştırma konusu yaptığı tüm realiteleri bir bütün olarak görür. Bilimsel çalışmaların nihai amacının da bu bütünlüğü aydınlatması olduğunu belirtir. Ne

var ki bilimsel araştırma, gerçekliğin bir parçasını incelemek zorunda kalmaktadır. Bu ise bilim insanının en önemli güçlüğünü ifade eder. Bilim insanının bu güçlüğü, sahip olduğu yöntem bilgisinin yeterli olmamasından ileri gelir. Çünkü hem ele alınan parçanın incelenmesi, hem de parçanın bütün içindeki yerinin belirlenmesi, sahip olduğumuz yöntem bilgisiyle mümkün olamamaktadır. O, günümüz anlayışında fiziki bilimlerin ilgi alanına giren konuların araştırılması sırasında, neden-sonuç ilişkilerinin nispeten tesadüfî faktörlerden arıtılmasının kolay olduğunu, sosyal realitelerde ise çeşitli güçlüklerle karşılaşıldığı belirtir. Böylece fiziki bilimlerde determine ilişkilerin kolayca belirlenebildiği, sosyal bilimlerin incelediği olgularda ise bu tür ilişkilerin olmadığı görüşünün hâkim düşünce olduğunu ve bu düşüncenin sahip olduğumuz metot bilgisi açısından tartışılması gerektiği kanısındadır. Bu doğrultuda, hareket noktası olarak şu soruyu sorar: "acaba, çeşitli araştırma alanları arasında böyle bir karşılaştırmayı yapabilecek ve bu realitelerin determinizm açısından mevcut farklarını kesin surette belirtebilecek durumda mıyız?" (Kurtkan, 1994:4) Kurtkan, bu soruya olumsuz cevap vermektedir. O, fiziki, biyolojik, psikolojik ve sosyal olarak sınıflandırdığımız realitelerin "**varlık âlemi**" diyebileceğimiz tek bir realite olduğunu kabul etmemiz gerektiği düşüncesindedir. Eğer, bunlar tek bir realitenin farklı görüntüleri ise ve tek bir realite halinde "birlik" oluşturabiliyorlarsa, bilimsel yasalara ulaşmanın da, parçanın ancak "birlik" içerisindeki yerinin tanımlanması ve nedensellik bağlarının ortaya konmasıyla mümkün olacağını belirtir. Dolayısıyla, sahip olduğumuz metodolojik eksiklik, bu farklı bilim kollarının müşterek temelinin ne olduğunu bilmemize imkân vermemektedir. Bunun yanında, aynı eksiklik mekân ve zaman açısından da bilinmezliklere işaret etmektedir. Mekândaki verinin özellikleri zamanda ne tür değişiklikler geçirmiştir? Verinin statik ve dinamik özelliklerinin ortak temeli nedir?

Kurtkan'ın metot analizlerinde nedensellik bağı sorgulanmaktadır. Şöyle ki; bir nedensellik zinciri içerisinde yer alan faktörlerin ilk halkası acaba bilmediğimiz bir faktörün sonucu mudur? Yine, son halka kendisinden sonra ortaya çıkacak bir sonucun nedeni olabilir mi? Belirli bir zaman ve mekân birlikteliği içinde ele alınan bir olgunun nedenlerini oluşturan faktörlerin etkisini güçlendiren ya da azaltan yan faktörler var mıdır? Ve bu faktörlerin güçlerinde ya da yoğunluklarında meydana gelen değişmeler etkilediği faktörün bazen "şu" bazen de "bu" olmasına imkân vermekte midir?

Kurtkan, yukarıda özetlemeye çalıştığımız fikirleriyle, tarihten günümüze gelişen metot anlayışının değişkenlik gösterdiğini, bu değişkenliğin de gerçeklik dediğimiz tek bir varlık âlemini incelemeye imkân vermediğini belirtir. Bundan dolayı, tarihi süreç içerisinde, çeşitli düşünce insanlarının geliştirdikleri metot anlayışlarını "metodolojik bütünlüğü teşhis yetersizliğinden doğan metot farklılıkları" olarak tanımlar. O, bu tanımlama doğrultusunda, bilimsel birikimin elde edilmesinde kullanılan yöntemlerin en önemli temsilcilerini hem Batı dünyasından hem de Türk-İslam dünyasından seçerek incelemiş ve bunların yöntem bilgisine katkılarının ne olduğunu ortaya koymuştur. Çeşitli temsilcileri tarafından kullanılan bu yöntemleri genel olarak Akılcılık, Tecrübecilik (deneyimcilik), Tek Sebeplilik, Çok Sebeplilik, İçten Araştırma, Dıştan Araştırma ve Bağdaştırıcı metotlar olarak adlandırmaktadır (Kurtkan, 1994).

Kurtkan, metot tarihindeki farklılıkların sosyolojide doğal olarak çok sebepli bir yöntem anlayışını ortaya çıkardığını ifade eder. Dolayısıyla, bugün yapılacak herhangi

bir sosyal araştırmada bunların hepsini dikkate alan bir metot anlayışını, yani çok sebepli metot anlayışını her araştırmacının benimsemek zorunda olduğuna işaret eder.

Öte yandan, Kurtkan'ın dikkat çektiği diğer bir husus da, hiçbir metot anlayışının, "yanlışlığı ve yararsızlığı ispat edilemediği sürece inkâr edilmemesi gerektiğidir (Kurtkan, 1994:303).

Kurtkan, hangi metot anlayışını takip edersek edelim, araştırmalarda sezgici aklın büyük bir rolü olduğunu savunur. Sezgici akıl, gerçekliği oluşturan parçalar arasındaki bağlantıyı görebilme ve anlayabilme kabiliyetidir. Dolaysız bilgi elde edebilme gücüdür. O'na göre, bugüne kadar ortaya konulan metot anlayışları iç içe geçmiş bir özellik sergilerler. "Bunlardan hiç birisinin modası geçmiş veya çağdışı kalmış sayılmasının mümkün olmadığını da anlamış olmamız gerekmektedir. Çünkü en kantitatif ölçme işlemlerine dayanan araştırmalarda bile, metot bilgisi, hiçbir zaman sezgici aklın yerini tutamamaktadır. Her araştırmanın bir faraziyeye (varsayıma) dayanması icap ettiği düşünülürse, faraziye kurmanın gerektirdiği akli muhakeme, gerçekleri görme ve başlangıç modelini kurma iktidarının yerini hiçbir metot bilgisi ile doldurmanın mümkün alamayacağını anlamak kolaylaşır. Metot bilgisine en çok ihtiyaç hissettiren araştırma işlemlerinde mesela ölçeklerin kurulması, bu ölçeklere girmesi gereken ifadelerin, boyut teşkil etme, hatasız bir derecelenme durumu arzedecek tarzda sıralanmış olma şartları bakımından iyi bir şekilde tertip edilmesi meselesinin metot bilgisi kadar zihni kabiliyet (veya kapasite) meselesi olduğu meydandadır. Bir şeyi bilmek başka, yapabilmek başkadır. Yapabilmek için, hem metot bilgisine, hem de sezgici akıl'a ihtiyaç vardır" (Kurtkan, 1994:302).

Kurtkan'ın saha araştırmaları ve teknikleri konusunda da dikkat çekici tespitleri ve önerileri bulunmaktadır. O, bir alan araştırmasının yapılabilmesi için teori, varsayım ve alan araştırması üçlüsünün ahenkli bir bütünlüğü sergilemesi gerektiğini düşünmektedir. Bir araştırmanın yapılabilmesinde dikkate alınacak olan teorilerin her zaman güvenilebilir özelliklerde olmayacağını belirtir. Çünkü benzer ya da farklı olgulara yönelik teorilerin, bilim tarihinin her hangi bir zaman ve mekân sınırında sahip olunan bilgi seviyesi bakımından ele alındığında eksik ve yetersiz olacağı muhakkaktır. Ayrıca, bu yetersizlik hem kullanılan yöntemlerin eksikliğinden hem de araştırma yapılan zaman dilimindeki teknolojik seviyenin düşüklüğünden de ileri gelebilir. Buna ek olarak, yapılan araştırmaların sınırlı bir realiteyi kapsaması, araştırmacının tek bir neden ya da yönden araştırma alanına yaklaşması ve sırf akılcı ya da sırf ampirik verilere dayalı olarak teori üretmesi, mevcut teorilerin hepsinin bir araştırmacı açısından güvenilir olmadığını ortaya koyar. O halde güvenilir bir teorinin, yeni bir araştırmada kullanılacak varsayımları elde etmek açısından taşıması gereken özelliklerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1- "Bütün zamanlarda ve mekânlarda geçerli olabilecek bir teoriyi teşhis edebilmek için, ilk olarak, onun, sosyal realitede belirli bir neticenin (bir bağımlı değişken olarak) özelliklerinin belirmesinde rol oynayan bağımsız değişkenlerin hepsine işaret edip etmediğine bakmamız gerekir. Bağımsız değişkenlerin netice üzerindeki etkileri bakımından nispi önemlerini ve birbirlerine olan karşılıklı etkilerinin ayrıca dolaylı neticelerini de dikkate alabilen teoriler en mükemmel teorilerdir."

2- ".... Bir teorinin, sosyal araştırmalar bakımından, kendi içinden sağlam bazı faraziyeler çıkarılması hususunda elverişli olabilmesi için, ikili (dichotomic) tasniflerin

tek bir grubuna giren tek yönlü izahlardan da farklı ve çok yönlü bir izah tarzını benimsemiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde, kalitatif ve kantitatif analizlerin yapılması mümkün değildir. Çünkü tek yönlü ve tek faktörle yapılan izahlar, bağımlı değişken'in etkilendiği bir çok bağımsız değişken'in bir analizle ortaya konmasına elverişli olmayan izahlardır. Bir sosyal olayın, netice olarak ortaya çıkışında rol oynayan bir çok bağımsız değişkenin tayini, tasnifi ve bağımlı değişken üzerinde her birinin ifâ ettiği etkinin ağırlık derecesi ortaya konabildiği zaman, bağımlı değişkenin hem kalitatif hem de kantitatif analizi söz konusudur. Bağımsız değişkenlerin (rollerinin ağırlık derecesi ölçülmeksizin) hangi değişkenler olduklarının tespiti bize sosyal olgunun sadece kalitatif analizini verir." (Kurtkan, 1994:157).

Kurtkan, sosyal araştırmalarla sosyolojik araştırmaların birbirlerinden farklı özelliklere sahip olduğuna işaret etmektedir. Sosyal araştırmalar herhangi bir sosyal bilimin ilgi alanına giren konuların araştırılması anlamına gelir. Hâlbuki sosyolojik araştırmalar bütün sosyal bilimlerin ilgi alanına giren konuların hepsini kapsayıcı bir özellik taşır. Bu durum, sosyologlar açısından bazı güçlükleri de beraberinde getirir. Sosyal bilimlerin hepsi, çok sebepliliğe dayanması açısından, bilimsel gerçekleri tespit etmekte bir takım güçlüklerle karşılaşır. Fakat sosyolojinin bütün bu alanları kapsamasından dolayı karşılaştığı güçlük daha büyüktür. "... sosyolog, bazı sosyal aksaklıkların sebeplerini tespite çalışırken temeldeki ana gerçeğe doğru inen, daha doğrusu o temele iyi oturmamışlıktan kaynaklanan pek çok sebep-netice yollarının (hukuki, iktisadi.... yolların) hepsini dikkate almak zorundadır. Sosyolog, bu kanalların her birindeki, etkisi bugüne kadar uzanan, her hangi bir faktörü görememek tehlikesi ile her zaman karşı karşıyadır" (Kurtkan: 1996:4). O halde, sosyologun karşılaştığı güçlük, sonuç üzerinde etkili olabilecek çeşitli mekân ve zaman sınırlarına yayılmış sebepleri belirleyecek ve bunları kapsayacak şekilde bir varsayımın ortaya konulamaması güçlüğüdür. Çünkü bugünkü bir sonucun sebepleri birçok yüzeysel sebeplerle ilgili olabileceği gibi, her hangi bir ya da daha fazla sebebin tarihi geçmişteki değişmeleri, kendisi üzerinde oluşan dolaylı etkilerin yoğunluğu v.b.g. birçok sebepler olabilir. Bu güçlüğü kısmen de olsa hafifletmek isteyen bir sosyolog, saha çalışmasını mutlaka kendisi yapmalı ve çeşitli sorularla sorguladığı deneklerin davranışlarını ve toplumsal yaşamını anlayabilmelidir. Sosyolog, sadece anket formlarını hazırlayıp, anketörler vasıtasıyla bilgi toplamaya, sonuçları da bir takım tablolarda ve istatistikî testlerde görmeye ve yorumlamaya çalışırsa, bu durum kendisini birçok yanlışlıklara sevk edebilir. Sosyolog, O'na göre böyle bir yolu seçtiğinde teleskopuyla uzaktan gözlem yapan ve sadece gördüğünü aktarabilen bir astronom gibidir. Alana inen sosyolog ise hem görmek hem de göstermek imkânına sahiptir. Bu da gördüklerini sebep-sonuç ilişkileri açısından anlaması demektir. Tablolara ve istatistiklere yansıyan anlamsızlıkların ve anlamlılık derecelerinin sebeplerini sahaya inen sosyolog ortaya koyabilir. Bunun tersini yapanlar ise, ancak başkalarının konuya yönelik, başka realitelere dayanarak ileri sürdüklerini tekrarlamak zorunda kalacaktır.

Öte yandan, Kurtkan'a göre, alan araştırmasında başarılı olmanın yolu sadece alana inmek ve anlamaktan ibaret de değildir. Her araştırmacı saha çalışmasına başlamadan önce sahada nelere yöneleceğini belirleyen bir varsayım (faraziye) kurmak zorundadır. Çünkü iyi bir faraziye, ileride tablolara yansıyacak sonuçları yorumlarken araştırıcının

karşılaşacağı yorum güçlüğünü ya da bir başka ifadeyle anlamsız ilişkilerin, nasıl anlamlı sebep-sonuç ilişkilerinden kaynaklandığını görmemize yol açacaktır. Ayrıca, sahada karşımıza çıkacak bu tip anlamsızlıkların, neden ileri geldiğinin öğrenilmesi yönünde ek gayretler göstermemize de imkân verecektir (Kurtkan, 1996:6-7).

İyi bir varsayım kurmak, sosyologun araştırmaya başlamadan önce araştırma alanı ile ilgili iyi bir ön denemede (önaraştırma-öngözlem-pilot araştırma) bulunmasını gerektirir. Ancak, Türkiye gibi oldukça büyük alanlarda böyle bir ön denemenin yapılabilmesi çok zordur. Bu güçlüğü kısmen de olsa aşabilmenin en önemli yolu, alan araştırması sırasında karşılaştığımız anlamsızlıkları aydınlığa kavuşturacak ek soruların sorulmasıdır. Kurtkan, karşılaşılabilecek, öngözlemle de bertaraf edilemeyecek ve bizi ek sorular sormaya itecek bu anlamsızlıkları görmemize ihtiyaç duyuracak durumları şu şekilde ifade etmektedir:

a) Bazı yan etkenlerin ve dolaylı etkenlerin, faraziye olarak öne sürdüğümüz ve sınamak üzere alana çıktığımız sebep-netice ilişkisi üzerindeki rolünü, ne kadar ön araştırma (ön deneme) yapsak da önceden göremeyebiliyoruz.

b) Netice üzerinde doğrudan doğruya etki yapan faktörlerin dahi hepsini görememiş ve ona göre sorular tertipleyememiş olmak tehlikesine maruz bulunuyoruz.

c) Yukarıda öne sürdüğümüz iki kaçınılmaz durum yüzünden, netice üzerinde etkileyici olan, yan, dolaylı ve dolaysız bazı etkenlerin, neticeyi arttırıcı veya azaltıcı rolünü de tam olarak tespit edemiyoruz (Kurtkan, 1996:7).

Böylece, O, sosyolojik gerçekliğin kapsamından, karmaşıklığından ve sürekliliğinden doğan çeşitli zorlukları dikkate alarak, sosyolojik araştırmaların, en azından bugünkü bilgi ve yöntem düzeyimizle, ne şekilde yapılması gerektiğini ortaya koyar. Fakat saha çalışmasının yalnızca bilimsel bir birikime sahip olmakla veya bir arzu ya da merak güdüsüyle yapılamayacağını da belirtir. Araştırmanın bir san'at olduğunu ve san'atkarca yapılması gerektiğini de Powdermaker'ın International Encyclopedia of Social Sciences da yazdığı "Saha Çalışması" maddesindeki şu ifadesine atıf yaparak ortaya koymaktadır: ***"Araştırmada saha çalışmacısının şahsi özelliklerinin öneminin anlaşılması, saha çalışmasının bilim olduğu kadar bir san'at olduğu gerçeğini onaylamaktadır"*** (Kurtkan, 1996:14).

Birey ve Toplum Anlayışı

Birey Anlayışı

Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Birey ve toplum anlayışı birbirinden ayrılamaz bir bütünün iki parçası gibidir[3]. Başka bir deyişle Kurtkan, bir madalyonun iki yüzünden birisi bireydir diğeri ise toplumdur der. O'nun hemen hemen bütün yazılarında birey ve toplum ilişkisinin mahiyetine değindiğini görebiliriz. Ancak, biz O'nun konuya yönelik temel görüşlerini; birkaç eserini referans göstererek açıklamaya çalışacağız.

Kurtkan, bireyin tek başına hiçbir anlam ifade etmediği görüşündedir. Bireyin her ne kadar sosyal bir varlık olduğuna dair genel kabul gören bir görüş varsa da, bunun

3 Kurtkan, eserlerinde birey karşılığı olarak fert, toplum karşılığı olarak da cemiyet kavramını kullanmıştır. Biz de gerekli gördüğümüz yerlerde orijinal anlamına uygun düşmek amacıyla fert ve cemiyet kavramlarını kullanacağız.

ancak toplum içerisinde gerçekleşebildiğine işaret etmiştir. Çünkü 1920'de bir kurt ininde bulunan iki çocuktan biri olan Kamala isimli bir kız ile 1938'de, 6 aylıkken bir odaya hapsedildikten 5 sene sonra bulunan Anna isimli bir başka çocuğun üzerinde yapılan gözlemler, bu düşünceyi kolayca savunabileceğimizi göstermiştir. Her iki olayda da toplum etkisinin görülmediği ve topluma ait hiçbir değer ve davranışın olmadığı tespit edilerek, bireyin ancak sosyalleşme süreci geçirerek toplumsal özelliklere sahip olabileceği ortaya konmuştur. Dolayısıyla, "Yeni doğan insan yavrusu, sosyal tarafı hiç olmayan bir canlı yaratıktır. Tam manasıyla benlik merkezlidir. Canlı ve cansız varlıkları birbirinden ayıramaz. Ve etrafında bulunan her şeye (bunlar ister sosyal varlıklar olan şahıslar olsun, ister cansız eşyalar olsun) kendine verdikleri zevke veya ızdıraba göre değer biçer. Böylece kendini kendi küçük kainatının merkezi olarak görür" (Kurtkan, 1977:144-145). Bireyin dünyaya gelişinden sonra geçirdiği bu ilk safhayı takiben girdiği ikinci safha canlı ve cansız varlıklar arasında ayrım yapabilmesiyle başlar. Bu safhadan itibaren birey sosyalleşmeye başlamıştır. Sosyalleşmenin belirgin özelliği "ferdin, başka fertlerle sosyal münasebetlere girişebilmesi demektir ki, bu da ancak ferdin diğer şahısları da belirli haklara sahip birer fert olarak (tıpkı kendi gibi) tanıyabilmesi ile mümkün olur" (Kurtkan, 1977:145).

Sosyal ilişki bireylerin birbirlerinin varlığını ve mevcudiyetini algılaması anlamına gelir. Bu algılama sonucunda bireyler birbirlerine belirli bir saygı duyuyorlarsa ve aynı moral değerleri davranışları için birer hareket noktası olarak görüyorlarsa, bunlar arasında sosyal ilişki gerçekleşir. Eğer, birey diğer bir bireyi eşyadan farksız görüyor, ona her hangi bir ızdırap verdiğinde, bunun acısını kendisinde hissetmiyorsa, bu birey tam olarak sosyalleşememiş bir bireydir (Kurtkan, 1977:145). Bundan dolayı sosyalleşme sürecinin ikinci safhası çok önemlidir. Bu safhada küçük çocuğun sahip olduğu peşin hükümlerin yerini karşılıklı anlayışa dayanan hükümler alır. Birinci safhada başka insanları da sosyal bir varlık olarak görmeyi öğrenmesine rağmen, bireysel egosunu sınırlandıramayan çocuk, "bu ikinci safhada ise şahsına ve mensup olduğu küçük gruplara ait tek yanlı peşin hükümleri ve bunların kaynağını teşkil eden grup menfaatlerini büyük gruba ait müşterek (veya genel) menfaatler uğruna terk edebilme seviyesine yükselmeye başlar (Kurtkan, 1977:146). Kurtkan'ın büyük gruptan kastettiği, 20. yüzyılla birlikte ortaya çıkan, sosyolojik ve siyasal içeriğiyle milli bir birlik olan çağdaş toplumdur.

Milli bir grup olan toplum içinde sosyalleşen birey, artık toplumun değerleri açısından bireyden beklediği davranış modellerini benimsemiş hale gelir. Bu şekilde sosyalleşerek toplumun doğru-yanlış standartlarını temsil eden bireyler, toplumun beklentilerine uygun düşen bir insan tipini oluşturur ki, Kurtkan buna o toplumun "**Yaygın Şahsiyet Tipi**" adını verir (Kurtkan, 1977:147). O halde, her toplum taklit ve telkin süreçleriyle, kendi deneyimleriyle oluşturduğu doğru-yanlış standartlarına, kültürel ihtiyaçlarına, örflerine, kurumlarına ve değerlerine uygun düşen davranışları bireylerine benimseterek, ilgi ve tutumlarını yönlendirdiği bir birey tipi yaratmaktadır. Kültürel değer ve normlardan ayrılan bireyler sapkın bireyler, beklenilen davranışlara uygun düşmeyen davranışlar ise sapkın davranışlar olarak isimlendirilir (Kurtkan, 1982:150). O halde, toplumun değerlerini temsil eden ve beklentilerine uygun davranışları gösteren bireylerin yaygın şahsiyet tipi olarak çoğunluğu oluşturduğu bir toplum aynı zamanda toplumsal

ihtiyaçlarını da en iyi karşılayan ve bu doğrultuda uyum içinde devinen bir kurumsal sistemi de oluşturacaktır. Toplum bireyleri ve grupları birbiriyle uyum içinde, toplumsal barışı da en üst seviyede temsil ederek toplumsal devamlılığı sağlamış olacaklardır.

O, toplumun yaygın şahsiyet tipinin, tam olarak sosyalleşememiş bireylerden oluştuğu zaman, bu durumun milletler arası ilişkilerde de olumsuz etkileri olabileceğini belirtmektedir. "Fertler arası sosyal münasebetlerde olduğu gibi, milletler arası münasebetlerde de sosyalleşme vetiresini (sürecini) tamamlayamamış ve başka milletlerin duygularını kendi hissiyatını tanırcasına tanımakta başarı sağlayamadığı için istismar politikasını terk edememiş milletler vardır. Bu milletler (hangi rejimde olurlarsa olsunlar) teknikte ileri bir seviyeye varmış olsalar bile, iyi işleyen bir karşılıklı sosyal münasebet mekanizmasının uzun vadede sağlayacağı faydaların kısa vadeli bir istismarcı politikanın neticelerinden çok daha verimli olacağının idrak seviyesine (fertlerin çoğunluğu itibariyle) henüz ulaşamamış milletlerdir" (Kurtkan, 1977:145-146).

Kurtkan, yaygın şahsiyet tipinin toplumun tamamınca ya da çoğunluğunca temsil edilmesi demek her koşulda ve her durumda bireylerin benzer ve tek tip davranışlar göstermesi demek değildir. Bunu daha çok toplumun beklentileri yönündeki içten çabalar olarak anlamak gerekir. Çünkü, toplum hayatı toplumun tarih sahnesine çıktığı günden beri geçirdiği bir deneyimler yumağıdır aynı zamanda. Bu deneyimlerin tamamı hiçbir zaman her bir bireye aktarılamaz ve aktarılması da gerekmez. Her birey toplumsal hayatın kendisine sunduğu bir statü içinde, bir meslekte, bir yerleşim biriminde, bir gelir seviyesinde vs. yaşar. Bireylerin bütün bu farklı toplumsal konumu açısından, toplum hayatı içinde bir takım deneyimler geçiren insanlar, Kurtkan'a göre, genel olarak üç tür davranış özelliği ya da eğilimi gösterirler:

- İnsanlar, bazı toplumsal durumlarda birbirine benzerler ve hemen hemen birbiriyle örtüşen davranışlar gösterirler.
- Bazı durumlarda kısmen farklı davranış ve düşünce içerisindedirler.
- Bazı durumlarda ise başkalarına hiç benzemeyen, tamamen farklı davranış ve düşünce içerisindedirler.

"İşte, başkalarına benzemeyen düşünüş ve davranışlar gösterebilen, buna rağmen kendi düşünüş ve davranışının haklı ve faydalı olduğunu cemiyete kabul ettirebilen fertler, kültürün tedrici (*yavaşça*) değişmelerinde rol oynayan ferdiyet sahibi kimselerdir. Fakat sosyalizasyon (*sosyalleşme*) vetiresinin (*sürecinin*) ilk safhalarına geçmeden ve sosyal yapının fiziki ve kültürel çevre şartlarından yararlanıp, o şartlara intibak etmeden, yani cemiyetin arzu ettiği şahsiyet tipine bürünmeden hiçbir fert, doğrudan doğruya ferdiyet kudretini gösterebileceği safhaya ulaşamaz" (Kurtkan, 1982:151). Ferdiyet kudreti biraz aşağıda belirtileceği gibi, kültürü dolayısıyla toplumu geliştirebilme kabiliyeti olarak düşünülebilir.

Sosyalleşme sürecinden geçerek topumun istediği şahsiyet tipine uygun hale gelen birey bu süreç içerisinde beş faktörün etkisi altında kalır. Bunlar; Biyolojik, Tabii-Fiziki Çevre, Kültür, Grup ve Bireysel Deneyim faktörleridir.

Kurtkan, bireyin şahsiyetinin oluşmasında etkili olan biyolojik ve tabii-fiziki çevre faktörlerinin, daha çok potansiyel ve dolaylı etkilerinden söz edilebileceği görüşündedir. Potansiyel etkilerin şahsiyete katkısının ancak kültür ve grup tecrübesiyle işlerlik ka-

zanabileceğini ve fiili etki haline dönüşebileceğini belirtir. Bu nedenle, O, **bir ırkın üstünlüğü fikrini** reddeder. "Bir ırkın, bütün fertleri ile diğer ırklardan veya bir milletin diğer milletlerden üstün vasıflara sahip olabileceğine ve bu vasıfların antropolojik bakımdan o ırkın veya milletin bizatihi kendinden doğan, (başka tesir ve faktörlerden bağımsız olarak) kendine ait bulunan üstünlükleri olabileceğine dair iddialar tamamı ile asılsızdır" (Kurtkan, 1977:148) Dolayısıyla biyolojik faktör bir ham madde olarak düşünülmelidir. Bu ham maddenin, kalitesinin artırılması için, toplumun gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip olması, orta tabakalaşmanın tamamlanması, sağlıklı ve protein ağırlıklı gıdalanmanın sağlanması gibi tedbirlerin alınmasının önemli olduğunu belirtir.

Şahsiyetin oluşmasında potansiyel ve dolaylı etkisi olan diğer bir faktör olan tabii-fiziki çevre faktörü, içerdiği zenginlikler itibariyle toplumun teknolojik seviyesine, hammadde bolluğuna ve dolayısıyla toplumun kültürüne etkide bulunur. Bu anlamda, kültürün bireyler tarafından idrak edilmesinde, bireylerin kullanımına ulaşmasında dengesizlikler olduğunda, toplumun yerleşim birimlerine göre dağılmış insan grupları içinde **tali şahsiyet tipleri**nin oluşabileceğine işaret eder. O halde, "tabii ve fiziki şartların mutlak olmaktan ziyade nisbî manada ele alınabilecek etkileri olduğu muhakkaktır. Yani, tabiat ve tabiî şartlar, belirli bir tabiî çevre üzerinde yaşayan insanların kültürlerine göre değişen değerler ifade etmeleri itibarile nisbîdirler" (Kurtkan, 1977:149-150).

Yaygın şahsiyet tipinin oluşumunda etkili olan üçüncü faktörü kültür olarak dikkate alan Kurtkan, kültürü alışılmış tanımlardan birisi olarak, "insanın insanlar tarafından yaratılmış çevresi" olarak kabul eder. Toplumun temel kabullerine uygun şahsiyetlerin oluşmasında kültürün önemine değinirken, kültür-ferdiyet-aydın" kavramlarıyla formüle edebileceğimiz bir ilişki zincirini analiz etmeyi uygun bulur.

Bilindiği gibi, bir toplumun tarihi geçmişinin uzunluğu ve devamlılığı ile uluslar arası ilişkilerdeki etkinliği, işbölümü, toplumsal bütünlüğü, boş zaman yaratabilme kapasitesi gibi özellikleri onun kültürel zenginliği üzerinde önemli bir rol oynar. Mevcut kültürel zenginlik, toplumun yaygın şahsiyet tipi olarak yetiştirdiği bireylere idrak ettirilebildiği oranda devamlılık ve gelişme gösterecektir. Sosyalleşen bireyler:

1- Toplumun bu tarihi devamlılığı içerisinde ortaya çıkmış ve yaşadığı toplumca temsil edilen kültürü algılayabilmişlerse,

2- Kendisinin ve diğer toplum bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektiği kültürel alanları tespit edebilecek ya da tespit edebilmiş bir duruma gelmişse;

3- Bu ihtiyaçlarını giderebilecek kültürel karşılıkları icat ya da keşfedebilecek kabiliyetteyse, bu bireyler "ferdiyet şuuru kazanmış" bireyler olarak isimlendirilir. "Ferdiyet, ferdin cemiyet karşısında sadece kültür unsurlarını alıcı değil fakat aynı zamanda verici ve ilâve edici hale geçmesile ortaya çıkan bir durumdur". Bu şuuru kazanmış olan birey, MacIver and Page'in belirttiği üzere, artık bir toplumsal âdet ve alışkanlığın esiri değildir. Toplumsal çevreye karşı geliştirdiği tepkiler otomatik, körü körüne itaat eden birinin tepkileri değildir. Böyle bir birey topluma bir şeyler verebileceğine inanan, yaptığı davranışı niçin yaptığını bilen bir bireydir. Ferdiyet bireycilik anlamına gelmez. Aksine birey-toplum birlikteliğinin birey düşüncesinde ve davranışında temsil edilmesi anlamına gelir. Kurtkan'ın deyişiyle "..... cemiyetin kendisine aşıladığı bu değerleri (top-

lumsal değerleri) kendi görüş açısından tefsir ederek (*yorumlayarak*), yine cemiyetin değişen şartlara göre ortaya çıkan ihtiyaçlarını daha mükemmel bir şekilde karşılamak üzere, yeni değerleri ve normları müdafaa ve teklif eden, hattâ benimsetebilen bazı fertler de vardır. Bu fertler grup içinde edindikleri sosyal tecrübeleri kendine has bir tecrübe halinde ve ileri seviyeden bir idrakle yeni ve haklı hipotezlere ulaştırabilen ve *ferdiyet* kudretlerini ispat edebilen kimselerdir" (Kurtkan, 1982:150).

Kurtkan, çağımızda ferdiyet özelliği kazanmış bireylerin öncelikle Aydın'lar olduğunu ya da Aydın Sınıf içinde bulunabileceğini belirtir. P. A. Sorokin'in işaret ettiği gibi çağdaş aydın'lar, potansiyel olarak, kültürün "değer hükümlerini zamanın şartlarına göre yeniden yorumlayıp kültüre bazı ilâveler yapabilmeleri vasfına" diğer sınıflara göre daha çok sahiptirler (Kurtkan, 1977:150). Çünkü toplumun bu seçkin sınıfı en elverişli biyoloji ve çevre şartlarından yararlanarak ferdiyet bilincini potansiyel durumdan eylem durumuna geçirebilen bireylerden oluşur (Kurtkan, 1992:23). Ferdiyet şuuruna ulaşmış bireyler vasıtasıyla zenginleşen kültür, biyolojik mirasın değerlendirilmesi, doğal çevrenin ıslahı ve toplumu temsil kabiliyeti açısından daha kaliteli-donanımlı bir şahsiyet tipinin oluşmasında en önemli faktör haline gelecektir.

Yaygın şahsiyet tipinin oluşmasında etkili olan dördüncü faktör olan grup tecrübesi faktörü de Kurtkan'a göre çok önemli bir faktördür. O'na göre Grup Tecrübesi faktörünün etkileri incelenirken toplum içindeki çeşitli grupları bir bütünlük içerisinde tutan temel hayat görüşünü dikkate almak gerekir. "....temel hayat görüşü ve buna göre şekillenen temel tutum ve davranışları itibarile milleti teşkil eden fertlerin çeşitli gruplar halinde hangi yabancı kültürlerin tesiri altında bölünüp parçalandıkları hususunun tespiti" gerekir (Kurtkan, 1995:21). Kurtkan bu tespiti, yükselme devri Osmanlı toplumunda hâkim olan Türk-İslam değer hükümlerini dikkate alan analizleriyle yapar. O, bir toplumun sahip olduğu değer hükümlerinin ekonomik büyümeye ve toplumsal gelişmeye imkân vermesi gerektiğini düşünür. İktisadi büyümeden gayrisafi milli gelirdeki sürekli artışı ve bu amaca yönelik maddi kültür unsurlarındaki sürekli değişmeyi kasteder. Sosyal gelişme ise milli gelirin adil bir şekilde toplumsal sınıflar arasındaki bölüşümü ve bireyin yaratıcı ve verimli üretim gücünü artırıcı maddi ve manevi teşvik ortamının yaratılması anlamındadır. Yükselme devri Osmanlı toplumunun Türk-İslam grubunu karakterize eden ve "...bu her iki gayeyi (iktisadî büyüme ve sosyal gelişmeyi) temine yarayan değer hükümleri ise şunlardır:

- Maddi hasılada devamlı bir artış sağlamak üzere çalışma ve kazanma mecburiyeti
- Kazancın ancak vasat (orta derecede) bir maddi tatmini ve vasat derecede ihtiyarlık dönemi gelirini garanti ettikten sonra artan kısmını manevi tatmin için harcama yani (vakıf ve diğer yollarla) hayır gayelerine sarfetme mükellefiyeti
- Maddi ve manevi hedefler arasında bir denge kurmak ve madde'yi mâna tatminine erişmek için bir basamak, bir vasıta haline getirmek suretiyle fert ve cemiyet menfaatlerini dengelemek mecburiyeti" (Kurtkan, 1995:21).

Yükselme devri Osmanlı toplumunun yaygın şahsiyet tipini oluşturan bu değer hükümleri çeşitli kaynaklardan gelen etkilerle bozulmuştur. O'na göre bu kaynaklardan ilki, Tanzimat döneminden bu yana devam eden ve Batılılaşma çabalarıyla birlikte gelen Batı'nın maddeci ahlâkıdır. Bu süreç (*Batı'nın maddeci ahlâkının oluşturduğu süreç*)

kendi tevhitçi (bütüncü, tekci) ahlâkını yok ettiği gibi sömürmek için girdiği diğer ülkelerde ve Türkiye'de de aynı sonuca yol açmıştır. Tek farkla ki, kendisi maddi refahını sağlayabilmiş, istismar ettiği milletlerde ise bu da gerçekleşmemiştir.

"Batı kültürünün ve bu kültürü taşıyan milletlerin Osmanlı kültürü üzerindeki ilk menfi etkisi, manevi değerleri yıpratmak, mezhep ihtilaflarını kışkırtmak ve şeriat akımı halinde Kur'anın dış manasına, Kur'andaki muamelât hükümlerinin lafzî (*şekilcî*) kalıbına bağlı kimselerin sayısının artmasına çalışırken öbür tarafta Kur'anın özünü yorumlayan, mutasavvıfları münkir (*inkarcı*) sıfatile tanıtarak, Müslüman Türk grubu parçalamak şeklinde ortaya çıktı" (Kurtkan, 1995:23). Böylece ibadette tevhit fikrini aşılayan İslamiyet, bu değer hükmüne göre idrak edilmemeye başlanmış, ibadet "kalıp ve suret ibadeti" fikrini telkin eden bir din haline getirilmiştir. Batı kültürünün ikinci olumsuz etkisi ise yine, "İslam kültürünün en zengin tabakaya dahi telkin ettiği vasat hayat üslubu ve her türlü gösterişten uzak tüketim itiyatları (*alışkanlıkları*) yerine kapitalist Batı kültüründen aldığımız gösterişçi tüketim tarzı olmuştur (Kurtkan, 1995:24).

Kurtkan'a göre, toplumsal bütünlüğü tehdit eden ve yaygın şahsiyet tipinin toplumu temsil kabiliyetini zayıflatan etkilerden bir kısmı da komünist ideolojiden ve Sovyet sisteminden gelmiştir. Kültürel nüfuz olarak isimlendirilebilecek bu etki, özellikle yeni sosyalleşmekte olan bireylerin gözünde, toplumun değer hükümleri, din, inanç, milli kahramanlar ve milli tarihinin yıpratılması, hor görülmesi amacına yönelik olarak yapılmakta ve yerine Marksist-komünist değer hükümlerinin konulmasına çalışılmaktadır. Böylece kendi kültürüne ve değerlerine yabancı, bu ideolojiyi benimsemiş ülkelere sempati duyan bireyler yetiştirilmesi amaçlanıyordu. 20. yüzyılda insanlığın şahit olduğu en büyük psikolojik savaş olarak isimlendirilen bir ortamda, kapitalist ve komünist devletlerin ideolojik birliktelikler yaratarak istismar alanları oluşturma çabası herkesçe bilinen bir gerçektir. "Ne var ki farklı istikametlerden gelmelerine rağmen gerek kapitalist, gerek komünist kültürlerden gelmiş olan tesirlerin her ikisi de bazı ortak özelliklere sahiptirler. Bu ortak özelliklerden birincisi her iki kültürün de, fertleri maddi tatmine yöneltici değer hükümlerini ihtiva etmeleridir. İkinci ortak özellikleri her iki kültüre mensup ülkelerin kendi değer hükümleri ile tezat teşkil eden icraata yönelmiş olmalarıdır (Kurtkan, 1995:24).

Toplumun temel dünya görüşünün parçalanması toplumsal bütünlüğün de parçalanması anlamına gelmektedir. Birbirinden farklı olan bu toplumsal parçalar (gruplar) içinde doğup, büyüyüp toplumsal ve bireysel hayatını yaşamaya zorunlu olan bireylerin de, sosyalleşme sürecinde telkin aldıkları gruplara göre şahsiyet özelliği kazanacakları muhakkaktır.

"Ferdin, bir grup tecrübesi geçirmeksizin sosyalleşmesi mümkün değildir. Fakat grup hayatı (eğer söz konusu edilen grup kapalı ve talî bir grup hüviyetine sahipse) büyük gruba veya cemiyetin bütününe has bir şahsiyet tipinin inkişafını (*gelişmesini*) engeller. ... fakat cemiyet, talî gruplarının çokluğuna rağmen bu gruplar arasındaki temasları, müşterek değer hükümlerinin teşekkülüne imkân verecek kadar sıklaştırmaya muvaffak olabilecek derecede çok ve çeşitli maddi kültür imkânlarına sahipse, hiç olmazsa hayatın belirli ana faaliyet ve davranış bölümlerinde aynı davranışları gösteren fertlerin tek bir şahsiyet tipine uymalarını temin edebilir" (Kurtkan, 1982:153).

Kurtkan'ın şahsiyetin oluşmasında etkisi olduğunu kabul ettiği son faktör ise 'bireysel deneyim'dir. Birey'in kendisine has hayat tecrübesi bütün olumsuzluklara rağmen onun ferdiyet şuurunu kazanmasına ve topluma yararlı birey haline gelmesine neden olabilir. Olumsuzlukların idrak edilmesi, bireylere bunların altından kalkabilmeyi de öğretebilir. Bunu, yalnızca *ilhama açık ruhi gücü olanlar* yapabilir (Kurtkan, 1992:23-25). "Ancak, ilhama açık ruhi gücü itibariyle en elverişli durumda olan fertler de bu gücü kuvveden fiile geçirebilme hususunda, *cemiyette hak ve hürriyetlerin rahatça kullanılabildiği* bir ortam bulmaya muhtaçtırlar" (Kurtkan, 1995:27).

Modern toplum bir taraftan bireysel hak ve özgürlükleri sağlayıcı önlemler alırken diğer taraftan rekabet ve kıskançlıkların da önüne geçememekte ve örneğin kapitalizm gibi bazı çağdaş yaşam tarzlarının benimsenmesi ile böyle bir durum teşvik bile edilmiş olmaktadır. Bu nedenle *ferdiyet*in geliştirilebilmesi için toplumun, en azından şu iki şartı sağlayabilmesi gerekmektedir:

"…. Ferdiyetin inkişafının birinci şartı, cemiyetin ferdi, bir taraftan haksız bir gelir dağılımı sisteminin zorladığı menfi şartlardan kurtararak onu her türlü ilerleme imkânına kavuştururken, ferdi hak ve hürriyetleri cemiyetin bütününün ve dolayısiyle başka fertlerin imkânları ile hudutlama yeteneğini gösterebilmesidir.

İkinci olarak, çağdaş hayatın, iş bölümü neticesinde adetâ makineleşen ve hep aynı işleri yapan, aynı televizyon programlarını, aynı filmleri seyreden, aynı mecmua ve gazeteleri okuyan ve böylece birbirine tıpa tıp benzer hale gelme tehlikesine maruz bulunan insanların ferdiyet karakterlerini geliştirici tedbirleri alma vazifesi de cemiyetin ana ödevlerinden biri telâkki edilebilir. Modern iş hayatında ve hususi hayatta biteviyeleşmiş (*süreklilik kazanmış*) davranışlarla ferdin yaratıcı kuvvetlerinin engellenmesini önlemek ve ferdi hak ve hürriyetlerin bütün sosyal tabakalar için hukuki eşitlik getirse de fiili eşitlik getiremediğini hesaba katmak …." (Kurtkan, 1982:155).

Toplum Anlayışı

Kurtkan, toplumu şu şekilde tanımlar: "Cemiyet, insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem hudutlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkân veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır" (Kurtkan, 1982:4). O'na göre toplumu toplum yapan husus bireylerin yığışması değil, aralarındaki toplumsal ilişki ve örgütlenme durumudur. Bireylerin, toplumsal ilişki ve örgütler yoluyla toplumsal hayata katılmaları, topluma özgün bir karakter kazandıracaktır. Çünkü bireyler toplumsal ilişki ve örgütlenmeler oluştururken ortak etkinlik ve davranış tarzları geliştireceklerdir. Bireylerin zihni ve psikolojik özellikleri bu ortak etkinlik ve davranış tarzları dolayısıyla toplumun şu veya bu yönde şekillenmesine, temel özellikler kazanmasına neden olacaktır. Kurtkan, buradan hareketle toplumları, sahip olduğu bireylerin şahsiyet yapısına göre ve toplumun şekillenmesi anlamına gelen toplumsal yapısına göre ikiye ayırmaktadır.

Şahsiyet Yapısına Göre Toplum Tipleri

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, toplumu oluşturan bireylerin sahip olduğu şahsiyet benzerlikleri ve farklılıkları, belirli özellikleriyle birbirlerinden farklı toplum tiplerinin oluşmasında etkili olur. Kurtkan, toplumun kültürünün oluşma şekline ve birey-

lerin bu kültürü oluşturan değer hükümlerine uygun olma derecesine göre çeşitli toplum tiplerinden bahsedilebileceğini belirtir. Diğer bir deyişle toplumsal bütünleşme sağlayabilme kabiliyetlerine göre dört farklı toplum tipinden söz edilebileceğini düşünür. O'na göre toplumsal "Bütünleşme, bir toplulukta mevcut bütün müesseselerin, normların, küçük cemaatlerin, menfaat birliklerinin ve genellikle hâkim olan tutumların, işleyen bir bütün teşkil edecek şekilde birbirlerini tamamlama durumudur" (Kurtkan, 1977:165). Kurtkan, bütünleşme ölçütüne göre toplum tiplerini belirlerken bunları isimlendirmekten çok açıklamayı tercih etmiştir. Bunu yaparken de, kültürün yapısı ve buna bağlı olarak sosyalleşen bireylerin oluşturduğu şahsiyet tipinin özelliklerini dikkate almıştır. Ancak, biz, yine de kültürün toplumu bütünleştirme derecesi ve bu bütünlük içindeki bireylerin birbirine yakınlık derecesi dikkate alınarak toplum tiplerini şu isimlendirmeler altında sınıflandırabiliriz. 1- Tesadüfî Bütünleşme, 2- Zora (baskıya) Dayalı Bütünleşme, 3-Fonksiyonel Bütünleşme ve 4- Anlam Bütünleşmesi (Mana Etrafında Bütünleşme).

1- Tesadüfi olarak kültür unsurlarının bir araya gelişi, toplumun bazı etkin aktörlerinin başka kültürlerden isteyerek ya da istemeyerek aldığı unsurları mevcut kültüre eklektik bir şekilde ilâve etmesiyle mümkün olur. Örneğin, Osmanlı toplumunun duraklama ve gerileme devrindeki mevcut kültürü, birçok fonksiyonları bakımından bozulmuş iken, Batı'dan alınan değer hükümleri de bunların yanına konarak, toplum "hedefsiz ve istikametsiz bir kültürel değişmeye maruz kalmıştır" (Kurtkan, 1995:165). Böylece, toplum, aralarındaki ortak özelliklerin az olduğu ya da hiç olmadığı çeşitli şahsiyet tiplerinin ortaya çıktığı bir toplum haline gelmiştir.

2- Dış baskı yolu ile mevcut kültürün içine gelen kültür ise, "kültürel bitişiklik" veya "yersel bitişiklik" hali sergileyecektir. "Bu türlü bir kültürel bitişiklik haline, bir dikta rejimi altında bir tek devletin müstemlekesi (*sömürgesi*) olmak üzere o devletin siyasi hudutları içine katılmış topraklarda yaşayan ayrı dine, aynı dile ve çok farklı örf ve âdetlere ve diğer kültürel özelliklere sahip bulunan milletler misal olarak gösterilebilirler. (1990'lı yıllara kadar) Sovyet hâkimiyeti altındaki Türkler, bu duruma iyi bir misal teşkil etmektedirler. Türklerin Sovyet idaresi tarafından ayrı tabi devletler halinde Özbek, Türkmen, Kırgız, Uygur, Kırım, Kazan gibi isimlerle bölünmüş ve ayrı kültürlere sahip gibi gösterilmiş olmalarına rağmen kültürleri müşterektir ve İslav kültürüne olan üstünlüğü şudur ki, etnolojik bakımdan aynı ırka (İslav ırkına) mensup olan Rus, Çek, Alman milletleri gibi bir çok milletler birbirlerinin lisanını hiç anlamadıkları halde Türkler için durum böyle değildir" (Kurtkan, 1995:165). Dolayısıyla, zorla kabul ettirilmek istenen bir kültürün, mevcut kültürün yanında sadece yersel bitişiklik özelliği kazanabileceğini düşünebiliriz. Hâkim millet, tâbi toplumun bireylerini istediği yaygın şahsiyet tipi özelliğine büründüremeyeceği için, "sözde bütünleşmiş" ancak gerçekte bütünleşmemiş bir toplum tipi ortaya çıkmış olacaktır (Kurtkan, 1995:168). Böyle bir toplum tipinde, baskı yüzünden, sahte ve suni toplumsal rol oynayan fakat gerçekte birbirine zıt özelliklere sahip şahsiyet tipleri olacaktır. "O halde, kültürel bitişiklik halinde bulunan bir ülkenin siyasi hudutları içinde göze çarpan muhtelif şahsiyet tiplerinin birbirine tamamen zıt vasıflara sahip ve gerçek şahsiyetlerini örten grupların zorla iştirak ettikleri bir sun'i şahsiyet tipi olarak kabul ettirilmiş özellikleri vardır" (Kurtkan, 1995:168). Kültür unsurlarının

tesadüfen yan yana bulunması ya da dış etki ve zorlamalarla yersel bitişiklik özelliği kazanması, bütünleşmiş bir toplum tipini oluşturmayacaktır. Böyle bir toplumda, belirli konularda ve toplumun büyük grupları açısından, toplumsal fikrî bütünlük oluşmayacağı için, bu fikri taşıyan yaygın şahsiyet tipi de mevcut olamayacaktır.

3- Toplumun her hangi bir rastlantısallıktan uzak ve kendiliğinden ortaya çıkartabileceği toplumsal bütünleşme şekillerinden birisi Fonksiyonel Bütünleşme'dir. O'na göre, "fonksiyonel bütünleşme kültür unsurlarının cemiyete 'işleyen bir bütün' karakteristiğini kazandırmak üzere biribirlerini tamamlama durumudur ve çok defa iş bölümü ile izah edilmektedir" (Kurtkan, 1995:169). Fakat Kurtkan iş bölümüne dayalı bütünleşmenin toplumda tam bir bütünleşme oluşturacağı kanaatinde değildir. Çünkü toplumsal değişme, kısa ve uzun süreçlerde çeşitli çıkar grupları içinde kümelenmiş bireylerin çıkar dengelerini de değiştirir. Toplum tarafından, çıkar grupları arasındaki dengeleri öngören ve gelecekteki mümkün çatışmaları önlemeyi amaçlayan bir takım planlamalar ve örgütlenmeler yapılabilir. Ancak, bireyler kısa dönemli çıkarlarından özveride bulunarak ve kısa süreli çıkarlarının kısıtlanmasına razı olup, uzun dönemli olası çıkarları tercih edecek tutum ve davranışlarda bulunmayabilirler. "O halde fonksiyonel bütünleşme sadece iş bölümünü meydana getiren faaliyetlerin değil, fakat iktisadi faaliyetlerle ilgili maddi tedbirlerin ve bunlarla ilgili uzun vadeli bir görüşe sahip menfaat gruplarının düşünce ve davranışlarının da birbirini tamamlama durumu anlamına gelmektedir" (Kurtkan, 1995:169). Yine de bu durum, toplumca belirlenmiş moral bir hedef etrafında bütünleşme olmadığı, aksine maddi menfaatler etrafında olduğu için, böyle bir bütünleşmenin oluştuğu toplumlarda yaygın şahsiyet tipi sözleşmeci, çıkarcı ve mekanik ilgilere yönelmiş bir tip olacaktır.

4- Fonksiyonel bütünleşmenin ortaya koyduğu sakıncalar, bir toplumda moral bir hedefin ya da milli bir felsefenin benimsenmesi, daha doğru bir deyişle yaygın şahsiyet tipi oluşturan bireylerce temsil edilmesiyle ortadan kalkabilir. Anlam bütünleşmesi olarak isimlendirilebilecek bu bütünleşme şekli Kurtkan'a göre en mükemmel bütünleşme şekli olup, buna sahip olan toplum da en mükemmel toplum tipidir. "Böyle bir cemiyette, cemiyet mekanizmasını uzun vadeli moral hedefleri dikkate alarak istikametlendiren bir külli-beyin* elbette yoktur. Yani bu tip bir cemiyet şekilci okul mensuplarının hatalı olarak öne sürdükleri gibi bir uzviyet (*organ*) durumunda değildir. Ve azalar (*toplum üyeleri*) idare edenlerin sevk ve idaresine körü körüne bağlı ve fakat kendi iradelerine sahip olmayan, bu itibarla hücrelerin uzviyete bağlılığına benzer bir tabîiyetle cemiyete bağlı olan birimler durumunda değildir. Fakat böyle bir cemiyetin azaları müşterek mânâ etrafında (bir milli felsefeyi benimseyerek) bütünleştikleri nispette, onların her biri cemiyetin bütün unsurlarının ızdırabını hisseden intibaksızlıkların ve aksaklıkların idrakini tam bir hassasiyetle elde etmiş birer idrak merkezi durumundadırlar" (Kurtkan, 1995:170). Bu şekilde bütünleşmiş bir toplum tipinde yaygın şahsiyet tipini oluşturan bireyler de toplumun "varlığını, refahını, saadetini ve yücelmesini en büyük ideal olarak" benimsemiş bireylerdir. Bu bütünleşme şekli bireyleri "tıpatıp birbirine benzeyen robotlar haline getirmez. Tam tersine tasvip ederek (*onaylayarak*) kabullendikleri milli felse-

* Külli beyin: Toplumun tamamını temsil eden ve yönlendirme kudretine sahip beyin anlamında kullanılmıştır.

fenin gösterdiği hedefe (milli yükseliş gayesine) ulaşabilmek için farklılaşma, farklı sahalarda sivrilme ve bu suretle fonksiyonel bütünleşmeyi de gerçekleştirme hususunda onları muktedir kılabilir. Benimsenen milli felsefeyi, sırf başkaları tasvip ettikleri için değil, fakat kendi muhakeme süzgecinden geçirerek tasvip edebilecekleri şekilde yetiştirilmiş fertlerin" ferdiyet şuuru kazanmış bireyler olarak "milli güvenliğin, iktisadi kalkınmanın ve sosyal gelişmenin en sağlam temel taşları olarak fonksiyon" gösterecekleri muhakkaktır (Kurtkan, 1995:171).

Toplumsal Yapı Şekillenmelerine Göre Toplum Tipleri

Bilindiği üzere sosyoloji tarihinde, sosyal şekiller okulu olarak bilinen ve öncülüğünü F. Tönnies, E. Demolins gibi sosyologların yaptığı cemiyet tiplemeleri ve analizlerinin önemli bir yeri vardır. Kurtkan'ın toplumla ilgili analizlerinden bir diğeri de bu sosyologların kullandığı kavramlar üzerine temellenir. F.Tönnies'in "Cemaat-Cemiyet" kavramları, E.Demolins'in "Cemaatçi Yapı-Hususiyetçi Yapı"** kavramları sosyoloji biliminin yakın geçmişinde en çok üzerinde açıklamalar yapılan kavramlardır. Şimdi, bu kavramlara yüklenen anlam bakımından öncelikle çok kısa olarak, Tönnies ve Demolins'in açıklamalarını ortaya koymak gerektiği düşüncesindeyiz. Kurtkan, etkilendiği akademisyenlerden biri olan Kessler'i referans alarak, Tönnies'in cemaat ve cemiyet kavramlarını şu şekilde açıkladığını belirtmektedir: "Tönnies'e göre cemaat gerçek ve organik türden olan beşeri ilişkilerin, cemiyet ise fikri (ideal) ve mekaniki türden olan beşeri ilişkilerin ürünüdür. .....Tönnies'in fikirlerine bakılırsa bütün cemaatlerde bağlılık, "mahiyet (öz) iradesi"ne dayanır. Bu mahiyet iradesi hoşa gitme, alışma, hatırlama unsurları üzerinde kurulan ve beşeri tabiatın ürünü olarak tasarlanan bir iradedir. Cemaat, ortak (müşterek) kan, ortak duygu, ortak ihtiyaç (dilde ve ev idaresinde) ve "ortak şekillenme" (sanatta ve dinde) ye dayanır.

Tönnies, bu cemaatlere karşı, cemiyetleri göstermektedir. Cemiyetler, yukarıda dediğimiz gibi, fikri ve mekaniki türden ilişkilerin ürünüdür. Cemiyetler bir amaç birliğine dayanan "yapma" eserlerdir; akli mahiyette olan "keyif" üzerine kurulmuş ve mekaniki olarak birleştirilmiştir. Tönnies'e göre keyif, beşeri düşünme ürünü olmak sıfatıyla bir iradedir; bilince, hesaba, cehde (*gayrete*) dayanır. Oysa cemaatin dayandığı şey, beşeri tabiatın ürünü olarak tasarlanan bir irade idi... Cemaat geleneğe, âdetlere, dine; cemiyet ise itibara, siyasete ve halk efkarına (kamuoyuna) şekil vermektedir" (Kessler, 1985:110-111).

Le Play okulunun takipçilerinden olan E. Demolins'in görüşleri de, bilindiği gibi ülkemizde ilk defa, yine bu okul takipçilerinden Prens Sabahattin tarafından tartışılmıştır. Kurtkan'ın hocası olan Z. F. Fındıkoğlu, Demolins'in cemiyet tipleri ile ilgili açıklamalarını şu şekilde ortaya koyar: "Ana fikir itibariyle üstada (Le Play) sadık kalan içtimai ilimcilerden E.Demolins'in yaptığı tipolojiye göre başlıca altı tip cemiyet karşısındayız: I- Cemaatçi Cemiyetler. II- Hususiyetçi Cemiyetler. Bunlardan birinci tip kendi içinde şu numuneleri gösteriyor: 1- Cemaatçi-Sabit Olanlar, 2- Cemaatçi-Gayri Sabit Olanlar, 3- Ce-

** Hususiyetçi Yapı Kurtkan tarafından bazen "ferdiyetçi yapı" sözcüğüyle de karşılanmaktadır. Prens Sabahaddin'in "adem-i merkeziyet" kavramıyla ifade ettiği, ayrıca çeşitli sosyologlarımız tarafından bireyci yapı, fertçi yapı gibi sözcüklerle de ifade edilmek istenenle aynı anlama sahiptir. Bu sözcüklerle, toplumda 'birey temelli bir toplumsal yapı' vurgulanır.

maatçi-Sarsılmış Olanlar. İkinci tip de ayrıca üç tarzda görülüyor: 4- Hususiyetçi-Taslak halinde olanlar, 5- Hususiyetçi-Sarsılmış olanlar, 6- Hususiyetçi-Gelişmiş olanlar. Bu iki ana cemiyet tipi "içtimai ilimciler (*sociale science)* nazarında iki kıtanın coğrafi hususiyetlerinin mahsulüdür" (Fındıkoğlu, 1961:317). Tönnies'in ve Demolins'in fikirlerinden günümüze kalanlar daha çok kullandıkları kavramlar olmuştur. Kavramların içerikleri ya da anlamı ise bir çok sosyolog tarafından yeniden oluşturulmuştur. Kurtkan ise bu kavramları, esas anlamını oluşturan birey-toplum ilişkilerini dikkate alarak, cemaatin ve cemiyetin bazı özelliklerinin birleşmesiyle mükemmel bir cemiyet tipinin ortaya çıkacağı yönünde, yeniden açıklamaya tabi tutmuştur. Tönnies ve Demolins'in açıklamalarında cemaati karakterize eden biz duygusu, kolektif şuur ve otoritedir. Cemiyet ise ben (çıkar) duygusu, birey ve özgürlük ağırlıklıdır. Ancak, Kurtkan bunun her toplum için her şartta geçerli olamayacağını düşünür. Bugünün az gelişmiş toplumlarında, Tönnies'in belirlediği üç tip cemaatten biri olan ideolojik cemaatlere sıklıkla rastlanabildiğini belirterek, ideolojik cemaatler "şehir ve sanayi topluluğunun sağladığı medeni atmosfer içinde oldukları halde, kendilerini kapalı ve iptidai bir hayata mahkum etmektedirler" der (Kurtkan, 1984:45). Diğer yandan iktisaden gelişmiş modern ulus-devletleri kastederek XX. asrın *Milliyetçilik Asrı* olduğunu *ve* milliyet duygusunun âdeta cemaatteki biz duygusu gibi cemiyeti bir arada tuttuğunu belirtmektedir. "Milliyet bağı, cemaatvari nitelik taşıyan biz duygusundan başka bir şey değildir. Fakat *millet* dediğimiz büyük, *«kültür cemaati»* nerede gerçekten mevcutsa, nerede bir topluluğun üyeleri bütün farklılıklarına rağmen milli bir bütün'ün üyesi olduklarının şuuruna sahiplerse, orada bu büyük cemaatin kendi içindeki *mekanik* cemiyet organizasyonu, dağılmadan durabilmektedir" (Kurtkan, 1984:45). O'na göre ideoloji cemaatleri en büyük grup olan toplumun milliyet bağından türeyen biz şuurunu, tâli biz duygusu taşıyan küçük gruplara bölerek parçalar. "Parçalanmayan ve bütünleştiren tek ideoloji, milli kültür bütünlüğüdür. Bu bütünlüğe sahip olan hususiyetçi (ferdiyetçi) ülkelerde menfaat birlikleri içindeki *ben* şuuru ve bunun dayandığı cemiyet organizasyonuna ait rollerin rahatlıkla ifası ancak, belirli müşthereklerde *biz* diyebilen fertlerin kurduğu cemiyetlerde mümkündür" (Kurtkan, 1984:45).

Kurtkan, hususiyetçi yapı özelliği gösteren bir toplum olarak İngiliz toplumunu göstermektedir. Gökalp'in Malta sürgünü sırasında, 'İngilizlerin medeni ahlakının düşük olduğunu ancak vatani ahlakını yüksek bulduğunu' belirten sözlerine şöyle bir açıklama getirmektedir: "Çünkü, (hususiyetçi bir bünyenin imkân verdiği) fertlerin eğitim ve hüner kazanarak arttırılan istihsal gücü, şahsi teşebbüs ve menfaat birlikleri kanalıyla ferdî menfaatin gerçekleştirilme imkânları, insanların milli cemaat içinde tali cemaatlerden destek aramalarına lüzum bırakmamaktadır. Bu durum ferdî menfaat duygusundan kaynaklanan iç çekişmelerin, bir noktadan (milli birliğe zarar verme noktasından) itibaren yok olmasına yol açar. Bu noktaya kadar mevcut çekişmelerin haksız rekabet olmaması için her türlü fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesi ise, eğitim yoluyla sağlanacak mobiliteye dayalı sanayileşmiş sosyal bünyenin icaplarındandır" (Kurtkan, 1984:46).

Kurtkan, benzer tespitlerin Selçuklu ve Osmanlı Türk toplumlarında da yapılabileceğini belirtmektedir. Örneğin, yükselme devri Osmanlı toplumunun yapısını hususiyetçi yapı olarak değerlendirirken, Tanzimat'la birlikte başlayan yanlış Batılılaşma siyaseti-

nin ve toplumsal kurumların işlevsizleşmesinin toplumu cemaatçi bir yapıya doğru sürüklediğini, geniş bir şekilde izah eder (Kurtkan, 1984:143).

Kurtkan, cemaatçi ve hususiyetçi yapı şeklinde isimlendirilen sosyal şekillerin değişmeyeceği görüşünü reddeder. Toplum hangi tipte olursa olsun, bireylere yüklediği roller vasıtasıyla, kendisini değiştirme potansiyelini de vermiş olur. Dolayısıyla sosyal şekil ile rol arasındaki ilişkiler karşılıklı ilişkilerdir. Çünkü sayıları az veya çok her sosyal şekil içinde ferdiyet kudretine sahip bireyler mutlaka vardır. Ve bu bireyler başta kendilerininkini olmak üzere diğer bireylerin, toplumsal örgütlerin, kurumların ve kısacası topyekun kültürün üzerinde yavaş da olsa bir değişme meydana getirebilirler. Nitekim İngiliz toplumu, Onüçüncü yüzyıldan itibaren, cemaatçi bir yapıdan hususiyetçi bir yapıya bu şekilde geçmiştir. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi, Türk toplumu da Osmanlı yükselme devrinde sahip olduğu ferdiyetçi (hususiyetçi) toplum yapısından geniş anlamda cemaatçi bir yapıya geçmiştir. Her iki durumda da geçişin aktörleri orta sınıflardır. İngiliz toplumunda kuvvetlenen orta sınıf bireyleri, hususiyetçi yapıya doğru bir değişmeyi (gelişmeyi) başlatırken, Osmanlı toplumunda, çöken orta sınıfın yokluğu ya da mevcut orta sınıf bireylerinin gerekli toplumsal rolleri oynayamaması, cemaatçi yapıya doğru değişmeyi (toplumsal çözülmeyi) başlatmıştır. Bu durum, süreç içerisinde yöneticiler tarafından birçok mekanik tedbirler alınmasına yol açmış ancak toplumsal problemler giderilememiştir. Halbuki İngiliz toplumunda Onüçüncü yüzyıldan itibaren başlayan toplumsal gelişme, bireylerin kendiliğinden üstlendikleri rolleri oynamasıyla organik bir gelişme ortaya çıkmıştır (Kurtkan, 1984:48-49).

Din ve Laiklik Anlayışı

Din Anlayışı

Çağdaş sosyolojide olduğu gibi din, Kurtkan'a göre de sosyal bir kurumdur. Bundan dolayı da sadece insana özgü ve onun ayırt edici niteliklerinden biridir. Kurtkan, din tanımı üzerinde dururken insan ve din kavramları arasındaki ilişkiden hareket eder. Ancak insan ve din kavramlarının değişen bir niteliğe sahip olduğunu göz önünde tutmak gerekir. O'na göre, dinin, bütün dinleri veya din olarak kabul edilen bütün inanç sistemlerini kapsayan genel bir tanımını yapmak mümkün değildir (Kurtkan, 1985:1-8)

Kurtkan, "İslam'a göre tek din vardır, o da tevhid dinidir" şeklinde tanımladığı bir din anlayışını benimser. Ona göre, bu tevhid dini, zamanla insanlar tarafından tahrif edilmiş (bozulmuş) ve her bozulmadan sonra da peygamberler tevhide dayalı ilahi mesajı yeniden sunmak için gönderilmiştir. Bu durum, Kur'an'ın ifadesiyle İslam dininin insanlara tebliğ edilmesine kadar devam etmiştir (Kurtkan, 1985:8).

Kurtkan, bütün inanç, düşünce ve uygulamaları aynı kategoride ve aralarında fark yokmuş gibi değerlendirerek bir din tanımı yapmanın doğru olmadığını belirtir. Ona göre, din kavramı hakkında doğru bir analiz yapabilmek için gerçek dini alelade inançlardan ayırmak gerekir. Çünkü alelade inançlar din değildir (Kurtkan, 1998:11, 246).

Kurtkan, bu amaçla çeşitli inanç tabakaları hakkında bilgi verdikten sonra, en yüksek inanç tabakası olarak gerçek din tanımı ve özellikleri üzerinde durur. Ona göre gerçek din, ilahi varlığın iman edilen bir mesajıdır ve insanları, insan-ı kâmil (olgunlaşmış insan) olmaya sevk eden bir dindir. Bu din, tekâmülcü ve tevhitçidir. Dinin ibadetler ve

âdetler kısmı, kültürün önemli bir bölümüdür. Dinin inanç kısmı ise kültürün temelini oluşturur. Gerçek dinde, ilim ve din arasında bir bütünleşme vardır ve ilim teşvik edilir. Kurtkan'a göre, dinle ilgili bu özellikler aynı zamanda İslam inancının unsurlarıdır. Buna göre Kurtkan, gerçek dinin İslam dini olduğuna inanmaktadır (Kurtkan, 1985:9-15). Hz. Muhammed, gerçek dinin son tebliğcisidir. Ondan önce gönderilmiş peygamberler de hep tevhit inancını insanlığa tebliğ etmişlerdir (Kurtkan, 1985:56).

Kurtkan'a göre, İslam dini, zorla inanç aşılamasının karşısındadır. Aslında bütün dinler birdir, hepsi vahdet (birlik ve bütünlük) fikrini aşılamak üzere gönderilmiştir. Fakat İslam dışındaki diğer dinler, sonradan tahrif edilerek bencil duygularla bu vahdet anlayışından kasten uzaklaştırılmıştır. Bundan dolayı İslam, elbette en üstün dindir. Daha doğrusu tahrif edilmemiş olan tek ve gerçek dindir. Fakat bu üstünlük hiçbir zorlamayı meşru kılmaz (Kurtkan, 1977:26-27).

Kurtkan'a göre, her çağda devamlı olarak değişen sosyal realitenin şartlarını görmezlikten gelerek, Kur'an'ın muamelatla ilgili ayetlerini Hz. Muhammed zamanında olduğu gibi anlamak ve tevhid inancı açısından hiçbir tefsire tabi tutmamak büyük bir hatadır. Bu türlü tefsirleri yapma hususunda ise sadece ilahiyat konusunda bilgi sahibi olmanın yetmeyeceği bilinmelidir. Sosyal realitenin değişen şartlarına nüfuz edebilmek için iktisat, sosyoloji, sosyal siyaset ve maliye gibi ilimlerde uzmanlığa ihtiyaç vardır. Çünkü iktisadi büyüme ve sosyal gelişme için yapılan kalkınma mücadelesi, birçok konuda, özellikle iktisat, sosyoloji ve maliye ilimlerinin gösterdiği doğrultuda ve zamanın şartlarına uygun bir politika takip etmeyi gerektirir. Böyle bir politika zorunlu olarak laik ilimlerle ilahiyat ilimleri sahasındaki uzmanların işbirliğini gerektirmektedir. Bu bakımdan çeşitli sosyal ilimler sahasında uzman kişilerin hizmetlerine ihtiyaç vardır. Fakat özellikle, bu konuda başarılı bir uygulama yapılabilmesi için, İslam'ın özüne vakıf ve onu topluma iyi bir şekilde hazmettirebilen ilahiyatçılara büyük bir ihtiyaç vardır. Çünkü hiçbir toplumda, yazılı hukukun mükemmelliği tek başına adaletin sağlanması için bir garanti oluşturmaz. Kanun maddelerinde mevcut adalet, soyut adalettir. Bu soyut adaletin uygulamada somutlaşabilmesi, kanun koyucuların, onları uygulayanların ve aksaklık hallerinde mahkemelerde şahitlik yapanların ahlaki davranışlarına bağlıdır. Kanundaki soyut adaletin somutlaşabildiği konusundaki inancın oluşmasında olduğu gibi, yargı sisteminin de dahil olduğu bütün devlet mekanizmasına güven ve saygının oluşmasında da din, en büyük sosyal kuvvettir (Kurtkan, 1977:62-64). Dolayısıyla sosyal hayatı düzenleyen hukukun gerçek yaptırım gücü, devlet otoritesinden ziyade gerçek din olan İslam'ın özünde gizlidir. Bu özü dikkate almayan bir beşeri hukukun yaptırım gücü yoktur. Bu gücü göz önünde bulundurmayan toplum, tıpkı yerçekimi kanununu inkar edip de yüksek bir binanın damından kendini havaya bırakan kişinin ölmesi gibi, çözülmeye hatta yok olmaya mahkumdur (Kurtkan, 1998:206-207).

Laiklik Anlayışı

Kurtkan, Din ve laiklik anlayışını yukarıda belirttiğimiz, Osmanlı-Türk toplumunun Tanzimat döneminden itibaren başlayan değişim sürecini dikkate alarak ortaya koymaya çalışır. Özellikle, o dönemden itibaren Türk aydınlarının, Batılılaşma ve düşünce hürriyetine yönelme eğilimleri sürecinde, İslam'la, İslam'ı da gelişme, ilim ve laiklik ile zıt

görme ve gösterme hatasına düştüklerini ileri sürmektedir. Eğer Türk aydınları, İslam dini ile ilgili kaynakları tefsir eden Türk ve İslam mutasavvıflarının görüşlerini ve ortaya koydukları eserleri yeterince değerlendirebilmiş olsalardı bu hatalara da düşmezlerdi. (Kurtkan, 1977:20). Dolayısıyla, Ona göre, din ve laiklik konusunda genel aydın tavrında ve zihninde beliren fikir çatışmalarının temelinde yer alan tereddütler yersizdir.

Bu sözü edilen tereddüt ve anlaşmazlıkların nasıl ortadan kaldırılabileceği konusunda Kurtkan, "**Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik**" adlı eserinde çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Söz konusu eserinde O, Türk-İslam kültürünün özellikle tasavvuf erbabı tarafından işlenmiş olan değer hükümlerine dayanarak;

1- Fert ve toplum ilişkileri bakımından laiklik anlayışının İslam'ın kendi özünde mevcut olduğunu, üstelik İslam dininin, fert ve toplum ilişkilerini her zaman için, en mükemmel tarzda düzenleyici bir temele dayandırdığını,

2- Laik hukukun İslam'ın özünü kanunlaştırdığı takdirde sosyal gelişmeye imkân vereceğini;

3- Toplumu, bu düşünceye ulaştıracak İslam anlayışının ancak tasavvufi bir tefsirle anlaşılabilecek Kur'an hükümlerinde olduğunu belirtmektedir (Kurtkan, 1977:20-21).

Kurtkan'a göre, değer yargıları, sosyal hayatın şekillendirilmesinde son derece etkili olan sosyal kuvvetlerdir. O, değer yargılarının oluşmasında İslam'ın özünü oluşturan inançların şekillendirdiği değer yargılarından bir sosyal kuvvet olarak yararlanılması gerektiğini ileri sürer. O'na göre, belirli tutumların toplumda yaygınlaşarak kabul görmesinde İslam dininin şekillendirdiği bütünleştirici değer yargıları, sosyal yapıyı kuvvetlendirmeleri bakımından, modern sosyolojinin bazı prensiplerine tam anlamıyla uygundur. Bundan dolayı bu sosyal kuvvetin, yanlış anlaşılan laiklik kavramı ve çağ dışı kalma korkuları uğruna heba edilmesi son derce hatalı bir düşüncedir (Kurtkan, 1977:21).

Kurtkan'a göre, laiklik kavramının sosyolojik açıdan bir analizini yapabilmek için, her şeyden önce laiklik kavramının anlamı ve içeriği üzerinde durmak gerekir. Ona göre laiklik tanımları genel olarak iki grupta toplanmaktadır.

Birinci gruba giren tanımlarda, laikliğin temel niteliği, din ve dünya işlerinin ayrılışı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

İkinci gruba giren tanımlarda ise, tam aksine, din ve vicdan hürriyeti, laikliğin temel niteliği olarak ele alınmakta ve devlete, vatandaşın bu hürriyetini koruma vazifesi yüklenmektedir (Kurtkan, 1977:167).

Kurtkan, birbirine zıt gibi görünen yukarıdaki gruplandırmadaki laiklik tanımlarının her hangi birinin sosyolojik analizi yapıldığında, farklı gibi görünen düşüncelerin aynı kapıya çıktığını ve aralarında hiçbir tezat olmadığını belirtmektedir (Kurtkan, 1977:167). Bunu açıklayabilmek için O, laikliği din hürriyeti anlamında kabul eden, örneğin Ali Fuat Başgil'in, "laiklik, din hürriyetini ve bundan doğan vatandaş hakkını korumaktır" şeklindeki tanımını dikkate alır. Eğer, devlet laik ise, zorunlu olarak devletin görevi de din hürriyetini ve dindar vatandaşı her çeşit tecavüze karşı korumaktır. Ona göre, laiklik, *la dini* (dinsizlik) anlamına gelen bir kelime değildir (Kurtkan, 1977:167).

Kurtkan, laiklik ilkesinin zorunlu olarak şahsın din hürriyeti ile devletin otorite ve hukuku arasında bir karşılaştırma yapmayı gerektirdiği görüşündedir. Ona göre, mademki laiklik, toplum halinde yaşayan insanlar için, her türlü tecavüze karşı korunması

zorunlu olan din hürriyeti anlamına gelmektedir, mademki bu hürriyeti koruma konusunda en yüksek merci ve otorite, devlet mercii ve devlet otoritesidir, o halde ibadet dışındaki sosyal hayatı düzenleyen dini hükümlerle, devlete ait dünyevi yaptırımları içeren kanunlar çatıştığı takdirde, devletin bizzat kendisi laikliği nasıl garanti altına alabilecek ve dini hakları her türlü tecavüzden nasıl koruyabilecektir? (Kurtkan, 1977:168). Kurtkan, bu meseleyi doğru olarak anlayabilmek için din, devlet ve hukuk kavramları üzerinde durmuştur.

Din, Laiklik ve Devlet İlişkisi

O, sosyal ilişkilerde dinin muamelata ait hükümleri ile hukuki hükümler arasındaki münasebeti, karşılıklı ilişki içinde olan iki birey açısından incelemektedir. Ona göre, bu iki birey arasındaki sosyal ilişkileri düzenleyen hukuki müeyyideler ile dini müeyyideler uyuşma halinde bulundukları takdirde aralarında hiçbir uyuşmazlık söz konusu değildir. Örneğin, dinin adam öldürene uyguladığı kısas kuralı devletin kendi kanunlarında da aynen benimsenmiş ise, öldürme ve öldürülme şeklinde ortaya çıkan sosyal ilişkinin tabi olduğu dini ve hukuki müeyyideler aynıdır ve hiçbir uyumsuzluk mevcut değildir. Fakat insanlar arası sosyal ilişkilerin bazıları, dini hükümlerde başka ve hukuki hükümlerde başka şekilde belirlenmiş ve farklı surette düzenlenmiş ise, bu takdirde, dini hükümler hukuki hükümlerden ayrılıyor demektir. Örneğin, Kur'an'ın miras meseleleri konusunda mirasçı durumunda bulunan kız ve erkek evlat arasında kıza erkeğin yarı hissesini miras hakkı olarak tanıyan hükmü, medeni kanunun eşitlik getiren hükmü ile karşılaştırıldığında, aradaki farklılık açıkça göze çarpmaktadır. Bu takdirde dini hükmün uygulanmasını talep eden bir kardeşle, aksini isteyen bir kız arasındaki miras taksimi işleminde, Medeni Kanun hükümlerini uygulayan devletin, ferde ait din hürriyetini koruma görevini yerine getirmede kusur etmediğini düşünemeyiz. Medeni Kanun hükmünün uygulanmasından kârlı duruma geçen kız kardeşin, tam bir mü'min psikolojisi ile vicdani bakımdan kendini sorumlu hissetmesi söz konusudur. Kanunun uygulanmasından zararlı duruma geçen erkek kardeşin ise, resmi hukuka riayet eden vatandaş psikolojisi içindedir. Ancak erkek kardeş, dini hukukun değil medeni hukukun uygulanmış olmasından dolayı psikolojik olarak tatmin edilmiştir. Diğer bir ifade ile o, bu tatmine bir mü'min olarak değil, bir vatandaş olarak ulaşmış bulunmaktadır (Kurtkan, 1977:169-170).

Kurtkan'a göre, böyle bir durum söz konusu olduğu takdirde din, kendinden beklenen en önemli fonksiyonlardan birini ifa edemez hale gelmektedir. Eğer Hukuk ve Din arasında sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde uyum yoksa devletin koyduğu hukuk kurallarına en fazla riayet eden fert bile, hukuk açısından mükemmel bir vatandaş olmasına rağmen, mü'min olarak, psikolojik bir tatminsizlik bunalımına maruz kalabilir (Kurtkan, 1977:170).

Kurtkan, laikliğin, din hürriyeti ve bundan doğan vatandaşlık hakkının devlet tarafından koruması anlamına geldiğine inanır. Ona göre, devlet, aynı zamanda hukuk inşa etme fonksiyonuna da sahiptir. Toplum devamlı olarak gelişme halinde olduğuna göre, sosyal ilişkiler hukuki mevzuatla değil de, dinin tespit ettiği kurallarla düzenlendiğinde din ve devlet uyuşmazlığı ortaya çıkabilir. Eğer dinin tespit ettiği kurallardan kaste-

dilen, kelimesi kelimesine Kur'an'da ifadesini bulan ve sosyal hayatı düzenleyen hükümler ise, bu hükümlerin bugünkü sosyal realite için yetersiz olduğu söylenebilir. Şayet skolâstik bir zihniyetle, dini hukukun muamelata ait kurallarına, kapalı, sert ve değişmeyen bir anlam yüklenirse, bu türlü kurallara hiçbir esneklik tanınmadığı için devletin din hürriyetini koruma fonksiyonu bundan elbette zarar görür. Hâlbuki dinin, resmi kanunlara temel oluşturması söz konusu edilebilir. Hukuk Sosyolojisi açısından bu gereklidir. Çünkü din, örf ve adetlerin kaynağıdır. Yazılı kanunların en sağlıklı olanları ise, yazısız hukukun güçlendirilmesi suretiyle ortaya konan kanunlardır (Kurtkan, 1977:171-173).

Kurtkan, İslam'ın özünde, bütün modern devletlerin, resmi hukuklarında temel olarak tanımaya yöneldikleri iki ana prensip olduğunu ileri sürer. Bunlar;

1-Dini hükümlerin muamelata ait teferruatını, devlet tarafından inşa edilen hukuktan ayrı kabul etme ve çağın özelliklerine göre inşa edilmiş resmi hukukun hâkimiyetini tanıma;

2-Buna rağmen, resmi hukuku, topluma bütünlük ruhu kazandıracak İslam'ın tevhid inancının âdeta bir uygulaması halinde geliştirme prensibidir. Kurtkan'a göre, modern devletlerin mevzuatı incelenecek olursa, Yirminci asırdan itibaren ortaya çıkmış bütün resmi hukuk verilerinin özünde ve ruhunda tevhid inancı bulunur. Aynı zamanda İslam'ın özü ve ruhu olan tevhid düşüncesi, çeşitli dinlere mensup olan ülkelerde, resmi hukukun temelinde yer alır (Kurtkan, 1977:174).

İşte bu ruhun ve bu özün İslam dini tarafından daha VII. asırda oluşturulmuş olan belli başlı uygulama kuralları aşağı yukarı şu konuları içermektedir:

- Sosyal yardımlaşma ve orta sınıfa dâhil olma hakları;
- İnsan hakları ve demokrasi;
- Kan gütmenin ilgası (*kaldırılması*),
- İçki, kumar ve ribanın (*tefeciliğin*) yasaklanmasıyla bunların zararlarının önlenmesi;
- İhtikâra (*hor görmeye*) karşı mücadele;
- Dul ve yetim haklarının korunması;
- Kadın haklarının tanınması (Kurtkan, 1977:175).

Buna göre Kurtkan, resmi hukuka temel oluşturması gereken dinin özünün Kur'an'ın cümleleri değil, tevhide dayanan ruhu olduğunu ileri sürer (Kurtkan, 1977:176).

Kurtkan laikliğin aynı zamanda bireyin din ve vicdan hürriyeti anlamına gelmesinin, toplumun iç huzuru açısından, devletin kontrol ve denetleme iradesinden vazgeçmesi anlamına gelmeyeceğini belirtir. O, Atatürk'ün "Devletin muayyen bir dini olamaz. Çünkü, bir devlet dâhilinde muhtelif dinlere mensup insanlar barınır. Muayyen bir dini resmen kabul etmek, o dinden olmayan vatandaşlara üvey evlât muamelesi yapmak demektir" (Atatürk, 1970:75) sözlerine işaret ederek, bunun getirdiği inanç özgürlüğü, "din adına memlekete, millete ve milli kültüre zarar verici bazı faaliyetleri serbest bırakmak demek değildir. Devlet, milli kültürü korumakla mükellef bir teşekkül olduğuna ve milli kültürün en önemli dayanaklarından biri de milletin büyük çoğunluğu ile mensup bulunduğu din olduğuna göre devletin bu dinin (ve Türkiye'de bu din İslamiyet olduğuna göre İslamiyetin) taşıdığı manevi değerleri, sonradan saptırılmış unsurlardan temizle-

yerek asli halleri ile tespit edip, faydalı olan yönlerini açığa çıkarması gerekmektedir" (Kurtkan, 1992:57-58). Bir başka deyişle O, başta Kur'an olmak üzere İslam'ın asli kaynaklarında var olan değer hükümlerinin ortaya çıkartılması ve bu konuda devletin önlem alması gerektiğini düşünmektedir. Ortaya çıkartılması gereken İslâmi değer hükümlerinin fonksiyonu nedir?

Sorokin'in toplumu yukarıda açıkladığımız "anlam bütünleşmesine" götürdüğünü belirttiği "ideal kültür sistemi"ne yüklediği anlam ile Kurtkan'ın, İslam'ın değer hükümlerine yüklediği anlam aynıdır. Sorokin'deki toplumsal değişim süreci doğal bir sistemin işleyişini ve değişimini açıklar. Toplum hayatında birey ve toplum, madde ve manâ ahengini kapsayan tabiat kanunu kadar kesin bir bütünlüğü ifade eder. Bu bütünlükten uzaklaşan toplumların uğradığı bozgun ise, İslam inancına göre doğal düzenden ayrılmanın kaçınılmaz bir sonucudur (Kurtkan, 1977:180).

İslam'ın değer hükümleri, sosyal gelişmeyi sağlayan, birey ile toplumun menfaatlerini düzenleme gücünü ifade eden doğal bir kültür sentezini temsil eder. O, böyle bir kültür sistemine ideal kültür diyor. Bu sentez, adalet, eşitlik, statülerin doğuştan değil ferdi çabayla elde edilmesi, kadın haklarının devrin gereklerine göre düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması gibi İslam kaynaklı değer hükümlerine dayanır (Kurtkan, 1977:181). Kısacası, laik bir toplumda muamelatla ilgili hususlarda İslam'ın özünü oluşturan tevhid hedefi ile resmi kanunların sosyal hayat için çizdiği hedef birbirine uydurulmuş veya resmi hukuk İslami temel üzerine oturtulmuş demektir (Kurtkan, 1977:186).

İslam'ın özünün resmi hukuka temel olabileceğine dair sosyolojik ve tarihi deliller mevcuttur. İslam Peygamberi, dini ve dünyevi lider olarak Arap toplumunda iki görevi birden, aynı zamanda yerine getirmesi gerekiyordu. Bunlardan birincisi, dinin bütünleştirme vasfından yararlanarak kabileler arası kinleri yok etme ve İslam potasında devlet bütünlüğüne yol açacak bir kültürel ve siyasi kaynaşmayı gerçekleştirme işiydi. İkincisi ise, birbiriyle kaynaşmış halde bulunan dini ve dünyevi kurumların birbirinden ayrı olmasını sağlamak ve aynı zamanda, bireyler arası karşılıklı sevgi ve saygı temelinde birlikte yaşama gücünü sağlayan her iki kurumun birbirinden ayrılmayan bir özelliğe sahip olduğunu (hem dini hem dünyevi lider olarak) hayatı boyunca ispat etme işiydi (Kurtkan, 1985:342; 1977:187-188).

Kurtkan'a göre, İslam Peygamberi kendi yaşadığı çağın tarihi ve sosyolojik şartlarından doğan zorlayıcı etkileri altında:

1- Devlet kurumunu yaşatabilmek için dini;

2- Dinin devamını sağlamak için ise devleti, vasıta yapmak suretiyle dini ve dünyevi liderlikleri hayatı boyunca kendi şahsında birleştirmiş, fakat dünyevi liderliği ile dini liderlik vasfını hiçbir zaman birbirine karıştırmamıştır (Kurtkan, 1985:274; 1977:189).

Kurtkan'a göre, bunun en açık delillerinden biri, bey'at (oy verme) kurumunun geliştirilmiş olmasıdır. Ona göre, Hz. Peygamber, bir dini lider olarak İslam'ın özünde barındırdığı özelliklerin dünya hayatı için yararlılıklarını ortaya koyduktan sonra, bu prensiplere sadık kalarak dünyevi işleri idare etmek üzere liderliğe aday olmuş, bu hususta -kadınlar da dâhil- bütün yetişkinlerin kendisine bey'at etmelerini talep etmiştir. Bu uygulama, O'nun din ve dünya işlerini ayrı kabul ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, bir dini lider olarak hiç kimsenin oyuna müracaat etmeden liderliğini ilan etmiştir. O,

getirdiği dinin iman ve inanç esaslarını hiçbir devirde hiçbir reforma ihtiyaç hissettirmeyecek ebedi bir gerçek olarak öne sürmüştür. Buna karşılık, dinin muamelat konularında ise, İslam'ın özüne sadık kalarak, zamanın şartlarına göre değişen dünyevi kanunlar yapmıştır. Böylece, insanlara din hürriyeti içinde devlet hayatını düzenlemek üzere, seçimle dünyevi liderliğe gelerek laiklik esasını benimsediğini de belli etmiştir (Kurtkan, 1977:189-190).

Hz. Muhammed'in, Medine Site Devletinin Anayasasını, Müslim ve gayri Müslim hemşerileri ile birlikte hazırlaması ve bu anayasada zaman zaman değişiklikler yapması, O'nun din ve dünya işlerini birbirinden tamamen ayrı kabul ettiğinin en açık delillerinden biridir. Çünkü, Medine site devletine ait anayasa, resmi ve siyasi bir vesikadır ve bu anayasanın 25 nci maddesinde din hürriyeti açık bir şekilde düzenlenmiştir (Kurtkan, 1985:151, 188; 1977:194-195).

İslam'da, muamelâtla ilgili bazı konulara ait Kur'an hükümlerinde değişiklikler yapılmış ve önceki bazı ayetler sonraki bazı ayetlerle hükümsüz kılınmıştır. Bu durum, İslam'ın, muamelat hükümlerini zamanın şartlarına göre değiştirme prensibini kabul etmiş olduğunu göstermektedir (Kurtkan, 1977:197-198).

Sonuç olarak, Kurtkan, laikliğin İslam'ın özünde var olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, laiklik, İslam Peygamberi tarafından uygulanmıştır. İslam'ın inanç esasları, ilimle ve laik mevzuatla gerçekleştirilen uygulamalara elverişli prensiplerdir. Bundan dolayı İslam, gerçek din seviyesine yükselebilen tek inanç sistemidir (Kurtkan, 1985:344).

Sonuç

Buraya kadar, Kurtkan'ın sosyolojik görüşlerini ana başlıklar altında incelemeye çalıştık. Sosyologumuzun yukarıda künyesini verdiğimiz çok sayıda eserleri dikkate alındığında, bütün sosyolojik düşünce ve analizlerini irdeleyebilmenin, bir kitap bölümü sınırları içinde mümkün olamayacağı çok açıktır. Ancak, kanaatimizce yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız düşünceleri onun düşüncelerinin ana eksenini oluşturmaktadır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Kurtkan'ın Toplumsal Gelişme, Toplumsal Çözülme, Toplumsal Değerler ve Türkiye'nin; sanayileşmesi, orta tabakalaşma, şehirleşme, köy hayatı, göç, eğitim, aydın (münevver), toplumsal yapı farklılıkları gibi pek çok sorunlarına karşı yaklaşımları ve hattâ Teolojiye yönelik fikirleri yukarıda kullanılan kavramlaştırmalar çerçevesinde anlaşılabilecektir.

Âmiran Kurtkan arkasında bıraktığı kitap ve makalelerden oluşan yüzlerce eserle Türk sosyoloji tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Öyle sanıyoruz ki, Türkiye'deki yüzeysel siyaset ve ideolojik saplantılar O'nun fikirlerinin okunmasını ve anlaşılmasını kısıtlamıştır. Fakat O, Türk toplumu açısından hiçbir zaman eskimeyecek bir toplum teorisini ortaya koymuştur. İnanıyoruz ki, Türkiye'de toplumsal barışa ve refaha katkıda bulunmak isteyenler ile hak ve adalet içinde özgürce yaşamak isteyenler O'nu her zaman bir esin kaynağı olarak göreceklerdir.

Kaynakça

Alıçcı, R. (1996). *Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası*. Malatya: İnönü Üniversitesi S. B. Enstitüsü Sosyoloji A. B. Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Fındıkoğlu, (1961). *İçtimaiyat. Cilt II, Metodoloji Nazariyeleri.* İstanbul: İktisat Fakültesi Yayımı, Fakülteler Matbaası.
Karaman, K. (2006). Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası. *Sosyoloji Dergisi, 3*(11), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, s.47-62.
Kessler, (1985). *Sosyolojiye Başlangıç.* Gözden Geçirilmiş 2nci Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, Venüs Ofset.
Kurtkan, A. (1977). *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik.* İstanbul: Kutsun Yayınevi.
Kurtkan, A. (1977). Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Fındıkoğlu Armağanı.* İstanbul: Fakülteler Matbaası, s.143-172.
Kurtkan, A. (1982). *Genel Sosyoloji.* İstanbul: Divan Yayınları.
Kurtkan, A. (1984). *Maliye Sosyolojisi.* İstanbul: Filiz Kitabevi.
Kurtkan, A. (1985). *Din Sosyolojisi.* İstanbul: Filiz Kitabevi.
Kurtkan, A. (1988). *Köy Sosyolojisi.* Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
Kurtkan, A. (1992). *Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmi Kavramlar.* İstanbul: Filiz Kitabevi.
Kurtkan, A. (1994). *Sosyal İlimler Metodolojisi.* Dördüncü Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.
Kurtkan, A. (1995). *Türk-İslam Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi ve İslâmi Kavramlar.* İstanbul: Filiz Kitabevi.
Kurtkan, A. (1996). Sosyolojik Alan Araştırmalarında Anlamlılık. (2), *Türk Sosyoloji Dergisi,* İstanbul: Genç Sosyologlar Derneği Yayını Güz-Kış, s.1-14.
Kurtkan, A. (1998). *İlm-i Ledün (Genel teoploloji).* İstanbul: Genç Sosyologlar Derneği Yayınları.
MacIver, R. M., & Page, C. H. (1994). *Cemiyet (Cilt: 1).* (Çev. Doç. Dr. Âmiran Kurtkan). 3. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı: 2021, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 332, Araştırma-İnceleme Dizisi: 11.
Zimmerman, (1964). *Yeni Sosyoloji Dersleri.* (Çev. Âmiran Kurtkan). İstanbul: İktisat Fak. Neşriyatı, Fakülteler Matbaası.

Ek: Eserleri[4]

Yazıları

1. "Üçüncü Milletlerarası Sosyoloji Kongresi", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi, C.12, No: 2, Ankara, 1957.

2. "Beynelmilel Kooperatifçilik Kongresi Münasebetiyle 1957 Türkiye'sinde Kooperatist Hareketin Durumu", İş ve Düşünce Dergisi, S. 199, İstanbul, Mart/1958.

3. "Türkiye'de Küçük Sanayiin Sosyolojik Ehemmiyeti", İktisat Fak. Mecmuası, C. 20, No:1–4, İstanbul, Ekim/1958–Temmuz/1959, (s. 165–182).

4. "Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri ve İktisadî Sebep ve Neticeleri", İş ve Düşünce Dergisi, C. 25, S. 214–215, İstanbul, Haziran-Temmuz/1959

5. "Türkiye'de Şehirleşme ve İktisadî Neticeleri", İş ve Düşünce Dergisi, C. 25, S. 219–220, İstanbul, Kasım-Aralık/1959.

4 Kurtkan'ın eserleriyle ilgili bilgilerin büyük bir kısmı Ramazan Alıçcı'nın Türk Sosyolojisi'nde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası isimli Yüksek Lisans Tezi'nden ve Dr.Kasım Karaman'ın İ.Ü. Sosyoloji Dergisi'nde yayımlanan "Âmiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası" isimli makalesinden alınmıştır.

6. "Küçük Sanayinin Tarifi ve İktisadi Ehemmiyeti", İktisat Fak. Mecmuası, C. 2 No:1–4, İstanbul, 1959–1960.

7. "Türkiye'de Sanayileşmeye Tesir Eden Sosyolojik Faktörler", İş ve Düşünc Dergisi, C. 26, S. 221–222, Ocak-Şubat/1960.

8. "Türkiye'de Sanayileşme", Türk Yurdu, C.11, S.281, Şubat/1960, (s. 23–24).

9. "Sosyolojik Bakımdan Küçük Sanayi Erbabı ve Esnaf", İş ve Düşünce Dergis C. 26, S. 223–224, İstanbul, Mart-Nisan/1960.

10. "27 Mayıs Hareketinin Sosyolojik Veçhesi. -Bir Behaviorism Denemesi-", İş v Düşünce, C. XXVI, S. 229–230, İstanbul, Eylül-Ekim/1960.

11. "1950–51 Yılında Türkiye'de Tehcir Edilen Bulgaristan Türkleri Etrafında Ank Usulü Tatbikatı. Göçmenlerin Meslekî Durumları", İktisat Fak. Mecmuası, C. 22, No: İstanbul, 1960–61.

12. "Şehir Sosyolojisi", Bilgi Dergisi, C. 15, S. 174–175, İstanbul, Eylül-Ekim/196

13. "Bizde İstihlak Kooperatifçiliği Niçin Gelişmiyor?", Türk Yurdu, C.3, S.1, N san/1961, (s. 19–22).

14. "Türkiye'de İçtimai Sınıflar", 1960–1961 Ders Yılı, Sosyoloji Konferansları, İ İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1962, (s. 62-80).

15. "Türkiye'de Küçük Kredi Meselesi", İktisat Fak. Mecmuası, C. 22, No:3–4, İ tanbul, 1962.

16. "Karabük Çalışma Müessesi ve Sosyal Şartları", 1961–1962 Ders Yılı, Sosyol Konferansları, 2. Kitap, İ.Ü İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1962, (s. 73-87).

17. "Sanayi Sosyolojisi ve Mahiyeti", 1962–1963 Ders Yılı, Sosyoloji Konferansla 3. Kitap, İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1963, (s. 87-103).

18. "Orta Sınıf ve Küçük Sanayi", İktisat Fak. Mecmuası, C. 23, No: 3–4, İstanbı Nisan-Eylül/1963, (s. 67–88).

19. "Erzurum'da Sosyal Mobilite", İktisat Fak. Mecmuası, C. 23, No: 3–4, İstanbı Nisan-Eylül/1963, (s. 89–114).

20. "Ziya Gökalp ve İktisat Sosyolojisi", 1966–1967 Ders Yılı, Sosyoloji Konferar ları, 5. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, (s. 17-23).

21. "Bir Sosyal Yardım Organizasyonu Olarak Kızılay", Sosyal Siyaset Konferans rı, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., 16. Kitap, İstanbul, 1965.

22. "Köy Sosyolojisi ve Birleşik Amerika'da Teknolojinin Getirdiği Sosyal Proble ler", Sosyoloji Konferansları, 6. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1966.

23. "Sosyolojik Anket Modelleri. Adapazarı Sanayi Anketi Soruları", İş ve Düşün Dergisi, S. 256, İstanbul, Aralık/1966.

24. "Adapazarı'nın Sanayileşmesi ile İlgili İktisadî ve Sosyolojik Meselele 1966–1967 Ders Yılı, Sosyoloji Konferansları, 7. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanb 1967, (s. 186-241).

25. "Sosyal Entegrasyon", Şükrü Suvla'ya Armağan, Sermet Mat., İstanbul, 1970.

26. Martin, David; "Çağdaş İngiltere'de Sosyal Statü", Çev.: Amiran Kurtkan, Sosy loji Konferansları, 10. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1971.

27. "Milli Kültür ve Eğitim", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 2, S. 3, Te muz/1973, (s. 53–60).

28. "Türkiye'de Gelir Vergisinin Tahsil Tekniği Açısından Sosyal Adalet", 1974 D Yılı, Sosyoloji Konferansları, 12. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1974, (s. 7-15)

29. "Hocamızın Ardından", 1975 Yılı, Sosyoloji Konferansları, 13. Kitap, Prof. Dr. Z. Fahri Fındıkoğlu Anısına, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1975, (s. 28-33).

30. "Hak ve Hürriyet Kavramının XX. Asırda Taşıdığı Mana ve Ziya Gökalp, 1976 Yılı, Sosyoloji Konferansları, 14. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1976, (s. 160-170).

31. "Türkçenin Geliştirilmesi Faaliyetlerinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", Milli Kültür, Yıl:1, C.1, S.1, Kasım/1976, (s. 39–42).

32. "Türkiye'de Nüfus Problemleri ve Planlaması", 1977 Yılı, Sosyoloji Konferansları, 15. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1977, (s. 15-37).

33. "Fert ve Topluluk İlişkileri Bakımından Şahsiyet ve Cemiyet Tipolojisi", Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul, 1977.

34. "Türkçenin Geliştirilmesi Faaliyetlerinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar-(2)", Milli Kültür, Yıl:1, C.1, S.2, Şubat/1977, (s. 25–27).

35. "Kalitatif ve Dinamik Yönleri ile Nüfus Meselesi", Milli Kültür, Yıl:1, C.1, S.4, Ankara, Nisan/1977, (s. 36–39).

36. "Osmanlı Kültürünün Yeni Nesillerimizce Tezatlı Zannedilen Bazı Hususiyetleri", Milli Kültür, Yıl:1, C.1, S.6, Haziran/1977, (s. 7–10).

37. "Cavit Orhan Tütengil'in Ardından", Sosyoloji Konferansları, (Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'e Armağan), 18. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1980, (s. 1-2).

38. "Demokrasi, Fırsat Eşitliği ve Seçkinler", İ.Ü. İktisat Fak., Sosyoloji Konferansları, (Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'e Armağan), 18. Kitap, İstanbul, 1980, (s. 51-68).

39. "Atatürk'ü Anarken", Sosyoloji Konferansları, 19. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1981.

40. "Taassubu Önleyen İslamî Değer Hükümleri ve Sosyal Gelişme", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., Yıl: 2, C. 2/12, İstanbul, Haziran/1981, (s. 5-22).

41. "Türk Cemiyeti ve Demokrasi", T.B.M.M. 65. Kuruluş Yıl Dönümü Anma Kitabı, Mimar Sinan Ün. Yay., İstanbul, 1985.

42. "Birlik Prensibi ve Hukuk", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., C.1, S.35, İstanbul, Nisan/1985, (s. 42-55).

43. "Milli Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır?", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., S. 41, İstanbul, Nisan/1986, (s. 1-124).

44. "Türk-İslam Felsefesi Açısından Yaratılış Meselesi Karşısında İlim ve İslamiyet", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., S. 42, İstanbul, Haziran/1986, (s. 115-146).

45. Türk İslam Felsefesi Tarihinin "Açma ve "Örtme" Kavramları, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ekim 1988, Sayı:56.

46. Türk-İslam Tasavvuf Tarihinin "Fark" ve "Cem" Kavramları, Türk Dünyası Tarih Dergisi.

47. "Terakki" ve "Tekamül" Sayı:60, Haziran 1989

48. Türk-İslam Felsefesi Tarihinin "Vatan ve Sıla" Kavramları,

49. Türk-İslam Felsefesi Tarihinin "Halvet" Kavramı ve Sosyolojik Değeri,

50. Türk-İslam Tasavvuf Felsefesinde "Kadın" ve "Erkek" Kavramları,

51. Türk-İslam Tasavvuf Tarihinde "Keder" ve "Neşe" Kavramları,

52. Türk-İslam Felsefesi Tarihinin Kısâs ve Semme Vechullah Kavramları,

53. Türk-İslam Felsefesi Tarihinin "Kur'an ve Furkan Kavramları,

54. Türk-İslam Tasavvuf Felsefesi Tarihinin "Mecâzî Aşk" ve "Hakiki Aşk" Kavramları, Sayı: 22.

55. "Mehmet Eröz'e Göre Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., S. 44, İstanbul, Ekim/1986, (s. 15-45).

56. "Türk-İslam Felsefesi Tarihinde Teoloji ve Teolojizm", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., S. 46, İstanbul, Şubat/1987, (s. 47-68).

57. "Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Göre Atatürk, Milliyetçilik ve Doğu Anadolu", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vak. Yay., S. 48, İstanbul, Haziran/1987, (s. 58-66).

58. "Mehmet Eröz Özel Sayısı Çıkarken", Sosyoloji Konferansları, 22. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1988.

59. "Ziyaeddin Fahri'nin, Ziya Gökalp ve Durkheim'e Kıyasla, Fert ve Cemiyet Açısından Dine Atfettiği Rol, Sosyoloji Konferansları, 22. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay. İstanbul, 1988 (s. 45-54).

60. "Eğitimle İlgili Milli Hedeflerimiz ve Eğitim Stratejimiz", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 17, S. 3, İstanbul, Temmuz/1988, (s. 38–50).

61. "Türk-İslam Tarihinin 'Kur'an ve Furkan' Kavramları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 20, İstanbul, Ağustos/1988, (s. 18-22),

62. "Türk-İslam Tarihinde Kur'an ve Furkan Kavramları-II", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 21, İstanbul, Eylül/1988, (s. 8-11),

63. "Mecâzî Aşk" ve "Hakikî Aşk" Kavramları, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 22, İstanbul, Ekim/1988, (s. 16-19).

64. "Sâmiha Ayverdi'nin Şahsiyet yapısı", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 11, S. 4, İstanbul, Ekim/1988, (s. 21–27).

65. "Dinin Özü, İslam Dini'nin Ruhu ve Türklerin Bunu Ne Ölçüde Yaşadıkları Meselesi", Türk Münevverinin Müşterek Fikir ve İman Zemini, Haz.: Sait Başer, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1989.

66. "Batı'da ve Bizde İlim Anlayışı", Türk Münevverinin Müşterek Fikir ve İman Zemini, Haz.: Sait Başer, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1989.

67. "Türk-İslam Felsefesi Tarihinin 'Mâsivâ' Kavramı", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 25, İstanbul, Ocak/1989, (s. 4-8).

68. "Atatürk ve Laiklik", Türk Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Yıl: XXVII, S.310, Ankara, Şubat/1989, (s. 65-75).

69. "Türk-İslam ve Tasavvuf Felsefesi Tarihinin 'Arif' ve 'Abid' Kavramları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 26, İstanbul, Şubat/1989, (s. 37-33).

70. "'Aydın' kavramı ve Kültürün Nev'ine Göre Aydın Tipinin Şekillenmesi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Yıl: 18, S. 2, İstanbul, Nisan/1989, (s. 10–18).

71. "Manevi Kültürümüz ve Batı Kültürü-I", Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul, Mayıs/1989, (s. 31–33).

72. "Manevi Kültürümüz ve Batı Kültürü-II", Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul, Haziran/1989, (s. 31–33).

73. "'Şahsiyetin Gelişmesi' Konusunda Modern Sosyoloji ve Mevlâna", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 34, İstanbul, Ekim/1989, (s. 9-16).

74. "Yunus'da Benlik ve Birlik Anlayışı", Türk Edebiyatı Dergisi, İstanbul, Kasım/1989, (s. 25).

75. "Türk-İslam Tasavvuf Felsefesinde 'Kadın' ve 'Erkek' Kavramları", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., S. 38, İstanbul, Şubat/1990, (s. 31-40).

76. "İslamiyet ve Müzik", Türk Yurdu, C. 10, S. 36, Ağustos/1990, (s. 16–19).

77. "İslamiyet ve Müzik II", Türk Yurdu, C. 10, S. 38, Ekim/1990, (s. 8–12).

78. "Tarihi Metodu Kullanış Tarzları Bakımından İbni Haldun ile Sorokin'in Mukayesesi", Tarih ve Sosyoloji Semineri: 28–29 Mayıs 1990 Bildirilerinden Ayrı Basım, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, (s. 93–101).

79. "Kalkınma ve Kültür İlişkisi", Sosyoloji Konferansları, 23. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1991, (1-20).

80. "İslami ve Sosyolojik Anlamda Sağ ve Sol Kavramları", Türk Yurdu, C.11, S.44, Nisan/1991, (s. 38–41).

81. "Sosyolojimizin Sosyolojisi" Hususunda Âmiran Kurtkan Bilgiseven'le Bir Söyleşi, Milli Kültür, Kültür Bakanlığı Yay., Sayı: 83, Ankara, Nisan/1991, (s. 4).

82. "Sosyoloji'nin ve İslamiyet'in Ortak Kavramları", Türk Yurdu, C.11, S.47, Temmuz/1991, (s. 35–40).

83. "Seyfettin Manisalıgil'in Ardından", Sosyoloji Konferansları, 24. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1993.

84. "Sağlıklı Sanayileşmenin Sosyal Temelleri", Sosyoloji Konferansları, 24. Kitap, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul, 1993.

85. "Türk Kimlik Yapısında İslamî Değerler", Türk Yurdu, C.13, S. 66, Şubat/1993, (s. 16–24).

86. "Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikesi Olarak Alevi-Sünnî Ayrılığı", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S.1, İstanbul, 1994, (s. 33-49).

87. "Sosyolojinin ve Türk Sosyolojisinin Problemleri", Türk Sosyoloji Dergisi, Genç Sosyologlar Der. Yay., Yıl: 1, S.1, İstanbul, 1995, (7-23).

88. "İçtihat Yetersizliğinden Doğan Problemler", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 2, İstanbul, 1995, (s. 47-67).

89. "İlm-i Ledün Açısından Kavmiyet ve Ferdiyet", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 3, İstanbul, 1996, (s. 87-116).

90. "Önemi, Tarifi, Konusu ve Özellikleri ile İlm-i Ledün", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 4, İstanbul, 1997, (s. 9-52).

91. "İlm-i Ledün açısından Karanlık ve Aydınlık", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 5, İstanbul, 1998, (s. 19-50).

92. "Ruh ve Beden", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 6, İstanbul, 1999, (s. 9-44).

93. "XXI. Yüzyılda Türk Milliyetçiliğinin Hedefleri", Türk Yurdu, C. 19, S. 139–140–141, Mart-Nisan-Mayıs/1999, (s. 59–62).

94. "Hokka ve Kalem", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 7, İstanbul, 2000, (s. 3-28).

95. "Emânet", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 8, İstanbul, 2001, (s. 9-36).

96. "İman", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 9, İstanbul, 2002, (s. 9-27).

97. "Mevlânâ", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 10, İstanbul, 2002, (s. 9-24).

98. "Asalet", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 12, İstanbul, 2003, (s. 7-28).

99. "Duraklar", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 13, İstanbul, 2004, (s. 7-43).

100. "Son Durak", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay., S. 14, İstanbul, 2004, (s. 11-28).

Kitapları

1. Fındıkoğlu Bibliyografyası (1918–1958), İ.Ü. İktisat Fak. İktisat ve İçtimaiyat Ens. Yay., İstanbul Mat., İstanbul, 1958, 95 s.

2. Türkiye'de Küçük Sanayiin İktisadî Ehemmiyeti, Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği Yay., Fakülteler Mat., 1962, 74 s.

3. Şehirleşen Erzurum ve Sosyal Mobilite, Tortum Kalkınma Der. Yay., Sermet Mat., İstanbul, 1964, 23 s.

4. Karabük'de Çalışma Müessesi ve Sosyal Şartlar, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., Fakülteler Mat., İstanbul, 1965, 19 s.

5. Adapazarı'nın Sanayileşmesi, Sakarya Sosyal Araştırmalar Mrk., Fakülteler Mat., İstanbul, 1968, 60 s.

6. Metodolojik Bir Deneme Olarak Malî Sosyoloji, İ.Ü. İktisat Fak Yay., Fakülteler Mat., 1968, 185 s.

7. Köy Sosyolojisi, İ.Ü. İktisat Fak. Yay., Fakülteler Mat., İstanbul, 1968, XII+244s.

8. Sosyoloji, Lise Ders Kitabı, MEB Yay., İstanbul, 1976, 135 s.

9. Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik, Genişletilmiş 2. Baskı, Kutsun Yay., Fatih Gençlik Mat., İstanbul, 1977, VII+223 s.

10. Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları, 2. Baskı, İktisat Fak. Yay., Fatih Gençlik Mat., İstanbul, 1977.

11. İktisat Sosyolojisi Açısından, Eğitim Yolu İle Kalkınmanın Esasları, Divan Yay., Bayrak Mat., İstanbul, 1982, 334 s.

12. Türk Milletinin Manevî Değerleri, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1984, 112 s.

13. Maliye Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1984, IV +256 s.

14. Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, XII +524 s.

15. Genel Sosyoloji, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1986, XVI+ 360 s.

16. Milli Eğitim Sistemimiz Nasıl Olmalıdır? Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., No: 17, Afşin Mat., İstanbul, 1986, VII+124 s.

17. Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk Büyükleri Dizisi: 42, Kültür ve Turizm Bak. Yay., İstanbul, 1987, 222 s.

18. Yugoslavya'da Türk Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1987, 168 s.

19. İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslamî Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, 211 s.

20. Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri, Filiz Kitabevi, İstanbul,1990,VIII+320 s. Türkiye'de Milli Birliği Bozan Ayrılık (Alevi-Sünni Ayrılığı), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991, 144 s.

21. Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991, 49 s.

22. Mehmet Eröz'e Göre Etnik ve Dinî Bölücülük, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991, 61 s.

23. Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslamî Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, 176 s.

24. Eğitim Sosyolojisi, Kavramlar-Teoriler-Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, Genişletilmiş V. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, 351 s. Eserin ilk baskısı, İ.Ü. İktisat Fak. tarafından *"Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları"* adıyla; genişletilmiş IV. baskısı da 1987'de Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından yapılmıştır.

25. Sosyal İlimler Metodolojisi, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, VIII+310 s.

26. Türk-İslâm Kültüründe Fert ve Cemiyet İlişkisi Ve İslamî Kavramlar, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, 160 s.

27. Niyazi Mısrî'den Esintiler, Beka Yay., İstanbul, 1998, 139 s.

28. Kadının Ülke Ekonomisindeki Yeri, Genç Sosyologlar Derneği Yay., 3, İstanbul, 1998, 510 s.

29. Kur'an'dan Beş Hikmet, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, 200 s.

30. İmtihan, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003, 167 s.

31. İlm-İ Ledün (Genel Teoloji), 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2003, 279 s.

32. Yol, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2005, 183 s.

33. Ataturk, Laiklik ve İslam, Kemalist Atılım Birliği Yay.,

Katkıda Bulunduğu Kitaplar:

Eröz, Mehmet; Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.

Çevirileri

1. Zimmerman, Carle C.; Yeni Sosyoloji Dersleri, Çev.: Âmiran Kurtkan Bilgiseven, İktisat Fak. Yay., Fakülteler Mat., İstanbul, 1964.

2. MacIver, R.M.; Page, Charles H. ; Cemiyet [Cilt: 1], [Çeviren: Doç. Dr. Âmiran Kurtkan] 3.Baskı, Milli Eğitim Bakanlığı: 2021, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 332, Araştırma-İnceleme Dizisi: 11, İstanbul, 1994, 192 s.

Âmiran Kurtkan Bilgiseven İle İlgili Yapılan Tezler

1. Yüksel, Mehmet; Türkiye Sosyolojisinde Metot Problemine Mukayeseli Bir Yaklaşım, Y. Lisans Tezi, H. Ü. Sosyal Bilimler Ens., Ankara, 1986.

2. Alıçcı, Ramazan; Türk Sosyolojisinde Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Yeri ve İzahlı Bibliyografyası, Y. Lisans Tezi, İnönü Ün. Sosyal Bilimler Ens., Malatya, 1996.

3. Yazıcı, Selim; Âmiran Kurtkan'ın Eserlerinde Sosyal Değişme ve Din, Lisans Tezi, Erciyes Ün. İlahiyat Fak., Kayseri, 2001.

4. Konuk, Savaş; Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in Din Anlayışı ve Günümüz Sosyal Sorunlarına Bakışı, Y. Lisans Tezi, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul, 2002